Doktori (PhD) értekezés

Eckhart Ferenc történészi munkásságának súlypontjai

Törő László Dávid

DEBRECENI EGYETEM
Bölcsészettudományi Kar

2017

ECKHART FERENC TÖRTÉNÉSZI MUNKÁSSÁGÁNAK SÚLYPONTJAI

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében

a TÖRTÉNELEM tudományágban

Írta: *Törő László Dávid* okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája

(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr Erős Vilmos

(aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ……

tagok: Dr. ……

Dr. ……

A doktori szigorlat időpontja: 200… . …… … .

Az értekezés bírálói:

Dr. .....

Dr. ……

Dr. .....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. .....

tagok: Dr. ……..

Dr. ……..

Dr. ……..

Dr. ……..

A nyilvános vita időpontja: 200… . …… … .

Nyilatkozat

„*Én Törő László Dávid teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.*”

Debrecen, 2017. szeptember 5.

Törő László Dávid

Tartalom

Bevezető 6

Irodalmi áttekintés 7

Eckhart pozíciója dualizmus kori történeti diskurzusokban 13

Hajnik Imre, Timon Ákos és egy hosszú életű alkotmánytörténeti koncepció 13

A Timon nézeteiről kialakult viták 18

Az Erdélyi–Tagányi-vita vonatkozásai 23

Eckhart korai művei és a kapcsolódási pontok 26

Eckhart gazdaságtörténeti nézetei A bécsi udvar gazdaságpolitikája… (1922) példáján keresztül 38

Gazdaságtörténeti érdeklődés 1922 előtt 38

Marczali Henrik a Habsburgok gazdaságpolitikájáról 43

Egy kapitalizmus-kép: Werner Sombart 46

A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában 53

A mű utóéletéhez 65

Az 1931-es Eckhart-vitáról 82

„Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!” 82

Álláspontok a vitában 96

Nagy Miklós Eckhart-kritikája és a fogadtatás 112

Egy új alkotmány- és jogtörténet 119

A rendi dualizmus és a „corpus-tan” 119

Az újítás eszközei Bónis György és Murarik Antal pédáján 125

Riválisz Szentkorona-eszmék: Bartoniek Emma és Hóman Bálint 130

A „szentkorona-eszme története” és recepciója 134

A Századok élén 147

Magyar alkotmány- és jogtörténet 152

1946 után: törés, tetőpont vagy kontinuitás? 157

Marxista kritikák Eckharttal és Bónissal szemben 157

Jobbágysággal kapcsolatos kutatások 169

Összegzés 180

Felhasznált források és irodalom 187

Levelezések 187
Jegyzőkönyvek 187
Kéziratban fennmaradt írások, jegyzetek 188
Eckhart Ferenc nyomtatásban kiadott, hivatkozott művei 188
Eckharttal kapcsolatos hivatkozott recenziók, tanulmányok 190
Egyéb felhasznált szövegek 192
Tematikus irodalom az érintett kérdésekhez 197
Függelék 203
Eckhart Ferenc: Karl Tagányi. MTA KK Ms 5617/19 203
Eckhart Ferenc és Mályusz Elemér levélváltása 1932 februárjában 204
Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1932. február 6-án. MTA KK Ms 6399/279. 204
Mályusz Elemér levele Eckhart Ferencnek 1932. február 18-án. MTA KK Ms 5616/90. 205
Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1932. február 29-én. MTA KK Ms 6399/279. 207
Eckhart Ferenc bevezető jogtörténeti előadása (részletek) MTA KK Ms 5618/18 208
Hajnal István Kazinczy-éremmel való kitüntetésre javasolja Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története című művét. 1941. MTA KK Ms 5386/3. 210
Magyar és angol nyelvű összefoglalás 211

Bevezető

Legfőbb célkitűzéseim közé tartozik, hogy Eckhart Ferenc történészi munkásságának értelmezését elősegítő kereteket alkossak meg, valamint hogy azonosítsam annak fajsúlyosabb kérdéseit. Historiográfiai[1] szempontból közelítem meg a kérdést, tehát nem életrajzi összefoglalót próbálok írni, de a teljességet, minden részlet feldolgozását sem tartom feladatomnak. Kiragadott vagy általam konstruált problémákra, csomópontokra igyekszek koncentrálni. Ez a főbb művek, viták, az Eckhartról szóló irodalom tárgyalását jelenti, de a történész életművéről egy bizonyos összképet is megpróbálok kialakítani. Eckhart munkásságának bizonyos elemei a különböző, nagy visszhangot kiváltó viták miatt nagyobb figyelmet kaptak. Értekezések sora íródott például az 1931-es vitákról és az 1941-es *A szentkorona-eszme* című művéről. Ezeket jelen sorok szerzője is fontosnak tartja, és külön-külön fejezetet szentel a témáknak. Ugyanakkor kevesebb szó esett Eckhart gazdaság- és társadalomtörténeti nézeteiről, dualizmus kori írásairól, a külföldi szerzők őt ért hatásainak taglalása pedig leginkább az osztrák Harold Steinackerre korlátozódott. További vizsgálódási pont a kapcsolati háló, amelyhez többek között Eckhartnak az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában fennmaradt hagyatéka (levelezések, feljegyzések, önéletrajzok, fennmaradt kéziratos munkák) szolgál forrásbázisként. A hagyaték nem csak a más tudósokkal fenntartott kapcsolatokról nyújthat információkat, de Eckhart nézeteinek alakulásáról, egy-egy mű keletkezéséről is adalékokat szolgáltathat, amelyek jelentősen árnyalják a nyomtatott források (Eckhart publikációi) olvasatát. A kéziratos hagyaték legnagyobb részét még nem tették módszeres kutatás tárgyává, pedig a különböző elméleti, bibliográfiai feljegyzések, el nem készült tanulmányok töredékei a történész infrastruktúrájába[2] engedhetnek betekintést. A fent taglalt kérdéseket szem előtt tartva, dolgozatom elején a történész halála után kialakult diskurzusról nyújtok rövid áttekintést, majd általában (de nem minden esetben) kronológiai sorrendben haladva a főbb problémák köré csoportosítom a vizsgálódást. Ezeket a kérdésköröket eltérő terjedelemben tárgyalom, az adott fejezetben megnevezvén az okokat.

[1] Historiográfia alatt a múltról folyó diskurzus bemutatását, elemzését, értékelését értem. Ld. bővebben Erős Vilmos, 2000b, Breisach, Ernst, 2004, Erős Vilmos, 2015.

[2] Leon J. Goldstein megkülönböztet szuperstruktúrát és infrastruktúrát a történetírás tekintetében. A szuperstruktúra a mindenki számára látható történészi termék (például egy elkészült könyv szövege), míg az infrastruktúra olyan szellemi tevékenységek sora, amelyek segítségével az készült. Goldstein, Leon J., 1976, 140-141. Anthony Grafton – részben Goldsteinre támaszkodva – a történészi infrastruktúra részének tartja például a lábjegyzetek készítése mögött meghúzódó munkát. Grafton, Anthony, 1999, 231-232. A személyes forrásoknak (Eckhart Sarlós Mártonnal szemben elmondott védőbeszédét ilyennek tetkintem) a történetírás történetével kapcsolatos jelentőségéről: Kövér György, 2014a.

Irodalmi áttekintés

Eckhartról halála évében a Századokban Székely György emlékezett meg, rendkívül pozitív hangon.[3] Életművéből kiemelte a „*középkori állam- és jogtörténet*" és az „*újabbkori gazdaságtörténet*" területén kifejtett munkásságát, műveit értékelve pedig kijelentette, hogy „*mesterien szőtte össze a társadalomtörténet, a politikai történet problematikáját az állam és jogtörténettel.*"[4] Az 1945 utáni időszakot szakmai szempontból beteljesülésnek minősítette Eckhart munkásságában, hiszen szerinte akkor már gond nélkül „*vallhatta, hogy a jogintézmények alakulása minden időkben a társadalom fejlődésétől függött* […]."[5]

Egészen máshogy vélekedett Sarlós Márton. Ő 1955-ben azzal vádolta meg Eckhart Ferencet és tanítványát, Bónis Györgyöt, hogy egyetemi hallgatók számára írt jogtörténeti jegyzetükben (az 1953/54. tanévben rendszeresítették az oktatásban) a két világháború közötti („szellemtörténeti") jogtörténetírás rehabilitálására törekszenek, s ez a támadás akkor egy nagyobb vitához vezetett a jogi karon.[6] Sarlós más írásaiban is kritizálta a „Horthy-kori" jogtörténetírást, mert szerinte a Szentkorona-eszméről vallott felfogásával (amely szerint az újabb korokban a korona egysége az ország szétszakíthatatlan testét szimbolizálta) revíziós célokat támasztott alá, rasszista fogalmakat használt az Árpád-korra, így még sovinisztább volt Timon Ákos jogtörténeti iskolájánál is.[7] Sarlós Eckharttal kapcsolatos tanulmányainak az egyik hangsúlyos, többször felbukkanó állítása szerint a történész jelentős mértékben felhasználta a dualizmus idején Timon Ákossal vitázó osztrák Harold Steinacker történeti érveit (például a korai Árpádok tekintélyelvű uralmi rendszerének hangoztatásakor) akkor, amikor 1931-ben elkészítette nagy vitákat kiváltó, programadó jellegű tanulmányát.[8]

---

[3] A háború után Bécsben letelepedő Miskolczy Gyula nekrológjában Eckhart „igazságszeretetét" és főleg a gazdaság- és társadalomtörténeti műveit emelte ki: Miskolczy Gyula, 1957. Ld. még Weltner Andor nekrológját a Jogtudományi közlönyben. A szerző Eckhart két világháború közötti jogtörténetírói programját az akkori politikai viszonyokhoz képest bátornak tartotta. Weltner Andor, 1957, 224.

[4] Székely György, 1957, 884.

[5] Uo.

[6] Sarlósnak a főbb vádakat megfogalmazó tanulmánya már 1954-ben elkészült, de akkor még nem publikálták. A vita után, változatlanul fenntartva nézeteit, tanulmányát megjelentette a Jogtudományi közlönyben: Sarlós Márton, 1956.

[7] Sarlós továbbá bármilyen Szentkorona-eszmét/tant történetietlennek, fikciónak tartott. Az ezzel az elnevezéssel („szentkorona-tan") jelölt államtanok három változatát különítette el. Egyrészt Werbőczy államszemléletét értette rajta, amely a hatalom-átruházáson alapult, mindössze szerződéses viszony volt a rendek és a király között, de valamilyen tannak, organikus elméletnek nincs szerepe benne. Másrészt a „*polgári Magyarország szentkorona-tana*" (ez főleg Timont jelölte) szerinte megteremtette a király és a nemzet Werbőczy felfogásától idegen, organikus egységét. Ezekhez képest a „*Horthy-fasizmus szentkorona-tana belső ellentmondásos, egyszerre faji és egyszerre katolikus jellegű, neotomista tekintélyuralmi államelmélet*" Eckhart nézeteit jellemezné. Sarlós Márton, 1960b, 122.

[8] „*Bécsből eredt a nomád-pásztori deszpotizmusnak az Árpád-kori királyi hatalomra való első alkalmazása. A századeleji osztrák centralista irányú Timon-bírálók egyike, Harold Steinacker volt az, aki e gondolatot először kifejtette.*" Uo, 120. Az összegzés szerint: „*A magyar jogtörténet és közjog hagyományos alkotmánytudatának azt a revízióját, amelyet Steinacker az osztrák centralizmus nevében 1907-ben követelt, így teremtették meg a maguk módján a Horthy-fasizmus ideológiai szükségletei az új szellemtörténeti szentkorona-elmélettel és annak célszerű továbbfejlesztésével*." Uo, 122.

Sarlós írásai után Steinacker is megszólalt a témában, amikor 1907-es tanulmányához egy utólagos kommentárt írt 1963-ban. Ebben ismertette és értékelte a magyar alkotmánytörténeti vitákkal kapcsolatos álláspontokat az 1931-es Eckhart-vitától kezdve. Bár Steinacker pozitívan értékelte Eckhart – szerinte vele sok tekintetben rokon szellemiségű – két világháború közötti munkásságát és elvetette Sarlós Márton nézetét, mely szerint Eckhart a „Horthy-rendszer" ideológiáját alapozta volna meg a Szentkorona-eszméről írtakkal, mégis előrelépésnek tartotta Sarlós Márton jogtörténetét Eckharténál.[9] Ennek egyik fő oka, hogy Steinacker szerint bármiféle, a múltban forrásokon keresztül megfogható, történeti koronként változó, vagy esetleg történelem felett álló Szentkorona-eszme/tan mindössze fikció (és így Eckhart fő műve a kérdésben elhibázott), így ebben Sarlós Mártonnal volt megegyező véleményen.[10]

Sarlós 1964-ben reagált Steinacker írására. Itt az osztrák történész 1907-es írását nevezte igazán tudományosnak Eckhart felfogásával szemben. Szerinte, míg Eckhart „rasszista" magyarázattal szolgált a magyar alkotmánytörténet kezdőpontjához (a „török származású" királyi hatalom elvével), Steinacker komplex módon, életmódot, gazdasági tényezőket stb. tartott szem előtt. „*Nem szükséges kommentálni, melyik felfogás áll közelebb a valódi tudományos kutatáshoz*."[11]

Eckharttal és bizonyos mértékben Sarlós Mártonnal szemben is kritikus volt Kardos József, aki nem vonta kétségbe, hogy az 1931-es tanulmány előrelépés és tudományos alapokon történő fellépés volt a Timonhoz kötődő nézetekkel szemben, viszont a „szentkorona-eszmé"-ről írt 1941-es könyvét visszalépésnek tekintette annak „szellemtörténeti" vonatkozásai és óvatosabb megfogalmazásai miatt.[12] Horváth Pál is előrelépésnek és „viszonylag haladó"-nak nevezte Eckhart Timon-kritikáját és jogtörténeti munkásságát, különösen a szláv jogi hatások hangsúlyozása miatt.[13] Degré Alajos a hatvanas évek végén készített két összefoglaló tanulmányt a dualizmus és a „Horthy kor" jogtörténetírásáról. Hajnik Imréhez képest Timont visszaesésként értékelte a magyar

[9] Steinacker, Harold, 1963, 73-74.

[10] „*Joggal kritizálja Sarlós Eckhart eljárásának módszerét, aki az érveit az oklevelek fogalomhasználatára alapozza. Ezek azonban* […] *zavarosak, ingatagok és vitathatók. Nem létezik biztos terminológiája és mindenki által elismert elmélete a Szent Koronának sem Werbőczy ideje előtt, sem utána*." Uo, 69.

[11] Sarlós Márton, 1964, 428. Sarlós Mártonról és az ún. „második Eckhart-vitáról" később részletesebben írok.

[12] Sarlóssal kapcsolatos kritikai megjegyzése: Kardos József, 1969, 1106-1107. 19. Lábjegyzet. Kardos az 1931-es tanulmányt pozitivistának tartja (források alapján történő faktológiát értve az elnevezés alatt) és sokkal bátrabbnak, mint az 1941-es művet, amelyben Eckhart szerinte a „*konkrét történelmi helyzet, a gazdasági és társadalmi viszonyok ábrázolása és az ebből adódó nézetek, gondolatok összefüggésének kimutatása terén* […] *már keveset nyújt.*" Uo, 1117.

[13] „*Teljesen nyilvánvaló, hogy Eckhart szemléletének pozitív jelenségei a magyar jogtörténetírás reakciós irányát megváltoztatni nem tudták, sőt a polgári pozitivizmus reálisabbnak tűnő világképéhez való visszatérést sem eredményezhették. A magyar jogfejlődés kelet- és közép-európai összefüggéseinek felismerésében azonban tanításai messze túljutottak a puszta megsejtéseken. Ez teszi értékessé számunkra idevágó tanításait.*" Horváth Pál, 1968, 68. Eckhartot ő is inkább ténytisztelő pozitivistának tartja, mint szellemtörténésznek. Uo, 66.

jogtörténet-írásban. Eckhartot Timonnál jóval színvonalasabb tudósként mutatta be. Hozzátette azt is, hogy bár ő maga kezdetben Illés József szemináriumán tanult, később egyre inkább az általa döntően pozitivistaként jellemzett Eckhart hatása vált meghatározóvá saját jogtörténeti kutatásai szempontjából.[14]

A Steinackerrel való szellemi rokonság tézise Vargyai Gyula tanulmányaiban először említés szintjén (1970), majd hangsúlyosan (1986) is megjelent. A szerző szerint Eckhart 1931-es tanulmányának megírását gyorsította, hogy „*véleményét olykor készen találhatta Steinackernél*."[15] Vargyai a továbbiakban Eckhart két világháború közötti munkásságáról írva megállapította, hogy a szóban forgó tanulmány „*monografikus értelemben nem volt szerves folytatása addigi kutatási eredményeinek*", 1945 utáni gazdaság- és társadalomtörténeti műveivel kapcsolatban pedig feltette a kérdést, hogy azok témájuknál fogva nem azt a célt szolgálták-e, hogy szerzőjüket egy kvázi-marxista álcával ruházzák fel?

1976-ban megjelent angol nyelvű historiográfiai összefoglalójában Várdy Béla a két világháború közötti történetíráson belül külön iskolaként jellemezte Eckhart jog- és alkotmánytörténeti tevékenységét, valamint bemutatta a Szentkorona-tan korabeli értelmezéseit is. Várdy Hajnik Imréhez képest jóval gyengébbnek tartotta Timon Ákos alkotmánytörténeti működésének színvonalát. Timonhoz képest Eckhart egy teljesen új generáció színre lépését jelentette szerinte, különösen a társadalom- és gazdaságtörténeti összefüggések vizsgálatával és a korábbi, hungarocentrikus felfogás megtámadása miatt. Várdy félig pozitivistának (ez itt szintén egy tényközpontú, forrásokból kinyert adatokra koncentráló módszer), félig szellemtörténetinek tartja a historikust.[16]

Eckhart születésének 100. évfordulójára emlékezve (1985. november 28-án) az ELTE Állam- és Jogtudományi karán több előadás is elhangzott a történészről: az előadások életművének egy-egy elemét méltatták.[17] Špiesz Anton pozsonyi gazdaságtörténész itt elhangzott előadásának írott változata az Eckhart gazdaságtörténeti tevékenységére

[14] Degré Alajos, 2004, 30-32. Degré Alajos, 1969, 91-99. Degré egyetértett Sarlós Márton azon (már Kardosnál is felmerülő) kritikájával, miszerint Eckhart a gazdaság- és társadalomtörténeti tényezőket kevésbé vette figyelembe *A szentkorona-eszme története* című művében.

[15] Vargyai Gyula, 1970, Vargyai Gyula, 1986, 329. Legújabban – Vargyaira hivatkozva – Rácz Lajosnál jelent meg Steinacker, mint komoly szellemi hatás Eckhartnál. Rácz Lajos, 1999. Ugyanakkor Glatz Ferenc túlzásnak tartotta Vargyai megállapításait a Steinacker és Eckhart közötti eszmei egyezések erősségére vonatkozólag. Glatz Ferenc, 1980. 146. Glatz Ferenc egyébként Eckhartot egy új, korszerű történészgeneráció (Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, stb.) tagjának tartja, aki az Eötvös Kollégiumban európai szintű tudáshoz kapott alapozást. „*S az sem volt véletlen, hogy a köznemesi ideológia másik alaposzlopát, a szentkorona tant is éppen egy másik, az Eötvös-kollégiumban, Mika szemináriumában nevelődött historikus, Eckhart Ferenc veszi bonckés alá s szaggatja ízekre.*" Uo, 106.

[16] Steven Bela Vardy, 1976, 189-190. Várdy a Szentkorona-tan gyökereit a középkorra vezette vissza (a korona, mint az ország jelképe) és Eckhartra hivatkozva Werbőczynek tulajdonítja az egyik korai megfogalmazását (minden nemes az organikus korona testének tagja), a modern változat kifejtését pedig Hajnik Imréhez köti.

[17] Az előadások írott változatai a Jogtudományi Közlöny 1986. évi számában jelentek meg. Ld. többek között: Székely György, 1986, Révész T. Mihály, 1986, Anton, Špiesz, 1986.

koncentráló kevés írások egyike. Szerinte „*Eckhart a gazdaságtörténeten belül főleg a bécsi udvar 1740–1815 közötti gazdaságpolitikájának problémáival foglalkozott*” és ezzel egy akkor kevésbé kutatott területen vált úttörővé. A történész szerint azonban Eckhart túlzottan negatívan ítélte meg a Habsburgok gazdaságpolitikáját Magyarország szempontjából, s ebben a tekintetben Marczali Henrik volt leginkább hatással rá. Bizonyos mértékben felelőssé tette a témában való téves, a magyar marxista történetírásban elterjedt felfogások kialakulásáért.[18]

Az 1980-as évek második felében készült el Kardos József könyve a két világháború közötti politikai és jogi felfogásokról a Szentkorona-tan kapcsán (Eckhart fellépése itt szintén pozitív megítélést kapott).[19] Horváth Pál jogtörténész a magyar jogtörténetírás egyik kiemelkedő, „pozitivista” alakjaként tartja számon Eckhartot, és Székely Györgyhöz hasonlóan ő is tetőpontként írta le az 1945 utáni időszakot életművén belül.[20]

A rendszerváltás után Eckhart nézetei egyes alkotmánytörténeti kérdésekről tananyaggá váltak,[21] 1946-os tankönyvét pedig 2000-ben Mezey Barna újból kiadta, bibliográfiával, forrásjegyzékkel, valamint utószóval ellátva.[22]

Eckhart Szentkorona-tanról/eszméről való értelmezéséről több, ellentétes álláspont alakult ki és ma sincs róla konszenzus. Mint arra a fentiekben utaltam, Kardos, Mezey, Várdy azt emelték ki, hogy Eckhart valamilyen módon Timonnál tudományosabb alapokon tárgyalta „a” Szentkorona-tant/eszmét (nem téve a két kifejezés között különbséget).[23] Ezzel a felfogással vitatkozott Péter László, aki szerint Eckhartot rendszerint félreértették/értik. Péter 2003-ban egy nagyobb ívű tanulmányában, részben Eckhart által inspirálva a Szent Koronáról („a látható Korona”) és a hozzá kapcsolódó eszmékről („a láthatatlan Korona”) írt erről a

---

[18] „*Tény, hogy a magyar marxista történetírás már többé-kevésbé elejtette eredeti álláspontját Bécs – úgymond – magyarországi gyarmati gazdaságpolitikájával kapcsolatban. Ez a nézet a személyi kultusz éveiben azonban szintén általános volt, s ennek kialakulásához Eckhart is hozzájárult.*” Anton, Špiesz, 1986, 339.

[19] Ld. a „*Különvélemény a szentkorona-tanról*” című fejezetet. Kardos József, 1987a, 154-173. A Szent Korona, mint a független magyar állami integritás szimbóluma (illetve a legitimizmus gondolatköre) a szerző szerint a nácizmussal szemben volt elsősorban értékes. „*A harmincas években találkozhatunk azzal, hogy az ősi alkotmány, a szentkorona-eszme a német befolyás erősödésével, a totális fasiszta diktatúra kiépítésének kísérletével szemben pozitív célokat szolgált.*” Uo, 246. Kardos a későbbiekben is hasonló álláspontot képvisel a legitimizmusról írott művében: Kardos József, 2012. Az osztrák legitimista mozgalmat egy Hitler elleni lehetséges védelmi frontként tálalja Fiziker Róbert Kardos előszavával ellátott műve: Fiziker Róbert, 2010.

[20] „*Eckhart Ferenc előadásaiban azonban egyre jobban kiteljesedett most már a társadalmi- gazdasági okok meghatározó szerepének a vállalása és ez az egyidejűleg átélt világnézeti válság éveit is lényegesen megkönnyítette számára.*” Horváth Pál, 1987, 205. A szerzőtől ld. még: Horváth Pál, 2006.

[21] Ld. különösen a Szentkorona-eszme történetéről és Timonról: Mezey Barna (szerk.), 2003, 95-98. Mezey Barna (szerk.), 2004, 64-67.

[22] Mezey Barna, 2000. Az utószó részben a korábbi értelmezésekre (Kardos, Horváth, Vargyai, Degré fentebb ismertetett megállapításai) támaszkodik, viszont Eckhart kéziratos hagyatéka alapján fontos kiegészítéseket tesz.

[23] A különböző korszakokban eltérő módon írták a kifejezést. Kezdetben ennek nem volt jelentősége, hiszen például Hajnik Imre és Timon Ákos is kisbetűvel írták („szentkorona-tan”). Később a kisbetűs és nagybetűs alak közti különbségnek voltak (a nagybetűs alak a marxista értelmezésben nacionalista volt), de jelenleg is lehetnek koncepcionális sugallatai. Péter Lászlót követve a nagybetűs megoldást választottam, amivel jelen sorok szerzője azt is sugallja, hogy a Szentkorona-eszme kérdésében az ő felfogása áll hozzá a legközelebb, még ha – mint azt később részletezi – Péter Eckhart-interpretációjával nem teljesen ért is egyet. Péter László, 2003, 421.

problémáról. Szerinte a „láthatatlan Korona" egyik késői válfaja, a Szentkorona-tan (a nemesség és a király egy organikus testben való egyesülése, ami a nemességnek a királyéval egyenlő részvételt biztosít a törvényhozásban) nem Werbőczy korában alakult ki, hanem teljesen modern, 19. századi konstrukció: Concha Győző és Timon Ákos hozták létre, politikailag pedig a két világháború között került uralkodó helyzetbe. Péter úgy látta, hogy Eckhart Ferenc is így értelmezte az organikus államtan történetét, csak nem írta le nyíltan és egyértelműen megfogalmazva.[24] Részben ehhez az értelmezéshez csatlakozott Kees Teszelszky.[25] A fentiektől jelentősen eltér Tóth Zoltán József és Zétényi Zsolt véleménye, akik szerint Eckhart és Timon (vagy Zétényinél akár Hajnik és Timon) között bár fellelhetők felfogásbeli különbségek, a Szentkorona-tan főbb vonásainak hangsúlyozása tekintetében megegyeztek és inkább retorikai, illetve bizonyos módszertani kérdésekben való eltérésekről, de nem fundamentális szembenállásról van szó.[26]

A leírtakból kitűnhet, hogy az irodalom döntően Eckhart jogtörténeti tevékenységével és a Szentkorona-tanról/eszméről való nézeteivel foglalkozik. Kevés kivételként Kövér György nevét érdemes megemlíteni, aki Eckhart egyes gazdaságtörténeti munkáit,[27] vagy Alfons Dopsch bécsi magyar történészekkel való kapcsolatát is elemzi néhány, közelmúltban megjelent írásában.[28]

Az 1950-es évek második, és az 1960-as évek első felében a néhány elismerő hangú megemlékezés (Miskolczy Gyula, Székely György, Bónis György) mellett heves marxista támadások (Sarlós Márton) érték Eckhart alkotmány- és jogtörténeti műveit. A hatvanas évek második felében a történésznek főleg a Timon-iskola bírálatát emeltek ki (Horváth Pál, Degré Alajos, Kardos József), mint pozitív eredményt. A hetvenes évek egyik fontos eredménye Várdy Béla összefoglaló jellegű fejezete Eckhart iskolateremtő működéséről. Az 1980-as években Glatz Ferenc, Kardos József, Vargyai Gyula bővítették tovább az Eckhartról szóló irodalmat. Az azóta eltelt évtizedekben[29] különösen a Szentkorona-eszme vonatkozásában

[24] Uo, 495-500.
[25] Teszelszky, Kees, 2009, 47-59. „*Vajon mi az oka annak, hogy olvasói nem értik meg Eckhart mondanivalóját? Tanulmányának ellentmondásos fogadtatására magyarázatul szolgál, hogy akaratlanul is ő maga okozta a félreértést, ami miatt könyvének tartalmát tévesen értelmezték és értelmezik még ma is. Az 1931-ben írott művét ért támadás miatt a 'szentkorona-tan' ideológiai köntösébe öltöztette, azt remélve, hogy műve ezúttal kedvezőbb fogadtatásban részesül, azzal azonban nem számolt, hogy gondolatait így kétféleképpen értelmezhetik majd.*" Uo, 55. Velük szemben fejtette ki véleményét (és a kapcsolódó vitákról is rövid áttekintést nyújt): Bertényi Iván, 2010.
[26] Zétényi Zsolt, 1997, 128-162. Zétényi Zsolt, 2001, Tóth Zoltán József (szerk.), 2004, Tóth Zoltán József, 2007, 164-166. Megjegyzendő, hogy a két szerző szakmai súlyát tekintve sem azonos a jelen fejezetben ismertetett álláspontok megfogalmazóinak többségével. A Timon és Eckhart közötti azonosságok túlhangsúlyozása egyedül Sarlós Márton álláspontjához közelít.
[27] Kövér György, 2013, 19-20.
[28] Kövér György, 2015, 86-89.
[29] Stipta István szerint az utóbbi időkben egy „*jó értelemben vett*" Eckhart-kultusz alakult ki a jogtörténetírásban. Stipta István, 2006, 642.

került előtérbe Eckhart értékelésének kérdése, míg munkásságának más területei alig kapnak figyelmet, összefoglaló feldolgozás vagy mélyebb historiográfiai elemzés pedig még nem készült a történészről.[30] A fenti irodalmi összegzés szerepe így elsősorban az, hogy rámutassak: Eckhartról egy összefoglaló írása feltétlenül indokolt. Mindezt szem előtt tartva, gyakran fogom hosszasabban ismertetni Eckhart egyes műveit és bővebben kitérek arra, hogy miként következtek egymásból, vagy hogy volt-e a szerzőnek valamilyen nagyobb ívű koncepciója a jog- és gazdaságtörténet tekintetében.

[30] A magyar historiográfia-írás Eckhartról: Gunst Péter, 2000, 241., Romsics Ignác, 2011, 290-291. Önálló iskolaként kezeli Eckhart tevékenységét összefoglalásában: Erős Vilmos, 2015, 191-192. A társadalomtörténet felé való nyitottsága miatt tartja modernnek a historikust: Csíki Tamás, 2003, 67-72.

Eckhart pozíciója dualizmus kori történeti diskurzusokban

Hajnik Imre, Timon Ákos és egy hosszú életű alkotmánytörténeti koncepció

Az Eckhart fellépése által kiváltott alkotmánytörténeti viták során az egyébként ellentétes álláspontokat képviselő felek gyakran utaltak vissza Hajnik Imrére és Timon Ákosra saját érvelésük alátámasztása érdekében. Hajnik és Timon nézeteinek megismerése, értékelése nagy jelentőségű az Eckhart-viták megértése szempontjából. Hajnik egy olyan alkotmánytörténeti koncepciót alkotott meg, amely a későbbi évtizedekben meghatározó hivatkozási ponttá vált a jogtörténet-írásban. A kérdést azonban árnyalja, hogy bár Timon Ákos Hajnik sémáját alapjaiban átvette, hozzá képest egy eltérő szemléletet juttatott érvényre műveiben, melyek központi gondolatmenetére a közjogászok aztán a két világháború közötti időszakban vezérfonálként tekintettek, tartalmából pedig bizonyos dolgokat elvettek, másokat hozzáadtak. A következőkben a dualizmus idején szerzők közti különbségekre, hasonlóságokra és értékelésükre térek ki, ugyanis a két jogtörténész az egyik legfontosabb viszonyítási pontom lesz akkor, amikor Eckhart jogtörténeti munkásságának újdonságait elemzem.

Hajnik Imre a modern magyar alkotmány- és jogtörténet úttörője volt.[31] Alkotmánytörténeti nézeteit részben már 1867-ben kifejtette, számtalan tézisét ekkor írta le először publikált formában.[32] Hajnik szerint a nyugati, hűbéres társadalmakra a magánjogi (és szakadozott jogélet), míg a magyarságra a közjogi gondolkodás (és egységes, kontinuus jogélet) a jellemző. A jogtörténésznél itt, és a későbbi műveiben sem válik egyértelművé, hogy ez az egyén és állam közötti kapcsolatra fókuszáló (és a nemzeti szinonimájaként használt) közjogias eszmeiség minőségileg fejlettebb lenne, mint az egyén és egyén közötti kötelékeket fontosnak tartó magánjogi felfogás.[33] Hajnik története szerint a Szent István-féle állam és társadalom Kálmán óta folyamatosan hanyatlóban volt, a hanyatlást pedig a hűbéri hatások fokozatos térnyerése jelentette – ez a birtokos arisztokrácia egyre féktelenebb, nyugaton nem tapasztalt hatalmában öltött testet. A gyengülő társadalom újjászervezése egy Szentkorona-tan segítségével történt, ám immár félig hűbéres elvek mentén. Hajnik a mű utolsó harmadában fejti ki a tan jelentését: a 14. században kialakult felfogás szerint a birtok

[31] Hajnikhoz ld. többek között: Vécsey Tamás, 1903, Sarlós Márton, 1960, Mezey Barna, 1999. Hajnik és Timon szembenállásáról: Eckhart Ferenc, 1941, 316-333. Mezey Barna, 2003, Steven Bela Vardy, 1976, 178–180.

[32] Hajnik Imre, 1867.

[33] Hajnik szerint például a hűbériség olyan, a nemzeti kötelékeken túlmutató, összetartó erőt jelentett, ami később az egységes „politikai nemzetiségnek" alapját képezhette, míg Magyarországon az erős közjogias gondolkodás eredményeképp különböző, szívós öntudattal bíró nemzetek álltak egymás mellett a modern korban. Szerinte ide vezethető vissza saját korának nemzetiségi problémája is. Uo. 59. A később írt alkotmánytörténeti összefoglalójában olvasható egy rövid megjegyzés is ennek a nemzeti jellemre gyakorolt káros hatásáról: „[…] *és e közszellemnek végtére egyik nyavalyás kinövése a pártoskodás szelleme, mely a magyart mindenkor jellemezte*." Hajnik Imre, 1872, 111.

egy-egy nemesi család kihalása után visszaszáll arra, akinek eredetileg tulajdonában volt, mégpedig az országra (azaz a közjogi kapocsként működő koronára és nem egy hűbérúrra, ami viszont magyar sajátosság).[34] Ezt az elvet nevezte Hajnik ősiségnek, azaz Szentkorona-tannak: az országot jelképező koronához való tartozást a Szentkorona-tagság biztosította. A rendek jogilag egyenlők, ám politikailag nem, hiszen – eltérő nagyságú – birtokuknál fogva voltak tagjai a Szent Koronának.[35] Még fontos kiemelni Hajnik művével kapcsolatban, hogy bár szerinte a 16-18. századok között ez a tan „*mentette meg a hazát*" az oligarcháktól és a külső támadásoktól, a későbbiekben „*a nemzet átka*" lett, hiszen a koronatagsággal nem rendelkező jobbágyság alávetettségét rögzítette.[36] Ezzel együtt megjegyzendő, hogy Hajnik Szentkorona-tana nem egy jelenkorig tartó folytonosság megtestesülése: nagy befolyással bírt, ám meghatározott korszakban keletkezett és egy idő után felbomlott.[37]

Hajnik magyar alkotmánytörténetének csak az első kötete készült el, ebben továbbfejlesztette a Szentkorona-tanról való koncepcióját. Könyvének vezető gondolata hanyatló és virágzó korszakok váltakozása. A virágkort egy erős királyi hatalom és stabil társadalmi rend jelentette (Szent István, Anjouk), a hanyatlás pedig a gyengekezűként leírt uralkodók idején következett be (az Aranybulla és a különböző országgyűléseken háttérbe szoruló királyok mind az anarchia jelei).[38] Ismert az a folyamat, ahogyan Hajnik ebben a műben megalkotta a „*szent korona egész teste (totum corpus sacrae coronae)*" fogalmát, amely a király, valamint a birtokrend szerint differenciált rendek országgyűlésen való közös jelenlétét fejezi ki (e politikai test a két egyenlő fél akaratából, egyensúlyának köszönhetően jön létre és csak az országgyűlésen érvényes), mint félig hűbéri, félig magyar sajátosságot.[39] Ez azonban nem egyezett meg a később széles körben elterjedt Timon-féle Szentkorona-tannal.[40]

---

[34] „*E tannak természetes corollariuma volt a birtoknak visszaszállása a család kihalása esetére arra, kitől az származott, a hűbéri társadalomban tehát a hűbérúrra, hazánkban, hol a szabad birtokjog az összes nemzetből származott le, az országra, vagy is ennek képviselőjére, a koronára; azaz a birtoknak megkötöttsége amott a hűbérúr, emitt a korona ellenében.*" Hajnik Imre. 1867, 91.

[35] Uo, 107-109.

[36] Uo, 114-115.

[37] Ez a történeti szemlélet persze nem érvényes a magyarok „közjogias szellemére", ami Hajniknál a kezdetektől (honfoglalás) fogva jelen van. Tézise a király és nemzet országgyűlésen való egyesüléséről szintén tartalmazott aktuális üzenetet a kiegyezés korára nézve.

[38] Periodizációja a következőképpen épült fel: I. Előkor (892-ig); II. Az őskori magyar álladalmi s társadalmi szervezet korszaka, vezérek kora 892–1000); III. A Szent István alkotta álladalmi s társadalmi rend (1000–1308); IV. A szent korona-féle és ősiségi álladalom s társadalmi rend (1308–1848). Ld. Hajnik Imre, 1872.

[39] Ld. különösen: Hajnik Imre, 1899a, 235-238. Eckhart Ferenc, 1941a, 316-320. Péter László, 2003, 477-478.

[40] Steven Bela Vardy, 1976, 178-180. Péter László, 2003, 478. A különbségek mibenlétében viszont nincs teljes összhang. Péter László szerint a „konzervatív" Hajniktól messze állt a királyi hatalom korlátozását és a nép teljes szuverenitását középpontba állító, organikus Szentkorona-tan, ezért ő nem Hajnikot tartja a tan első megfogalmazójának (hanem Concha Győzőt), míg Várdy Béla Hajniknak tulajdonítja az első, modern kifejtését. Abban viszont megegyeznek a fenti szerzők, hogy Hajnikhoz képest szemléletben alapvető módosítást jelentettek a későbbi munkák (Concha Győző, Nagy Ernő, Timon Ákos, stb. művei). A különbségek elsősorban arra vezethetők vissza, hogy az egyes szerzők mit értenek Szentkorona-tanon.

Hajnik Imre nem csak alkotmánytörténettel, hanem gazdaságtörténettel kapcsolatban is publikált.[41] Utolsó nagyobb, alapos forráskutatásokon alapuló műve az addigiaktól már eltérő témában íródott: a középkori bírósági szervezet és perjog problémáját járta körül.[42] Ebben jogi intézményeket, szokásokat, közigazgatást, a földesúri bíráskodást, a per lefolyását vizsgálta, de a jogtörténeti forrásokra is részletesen kitért, a Szentkorona-tan pedig jellemzően nem jutott benne szerephez.

Illés József Hajnikról szóló írásaiban azért méltatta a neves jogtörténészt, mert össze tudta hangolni a nemzeti és európai szempontokat,[43] továbbá a bírósági szervezetről és perjogról szóló művében nem a „*Baskiriából vagy Lebediából hozott őseredetiségek ködképei"* lebegtek *„kutató szeme előtt, hanem az okleveles bizonyságok ezreinek szigorú egybevetésével megállapítható tudományos igazságok.*"[44] Elismerően emlékeztek meg róla Vécsey Tamás, Kováts Gyula, Domanovszky Sándor, Iványi Béla és Szekfű Gyula is, utóbbi jelentőségében Tagányi Károllyal említette együtt.[45] Sokkal kevésbé azonosult Hajnikkal Timon Ákos.

Timon jogászként végzett és 1876-ban jogi doktorátust szerzett.[46] Alkotmánytörténeti tankönyvének első kiadását (1902) még öt magyar és két német nyelvű változat követte. Timon könyve formailag Hajnikét követi: a honfoglalás korától közjogi szellem uralkodik a magyarság soraiban, szemben a nyugati, magánjogi gondolkodással.[47] Periodizációja a főbb korhatárok kijelölésénél is Hajnikéra emlékeztet.[48] A közjogi szellemnek[49] itt is a nyugati,

---

[41] „[…] *habár ismerjük is a középkori magyar ipar és kereskedelem fejlődésének általános jellemét és főmozzanatait, még mindig hiányoznak részletes adatok, melyek hazánk egyes vidékei koronkénti kereskedelmi szereplését feltüntetnék, vagy egyátalában ismertetnék a magyar ipari és kereskedelmi élet finomabb ereit is, kiegészítvén ez által, vagy pedig élethűbbé varázsolván a képet, a melylyel mindeddig hazánk középkori nemzetgazdászati állapotairól bírunk*." Hajnik Imre, 1868, 145.

[42] Hajnik Imre, 1899b.

[43] Illés József, 1902a, 639.

[44] Illés József, 1902b, 75.

[45] Vécsey Tamás, 1903. Kováts Gyula „Hajnik Imre rendes tag emlékezete" címen olvasott fel az Akadémia 1916. március 27-én tartott ülésén. A felolvasást Domanoszky és Iványi ismertették és értékelték. Domanovszky ismertetőjében Hajnikot a leginkább „historikus" magyar jogtörténésznek nevezte. Domanoszky Sándor, 1917, 75. Iványi Béla, 1917. Szekfű a középkori bírósági szervezetről írt művét tartotta a legjobbnak. „*A Tagányi-féle irány előzője és a modern magyar alkotmány- és jogtörténet megalapítója Hajnik Imre, kinek legszebb műve: 'A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt', Budapest 1899.*" Szekfű Gyula, 1988, 228-229.

[46] Timonról ld.: Vargyai Gyula, 1970, Steven Bela Vardy, 1976, 175–183. Vargyai Gyula, 1986, Kardos József, 1987a, Horváth Pál, 2005, Tóth Zoltán József, 2007, Teszelszky, Kees, 2009, 43-47. Romsics Ignác, 2011, 113–114., 279., 290–291. Erős Vilmos, 2015, 140. Timon Hajnik Imre és a kultuszminisztérium támogatásával, külföldi ösztöndíjjal a berlini, strasbourgi, párizsi és lipcsei jogi karon tanult. Személye több szempontból is meghatározó a magyar alkotmánytörténet-írás tekintetében: a budapesti egyetemen 1891 és 1925 között oktatott magyar jog- és alkotmánytörténetet, hallgatósága pedig jelentős számú volt, nézeteit tehát széles körben tudta hirdetni. Erre nézve ld. Eckhart Ferenc, 1936, 618. A jog- és államtudományi kar hallgatóinak létszáma féléves lebontásban (1850–1936): uo, 681–685. Timon rögtön a kinevezése után, 1891-ben indítványozta, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet alapkövetelmény legyen a hallgatók számára.

[47] Timon Ákos, 1903a, 47–62.

[48] Az ősi államszervezet kora a kezdetektől 1000-ig; Szent István államszervezete, 1000–1308; A szent korona közjogi fogalmához fűződő államszervezet kora, 1308–1608; A rendi alkotmány kora, 1608–1848. Felhívnám a

hűbéres hatásokra kell reagálnia, ahogyan a reakció egyik legfontosabb eleme szintén egy Szentkorona-tan. A hanyatlás–virágkor motívuma azonban éppen a Hajnik-féle séma ellentétje. A Hajnik által anarchiának tartott Aranybulla-korszak, a különböző dekrétumok, a király hatalmának korlátozása itt a magyar nemzeti demokratikus „jogmeggyőződés" érvényesülései, csúcspontok. Timon egy modern parlamentáris elvrendszer alapján működő intézményen keresztül megvalósuló folytonosság kidomborítására nagy energiákat fordított: ez az intézmény a honfoglalás kori „nemzetgyűlés" volt, amelynek demokratikus, az uralkodói hatalmat korlátozó jogköre változatlan tartalommal továbböröklődött (a hatalom átruházásával) a különböző korszakokon keresztül.[50] A Timonnál kialakulásában nagyjából a 12-13. századra datált Szentkorona-tan (ami a fentiekből kifolyólag jelentősen eltért attól, amit Hajnik így nevezett) ennek az időtlen folytonosságnak az egyik legfontosabb megtestesülése, hiszen itt is a nemzettől eredő főhatalom került a középpontba.[51] Számára a Szentkorona-tan egy olyan sajátos, magyar eredetű organikus elmélet, ahol a főhatalmat birtokló test a nemzet és a király megszemélyesített egysége (amelyben Hajniktól eltérően a király uralkodói hatalmát egyedül a nemzet akaratának köszönheti), a középpontban viszont a nemzet függetlensége, az uralkodói hatalommal szemben való fellépései állnak. Az organikus elmélet szerint a király a fej, a nemesek pedig a test végtagjai: együttműködésük szükséges a test működéséhez.

Érdemes bővebben idézni Timont azzal kapcsolatban, amit a Szentkorona-tan kialakulásáról írt, hiszen a későbbi viták egyik legfontosabb kérdése a tan kialakulásával függ majd össze.

„*Midőn ilyképpen a Szent István-féle királyság régi erejében megfogyatkozott és azt az uralkodó állást, a melyet egykoron az állami élet terén elfoglalt, hovatovább elveszítette, midőn már közel állott a veszély, hogy a nyugati behatások következtében a magyar nemzet közélete is magánjogi alapokra helyezkedik s ezen az alapon kifejlődik a patrimoniális jellegű rendi monarchia, mely az államiság, a valódi közhatalom eszméjének egyenes tagadása; akkor a magyar nemzet közjogi irányú felfogása mindinkább kifejleszti és előtérbe lépteti a nemzetben gyökeredző, a királyt és a nemzetet együttesen megillető* ***közhatalom*** *fogalmát. A magyar nemzetnek ez a törekvése, az államiság, a közhatalom eszméje a személyes jellegű*

figyelmet arra, hogy Timon korszakolásából Hajnikhoz képest elmaradt a „társadalmi rend" említése az államszervezet mellett.

[49] Ez a közjogias gondolkodás Timon szerint minden más nemzetnél fejlettebbé, azaz demokratikusabbá teszi a magyar alkotmányfejlődést, amelyhez legfeljebb csak az angol példa mérhető.

[50] Ez az intézmény a „nemzetgyűlés", amely egyben a főhatalom birtokosa is. Timon Ákos, 1903a, 51-52; 97-98.

[51] A szlovák jogtörténész, Josef Karpat szerint Timon liberális-romantikus töltetet adott a tannak, középpontba állítva a szabadságeszményt. Karpat, Josef, 1941, 7-9. Várdy a két fő módosítást Hajnikhoz képest abban látja, hogy Timon jobban kihangsúlyozta a láthatatlan nemzeti egységet, valamint a tant egyedül magyar sajátosságként írta le, külföldi behatások nélkül. Steven Bela Vardy, 1976, 180-181. Ld. még: Péter László, 2003, 485.

királyi hatalommal szemben a szent korona közjogi fogalmában, ***személyesítésében*** *nyer konkrét megvalósulást és létrehozza* ***a szent korona elméletét****, vagy a mi egyet jelent, a szent korona közjogi fogalmán, személyiségén felépülő államjogi rendszert*."[52]

Pár sorral később Timon leírja, hogy a 12. századi oklevelekben már jelentkezik az elmélet, azaz a királyt és nemzetet összefogó, koronában megnyilvánuló államszemélyiség. Érdemes itt felfigyelni a kifejtés módjára: Timon nem magyarázza meg, pontosan mikor és hogyan keletkezett a Szentkorona-tan, ugyanis a nemzetből eredő és megosztott közhatalom számára állandó érték, így nem igényel különösebb megokolást. A Szentkorona-tan Timonnál nem korlátozódik térben és időben (legfeljebb az elnevezés), hiszen legfőbb elemei már a honfoglalás korában, de a saját korában is érvényesek: az 1848. évi törvényhozás a Szentkorona-tagságot ráadásul szerinte az egész nemzetre demokratikusan kiterjesztette, így a tan az osztrák centralista törekvések ellen is megfelelő alkotmánytörténeti érv volt, így politikusok és közjogászok is (például Apponyi Albert) gyakran támaszkodtak erre a szemléletre és Timon tankönyvére.[53]

Jóllehet Hajnik alkotmánytörténete sokáig fontos hivatkozási alapként élt tovább (bár életművén belül nem ez a terület az egyetlen kiemelkedő mű), már Timon számára sem volt teljesen elfogadható.[54] Timon ennek következtében más tartalommal (nála ez a tartalom a legjellemzőbb munkásságára)[55] töltötte fel az „alapszerkezetet", s az ő alkotmánytörténete vált egyetemi tanári működése következtében a korabeli és későbbi közjogászok számára mesternarratívává. Mesternarratíva alatt olyan szövegsémát értek, amely más narratívák számára megadja a legitimitást és a lehetőséget arra, hogy domináns pozícióba kerüljenek – feltéve, hogy hasonulnak a központi elbeszéléshez. A mesternarratíva itt az eredeti példány, a többi narratíva pedig olyan másolat, amely megtartja az eredeti struktúráját (vagy „csontvázát"), hiszen az adja számára a legitimációt.[56]

Mindez megmagyarázza, hogy a későbbi viták során miért szerepelt gyakran együtt a nevük, még ha két eltérő szemlélet jellemezte is őket. Hajnik és Timon ellentétében szembetűnő Hajnik szerteágazóbb és a saját korában sokkal színvonalasabb történetírói tevékenysége (gazdaságtörténeti érdeklődés, közigazgatástörténeti szempontok érvényesítése, alapkutatások) is. Mindketten kidolgoztak egy-egy Szentkorona-tant, viszont a történelemről

[52] Timon Ákos, 1919, 514. Kiemelések az eredetiben.
[53] Apponyi Albert, 1908.
[54] A Hajnik utáni alkotmánytörténet-íráshoz és Timon nézeteinek itt nem részletezett gyökereihez: Eckhart Ferenc, 1941a, 316-333. Karpat, Josef, 1941, Péter László, 2003, 478-486. Timon utólag egyértelműen elhatárolódott Hajnik szemléletétől, mert az szerinte nem foglalkozott eleget a Szentkorona-tan lényeges elemeivel jogtörténeti munkásságában Timon Ákos, 1903b.
[55] A Szentkorona-tanával kapcsolatos nézeteit külön füzetekben, egyértelmű aktuálpolitikai (természetesen a függetlenségi párt gondolatából kiinduló) utalásokkal is megjelentette: Timon Ákos, 2000.
[56] A mesternarratíva intertextualitásra koncentráló értelmezéséhez ld.: Thijs, Krijn, 2011, 68-69.

való felfogásuk különbsége ebben a tekintetben is érvényesült. Közös pont a két szerzőben, hogy az eseménytörténet, politikatörténet helyett jogi intézmények és eszmék történetét vizsgálják és állítják középpontba, valamint elsősorban nemzeti jogtörténetet műveltek. Ez utóbbi kitétel akkor is érvényes, ha Hajnik többet foglalkozott az európai hatásokkal, analógiákkal, az európai és nemzeti jog kölcsönhatásával, míg Timon ezeket a szempontokat (főleg a koncepcióját nagyrészt kitöltő Szentkorona-tannál) elhanyagolta, így könnyebben lehetett képes az általa feltételezett közjogi „jogmeggyőződést" időtleníteni, tankönyvét lényegében a jelen dicséretévé tenni.

A Timon nézeteiről kialakult viták

Timon nézetei bel- és külföldön is ismertté váltak, hiszen tankönyvét hatszor adták ki magyarul, illetve kétszer németül. Az elismerő hangok[57] mellett többen megfogalmazták kétségeiket is.[58] A jogászok közül Balogh Jenő éles hangú, híres bírálatában az európai szemléletmód hiányát hánytorgatta fel Timonnak, míg (Szászy-)Schwarz Gusztáv a „hazafias szólamok" jogtudomány fölé helyezését kritizálta.[59]

A történészek kritikájának egy része ismert, jóllehet az értelmezések különbözőek abban a tekintetben, hogy ki és milyen mértékben fogadta el Timon nézeteit. Timonnal szemben elsősorban Marczali Henrik és Szekfű Gyula fejtették ki eltérő véleményüket, de Fraknói Vilmos és Holub József is kritizálták a szerzőt. Marczali két, német nyelvű könyvében (*Magyar alkotmánytörténet*, *Magyar alkotmányjog*) fejtette ki Timonnal és Apponyival vitatkozva, hogy a Szentkorona-tan valójában egy feudális és nem demokratikus eszme, hiszen csak a birtokkal rendelkező nemesek lehettek a Szent Korona testének tagjai. A tagságot szerinte az 1848-as törvények nem terjesztették ki az egész népességre, így a tan

[57] Ld. például: Dedek Crescens Lajos, 1903, Kérészy Zoltán, 1911. Dedek Crescens Lajos Timonról írt dicséretét a Századok szerkesztősége túlzónak találta: Felelet, 1903.

[58] A jogászok között dúló nyílt vitákkal együtt intézményen belüli ellentétek is kirajzolódtak. A jogi karon két párhuzamosan működő tanszék között (egyetemes és magyar jogtörténet Király János és Timon Ákos oktatókkal) rendkívül egyenlőtlenül oszlottak el a hallgatók, ráadásul Király és Timon eltérő szemléletű anyagot adtak le. A tanszékekről folyó viták szorosan összefonódtak azzal a kérdéssel, hogy milyen legyen az európai és magyar jogtörténet viszonya, aránya az oktatásban. Timon végig a két tanszék egyesítése és az európai jogtörténet súlyának csökkentése mellett érvelt. A különböző viták a jogi karon végül Timon sikerével zárultak, hiszen 1912-ben a magyar és az egyetemes jogtörténeti tanszék egybeolvasztásával pont került az ügy végére. A tanszékek vitáját Hajnik Imre és Timon szembenállásától kezdve bemutatja: Eckhart Ferenc, 1936, 609–615.

[59] Balogh Jenő, 1905. Balogh Timon szemléletét bezárkózónak tartotta, ezért tankönyvét nem javasolta kötelező jelleggel bevezetni a felsőoktatásban. A megbírált szerző válasza Baloghnak: Timon Ákos, 1905. Timon Szentkorona-tanát erősen kritizálta: Schwarz Gusztáv, 1905, 28-29. Róla ld.: Hamza Gábor, 2001. A Huszadik század körébe tartozó Szende Pál (bár más pozícióból) szintén elvetette Timon szemléletmódját, ráadásul a korabeli magyar alkotmányt feudális uralmi eszköznek tekintette, mint amely a társadalmi haladást (tehát a demokratizálódást) teszi lehetetlenné. Szende Pál, 1911, Szende Pál, 1912. Szende Pálról ld.: Pók Attila (szerk.), 1982.

saját korában már nem lehet érvényes.[60] A Korona, mint az államhatalom szimbóluma (ez Marczalinál nem egyenlő a Szentkorona-tannal) pedig szerinte megtalálható más európai országok történelmében is.[61]

Szekfű Gyula[62] 1912-ben megjelent *Serviensek és familiárisok* című értekezésének hátteréről, annak Werbőczy- és Timon-kritikájáról és a mű recepciójáról már írt a vonatkozó szakirodalom.[63] A néhány évvel később megjelent *A magyar állam életrajza* tartalmaz egy részletes áttekintést a magyar történetírás eredményeiről, ahol Szekfű további megjegyzéseket tett Timonra nézve. Nem csak részletkérdésekben vitázott vele, hanem az egész „rendszerét" túlhaladottnak, elavultnak nevezte, ami abban az időben Marczali véleménye mellett az egyik legradikálisabb leírt kritika volt magyar történész részéről.[64] Szekfű megítélése nem egységes a Timon-kritikáját illetően, ezért érdemes néhány gondolatát feleleveníteni. A magyar történész is ismerte és használta Hajnik fogalmi konstrukcióját, de hozzá képest sokkal jobban kihangsúlyozta a Szent Koronának a területi integritást szimbolizáló funkcióját. „*A rendi korban új kifejezés jön használatba: 'a szent korona teste' (totum corpus sacrae coronae), amely egyrészt az állam területét, teljes földrajzi kiterjedését jelenti, másrészt mindazon politikai tényezőt, mely a magyar állam területén működik, első sorban tehát a királyt és a rendeket.*"[65] Ez a királyt és a rendeket magába foglaló politikai egység eszméje (a történész az eszmét a rendi korba helyezte) viszont a rendek megerősödése után, Werbőczynél oly módon

---

[60] Marczali Henrik, 1911, 28. Marczali periodizációja is eltérő. A könyvben lévő történeti bevezetőben alkotmánytörténeti szempontból három szakaszra osztotta Magyarország történelmét: patrimoniális, rendi és nemzeti állam korszakára. A király személyétől elváló hatalom állameszméjének kezdetét Timonnál jóval későbbre, a 14. század végére datálta, és egyben ez a periódus jelentette nála a rendi szakasz kezdetét is. 1910-es művében Marczali szintén erősen hangsúlyozta az európai hatásokat a magyar alkotmányfejlődésre. Marczali Henrik, 1910.

[61] Az 1920-as éveiben megjelent visszaemlékezéseiben is leginkább ezeket a gondolatokat emelte ki alkotmánytörténeti könyveiből: „*Sokkal több vesződségem volt az alkotmányjoggal, de azt hiszem, a nagy misztériumot, a szent koronát sikerült megfejtenem, mégpedig éppen Verbőczy alapján. Nem bíztam magamban, elmentem gróf Andrássy Gyulához, és felolvastam neki azt a rövid fejezetet. Ezért agyonütik az egyetemi jogászok, volt az első szava. Azt nem bánom, feleltem, de igaz-e? 'Minden alaposan meg van okolva.' A munka megjelent, és ellenségeim száma megint tömegesen szaporodott.*" Marczali Henrik, 2000, 202-203. A történész nézetei ellen több jogász tollat ragadt, erről ld.: Péter László, 2003, 496. Eckhart közjogász kritikusa, Molnár Kálmán Marczali ezen fejtegetéseire szintén nem nagy lelkesedéssel emlékezett vissza: „[…]*figyelemmel kísértem Marczali Henrik történelmi fejtegetéseit is, még pedig jóval több áhítattal, mint később német nyelvű közjogi kirándulásait.*" Molnár Kálmán, 2010, 128.

[62] Részletes bibliográfia Szekfűvel kapcsolatban: Gyurgyák János, 2007, 600–621. Marczali és Szekfű kapcsolatáról: Dénes Iván Zoltán, 2011.

[63] Szekfű Gyula, 1912b, 188. 1. lábjegyzet. Dénes Iván Zoltán, 2015, 32-47. Glatz Ferenc, 1980, 140–142. Újabban Szeberényi Gábor helyezte sok tekintetben más világításba Szekfű művének keletkezéstörténetét és recepcióját: Szeberényi Gábor, 2016. Szeberényi szerint nem elsősorban a (történet)politikai üzenet (Werbőczy kritikája) felől kellene olvasnunk a művet, érdemes lenne inkább a társadalom- és intézménytörténeti vonatkozásait is kiemelni, hiszen azok alkotják a mű gerincét. Az értékelésnek Eckhart szempontjából is döntő jelentősége van, hiszen élete végéig Szekfű egyik leginkább inspiratív művének tartotta, mint arra többször utalok.

[64] „*Egészében véve Timon az alkotmánytörténetben egy korábbi, ma már túlhaladott álláspontot foglal el; működése már a Tagányi-iránynak a legutóbbi évtizedben bekövetkezett felvirágzása* ***előtt*** *is visszautasításra talált a jogtörténet művelői körében.*" Szekfű Gyula, 1988, 229. Kiemelés az eredetiben.

[65] Uo, 76.

alakult át, hogy az államhatalmat már a politikai nemzettől származtatja és ebben a felfogásban a király is a nemzettől kapja a Szent Koronát, azaz felhatalmazást az uralkodásra.[66] Így érthető meg, hogy Szekfű miért vádolta azzal Timont, hogy a Werbőczy korabeli állapotokat vetítette vissza a korábbi évszázadokra és ruházta fel azokat modern, demokratikus töltettel. A történész nem azt vitatta, hogy létezik egy történeti kontextusba helyezhető Szentkorona-tan, hanem a Timon-féle értelmezése ellen kelt ki.[67] A király hatalmát korlátozó Szentkorona-tan belelátása akár a honfoglalás idejébe Timon koncepciójában döntő motívum volt, és nem véletlen, hogy a külföldi bírálatokkal szemben éppen azzal érvelt, hogy a tan nem Werbőczy korában keletkezett, hanem már sokkal korábban élt a magyarok „jogmeggyőződésében".

1917-ben a Századok hasábjain Fraknói Vilmos és Timon Ákos egy rövid vitát folytattak egymással nyílt levélváltás formájában. Fraknói kétségbe vonta, hogy az 1485. évi nádori cikkelyek (ezek a nádort rendkívül széles jogkörrel ruházták fel) valaha törvényerőre emelkedtek volna,[68] míg Timon az érvényességük mellett foglalt állást, ugyanis szerinte azok a nádor, mint a király hatalmát korlátozó tisztség és a magyar közjogi szellem modern értelemben vett demokratikus voltát tükrözték.[69] Meggyőzni egymást persze nem tudták.[70]

Timon összefoglaló munkájáról német nyelvű megjelenését követően számos kritikát fogalmaztak meg külföldön. Timon tankönyvének újabb kiadásaiban mindig feltüntette külföldi kritikusainak listáját, tanulmányaik megjelenési helyét, a Szentkorona-tanról szóló fejezetét pedig válasznak szánt lábjegyzetekkel bővítette ki. Mindezen kívül Timon visszatérően ígéretet tett arra, hogy egy részletes tanulmányban kimerítően válaszolni fog a bírálatokra, ez az írás azonban úgy tűnik, nem készült el.[71] A többségében kritikus hangú

---

[66] Uo, 76-78.

[67] Uo, 229. Péter László szerint Szekfű Timon Szentkorona-tanának híve volt, a két álláspont között azonban jelentős különbség volt és a történész inkább Hajnikhoz húzott a kérdésben. Péter László, 2003, 496. 409. lábjegyzet.

[68] Fraknói Vilmos, 1917. Fraknói első tanulmánya a témában: Fraknói Vilmos, 1899a. Timon Fraknói írásának következtetéseit elvetette: Timon Ákos, 1903a, 633. 21. lábjegyzet. Timon megjegyzésére reagált 1917-ben Fraknói és így robbant ki a vita.

[69] Timon Ákos, 1917b. A két szerző szemléletének különbségeit figyelembe véve véletlennek tekinthető, hogy éppen az 1485. évi nádori cikkelyekkel kapcsolatban robbant ki (egyébként egyáltalán nem éles hangvételű, kölcsönös tiszteletet megadó) vita köztük. Fraknói történetibb szemlélete nyilvánult meg abban, hogy nem csupán a törvények szövegét kezelte forrásként, hanem figyelembe vette azt is, hogy azok megvalósultak-e egyáltalán. Fraknói Werbőczyről írt életrajzában a Tripartitumnál erőteljesen hangsúlyozta az európai jogi hatásokat, míg Timon szerint abban az idegen behatások kevésbé érvényesültek. Fraknói Vilmos, 1899b, 85–86. Timon Ákos, 1903a, 614.

[70] Holub József a Századok ugyanezen évfolyamában hasonló témában (a nádor szerepe) érvelt Timonnal szemben. Holub szerint a nádor, mint a „nemzet képviselője" nem játszott külön szerepet a Szent Koronának a király fejére illesztésében. Holub József, 1917, 89. Holubról: Kajtár István, 2001.

[71] Timon először 1909-ben, művének második német nyelvű kiadásában (Timon Ákos, 1909, VI.) tett ígéretet a részletes válaszadásra, de könyvének ötödik és hatodik kiadásában is ugyanazokkal a szavakkal jelezte szándékát. „*Némely külföldi, különösen osztrák írónak ellenvetései könyvem bírálatánál leginkább a szent koronára vonatkozó elméletem ellen irányulnak* […]. *Ezekre, a források által nem támogatott ellenvetésekre részben könyvem jelen kiadásában, a királyság intézményére vonatkozó fejezetben válaszolok, részben külön*

külföldi recepciót több tanulmány is érintette, amelyből különösen Hans Schreuer, Karel Kadlec és Paul Vinogradoff írásai emelendők ki.[72] Az alábbiakban Harold Steinacker 1907-es tanulmányára koncentrálok, ugyanis az Eckhartról szóló irodalomban az osztrák történész neve többször felbukkant, és a korabeli történészek, jogászok is jól ismerték Steinacker ellenvéleményét, hiszen még Apponyi Alberttel is vitázott. Természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy mások az utólagos historiográfiai értékelés szempontjai az életmű egészének ismeretében és más az, ahogyan Steinacker 1907-es tanulmányát olvasták a különböző korokban, ezért erre a problémára a későbbiekben külön visszatérek.

A Harold Steinackerről szóló osztrák irodalom kezdetben megértő volt a történésszel szemben. Halála után volt pályatársai, Franz Huter és Theodor Mayer is úgy látták, hogy a dualizmus idején zajló közjogi vitákban inkább Steinackernek volt igaza (Apponyi Alberttel és Timonnal szemben), hiszen ő előre látta a Monarchia nemzetiségi problémáinak következményeit és ezért az államalakulat föderatív átszervezését javasolta, továbbá szerintük nacionalista sem volt, hiszen a népek békés egymás mellett élését támogatta.[73] Az újabb művek már jóval kritikusabbak a témában és rámutatnak Steinacker kétes politikai szerepléseire, valamint a történeti kérdésekről való írásaiban konstans módon fellelhető, biológiai alapú és öröklésközpontú népfogalomra.[74] Steinacker 1907-es írása bizonyos szempontból egyedülálló a recepcióban: hatalmas mennyiségű, magyar és külföldi irodalmat ismertetett, így egy diskurzusban helyezte el Timon könyvét, ráadásul egy ellentörténetet is kidolgozott a magyar alkotmánytörténetről – ezt azért is érdemes leszögezni, mert mindez Steinacker írását még mai szemmel is informatívvá teszi a korabeli vitákkal kapcsolatban, továbbá majdnem az összes, Timon ellen felhozott kritikát megemlítette és természetesen

---

tanulmányban szándékozom tüzetesen megfelelni." Timon Ákos, 1917a, IV–V. Válaszait 1910-ben körvonalazta először német nyelven, amikor a Szent Korona-tanról írt egy Heinrich Brunner 70. születésnapjára kiadott tanulmánykötetbe. Itt még csak két osztrák szerzőre, köztük Harold Steinackerre reagált, ami mutatja, hogy a vele való vitát tartotta igazán fontosnak, holott más recenzensek is írtak róla kritikát. Timon Ákos, 1910, 317-318. Timonnak ezt az írását egy német kritikus csak nagyon röviden és elítélően ismertette, nézeteit „soviniszta fantáziának" nyilvánította. Rietschel, Siegfried. 1912, 342.

[72] Schreuer, Hans, 1905, Kadlec, Karel, 1905, Vinogradoff, Paul, 1905. A koronázásokat kutató Schreuer az organikus szemlélet európai jellegét és keresztény gyökereit, Kadlec Werbőczy árnyaltabb megítélésének fontosságát emelte ki, Vinogradoff pedig a magyar jogi intézmények gazdasági alapjainak vizsgálatát hiányolta Timonnál.

[73] Egy 1966-ban megjelent, Steinacker tiszteletére kiadott kötetbe Theodor Mayer írta az előszót (Mayer, Theodor (Hg.), 1966, 1-10.), amelyben a következőket jegyezte meg: „[…] *Steinacker felfogása nem nacionalizmus volt, hanem a nacionalizmus egyfajta meghaladásának gondolata, ami minden más nép feltétlen elismerésének kiindulási pontja volt. Ebben látta az egyetlen lehetőséget a Monarchia fenntartására* […]. Uo, 6. Franz Huter a kiadott Steinacker–Apponyi levelezést (Uo, 27-66.) látta el kísérőtanulmánnyal. Apponyi az önálló magyar államiság mellett érvelt, Steinacker pedig át akarta szervezni a reálunóként értelmezett Monarchiát szövetségi állammá, ezért támadta a magyar demokratikus alkotmány konstrukcióját történeti és aktuálpolitikai vitáiban. Huter szerint a dualizmus nemzetiségi politikáját bíráló marxista magyar történetírás eredményei is azt bizonyítják, Steinackernek volt igaza a vitában. Uo, 37-38. A Timonnal folytatott vitájához részletesebben ld. Törő László Dávid, 2015.

[74] Schader, Anna, 1997, Spreitzer, Renate, 2008.

magáévá tette. A tanulmány hangsúlya nem valamilyen Szentkorona-tanon (Timon erről való felfogásának ismertetésén és a tan valótlanságnak való minősítésén kívül nem sokat foglalkozott vele), hanem a magyar történelem korai évszázadain (honfoglalás, első Árpádok) volt.[75] A magyar történészek figyelmébe ajánlotta ennek a korai szakasznak az antropológiai, faji, földrajzi sajátosságokat kutató vizsgálatát.[76] Steinacker szerint a török vagy finnugor (nyelv)eredet vitáját nem lehet a nyelvészet segítségével eldönteni, helyette „társadalomtörténeti" szempontból a honfoglalásra vonatkozó írott, elbeszélő források alapján arra az álláspontra jutott, hogy a magyar egy „turkotatár" vagy (Európában egyedüliként) „turáni" nép, amely tipikusan despotikus uralmi forma keretein belül él. Bár Steinackernél is gyakran olvasható a földrajzi, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. tényezők fontosságának hangsúlyozása, az „árja" és „finnugor" népektől alapvetően eltérő „turáni" magyar életforma a földrajzi tér változása (honfoglalás) után is hosszú ideig alapvető történelemmagyarázó tényező az osztrák történésznél, éppen a biológiai öröklés fontossága miatt.[77] A törökös/turáni jelleg magyarázza a magyar, katonáskodó, uralkodói habitusú nemesség egészségtelenül nagy számát, a polgárság gyengeségét, és a magyar alkotmányfejlődés nyugatitól eltérő voltát. Steinacker persze a szláv népekről sem volt jó véleménnyel, számára a magyar, cseh, lengyel, stb. nép mind „Kelet-Európa" részei voltak, amely térség jellemzője az életképes szinten önálló kultúrának, független államiságnak a hiánya, éppen ezért – ezt fejtegetette már Apponyinak is az első világháború idején, levelek formájában – csak egy erős hatalom keretein belül védhetnék meg önállóságukat e népek.[78] Steinackernél a gazdasági, társadalmi tényezők a folytonos említés ellenére alárendelt szerepet játszottak, ő maga elsősorban történeti segédtudományokkal, forráskiadással és politikatörténettel, valamint aktuális kérdésekkel foglalkozott (ráadásul, később a pártpolitikában is részt vett a nácik oldalán), mint az tanulmányaiból és a róla szóló irodalomból kiderül.[79] Timonnal szemben ugyanakkor

[75] Steinacker, Harold, 1907, 324.
[76] Uo, 325-327.
[77] A török és szemita vándorló népek politikai-katonai habitusa „*megnyilvánul azoknak a nagy hódításoknak az expanzív erejében, amelyek keleten szinte kivétel nélkül a nomád népektől indulnak ki – és* [amely] *bizonyos, ám lényeges vonásokban az eredeti gazdasági berendezkedés feladása után, új földrajzi környezetben is tovább él, és hatással van azon vándorlások, államalapítások politikai és kulturális karakterére, amelyek az árja, de a finnugor életfolyamattól is alapvetően, hosszú időn keresztül eltérnek*." Uo, 327.
[78] Timonról 1914-ben is írt egy kritikát, amelyben konklúzióként a magyarokat a keleti népekhez sorolta, ebből a szempontból kritizálva a nyugati (angol) analógiákat a nemzeti romantikus jogtörténeti iskolánál. Steinacker, Harold, 1914. Az Apponyinak írt levelei közül figyelemre méltó egy terjedelmesebb írás 1915-ből, amelyet az eltérő tartalmú fogalmazvánnyal összevetve olvashatunk Theodor Mayer említett kötetében. A fogalmazványban „magyar faj", a végleges levélben viszont „magyar nép" kifejezés szerepel többször. Mayer, Theodor (Hg.), 1966, 44-64.
[79] Ld. még az 1943-ban megjelent, döntően a két világháború között született írásait tömörítő kötetet a nézeteinek későbbi alakulásáról. Ebben a számos eltérő történeti vélemény ellentétét egy fajilag determinált „egységes történelem" kidolgozásával igyekezett felszámolni. Steinacker, Harold, 1943.

történetibb álláspontot képviselt annyiban, amennyiben felvetette a Szentkorona-tan keletkezésének vagy a törvények érvényességének problematikáját.

Timon nézeteinek fogadtatása rendkívül vegyes volt a jogászok és a történészek körében. Egyes értékelésekkel[80] szemben úgy látom, hogy a magyar történészek nem viszonyultak mind kritikátlanul hozzá. Marczali feudálisnak nevezte a Szentkorona-tant és rámutatott a Koronával kapcsolatos gondolatok európai párhuzamaira. Marczalihoz hasonlóan Szekfű is a rendi társadalom kialakulásában látta a tan gyökereit, nem pedig egy különböző korszakokon változatlanul átívelő közjogi géniuszhoz kötötte. A külföldi recepció különösen az európai szemléletmód hiánya ellen emelt szót: hogyan lehet ezeréves magyar sajátosságnak feltüntetni egy eszmét, ha nem ismerjük, más országok történelmében milyen Korona-gondolatok voltak jelen?[81] Amikor a centralista Friedrich Tezner[82] és Harold Steinacker megjelentették elhíresült műveiket (1907), újat többek között aktuálpolitikai céljaik (a monarchia gyökeres átszervezése) alkotmánytörténelmi vizsgálódásokba való becsomagolásával tettek hozzá a diskurzushoz. Nem ez volt ugyanakkor az egyetlen, nagy visszhangot kiváltó vita középkori alkotmány- és társadalomtörténeti kérdésekben, aminek a feltérképezése szükséges Eckhart dualizmus kori munkásságának értelmezéséhez.

Az Erdélyi–Tagányi-vita vonatkozásai

Tagányi Károly 1894-ben az egyik első európai gazdaságtörténeti szakfolyóiratban, a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében*[83] az általa földközösségnek nevezett jelenség történetével foglalkozott.[84] „*A földközösségnek lényege mindenütt abból áll: hogy a község határa közös tulajdont képezvén, annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van, vagyis: mindenkinek egyenlő nagy, egyenlő távol s egyenlő minőségű földet kell kapnia*."[85] Tagányi szerint a földközösség a királyság megalapításakor még egy elterjedt gazdasági forma volt, a birtokokat közösen művelte a faluközösség, a földbirtok helyett pedig inkább az emberi munkaerőnek volt értéke.[86]

[80] Ld. Várdy Béla és Péter László véleményét. Várdy tévesen még Marczalit is a kritikátlan recepcióhoz sorolta. Steven Bela Vardy, 1976, 181.
[81] Timon tankönyvének külföldi recepciójáról a legrészletesebben ld. Karpat, Josef, 1941, 28-30.
[82] Tezner, Friedrich, 1907.
[83] Tagányi műveinek jegyzéke: Bognár Szabina, 2014.
[84] Tagányi Károly, 1977.
[85] Uo, 344.
[86] „*A föld semmi sem volt tehát, az ember volt minden, de nem az egyén, hanem az egy őstől leszármazóknak kompakt zárt testületei. Hiszen maga a magyar király is sokáig csak a magyarok királyának címezi magát pecsétein és okleveleiben és nem Magyarország királyának. Mert hogy mi volt akkor még az ország, azt e szónak eredete mutatja meg igazán. Nyelvészeink kimutatták, hogy az ország nem más, mint uraság.*" Uo, 379.

Az Erdélyi László által kidolgozott középkori magyar társadalmi berendezkedésnél ezzel szemben már a 11. században fontos szerepet játszanak a birtokokat szabadon bérlő telepesek, emellett a földközösségnek kevesebb szerepet tulajdonított. Az álláspontját Eckhart Ferenccel és Hóman Bálinttal[87] szemben kifejtő Erdélyi szerint a társadalom széles rétegei voltak szabadok, a „szabad telepes bérlők" osztálya például korlátozás, megkötöttség nélkül költözhetett, bérelhetett királyi és földesúri földeket, ráadásul pénzt is volt lehetősége megtakarítani ezáltal.[88]

Eckhart mellett Hóman is válaszolt Erdélyinek: „*A XI-XII. század gazdasági és társadalmi rendszerébe, a földközösség korába, a mikor nem a föld, hanem az egyéni munka képvisel értéket, a mikor a vagyont nem körülhatárolt földbirtok, hanem bizonyos számú úrbéres szabad vagy rabszolga szolgáltatása alkotta, - a szabad telepes bérlők osztálya semmiképen sem helyezhető el. A XII. század végén s a XIII. század elején Magyarország oly mélyreható – a nagybirtok területi kialakulása, a földközösség fokozatos kiküszöbölése, az egyéni birtok elvének végleges uralomra jutása és a várrendszer bomlása által jelölt – gazdasági és társadalmi átalakulások korát élte, hogy XIII. századi viszonyoknak a XI. századba helyezése teljesen téves perspektívát nyújt*."[89]

A több fordulós, Századokban zajló vita során társadalomtörténeti kérdésekben Hóman Tagányihoz utalta Erdélyit a továbbiakra nézve. A Történeti Szemlében már Erdélyi és Tagányi összecsapását olvashatjuk. Tagányi Hómannal értett egyet: „*Már Hóman is (Századok 1913: 199., 396.) rámutatott arra, hogy e korszak gazdasági és társadalmi rendszerébe, ilyen, a többi földesúri nép fölött magasan álló bérlő osztály semmiképen el nem helyezhető*."[90]

Mindebből azután óriási, terjedelmes vita keletkezett a folyóirat hasábjain, ahol a legfőbb vitás pontok a középkori magyar társadalmi, gazdasági és jogi viszonyok voltak. Erdélyi (hat, terjedelmes vitaírásában) továbbra is hangsúlyozta, hogy a királyi hatalom nem lehetett abszolút az első királyok idején, a szabadság/szolgaság ismertetőjele pedig a

[87] Hóman és Eckhart szerint a királynak joga volt adót szedni egyes társadalmi rétegektől („félszabadok") relatív szabadságuk megőrzéséért cserébe, amit ők az első állami egyenes adónak neveztek. A király ilyen jellegű hatalmát vitató Erdélyi szerint ez azonban nem adó volt, hanem földbér, amit a királynak ugyanúgy fizettek például a szabad telepes bérlők, mint bármely más földbirtokosnak, akinek a földjét bérelték. Hóman Bálint, 1912. Hóman gazdaságtörténeti tevékenységéhez: Draskóczy István, 2011.

[88] Erdélyi László, 1912, 59-65. Erdélyi ugyanebben a művében vitatta a korlátlan, patrimoniális királyság érvényét az Árpádok idejére nézve. „*Bárminő nagyhatalmú a magyar király Freisingi Ottó s más idegenek szemében, odáig mégsem ment a magyar királyok hatalmaskodása, hogy a nemesek nem mertek volna királyi engedély nélkül a fejérvári ünnepségen megjelenni. Hiszen ha a nemesség, a gazdag szabadok osztálya, korlátozva van az országos ünnepen való megjelenésben, hát akkor kinek van itt szabadsága?*" Uo, 41.

[89] Hóman Bálint, 1913, 199.

[90] Tagányi Károly, 1914, 442. „*Hiszen a bérletnek, azaz szabatosabban mondva haszonbérletnek az a formája, melyről Erdélyi beszél, még a sokkal magasabb és differentiáltabb gazdasági culturával bíró külföldön is csak később jött létre, a mikor t. i. már a városok s a forgalom föllendülésével, a terménygazdaság mellett, a pénzgazdaság is jelentőségre emelkedhetett.*" Uo.

földbirtokokkal volt összefüggésben: a szabadság a szabad költözésben, a függés viszont a röghöz kötöttségben nyilvánult meg.[91] Tagányi három részben tervezte megvalósítani az általa „kivégzés"-ként emlegetett válaszadást.[92] Ezek közül az alábbiakban leginkább a harmadikkal foglalkozok, ebben fejtette ki ugyanis bírálata mellett a középkori magyar társadalomról szóló elméleteinek jelentős részét.

Tagányi, támaszkodva a földközösségről írtakra, a szabadság/szolgaság állapotát a földbérlés és a szabad költözés helyett inkább a személyi kapcsolatok függvényében értelmezte. A hadi szolgálattal, illetve a nem magyar, meghódított népek esetében adóval szerinte – hivatkozva Eckhart és Hóman eredményeire – inkább el lehetett nyerni egy bizonyos fokú szabadság állapotát, mint a birtokról birtokra való szabad költözéssel.[93] A történész szerint a „hűbéri elem kovásza" is megjelent már Szent István korabeli társadalomban, amit maga a király vett át a nyugati feudális országok gyakorlatából, persze ez először szintén nem a birtokokhoz kötődött, hanem személyes jellegű volt (például a hadkötelezettség esetében).[94] A király kialakuló magánbirtokaival képezte a legfőbb hatalmat, ahol a királyi megyék voltak a legfőbb gazdasági alapjai uralmának: birtokokat is ő adományozott a nemességnek és az egyháznak.[95]

A kortárs történészek számára az adó vagy földbér vitájában Tagányi érvei voltak a meggyőzőbbek. Szekfű Gyula részben Tagányi írásaira építkezve építette fel magyar történelmi szintézisének Szent István koráról szóló részét.[96] Domanovszky Sándor néhány különbségtől eltekintve (a személyes kapcsolatok mellett Erdélyihez hasonóan a szabad költözést/röghöz kötést is lényegesnek vélte a társadalmi változások szempontjából) szintén Tagányival értett egyet.[97] Az Erdélyivel folytatott vitának itt mindössze néhány, Eckhart

[91] Erdélyi László, 1914, Erdélyi László, 1915 és Erdélyi László, 1916.
[92] Angyal Dávidnak, a Történeti Szemle szerkesztőjének írta a vita idején: „*Minden reményem meg van arra, hogy befejező cikkem még jobban sikerülni fog mint az eddigiek. Kivégzés lesz, a legszigorúbb tudományos alapon, a legnagyobb tárgyilagosság mellett.*" Tagányi Károly levele Angyal Dávidnak, 1916. szeptember 6-án. MTA KK Ms. 809/196.
[93] Tagányi Károly, 1916, 546-547.
[94] Uo, 549.
[95] Uo, 572. és 585.
[96] Szekfű Gyula, 1988, 36-37. Szerinte a nomád magyarságra jellemző földközösséggel szemben Szent István hozta be a magántulajdon elvét az országba, amivel a történész az államalapítás jelentőségét próbálta kihangsúlyozni.
[97] Ld. az Árpád-kori társadalom differenciálódása című kéziratát, ahol a vitáról is bőven ír. In: Glatz Ferenc (szerk.), 1979, 215-280. A Tagányi és Erdélyi közötti véleménykülönbségek más, itt nem részletezett területeiről (gyepüelve és a vármegyék eredetének kérdései): Romsics Ignác, 2011, 277-279. A földközösség elméletének recepciójához: Izsépy Edit, 1969, 1090-1091; Csíki Tamás, 2004. Csíki értékelése szerint Tagányi földközösség-teóriájának tényként való akceptálása a saját korában elutasításra talált az uralkodó köznemesi történetszemlélet és az államnemzeti narratíva kidolgozói számára elfogadhatatlan volta miatt. Gyáni Gábor Tagányi tudományos törekvéseit a dualizmus kori magyar történetírásban egyenesen ellenkánonként határozza meg: „*A nyílt ellenkánon gyakorlati képviselete jegyében Tagányi nagy figyelmet szentelt a földközösség historikumának, mely téma kuriózumnak számított a maga korában.* […] *Aligha tekinthető pusztán a véletlen művének, hogy Tagányi munkássága jórészt visszhangtalan maradt a maga korában, és hogy egy sor tanulmánya mindmáig kéziratban*

nézetei szempontjából lényeges elemét említettem meg. Nem mindenki értett egyet Tagányival az összes vitakérdésben, a leírtak alapján viszont azt érdemes leszögezni, hogy a királyi adókivető jogával kapcsolatban az Erdélyit kritizálók azonos pozíciót foglaltak el.

A vitákból látható, hogy a középkori magyar társadalmi, gazdasági és jogi berendezkedés problémái nem csak Timon műveivel összefüggésben kerültek előtérbe a korszakban. Bár Erdélyi szintén a király korlátozott jogköre mellett foglalt állást, a közjogászokat is élesen kritizálta felfogásuk miatt. 1917-ben, a Fraknói–Timon vita idején fejtette ki ő is a nádor jelentőségével összefüggő gondolatait: „*A magyar alkotmánytörténetekben általános felfogás, mely a nádornak alkotmányőri szerepét s a köznemesek ellenálló jogát hangoztatja, oly anachronizmus, mely kétségkívül Werbőczy korából ered, mert az akkori élethosszig választott nádorok és fegyveresen gyülekező köznemesek korába illik.*”[98]

A dualizmus idején zajló alkotmány- és társadalomtörténeti diskurzusoknak, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, Eckhart Ferenc is aktív részese volt. Az alábbiakban rátérek arra, hogy ez az időszak milyen szerepet játszott a történész gondolatainak formálódásában, korai művei milyen állásfoglalásokat tartalmaznak.

Eckhart korai művei és a kapcsolódási pontok

Eckhart Ferenc (1885–1957)[99] itt tárgyalandó két jelentősebb értékezése a dualizmus idején *A magyar királyi adózás története 1323-ig* és az egyes részeiben magyarul, de teljes szöveggel németül publikált *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. A történész ebben a korszakban több kisebb tanulmányt írt genealógiai, közigazgatási témákban, okleveleket adott ki és számtalan recenziót közölt a *Századok*, *Történeti Szemle*, *Turul* és a *Levéltári Közlemények* hasábjain. Nem kevésbé jelentős, hogy kisebb-nagyobb vitákhoz is hozzászólt, illetve érintett volt bennük. Erdélyi Lászlóval rögtön az első műve kapcsán összetűzésbe keveredett, de állást foglalt a korszak osztrák-magyar (jog)történészeinek összecsapásaiban és a Szekfű Gyula könyve ellen indított hajszával szemben, miközben folyton reformokat sürgetett a történetírás különböző területein.

Eckhart (születési helye: Arad) tanulmányi eredményei és némi támogatás következtében 1904-ben felvételt nyert a korszak elitképzőjébe, a Báró Eötvös József Collegiumba. Történelem és latin voltak a fő szaktárgyai, Marczali Henrik szemináriumán

lappang.” Gyáni Gábor, 2015, 31. Az említett véleményekkel szemben úgy gondolom, hogy Tagányi kutatási eredményeinek jelentős szakmai visszhangja volt és kulcsszerepet játszottak az Erdélyivel folytatott vitákban.

[98] Erdélyi László, 1917, 91.

[99] Eckhartról és az itt érintett témákkal kapcsolatban megjelent írásaim: Törő László Dávid, 2014, Törő László Dávid, 2015, Törő László Dávid 2016a, Törő László Dávid, 2016b, Törő László Dávid, 2016c.

kitűnő eredménnyel végzett. Foglalkozott történeti segédtudományokkal, de áthallgatott a jogi karra is, jogtörténetet tanulni.[100] Ennek az időszaknak a terméke első, nyomtatásban megjelent műve, amely a bölcsészdoktori értekezése volt és a középkori királyi adóztatást vizsgálta vámtörténeti kutatásokkal kiegészítve.

Tézise szerint a „*király, mondhatnók, teljesen birtokosa volt az országnak*. […] *Történelmünk főproblémája épen az a kérdés, hogyan jutott a királyi család ez óriási birtokok tulajdonába, melyek képessé tették csaknem teljesen abszolút uralom berendezésére, mely lényegesen eltért a nyugati hűbéres rendszertől*. […] *A király joga* […] *oly erős volt, hogy a birtokosokat nemcsak hadi szolgálatra kényszerítette, hanem ugyanazon domanialis jellegű adókkal sújtotta, melyeket a vármegyei szervezet által kezelt saját birtokain is szedett* […].”[101] A magyar alkotmányfejlődés eltért a nyugati feudálistól, viszont nem a benne megnyilvánuló demokratikus szellem, hanem éppen a király abszolút hatalma miatt. Az idézett szövegrész azt is szemlélteti, hogy szerzője alapvetően gazdasági tényezők (birtokstruktúra) függvényeként tekintett a királyi hatalom lehetőségeire. A historikus elemzésében a király abszolút jogkörének köszönhetően számos adót vethetett ki, akár országosan is.[102] A virágkor után a 13. században hanyatlás következik be, amit a feudalizmus térnyerése és az „erélytelen” királyok fémjeleznek: az országos adók szerepe csökken, a rendkívüli adóké pedig megnő, hiszen ezeket már mindössze vészhelyzet esetén, alkalomhoz igazodva vetik ki, nem pedig országosan és rendszeresen. Ezt az időszakot követi azután az Anjouk korabeli ismételt fellendülés. A vizsgált periódus (1000–1323) végét képező évszámmal (innentől kezdve szerinte az Anjouk fő bevétele a pénzverésből ered) kapcsolatban megjegyezte, hogy az csak jelképes értelemben véve lehet határ, hiszen „*intézmények, rendszerek nem jönnek egyszerre létre és nem is hirtelen szünnek meg* […].”[103] Melyek ezek az „intézmények, rendszerek” (bár a műre nem struktúrák elemzése, modellek alkotása a jellemző), amelyeket Eckhart bemutatni próbált? Elsősorban a király bevételeivel foglalkozott, de ezzel együtt képet alkotott a társadalmi, gazdasági és alkotmányjogi viszonyokról is. Jellemző erre a szemléletre az egyik mondata, amit a cseh, lengyel alkotmánytörténettel és adótörténettel összehasonlítva írt le: „*Ez adózás fejlődése adja meg később valamennyi ország alkotmányának jellegét.*”[104]

[100] Mezey Barna, 2000, 407-408.
[101] Eckhart Ferenc, 1908, 1.
[102] „*Ha mindezekhez vesszük, hogy Kálmán mily korlátlanul rendelkezik a személyi adózással is, úgy láthatjuk, hogy a királynak őseitől öröklött hatalma volt alattvalói, egyháziak és világiak birtokainak szolgálatát igénybe venni. Alkotmányunk szelleme tehát – ha ugyan szabad ily szóval élnünk e korban – olyan volt, mely a királynak megengedte, hogy szükség esetén rendkívüli szolgáltatással, adóval terhelje a földet.*” Uo, 36.
[103] Uo, 3.
[104] „*Még közelebb állnak a mieinkhez Cseh- és Lengyelország adózási viszonyai. Csehországban is van rendkívüli adó a 'bérna' vagy 'pomoc' melynek okleveles elnevezése, 'collecta generalis' és természete is megfelel a magyar királyi collectának azon kivétellel, hogy* ***Csehországban az országgyűlés szavazza meg, míg nálunk a király önhatalmúlag rendeli el.***” Uo, 38. Kiemelés tőlem – T.L.D.

Közjogias gondolkodás érvényesüléséről már csak azért sem lehet szó a korszakban, mert a közjogi és magánjogi állás nem váltak szét egymástól: „*A király magánbirtoka és közjogi állásából folyó hatalma, melyet az ország felett gyakorol, még nincsenek e korban el választva. A király mint kifejtettük, az egész országot tulajdonának tekinti (dominium naturale), mely neki, mint birtokosnak, szolgálatokkal tartozik.*”[105]

Eckhart első munkája több olyan, kiforróban lévő koncepciót tartalmaz, amelyeknek a későbbi életműben is fontos szerep jut. Felvetette a cseh-lengyel analógiákat,[106] a magyar viszonyokat európai kontextusban próbálta értelmezni, a közjogias gondolkodás ezeréves folytonosságát pedig elvetette. Hogyan fogadta a szakma a történész első művét?

Domanovszky Sándor kedvezően ítélte meg az értekezést a Századokban írt recenziójában. Fontosnak tartotta, hogy Eckhart szorgalmas munkával összeszedte az adózásra vonatkozó okleveleket és a problémát nem csupán a királyi törvényekből próbálta magyarázni.[107] A tartalmi összefoglalás és néhány kiegészítés után a recenzió írója a könyv kapcsán felmerülő kérdésekről is kifejtette véleményét és kiemelte az adózás társadalomtörténeti vonatkozásait is. „*Eckhart az egyes adóknál egyenként fölveti a kérdést: hogy mi volt tulajdonképeni lényegük? kik tartoztak fizetni? és hogyan szedték? Ez a világos elrendezés lelkiismeretes adatgyüjtésen alapuló tanulmányát nagyon használhatóvá teszi.* […] *Az adózáson kívül, a dolog természeténél fogva, más kérdések is merültek föl. Különösen társadalmiak.*”[108]

Az elismerő fogadtatáshoz tartozott – mint azt korábban említettem – Hóman Bálint és Tagányi Károly is, akik Erdélyi Lászlóval szemben gyakran Eckhart eredményeire is hivatkoztak ebben a problémakörben. Erdélyi azonban Hóman és Eckhart ellen fejtette ki gondolatait adótörténeti fejtegetéseiben (1912).

Erdélyi szerint a patrimoniális, feudális, majd abszolút szakaszon Magyarország nem olyan egyenletesen ment keresztül, hogy már az első Árpádok idején maradéktalan patrimoniális uralmi formával találkozhatnánk. A királynak fizetett országos, alanyi jogon járó adókat (például a székelyek ökörradóját vagy a füstpénzt) Erdélyi inkább földesúri járadékoknak tartja, ami hűbéres elvek érvényesülése okán, földesúri jogcímen járt a királynak, mint bármilyen földbirtokosnak. Eckharttal ellentétben úgy gondolta, hogy a

[105] Uo, 45-46.
[106] Maga a felvetés nem volt újdonság, mivel előtte Hajnik Imre is a cseh és lengyel viszonyokhoz hasonlította a magyar alkotmányfejlődést az egyetemes jogtörténeti tankönyvében. Hajnik Imre, 1899a, 73., 111-120., 242-245. Tagányi Károly szintén alapvetőnek tartotta a szláv népek jogtörténetének vizsgálatát. Az orosz történetírás állapotáról írt tanulmányában megjegyezte, hogy „[…]*a ki valamikor az Árpád-kori magyar társadalom történetét fogja megírni, a szláv népek jogtörténelmét* […] *sem fogja mellőzhetni.*” Tagányi Károly, 1892, 240.
[107] Domanovszky Sándor, 1909, 435.
[108] Uo, 437.

királyi adószedés hatalma számos intézmény, így az egyház birtokaira nem terjedt ki.[109] Erdélyi visszatérő érve a tanulmányaiban, hogy a külföldi analógiák, európai példák nem bizonyító erejűek. „*Eckhart a rendkívüli adó eredetét és fejlődését külföldi példákkal, hasonlóságokkal és különbözőségekkel iparkodott megvilágítani. Hóman a magyar füstpénz hadmentességi adó jellegét támogatta külföldi példákkal. Csakhogy az analogiák általában gyönge érvek.*”[110] Fontosabb szerepet tulajdonít forrásként továbbá az Aranybullának és más törvénynek, amelyeket Eckhart azért nem tartott jelentősnek, mert azoknak pontjait az oklevelek tanúsága szerint a királyok ritkán tartották be.[111]

Erdélyi könyvéről Eckhart közölt bírálatot a Történeti Szemlében.[112] Itt egy szerinte „*Erdélyi által gyülölt bizonyító eszközt, analogiát*” alkalmazott, amikor a lengyel alkotmányfejlődésnek a magyarhoz való hasonlóságáról írt. A király széleskörű adókivetési joga mellett ismét síkra szállt, illetve Hómannal és Tagányival egyetértve kijelentette, hogy a korai századokra nézve „*a társadalmi osztályok között korántsem lehet szigorú válaszfalakat”* vonni.[113] Erdélyi művének bírálata és rövid méltatása után levonta a következtetést azzal kapcsolatban, amit a középkori magyar történelem legfontosabb kérdésének nevez: „*Legfontosabb tanulsága munkájának, hogy középkori történetünk legfontosabb kérdésével nem lehet foglalkozni, míg okleveleink alaposan megrostált, kritikai kiadása el nem készült.*”[114]

Eckhart az 1913-ban írt recenziót leszámítva nem vett részt nyíltan a Hóman, Tagányi és Erdélyi között zajló polémiában, viszont egy leveléből kiderül, hogy természetesen Hómannal értett egyet. A viták idején írta Bécsből Angyal Dávidnak: „*Erdélyi ugyancsak személyeskedik Hómannal a Századokban és miután újat felhozni nem tud, ellenben nagyon dühös, folyton tudására és tapasztalataira hivatkozik. Ezek pedig ugyancsak subjectiv érvek.*”[115]

Amikor Eckhart Angyal Dávidnak a fent idézett levelet írta Bécsből, már egy új beosztásban volt és ekkor egy újabb köteten dolgozott. A levél írásakor levéltári fogalmazó Bécsben, alig egy hónap múlva pedig allevéltárnokká lépett elő.[116] Eckhart korábban egy

[109] Erdélyi László, 1912, 28. és 47.
[110] Uo, 52.
[111] Uo, 41-43.
[112] „*Hóman két ízben kelt elmélete védelmére s kétszer kapott terjedelmesebb választ, a mikor Eckhart is beleszólt mint bíró a saját perébe egyszerű könyvismertetés alakjában*.” Erdélyi László, 1914, 525.
[113] Eckhart Ferenc, 1913a, 441. Erdélyi válasza az ismertetésre: Erdélyi László, 1914, 523-528. Erdélyi Eckharttal szemben fenntartja az adó helyett földbér tézisét és a szabad telepes bérlők korai létezését, szabadabb jogkörét.
[114] Eckhart Ferenc, 1913a, 442.
[115] Eckhart Ferenc levele Angyal Dávidnak 1913. április 18-án. MTA KK Ms 807/161.
[116] Az önéletrajzi iratai közül az (MTA KK) Ms 5614/61 jelzettel ellátott dokumentum részletesen adatolja Eckhart különböző pozícióit a vonatkozó dátumokkal együtt.

szemesztert Berlinben töltött külföldi ösztöndíjjal, három szemesztert pedig Bécsben (1910–1911) az IÖG (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) külsős tagjaként.[117] Egy önéletrajzában leginkább Alfons Dopsch és Oswald Redlich osztrák történészeket emeli ki, akiktől ezen évei során a legtöbbet tanult.[118] 1911. július 19-én gyakornoknak nevezték ki a Bécsi Udvari Kamarai Levéltár állományába: ettől az időponttól kezdve egészen 1929-ig Eckhart változó állásban, de folyamatosan Bécsben dolgozott és élt. A következőkben bemutatott művei kapcsán az életrajzi kontextust egy teljesen új szellemi környezet, forráskutatási lehetőségek és lakhely jelenti.

Eckhart különösen diplomatikai, közigazgatás- és intézménytörténeti írásokat publikált az adótörténeti munkája megjelenését követő években. Ezen időszak egyik legfőbb eredménye a hiteleshelyekről írt terjedelmes, német nyelvű munkája (1914), amelyet első művéhez hasonlóan megkerülhetetlennek tartok az életmű értékelése szempontjából. Először az általam a mű előtanulmányainak tekintett – és az IÖG-ben hangsúlyos témák jegyeit magán viselő – írásait veszem szemügyre.

1910-ben megjelent tanulmányában a császári és pápai kancelláriák magyar királyi oklevelekre gyakorolt hatásával foglalkozott. A külföldi hatásokat az oklevelek szövegezésére az európai és a hazai politikai események (császárság és pápaság harca, a stabil/kaotikus belpolitikai viszonyok váltakozása) hatásaként érzékeltette, hiszen a kormányzás egyik legfelsőbb szintjéről volt szó.[119] A vizsgálódási terep jelentősen kitágult *A diplomatikai kritika és a hazai okleveles anyag* című értekezésében, ami az 1912-ben (Angyal Dávid szerkesztésében) útjára indult Történeti Szemle első évfolyamában jelent meg. Eckhart nem csak a királyi oklevelekre koncentrált, hanem az oklevéltant egy szélesebb módszertani–tematikai kontextusba helyezte. A királyi okleveleken kívül fontosnak tartotta a hiteles helyi, bírói és megyei, valamint a városok okleveles anyagát is, az oklevéltant pedig a pénzügy-, gazdaság- és közigazgatás-történet segédtudományának vélte, hiszen az ezen dokumentumokat előállító intézmények története összefüggött például a gazdasági fellendüléssel/hanyatlással.[120] Forrásbázisnak adósleveleket, urbáriumokat, telekkönyveket,

[117] Eckhart Ferenc leckekönyvei, egyetemlátogatási igazolásai és középiskolai tanári diplomája. MTA KK Ms 5614/5-7. Eckhart ekkor szellemtörténeti alapú művészettörténetet, gazdaság- és társadalomtörténetet, illetve történeti segédtudományokat (szfragisztika, paleográfia, diplomatika) tanult. Külsős tagként nem kellett vizsgát letennie, ezért a vizsgaaktákban nem szerepel róla forrás. Az Eckhart által az IÖG-ben látogatott kurzus tanárairól, az órák tematikájáról és évfolyamtársairól bővebben ír: Lhotsky, Alphons, 1954, 289-378. A magyar történészek bécsi képzéséről, többek között Eckhartról: Stoy, Manfred, 1998.

[118] MTA KK Ms 5614/60.

[119] A kancellária intézményének európai kontextusát röviden áttekintő felvezetésben jegyzi meg: „*Hogy mennyire függ a kölcsönhatás a politikai érintkezéstől, annak legszebb példáját a pápai és a német birodalmi kanczellániák egymásra vonatkozása mutatja; benne híven tükröződik vissza a pápaság és a császárság közti politikai viszony.*" Eckhart Ferenc, 1910, 713.

[120] Eckhart Ferenc, 1912, 558-559.

hitelleveleket tekintett. A források vizsgálatánál a jog-, nyelv- és történettudomány eredményei egyaránt felhasználandók.[121] Fontosnak tartom kiemelni, hogy a középkori magyar történelem kapcsán korábban kifejtett gondolatai itt is visszaköszöntek. Az oklevelek szerinte tárgyi és formális téren sokkal egységesebbek, mint a külföldi dokumentumok, ennek az oka pedig a patrimoniális királyság természetében rejlik, hiszen „*az ország nem oszlik hűbéres territoriumokra, minek következtében hiányoznak a territoriális fejedelmek és az uralkodó, valamint az alattvalók közti viszonyra vonatkozók. A patrimoniális királyság mellett a rendi tagozottság kisebb, a bíráskodás egyszerűbb, nem területenként változó, az egyház és állam viszonya áttekinthetőbb.*"[122]

A fentebb bemutatott kisebb-nagyobb tanulmányokat és egy magyar nyelvű részletet[123] követően Eckhart hiteleshelyekről szóló írása németül jelent meg az MIÖG hasábjain, 1914-ben. A témaválasztás állásfoglalásnak tekinthető a korszak heves közjogi vitáiban, hiszen a fókuszt egy magánjogi ügyeket is intéző intézményre irányította, sőt ebben találta meg az igazi, sajátos nemzeti értéket, nem pedig alkotmányos tradíciókban. Itt nem csupán a legfelsőbb, a királyi hatalmi szint okleveleivel foglalkozott, hanem a szélesebb közeg által felkeresett oklevélkiadó hiteleshelyekkel, amelyekhez magánügyekben is lehetett fordulni. Eckhart a különböző célú okleveleket kiadó hiteleshelyekben egy sajátosan magyar jogi intézményt, továbbá a középkori források vizsgálata szempontjából alapvető problémát látott. Az 1914-es értekezés szerint a magyar jogélet legalább a 13. századig döntően szóbeliségre épült. Elterjedt volt emiatt a poroszló alkalmazása, aki a bíró segédjeként közhitelű személy volt, az adott jogügyletben érdekelt felek hozzá fordultak. A felek viszont jutalmat adtak számára munkájáért, ami fokozta a megvesztegethetőség esélyét, nem beszélve arról, hogy az ország lakosságának növekedésével a jogügyletek is megszaporodtak, amelyek kezelésére ez az inztézmény már nem volt megfelelő. Az oklevelek és az olvasni nem tudók számára különösen fontos pecséthasználat elterjedésével a királyi kancellária mellett a 13-14. században hiteleshelyek, azaz egyházi intézmények (konventek, káptalanok) bonyolították leginkább a jogügyletekről szóló oklevelek kiadását. A hiteleshely magyar sajátosság, a kevésbé elterjedt írásbeliség miatt volt rá szükség. Az előtte folyó jogi aktusokról köteles volt oklevelet kiadni, ennek elmaradása királyi büntetést vont maga után. Az erős királyi hatalmat Eckhart itt is kihangsúlyozza akkor, amikor rámutatott, hogy ezek az intézmények a hiteles

[121] Uo, 570.
[122] Uo. 583. A gazdasági tényezőknek a jogra gyakorolt hatásáról: „*A későbbi századokban a gazdasági élet hátramaradottsága hoz létre egyszerűbb jogviszonyokat, egyszerűbb jogcselekményeket s ezek kifejezőit: egyöntetűbb okleveleket.*" Uo.
[123] Eckhart Ferenc, 1913c. Ld. még külön, a hiteleshelyek oklevélkezeléséről írt tanulmányát: Eckhart Ferenc, 1913b. Fejérpataky László, Gombos Albin és Domanovszky Sándor a Századokban 1913 és 1917 között megjelent publikációk közül Eckhart Ferenc tanulmányának ítélték oda a Szilágyi Sándor jutalomdíjat. Szeberényi Gábor, 2014, 463. 51. Lábjegyzet.

pecsétet az uralkodótól kapták.[124] Mindez a magyar jogéletnek sajátos egységet biztosított: a király szervezte meg ezeket az oklevélkiadó helyeket, így a kiállított iratok egy központi terminológia, formula szerint készültek, persze latinul. A hiteleshelyek századokon keresztül azonos jogelveket érvényesítettek, ami konzerválta a meglévő jogállapotokat és bármiféle újítást kizárt, így a magyar jogélet kevésbé volt szakadozott jellegű.[125] A hiteleshelyek olyan nagy jelentőségre tettek szert, hogy még bizonyos közjogi kérdésekben is szerepet játszottak: a Hunyadi Mátyás ellen lázadó nemesek, szászok, székelyek szövetségét foglalta írásba egy alkalommal a kolozsmonostori konvent (1467). A középkorban nagyon ritka magyar jogi egységen kívül egy fontos hozadéka ezeknek az intézményeknek: a király és a nemesek egyaránt a hiteleshelyekhez fordultak, ha el akartak intézni egy ügyet. Az egyik keltezetlen önéletrajzában utólag is kihangsúlyozza ezen intézmények jogformáló hatását, amikor a mű tartalmát röviden összefoglalta: „*A középkori, részben kiadatlan anyag felhasználásával dolgozza fel ezen intézmény történetét, mely ráütötte bélyegét egész jogi életünkre. A legbehatóbb jogtört. monográfiák egyike*. […] *Ez az intézmény akad*[ály]*ozta meg hogy M*[agyarország]*on* [a] *római jog nem nyomta el a nemzeti jogot. Lehetővé tette a bíráskodás pontos és állandó szervezetét. Mivel mindenki hozzájuk fordult, elősegítette a rendi egyrangúság érzésé*[nek] *kifejlődését* […].”[126] Eckhart ezen tanulmánya szerint tehát a magyar jogélet egysége, a középkori viszonyokhoz képest relatíve erős folytonossága egyáltalán nem egy büszkeségre okot adó közszellem okán alakult ki, hanem éppen a művelődési viszonyok hátramaradottsága miatt létrejött intézményrendszer miatt, amit ezenkívül meghatározott királyi főhatalom organizációs tevékenysége.

A mű recenzensei annak a törekvésnek különös jelentőséget tulajdonítottak, hogy Eckhart itt egy sajátosan magyar intézményt kutat. Hóman Bálint, akit Eckhart kért meg egy ismertetés megírására,[127] ebben nagy eredményt látott. „*A külföldi, elsősorban osztrák történeti, jogtörténeti és közjogi irodalomban a legújabb időkben ismét fokozottan lábrakapott tendentiosus felfogással szemben – a mely a magyar jogélet középkori intézményeinek különös jellegét, magyar voltát szereti teljesen kétségbevonni – egyedüli védekezésünk a magyar intézményeknek minden chauvin túlzástól ment, szigorúan tudományos módszerességgel megírt, idegen nyelvű monographikus feldolgozása lehet. Alig van intézményünk, a mely a hiteles helyeknél jobban magán viselné a nyugati államok*

[124] Eckhart Ferenc, 1914a, 38-40.
[125] Uo, 160-163.
[126] MTA KK Ms 5614/61.
[127] „*Ugyancsak a mai postával küldök Professor úrnak egy példányt a Hiteles helyekről megjelent munkámból. Hómant kértem meg, hogy írjon róla néhány sort a* [Történeti] *Szemlébe*.” Eckhart Ferenc levele Angyal Dávidnak 1914. december 10-én. MTA KK Ms 807/141.

gyakorlatától való függetlenség bélyegét."[128] Áldásy Antal szerint Eckhart érdemeinek egyike az, hogy „*ezen specifikus magyar intézménnyel*" megismertette a külföldi tudományos köröket.[129] Voltak-e ebben a korszakban aktuális vitákkal kapcsolatos megnyilvánulások Eckhart részéről, ha egyszer tanulmányát Hóman egy osztrák-magyar diskurzusba helyezve értékelte?

A mű megjelenése utáni évben Eckhart nyílt levelet intézett a Századok szerkesztőségéhez az osztrák-magyar közjogi vitákkal kapcsolatban. A nyílt levél megírása önmagában jelzi, hogy szerzője annyira lényegesnek tartotta a kérdést, hogy azt külön kommentálni igyekezett. Az alig három oldalas közlemény nem nevezett meg konkrét személyeket, hanem óvatosan mindkét felet (valószínűleg Apponyi Albert, Wlassics Gyula, Csekey István, Ferdinándy Géza, Timon Ákos magyar, Harold Steinacker és Friedrich Tezner osztrák részről) elmarasztalta. „*A nagyosztrák közjogászok epigonjai közül, azt hiszem, nem egynek az növesztette meg érdemtelenül hírnevét és önbizalmát, hogy legnagyobb államférfiaink vitatkoznak velük, olyan emberek, kiknek ők saruit sem méltók megoldani. Többnyire meddő vitatkozás helyett jobb volna a magyar történelmet egyáltalán nem, vagy csak hiányosan ismerő doctrinairek ellen néhány világos történeti adatra épített visszautasítás. Tekintettel arra, hogy közjogászaink mindig csak a Corpus Jurisra támaszkodva a történeti anyag összegyűjtését teljesen elhanyagolták, új és meg nem támadható érvek közlése csak levéltári kutatások alapján történhetik.*"[130] Sokkal többet árulnak el Eckhartról egy másik vitás esethez fűzött megjegyzései.

Szekfű Gyula II. Rákóczi Ferenc emigráns éveiről írott könyve 1914-ben élénk hullámverést idézett elő országszerte. Szekfű általában emigráns lelki alkatot kritizálta Rákóczi példáján keresztül. A nemzeti romantikusok (különösen Thaly Kálmán) által mitizált kuruc vezért könyvében például Párizsban játékbarlangot üzemeltető, udvarhölgyeknek udvarló szenilis, naiv egyénnek állította be – hogy a művet támadók számára legérzékenyebb pontot emeljem ki. Szekfű parlamenti felszólalások tárgya lett, Erdélyben állítólag kutyákat neveztek el róla, máshol könyvének égetésére készültek. A botrány rétegei viszonylag jól ismertek a Szekfűről szóló irodalomban.[131] Az országgyűlésen a Timonnal egy platformon álló Apponyi Albert aktív részese volt a rágalomhadjáratnak, amelyet Eckhart élesen elítélt

[128] Hóman Bálint, 1915, 586.
[129] Áldásy Antal, 1917, 73-74.
[130] Eckhart Ferenc, 1915a, 570.
[131] A szintén Mika Sándornál, Fejérpataky Lászlónál és Marczali Henriknél tanult Szekfű, mint Eckhart budapesti kollegista társa, kezdetektől fogva levelezett vele és később szoros barátság kötötte össze őket. Az Eckhart Bécsbe jövetelét megelőző korszakot Dénes így értékeli Szekfű szempontjából: „*A közvetlen nemzedéktárs, a 'nagy Eckhart', Mika másik nagy reménysége, ironikusan viszonyul a tekintélyekhez, Bécsbe jöveteléig rendszeres levelezőpartner, de nem a bizalmas barát.*" Dénes Iván Zoltán, 2015, 48-49.

1915-ben, német nyelven, az osztrák történészi közeg számára megjelent ismertetésében.[132] A bécsi magyar történész először megpróbálta megmagyarázni a nem magyar olvasótábor számára, hogy Szekfű azért kapott olyan erős támadásokat, mert egy „félistenként" tisztelt hőst szállított le – egyébként szerinte nagyon helyesen – emberi, bárkihez hasonlóan hibákat elkövető ember szintjére.[133] Rákóczi ilyen megközelítését a kritikai szemlélet miatt olyan „tisztítási folyamat" állomásaként üdvözölte, amelyet a „nagyobb nemzetek" már régen maguk mögött hagytak. Szekfű könyvének részletes tartalmi összegzését követően néhány oldalban a botrányról is rajzolt egy képet olvasóinak. A művet nem érte objektív kritika, hanem inkább szenvedélyből táplálkozó, személyeskedő megnyilatkozások láttak napvilágot vele szemben a napi sajtóban és politikában.[134] A Szekfűt ért kritikák jellege azt eredményezte, hogy komolyabb tudományos bírálatok szinte alig hszülettek, ezért Eckhart ilyen szempontból is kiemelte a művet: a magyar történetírás számára üdvözölt darabról van szó, mivel a magyar és egyetemes történelem összehangolását kellően valósította meg.[135]

Eckhart Szekfű Gyulával együtt többek között két csoport között próbált balanszírozni a dualizmus idején: nem értettek egyet Timon, Apponyi és más, közjogi küzdelmekben előszeretettel résztvevő magyar jogtörténésszel/közjogásszal, ezzel együtt e tábor osztrák ellenfeleivel sem. Ezt az egyensúlyozást tükrözi *A magyar állam életrajza* is, ha az első és második kiadás Steinackerről és Timonról szóló, a két felet egyaránt „elavult" vagy megalapozatlan nézetei miatt elítélő részeit összevetjük egymással. 1918-ban még szerepeltek az utóbbit Steinackerrel szemben legalább praktikus aspektusból védelmező sorok: „[…] *a magyar történetírásban* […] *Timon könyve elszigetelt jelenség, aminek felismerése nem akadályozhat bennünket abban, hogy a szerzőnek munkaerejét, egyes fejezeteinek tanulságos voltát és egész könyvének, mint segéd- és tankönyvnek használhatóságát el ne ismerjük.*"[136] Amikor az osztrákokkal a Monarchiáról folytatott közjogi viták érvényüket vesztették, ám a jogtörténet modernizációjának kívánalma annál kevésbé, 1923-ban ezeket a sorokat Szekfű kihagyta a második kiadásból.[137] Az 1920-as években Eckhartnál is egyértelműen átbillent a mérleg: Steinacker 1907-es tanulmányát szerinte minden, alkotmánytörténet iránt

[132] Korábban egy Angyal Dávid, Károlyi Árpád és Riedl Frigyes által fogalmazott, Szekfűt védelmező nyilvános állásfoglalást is aláírt, amely 1914-ben, több lapban is megjelent. Uo, 100.
[133] Eckhart Ferenc, 1915b, 2.
[134] Uo, 12.
[135] Fennmaradt Eckhartnak a MIÖG szerkesztőjéhez (Oswald Redlich) írt levele, amelyben három oldalban igyekszik megindokolni, hogy miért érdemes az osztrák és német szakmai közönséggel megismertetni a vitát. Eckhart szerint egy tudományos munkának sem volt korábban akkora visszhangja Magyarországon, mint Szekfű munkájának, amely a tudományos életet két táborra osztotta, komoly kritika viszont nem született még róla. Eckhart Ferenc levele Oswald Redlichnek 1914. július 17-én. IÖG, Nachlass Redlich. [Jelzet nélkül]
[136] Szekfű Gyula, 1988, 229.
[137] Szekfű Gyula, 1923, 227.

érdeklődőnek „*érdemes megismerni*”.[138] Mind Szekfűt, mind Eckhartot megvádolták ugyanakkor azzal, hogy Steinacker írására építik fel történetük egy részét. Marczali Henrik a két világháború között az újabb magyar történetírást bírálva kifejtette, hogy Szekfű Steinackertől vette a keresztény-germán kultúrközösségbe illeszkedő magyarság teóriáját,[139] holott az osztrák történész szerint a magyarság turáni/török/turkotatár származása miatt tér el gyökeresen a német kultúrától és Nyugat-Európától.[140] Mindenesetre Eckhart, miután nála erősen felvetették az eszmei egyezés kérdését, 1933-as magyar történeti összefoglalójának irodalmi szemléjében már szinte semmit nem írt Steinackerről.[141]

Eckhart dualizmus idején kifejtett munkássága kevéssé tárgyalt a róla szóló irodalomban, megismerését azonban elengedhetetlennek tartom a történész pozicionálásához. Eckhart ekkor olyan történészekkel tartotta leginkább a kapcsolatot, akik gazdaságtörténettel és társadalomtörténettel foglalkoztak, továbbá a jog- és alkotmánytörténeti kérdéseket társadalomtörténeti alapon közelítették meg. 1912-ben jelent meg Szekfű *Serviensek és familiárisok* című munkája, amelyről Eckhart visszatérően úgy írt, mint számára lelkesítő és példaértékű műről.[142] Hóman Bálint ekkor a középkori várostörténettel, adózással, gazdaságpolitikával és azok társadalomra gyakorolt hatásával foglalkozott (*A magyar városok az Árpádok korában, Magyar pénztörténet 1000–1325*), s Eckharttal egy táborban találjuk az Erdélyivel folytatott vitában. Bár nem minden konkrét kérdésben értettek egyet, a királyi adópolitika hátteréről, az Árpádok korabeli „alkotmányos” viszonyokról megegyező véleményen voltak. A középkori gazdaságtörténet, különösen vám- és kereskedelemtörténet tekintetében meg kell még említeni Domanovszky Sándort, aki *A harmincadvám eredete* címen 1916-ban tartotta meg akadémiai székfoglaló előadását. A fent említett szerzőkkel Eckhart szoros kapcsolatban volt, vagy mint kolléga Bécsben, vagy mint olyan levelezőpartner, aki figyelemmel kísérte a másik munkásságát. Az idősebb generáció közül Tagányi Károly neve is fontos a kapcsolatrendszerben: összehasonlító, szláv jogi hatásokra koncentráló, gazdaság- és társadalomtörténeti írásokat publikáló történész, akit Eckhart szintén nagyra értékelt. Az Erdélyi és Tagányi között zajló társadalomtörténeti vitában közelebb állt hozzá a lassan változó „rendszereknek” elsősorban az oklevelek, és nem csupán

[138] Eckhart Ferenc, 1924b, 164.
[139] Dénes Iván Zoltán, 2015, 243-244. Marczali 1921-ben a Három nemzedéket kritizálta, mert szerinte az kész sablonokkal dolgozik. „*Ilyen sablon a Steinackertől átvett keresztény-germán közösség, melybe a magyar történeti fejlődést vajmi nehéz beleszorítani.*” Idézi: Uo, 243.
[140] Steinacker, Harold, 1914, 404.
[141] Eckhart Ferenc, 1933a, 320.
[142] Ismert, hogy ebben Szekfű egy hűbéri eredetű, de szerinte a magyar viszonyoknak megfelelően átalakult társadalmi intézmény történetét taglalja: elszegényedő, lesüllyedő személyek valamely úr szolgálatába álltak védelemért cserébe, ami hasonlított a hűbéres kötelékek rendszerére – mindezzel cáfolni próbálta a nemesi egyenlőséget és a hűbéri elemektől teljesen mentes, autochton magyar társadalomfejlődés tézisét. Szekfű könyvét Eckhart „*sok ösztönzést adó*” munkának nevezte. Eckhart Ferenc, 1924b, 162.

egy-egy király törvényén keresztül történő megvilágítása. Az európai kontextusnak és a külföldi szakirodalom ismeretének nagyobb fontosságot tulajdonított, mint Erdélyi.

Érdemes itt egy rövid kitérő erejéig Tagányi Károly hatását körvonalazni Eckhart szempontjából. Tagányi történetírói munkásságának jelentőségéről ebben a tekintetben egy keltezetlen (egy Tagányi halála után született írásról, talán nekrológról van szó), kéziratban fennmaradt német nyelvű dokumentum tanúskodik. Ebben Eckhart „*társadalom-, alkotmány- és jogtörténész*"-nek nevezte, aki az „*újabb*" magyar történetírást döntően és gyümölcsözően befolyásolta. Elismerőn írt a középkori forráskezelésben való jártasságáról és arról, hogy rámutatott a magyar, szláv és német társadalomfejlődés párhuzamaira. A művei közül a földközösségről szóló írását külön méltatta, majd megemlítette az Erdélyivel folytatott vitáját. Erdélyi felfogását tévesnek nevezte, Tagányi vitairatainak legfontosabb tanulságát pedig abban látta, hogy „*jóllehet Magyarország a feudalizmust nem, de a feudális társadalmi formák bizonyos intézményeit átvette. A feudalizmus területétől keletre a társadalmi fejlődés mindenhol hasonló tendenciákat és formákat mutatott.*"[143]

Osztrák történészek közül Eckhart különösen Alfons Dopsch, Oswald Redlich és az ekkor középkori oklevélkritikai vizsgálatokat végző Harold Steinacker, valamint a Bécsi *Staatsarchiv* nagy szervezőegyéniségének, Ludwig Bittnernek (1919-től a levéltár igazgatója) az írásait figyelte. A figyelem kölcsönös volt: Bittner Eckhartnak a Száműzött Rákócziról írt tanulmányát a *Historische Zeitschrift* lapjain ismertette röviden: nyugodt, kimért hangneműnek és a német olvasótábor számára hasznosnak nevezve.[144] Eckhart bécsi szellemi környezetében az IÖG eredeti célkitűzéseinek megfelelően nagy hangsúlyt fektettek az okleveles forráskritikára és a történeti segédtudományokkal való bánás minél jobb elsajátítására. Alfons Dopsch neve jelzi ugyanakkor, hogy itt már a gazdaság-, jog- és társadalomtörténetnek a rokontudományok (régészet, nyelvészet, szociológia, etnológia, földrajz, településtörténet) segítségével való műveléséről is szó van.[145] Dopsch a híres

[143] Eckhart Ferenc: Karl Tagányi. MTA KK Ms 5617/19. Problémaként merülhet fel jelen forrásnál, hogy Eckhart mikor írta a szöveget, hiszen nyilvánvalóan Tagányi életművéből azt emelte ki, amit akkor szükségesnek tartott megemlíteni és beleillett saját programjába (a három jelző a társadalom- és jogtörténet egybekapcsolásának szükségességére utal, ezért maradhatott el ezúttal a gazdaságtörténész címke). A fentebb ismertetett diskurzusok, művek alapján azonban úgy vélem, hogy a kéziratban kiragadott problémák már a dualizmus idején élénken foglalkoztatták Eckhartot, így releváns adalékot nyújthat az akkori nézeteihez is. A dokumentumot magyar fordításban teljes terjedelmében közlöm a Függelékben. Tagányi hatására később még visszatérek, hiszen az még Eckhart tanítványainál is érzékelhető lesz. Tagányi és Eckhart társaságának metszéspontjairól ld. még: „*Az aktív pesti, majd bécsi társasági életet folytató Thallóczy Lajos környezetének számos tagjához Tagányi igen közel állt (Takátson kívül itt Réthy László́t, vagy a Tagányit szerfelett kedvelő Károlyi Árpádot említhetjük, az 1910-es évekből pedig az akkor már Bécsben működő fiatal Eckhartot és Szekfűt), az 1880–1890-es években maga is az asztaltársaság tagja volt*." Szeberényi Gábor, 2014, 458-459. 20. Lábjegyzet.

[144] Bittner, Ludwig, 1916, 686.

[145] Magyarul az 1898 és 1936 között a Bécsi Egyetemen tanító Dopsch-ról: Eckhart Ferenc, 1925, Kövér György, 2015, 75-80. Németül: Buchner, Thomas, 2008.

kontinuitás-elméletét is a rokontudományok eredményeinek hasznosításával dolgozta ki, mert nem elégedett meg a jogtörténetnek az egyedül oklevelekre építkező művelésével, az egyes korszakok (ókor, középkor) egymástól történő éles elválasztásával. Amennyiben Eckhart történészi eszköztáráról próbálunk képet alkotni, a dualizmus kori kapcsolathálója ehhez jó kiindulási alapot nyújt. Közös ugyanis a fent említett szerzők egy részében, hogy gazdaságtörténeti érdeklődésük mellett az alkotmány- és jogtörténeti kérdéseket társadalomtörténeti alapon közelítették meg. A dualizmus magyar történetírásának egyik legfontosabb kérdése a professzionalizálódás volt (értve ezalatt az alapvető, kritikai tanulmányokkal ellátott forráskiadásokat, a szemináriumi rendszer beindulását, a történettudomány intézményesülését, a segédtudományokkal való aktív együttműködést – ebben nagy szerepet vittek a bécsi magyar történészek, hiszen kiaknázatlan forrásbázis közelébe, új szellemi környezetbe jutottak az osztrák fővárosban), amiben ugyanakkor fontos szerepet játszott a politikatörténet, eseménytörténet is.[146] Eckhart, Hóman, Domanovszky, Szekfű és Tagányi említett művei, vitái arról tanúskodnak, hogy nem politikatörténet, a nagy nemzeti egyéniségek méltatása állt a középpontban. Nem volt még szó ezen kívül a később jelentős karriert befutó Hajnal Istvánról (vagy Mályusz Elemérről), aki szintén ebben a korszakban kezdte pályáját, mint 1919-ig a bécsi Theresianum alkalmazottja.[147]

Josef Karpat 1941-ben értékelte Timon Ákos külföldi és belföldi recepcióját, s azt alapvetően két korszakra osztotta fel a kritikus hangok tekintetében. A háború vége előtt Marczali Henriken kívül csak a külföldiek képviselték a kritikus véleményt. A háború és a történelmi Magyarország szétesésének élménye ebben döntő változást hozott szerinte, mert ez a tapasztalat a második korszakban „lángolóbb" patrióta retorikát váltott ki egyfelől, másrészt a háború előtti időszakkal szemben kritikusabb, józanabb és tárgyilagosabb hangok megjelenését eredményezte.[148] A fentebb ismertetett diskurzusok alapján úgy vélem, hogy ebben a tekintetben Karpat véleménye jelentősen árnyalható. Timonnal szemben kibontakozóban volt egy olyan történész-társaság, amelyik gyökeresen más alapokon tárgyalta az alkotmány- és jogtörténet kérdéseit, azaz európai kontextusba helyezte, történetileg fogta fel azokat és a társadalomtörténeti vonatkozásokat emelte ki. Ezek a szerzők ráadásul közvetve vagy közvetlenül, részlet- vagy nagyobb volumenű kérdésekben, de szembe is kerültek Timonnal és Apponyi Alberttel, amit Fraknói, Holub, Eckhart és Szekfű állásfoglalásai mutatnak Marczali erőteljes kiállása mellett.

[146] Ld. Erős Vilmos, 2015, 129-151.
[147] Hajnal és Mályusz voltak egyébként az 1920-ban létrejött Bécsi Magyar Történeti Intézet első ösztöndíjasai is. Glatz Ferenc (szerk.), 1993.
[148] Karpat, Josef, 1941, 15.

Eckhart gazdaságtörténeti nézetei A bécsi udvar gazdaságpolitikája… (1922) példáján keresztül

Gazdaságtörténeti érdeklődés 1922 előtt

Eckhart gazdaságtörténeti tevékenységének elismerését jelentette, hogy 1942-ben az Akadémia a Chorin Ferenc alapítvány 1941. évi kamataival jutalmazta a történész újonnan megjelent könyvét (*A magyar közgazdaság száz éve*). Kortársai többen figyelemmel kísérték ilyen jellegű publikációit és számon tartották azokat.[149] Berlász Jenő 1959-ben különösnek tartotta, hogy „*Eckhartnak, a magyar jogtudományi oktatás kiemelkedő alakjának nagy volumenű jogtörténeti munkásságát gazdaságtörténeti monográfia vezette be és gazdaságtörténeti monográfia zárja le.*" Mindez persze az életmű ismeretében – tette hozzá Berlász – már nem olyan furcsa. „*Eckhart tudományos egyéniségének és működésének közelebbi ismerői jól tudják, hogy ezek a különösségek nem a véletlen játékai* […]. *Eckhart tulajdonképpen ugyanolyan jelentős tényezője volt a magyar gazdaságtörténetnek, mint a jogtörténetnek.*"[150] Ennek ellenére az Eckhartról szóló irodalomban csak elvétve találunk a történész gazdaságtörténeti műveiről szóló darabokat. A következő oldalakon úgy igyekszek érvelni, hogy érdemes és fontos ezekkel a munkákkal foglalkozni, hiszen Eckhart átfogó koncepciója az alkotmányról vagy társadalomról csak a gazdaságtörténeti eredményeivel szinkronban érthető meg, szemlélete pedig sok tekintetben hatott kortársaira.

Eckhart doktori értekezésében az Árpádok adópolitikája mellett a középkori vámtörténetre is kitért, mivel az adók mellett a vámszedés volt a legfontosabb uralkodói jövedelemforrás, amelynek rendszerét egész Európa a Római Birodalomtól örökölte. A vámoltatás is – Eckhart patrimoniális királyi hatalomról szóló koncepciójának megfelelően – a király jogkörébe tartozik, s először csak a 13. században, a királyi hatalom gyengülésével jelentek meg az illegális vámszedések.[151] Közvetve a bányászattal foglalkozott, de felvetette a rendi szabadságjogok versus gazdasági modernizáció kérdését *A főbányagrófi hivatal szervezése* (1914). Eckhart az alsó-magyarországi bányavárosok (II. Lajos özvegye, Mária birtokolta korábban azokat) királyi kezelésbe kerülését gazdaságilag előnyösnek tekintette. „*Mária birtokában a bányászat szépen fellendűlt, a mit főképen az igazgatás*

[149] Berlász Jenő 1943-ban a magyar gazdaság- és társadalomtörténetírás kialakulásáról írt egy tanulmányt a *Közgazdasági Szemlébe*. Itt Eckhartnak a Tagányi–Erdélyi vitában felmerült társadalomtörténeti kérdések eredményeinek pontosítását, „*többé-kevésbé jelentős*" bánya- és vámtörténeti írásait, a bécsi udvar gazdaságpolitikájáról írtakat és az akadémiai díjjal kitüntetett könyvét emelte ki. Berlász Jenő, 2010, 247-249. és 251. Szekfű 1923-ban ugyancsak méltató sorokkal hívja fel a figyelmet Eckhartra: „*A Mária Terézia alatt létrejött vámrendszernek és a korabeli egész magyar gazdasági életnek kimerítő, modern tudományos rajzát adja Eckhart Ferenc 'A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia alatt'* […]." Szekfű Gyula, 1923, 236.

[150] Berlász Jenő, 1959, 563-564.

[151] Eckhart Ferenc, 1908, 80-86.

szervezettségének és a bányajog reformjának köszönhetett. […] *De hogy a kortársak is észrevették, hogy Mária igazgatásának nagyon sok köszönhető, kitűnik abból, hogy az igazgatást tudatosan azon alapon akarták tovább fejleszteni, melyet Mária vetett meg. Ferdinánd, ki korának legkiválóbb közigazgatási szervezőtehetsége volt* […]*, mindent elkövetett, hogy azok igazgatását állandó, biztos alapokra fektesse.*"[152] A szervezéshez, a bányajövedelmek szakszerű kezeléséhez tartozott a főbányagrófi hivatal kialakítása. A „*bányaügyekhez vajmi keveset*" értő rendek ebbe belementek, viszont magyar személyt kívántak a tisztség élén látni.[153] A folyamatos viták és egy alkalmas, szakképzett személy hiánya miatt a szervezés elhúzódott, így végül az új bányarendtartást Miksa a rendek beleegyezése nélkül hirdette ki: a megalakított hivatal az alsóausztriai kamarának volt felelős. "*Ha közjogilag nem is felelt meg az új hivatal az alkotmányos követelményeknek, a bányavárosok anyagi fellendülése az új bányarendtartással együtt, igen nagy jelentőségűvé vált* […]."[154] A tanulmányban felvetett probléma végigkísérte Eckhart munkásságát: az egyik oldalon a gazdasági reformok végrehajtásával nem habozó, ám idegen Habsburg-dinasztia, míg a másikon a magyar rendek, akik csak az alkotmányos jogaikat igyekeznek védeni, nem ismerve el/fel a modernizáció jogosságát. A két tényező küzdelmének újabb területe a Habsburg vámpolitikával kapcsolatos vita a 18. századtól kezdve, amiről 1915-ben Rudolf Sieghart (1866–1934) osztrák közgazdász és bankár (1910-től a *Bodencreditanstalt* hitelintézet igazgatója) *Zolltrennung und Zolleinheit* címmel könyvet adott ki.[155] Sieghart már 1899-ben készen volt a mű nagyobb részével, s 1900-ban a politikai gazdaságtan bécsi docensévé vált erről szóló habilitációjával. Tekintettel arra, hogy a Monarchia újból ellenségek hadával volt kénytelen szembenézni a háborúban, művét 1915-ben saját maga és szélesebb közönség számára vígasztalásul szánta.[156] Sieghart döntően a 19. századdal foglalkozott, de először áttekintést nyújtott a megelőző korszakok vámtörténetéről is. Az osztrák közgazdász könyve a rendi vámmentességet nem túl kedvező színben tüntette fel, a „*tetterős*", „*külföldön nevelkedett*" és „*nyugati, haladó szellemben*" cselekvő Mátyás király vámokkal kapcsolatos intézkedéseit (a rendek kezéből kivette a vámjövedelmeket és egységesítette a belső vámrendszert, hogy az egyedül a királyi kincstárat gazdagítsa) viszont

[152] Eckhart Ferenc, 1914b, 197-198. Eckhart a témába vágó kutatások beindítását szorgalmazza: „*A magyar bányászat kritikai történetének megírása hazai történetírásunk egyik nem kicsinylendő feladata, gazdaságtörténetünk egyik legfontosabb fejezete volna.*" Uo, 197. 1. Lábjegyzet.
[153] Uo, 199.
[154] Uo, 213.
[155] Sieghart, Rudolf, 1915.
[156] Uo, III-IV.

annál inkább.[157] A szerző azonban nem csupán a rendek nyakába varrta a magyar kereskedelem fejletlenségét. Az új vámrendszer a merkantilizmus szolgálatában a magyar kereskedelmet hátrányosan érintette, ezért a rendek már 1710-ben a vámtarifák megreformálását kérték az uralkodótól. Nem segített a helyzeten a török kereskedők befolyása és Bécs vámszedés terén való privilegizált helyzete sem. Az 1754-es kettős vámrendszerrel kapcsolatban Sieghart szerint 1776 után folytonos viták zajlottak arról, hogy érdemes-e eltörölni. Végül ezt a rendek adómentessége miatt nem lépték meg: „*Az adóztatás és a vámtörvényhozás közötti összefüggést, amit a ma érvényben lévő kiegyezés-törvények figyelembe vesznek és arra gondos tekintettel vannak, már Mária Terézia tanácsadói is felismerték.*”[158] A Magyarországra nézve káros következményekkel járó kettős vámrendszerre szükség volt egyébiránt azért, hogy az osztrák termékek versenyképességét biztosítsa a privilégumok miatt kevesebb adóval sújtott magyar nemesi árukkal szemben.

Az egyébként óriási mennyiségű statisztikai adatot (vámbevételek, a kereskedelemmel kapcsolatos kimutatások) felvonultató könyv azon részeit ismertettem, amelyekkel Eckhart leginkább vitába szállt. Recenziójában két alkalommal is megjegyezte, hogy részben a módszeres kutatások hiánya miatt Sieghart könyve inkább egy „*politikus és nemzetgazda*” produktuma, mint történészé. A bécsi magyar történész nem kívánt a dualizmus ideji közös vámterületről szóló részekbe belemenni, mert „*az a ma története, nem tartozik ide.*”[159] Eckhartnál a hangsúly máshol volt: ő a 18. századi vámpolitikát állította volna a középpontba, „*mert ez a későbbi fejlődés alapja, Magyarország gazdasági elmaradottságának és az örökös tartományok gazdasági fejlettségének kezdete.*”[160] A Sieghartnál tapasztalt „hiány” miatt Eckhart bővebb teret szentelt ennek a kornak, amelyben a magyar piac szerinte kiszolgáltatottá vált az osztrák kereskedelemmel szemben a magyar bor és marha exportjának megnehezítésével. Kifejezetten ellenséges szándékkal tűnik fel a bécsi udvar az 1915-ös ismertető lapjain, célja ugyanis az 1770-es évektől már a magyar gyáripar tudatos tönkretétele volt. Eckhart ezért nem csak az államtanács javaslatait kutatná, hanem elmélyedne az udvari kereskedelmi tanács irataiban is.[161] Eckhartnál később nagyon gyakran felbukkanó egyensúlyozás szemtanúi lehetünk a felelősség megoszlásának meghatározásánál: a rendek kiváltságokhoz való ragaszkodása, vagy a hibás bécsi gazdaságpolitika volt a probléma legfőbb gyökere? „*Az udvari körök politikáját ez a körülmény* [a nemesek adómentessége –

[157] Sieghart szerint a Habsburgok a Mátyás idején keletkezett egységes vámrendszert örökölték, s a 18. században kezdtek külön vámegységeket kialakítani. Az „*egész magyar gentry*” hatalmas hasznot húzott privilégiumaival, s „*el lehet képzelni*”, ez milyen sok visszaélésre adott okot. Uo, 5-6.
[158] Uo, 14.
[159] Eckhart Ferenc, 1915c, 477.
[160] Uo, 467.
[161] Uo, 469.

T.L.D.] *ugyan részben jogosulttá tette, a kérdés azonban, a melyre a történetírónak a feleletet keresni kell, nem lett-e ez a tétel kényelmes dogmává, amelynek túlzott követése a bécsi kormányszákek részéről többet ártott a monarchia gazdasági jólétének, mint a mennyit használt az örökös tartományoknak?*"[162] Ahhoz, hogy eldőljön a kérdés, „*rendszeres kutatások alapján*" meg kell ismerni „*Magyarország gazdasági fejlődését Mária Terézia alatt.*" Sieghartnak a 19. századra vonatkozó gondolataival (a reformoktól ódzkodó osztrák bürokrácia és a kettős vámrendszer hosszútávon káros volt Ausztriára nézve is) Eckhart viszont egyetértett. Záró gondolatai pedig – mint az tanulmányaiban gyakori – a hazai kutatók buzdítására vonatkoztak: „*Az új Magyarország fejlődése ismeretének anyagát nemcsak a politikai röpiratok és levelezések tartalmazzák, hanem a kormányszékek aktáinak nagy tömege. Ezekhez szerencsés kézzel úgyszólván először Sieghart nyúlt. Vajha minél többen lépnének nyomába. Tanulmányozásuk fáradságos, de nem hálátlan munka!*"[163] Egy kutatási – politikatörténeten célirányosan túlmutató – program tehát már 1915-ben alakulóban volt Eckhart számára: Mária Terézia gazdaságpolitikáját, de azon kívül e politikának a magyar gazdaságfejlődésre gyakorolt hatását tárni fel.[164]

Lényeges még a Századokban közzétett *Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században* című, nagyobb lélegzetvételű tanulmány, amely jelezte, merre halad Eckhart a kitűzött kutatási programban. Ebben ráadásul egy olyan gazdasági-társadalmi összképet adott a 18. századi állapotokról, amely a későbbiekben is kiindulási pontja gazdaságtörténeti munkáinak. Eckhart az alaphangot a kereskedő „elemek" tulajdonságainak összehasonlításával adta meg. „*Közismert dolog, hogy a magyarnak a kereskedésre sohasem volt sem tehetsége, sem hajlama. Kül- és belkereskedelmünk a legrégibb idők óta idegenek kezében volt.*" Ezzel szemben a 17. századtól kezdve a görögök, rácok és örmények jelentősen „*nagyobb kereskedelmi tehetségük, furfangjuk és szerény életmódjuk révén csakhamar veszedelembe sodorták a felsőmagyarországi városi polgárság legfontosabb jövedelmi forrását*.[165] Ezek a különbségek és a török háborúk pusztítása okán a 18. századi Habsburg gazdaságpolitika, amely a birodalom területén egyenlő vámkedvezményt biztosított a török, magyar, német stb.

[162] Uo. 469-470.
[163] Uo. 478.
[164] Eckhart továbbra is figyelemmel kísérte a középkori vámrendszert és kereskedelmet tárgyaló kutatási eredményeket. Domanovszky harmincadvámról szóló székfoglalóját recenzálta 1916-ban a Történeti Szemlében. Domanovszky amellett érvelt, hogy a harmincadvám az Árpádok idején még egyáltalán nem külkereskedelmi, az áru értékének harmincadát jelentő határvám volt. Először a király által eladományozott belső vámjövedelmeknek az uralkodó számára az adományozás után is járó harmincadrésze volt, s majd csak Károly Róbert idején vált külkereskedelmivé. Eckhart egyedül a kereskedelem főbb útvonalainak térképes ábrázolását hiányolta Domanovszky értekezéséből, egyébként a „szegényes" középkori gazdaságtörténet kiemelkedő darabjának minősítette. Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete. In: Glatz Ferenc (szerk.), 1979, 51-99. Eckhart Ferenc, 1916, 122.
[165] Eckhart Ferenc, 1918, 356.

kereskedőknek, hamar kudarcot vallott, ugyanis az Oszmán Birodalomból érkező kalmárok jobban ki tudták használni a helyzetet, mint a fejletlen magyarországi kereskedelem. Hamarosan állandó panaszáradat lepte el a bécsi udvart a görög, rác, örmény és török kereskedők túlkapásai, borhamisításai miatt, korlátozni viszont nem lett volna célszerű őket, mivel „*az Alföldön és Dél-Magyarországon nem volt más kereskedő, mint a török birodalomból bevándoroltak, s azért ha ezeket tényleg eltiltották volna a kereskedéstől, a köznépet sujtották volna leginkább* […].”[166] Ezen kívül a német kereskedők hosszú időn át versenytárs nélkül elkényelmesedtek, nem tudtak a nyereséggel külföldre távozó görög, török árusok alternatívájává válni, továbbá a külpolitikai helyzet is megakadályozta az erélyes fellépést: Mária Teréziának a poroszokkal folytatott háborúi idején jóban kellett lennie a törökökkel. A királynő idején bevezetett kettős vámrendszer szintén a török kereskedők malmára hajtotta a vizet, mivel áruikat úgy tudták behozni a Monarchia területére, hogy csak egy alkalommal kellett vámot fizetniük, ellenben Mária Terézia alattvalóinak minden külön vámterület (Magyarország, Erdély, Bánság, örökös tartományok) után fizetniük kellett cikkeikért. Ezt Eckhart kamarai jelentések alapján összeállított, vámtarifákat részletező táblázattal igyekezett bizonyítani, amiből szerinte az derül ki, hogy a törökök tudták a legolcsóbban behozni külföldről a különböző termékeket.[167] Az „idegenek” kezén maradt kereskedelmi élet azután kialakította azt az alaphelyzetet, amely végigkíséri a következő évszázadok gazdasági életét. „*Hazánk belső kereskedelmi állapota* […] *elég szemléletesen tűnik ki. A régi városokban volt még német polgári kereskedő elem, főleg Nyugat-Magyarországon, de a mindjobban fejlődő alföldi mezővárosok vásárainak kereskedelmét, melyek fontosságban egyre nyertek, a török alattvalók, ráczok és görögök tartották kezükben, míg a falusi szatócsboltban, hol a paraszt szükségleteit fedezi, a zsidó ül, mely faj tehát nálunk a faluból hódította meg az ország kereskedelmét.*”[168] A 18. század végén nem érkezett több török kereskedő az országba, az itt maradottak elmagyarosodtak, s helyüket „*egy a kereskedésben még ügyesebb és a jólét megszerzése előtt még igénytelenebb faj*” hódította meg, értve ezalatt valószínűleg a zsidókat.[169]

A fenti művek mutatják, hogy Eckhart gazdaságtörténeti orientációja folyamatos volt a dualizmus idején és látszanak a Habsburg gazdaságpolitika iránt való érdeklődésének okai is: Magyarország történetének középpontjában a gazdasági elmaradottság és a vámkérdés állt. A történész itt nem járt ismeretlen terepen, a probléma Marczali Henrik számára is lényeges volt.

[166] Uo, 361.
[167] Uo, 369.
[168] Uo, 378.
[169] Uo, 383.

Marczali Henrik a Habsburgok gazdaságpolitikájáról

Az irodalomról szóló fejezetben megemlítettem, hogy Špiesz Anton több vonatkozásban Marczalira vezette vissza Eckhart Mária Terézia gazdaságpolitikájáról szóló nézeteit, s ez a megállapítás a pozsonyi gazdaságtörténész nyomán más összefoglalóban is olvasható.[170] Amikor Marczali témába vágó gondolatairól igyekszek a következő néhány oldalban egy rövid, de átfogó célzatú képet rajzolni, ahhoz keresek támpontot, hogy eldöntsem, mennyiben magyarázható Eckhart gazdaságtörténete a volt tanár hatásával, és melyek a kettejük közötti hasonlóságok vagy eltérések akár módszertani, akár más tekintetben.

Marczali[171] 1920-as évek végén közzétett visszamemlékezése szerint az egyik első politikai témájú társalgása a Habsburg gazdaságpolitika hatásairól szólt. Karl Wilhelm Nitzsch német történész megkérdezte tőle, hogyan emelkedhetett fel a kezdetben oly kicsiny Brandenburg és maradhatott el a nagyobb területű Magyarország. „*Igyekeztem megmagyarázni, hogy Poroszországban a királyság tett mindent, nálunk meg mindent a király nélkül vagy éppen ellene kellett alkotnunk. Elmaradásunk másik oka pedig az, hogy polgárságunk az osztrák iparnak, az uralkodó által előmozdított ipar versenye miatt elcsenevészedett, és egyelőre nem is emelkedhetik. Ez volt első politikai beszélgetésem.*"[172] Először részletesebben háromkötetes munkája (*Magyarország története II. József korában*) első darabjában írt erről. Az első könyv II. József uralkodásának bemutatását készíti elő a korabeli gazdasági, társadalmi, művelődési és politikai szempontok kimerítő taglalásával. Nem gazdaságtörténeti műről van szó, s ezt több helyen is tudatosította a szerző. Az első oldalon olvashatjuk: „*Magyarország története a honfoglalástól a szatmári békéig kiválóan hadi történelem. A XVIII. század politikai nyugalma annyira elüt az előbbi századok dicsőségétől és szenvedélyes küzdelmeitől, hogy már ez ellentétnél fogva is, külön minden előbbitől elütő jellemű e korszak.*"[173] Az idézett sorok szerint Marczalinál a történelemben meg lehet határozni, hogy mely korszakban milyen tényezők (gazdaságtörténet, hadtörténet stb.) a legfontosabbak, mikből áll tehát a múlt leginkább egy-egy periódusban. Később a gazdaságtörténetről szóló fejezetben megjegyzi ugyanakkor, hogy „*egy nemzet gazdasági állapota mindig egész életének s fejlődésének leghűbb visszatükrözője és magyarázója.*" Mindemellett a statisztika kevésbé játszott nála fontos szerepet. „*De czélunk nem statisztikai,*

[170] Mezey Barna, 2000, 427.
[171] Marczaliról ld. többek között: Gunst Péter, 1983.
[172] Marczali Henrik, 2000, 72.
[173] Marczali Henrik, 1885, 1.

hanem történeti. […] *A historikus szemében csak akkor jő számba, ha a nemzet egész pezsgő, eleven életének képezi részét.*"[174]

Marczali szerint Mária Terézia szükségszerűen látott hozzá a Monarchia gazdasági átszervezéséhez a nagyhatalmi verseny jelentette kihívás miatt. 1754-től kezdve ebből kifolyólag a cél az volt, hogy az örökös tartományokat versenyképessé kell tenni az olcsó magyar gabona és a szintén jutányos árú, továbbá jó minőségű magyar borral szemben.[175] Az örökös tartományok és Magyarország között Marczali szerint egyértelműen a gyarmattartó és gyarmat viszonya keletkezett, s többször alkalmazta az angol-amerikai analógiát ebben a tekintetben amellett, hogy eltérőnek tartotta a két történelmi példát. Míg az angolok a Habsburgokhoz hasonlóan a gyarmatokon gátolták az ipar fejlődését, addig a bécsi udvar az angolokkal szemben az ipar gyengítése mellett a nyersanyagtermelést sem engedte kibontakozni, s ezért gazdasági szempontból Magyarországra egy gyarmaténál is rosszabb sors várt.[176]

Az a dilemma, hogy vajon a bécsi udvart, vagy a magyar nemességet terheli-e a nagyobb felelősség a magyar félre nézve hátrányos hatású vámrendszer kialakulásáért és fennmaradásáért, Marczalinál is gyakran felmerült. Ő azonban máshogy oldotta ezt fel, és ennek megértéséhez érdemes a mű egészének a magyar nemességről, közvetve a társadalomról alkotott képét ismerni. A történésznél a magyar nemesség általában pozitív, hadi szolgálatai miatt nemzetfenntartó szerepben tűnik fel. „*A magyar nemességet a többi hasonló privilegizált osztálytól Európában az különbözteti meg, hogy nemcsak rendi jogainak, hanem az egész nemzetiségnek, ő volt fentartója.*"[177] A jobbágyságról szóló részben Marczali egyfajta kasztrendszer leképezéseként írta le a társadalmat. „*Többre e korban a magyar társadalom a jobbágy felszabadítását nem vitte. Ne legyünk iránta igazságtalanok ezért: egész fennállása még a jobbágyság intézményétől függ. És míg fennáll az insurrectio kötelessége és gyakorlata még szükséges az állam fentartására nézve, mindaddig politikai szempontból a nemesség, mint a harczosok kasztája, tarthat is igényt eltartására a földmíves kaszta által.*"[178] A kasztrendszert a radikális átalakítás kedvezőtlen érintené, felbomlasztaná. „*Minden kizökkenés a fejlődés kerékvágásából, bármily magasztos ideák elérésére történik is, a legnagyobb gazdasági zavarba dönti a nemest és jobbágyot egyaránt.*"[179] A könyvben

[174] Uo, 63-64.
[175] Uo, 82.
[176] Uo, 136-137.
[177] Uo, 54. Máshol: „*Nagyobbak és kizárólagosabbak is voltak érdemei, melyeknek ez állását köszönheté, mint bármely más európai nemességéi.*" Uo, 144. „*Nálunk nem a nyelv, hanem a rendi társadalom képezte a nemzetet.*" Uo, 249.
[178] Uo, 201. „*A jobbágyság keserű szivvel hordja igáját. A magyar jobbágyra nézve könnyűség, hogy saját nemzetebeliek tették nyakára, a többieknél e vigasztalás sincs meg.*" Uo, 208.
[179] Uo, 217.

időről-időre visszatért ehhez Marczali, s egy alkalommal határozottan leírta, hogy szükségszerű volt a nemesi adómentesség fenntartása. „*A legéletbevágóbb reform tehát el kellett, hogy maradjon, vagy csak törvénytelen módon volt végrehajtható. De Magyarország egész akkori társadalmi és gazdasági rendszerét tekintve, ez nemcsak anyagi áldozat lett volna a nemesség részéről, hanem, a mennyire itélhetünk, a külön állami létről való lemondás is.*”[180]

Marczali Mária Teréziáról írott életrajzában is visszatért a vámpolitika értékelésére, persze itt természetesen inkább biografikus részletek és nem a gazdasági viszonyok taglalása állt a középpontban. A nemesi adómentességet Marczali nem csupán önzés megnyilvánulásaként értelmezte. „*Nemcsak önzés, anyagi haszon keresése miatt, helyezett súlyt nemességünk adómentességére, a 'szűz váll'-ra. A legtöbb európai nemességtől elütően, abban látta közjogi létének legfőbb garantiáját, legfőbb megkülönböztetőjét a 'misera contribuens plebs'-től.*”[181] Hadi erényei miatt nem lett volna megérdemelt intézkedés a közteherviselés bevezetése. „*A nemesség megadóztatása pedig, nem csak törvénytelenség volna, hanem igazságtalanság is, mert a nemes csak fegyverrel szolgál, s az utolsó insurrectiók bizonyították, minő eredményes e szolgálata.*”[182] „*Nemcsak hálátlanság, hanem egyenesen oktalanság lett volna meggyöngíteni azt az erős támaszt, melylyel a dynastia a magyar nemességben rendelkezett, vagy épen annak megsemmisítésére törni.*”[183] Marczali szerint szomorú tény, hogy éppen egy jó szándékú, humanista erkölcs által vezérelt uralkodónő idején vált Magyarország gazdasági gyarmattá, fizette meg polgársága a nemesség adómentességét, bár Mária Terézia valószínűleg nem számolt gazdaságpolitikájának káros következményeivel, különben visszakozott volna.[184]

Szükségesnek tartottam ezt a rövid áttekintést Marczali nézeteiről, hiszen így könnyebben érthetővé válik, hogy Eckhart hozzá képest hová helyezte a hangsúlyokat és mit jelölt ki legfőbb problémaként. Marczali gyarmatosításnak minősítette a 18. századi Habsburg gazdaságpolitikát, egy egészséges polgárság kifejlődésének gátját látta benne, de nem igazán látott alternatívát, mivel fontosabbnak tartotta, hogy a nemesség megtartsa nemzeti szempontból üdvös adómentességét. Maga a gazdasági gyarmatosítás tehát lényeges eleme volt Marczali nemzeti történetének. Eckhart új oldalról közelített a kérdés felé. Ő az intézmények gazdaságalakító hatását kutatta, valamint a „kapitalista szellem” kibontakozásának előfeltételei érdekelték, amiben Werner Sombart nézeteire is támaszkodott.

[180] Uo, 350.
[181] Marczali Henrik, 1891, 68.
[182] Uo, 150-151.
[183] Uo, 153.
[184] Uo, 307.

Egy kapitalizmus-kép: Werner Sombart

Sombart természetesen nem az egyetlen szerző volt, akit Eckhart olvasott közgazdászok/gazdaságtörténészek közül. Hosszasabb bemutatását és így Marczali nézetei mellett egy újabb kontextus konstruálását az indokolja, hogy az Eckhart által feltett kérdés (miért nem bontakozott ki kapitalista gondolkodásmód Magyarországon akkor, amikor nyugatabbra ugyanabban az időben már igen) megválaszolásának módjához jelentett számára segítséget. 1922-es könyvében Sombartot a „*kapitalizmus történetének legkitünőbb*" ismerőjének nevezte, így a kapitalizmus-képét valószínűleg a német nemzetgazdász befolyásolta a leginkább.[185] Azt is mutatja ezen kívül Sombart könyveinek ismerete, hogy Eckhartot már az 1920-as évek elején jellemezte érdeklődés a szellemtörténeti művek iránt.[186] Elsősorban arra vagyok kíváncsi Sombarttal kapcsolatban, hogy Eckhartnak milyen értelmezése volt a kapitalizmusról, hiszen a történésznek nincs például Szekfű Gyulának A magyar bortermelő lelki alkatához hasonló, szellemtörténeti alapú gazdaságtörténeti műve. Ellenben a kapitalizmus kibontakozásának kérdése végigkísérte Eckhart gazdaságtörténeti munkásságát, ezért érdekel, hogy mi alapján alkotott fogalmat a jelenségről és miért pont a német szerzőt olvasta erről.

Werner Sombart (1863–1941) (egyes értékelések szerint a „*német szociológia leginkább történetileg gondolkodó alapítóatjya*")[187] politikai közgazdaságtant, filozófiát és történelmet tanult Berlinben, Rómában és Pisában. Disszertációját az itáliai Campagna régió gazdaságtörténetéről írta mások mellett Gustav Schmollernél (*Die römische Campagna*, 1888). Ebben Sombart a község gazdasági életét egy organizmusként írta le, amelynek vizsgálatához kérdőíveket, interjúkat, kormányzati iratokat, személyes beszámolókat is felhasznált forrásként, s értékezésében kitért az időjárásra, környezetre, a különböző mezőgazdaságban alkalmazott technikákra, a társadalmi struktúrára.[188] Az organizmus beteggé vált az egészségtelen társadalmi struktúra miatt, hiszen kis létszáma ellenére az arisztokrácia birtokolta a földek aránytalanul nagy részét, s lehetetlenítette el így a kisebb parasztgazdaságok működését. A megoldás Sombart szerint a nagybirtokok állam által történő

[185] Eckhart Ferenc, 1922, 273.
[186] Természetesen kérdéses, hogy Eckhart itt egy tudatosan átgondolt szellemtörténeti program miatt nyúlt volna Sombart műveihez (mint arra később kitérek, 1931-ig erről szó sincs, s fogalomalkotása a szellemtörténetről azután is változáson ment keresztül). Ezért itt szeretném megjegyezni, hogy disszertációmban több síkon kezelem a problémát. Egyrészt jelen sorok szerzőjének a szellemtörténettel kapcsolatos historiográfiai értelmezése (amit ebben a fejezetben bővebben kifejt Sombarton keresztül) van jelen benne (így állapítom meg az egyes szerzőkről, hogy a szellemtörténethez tartoztak-e vagy sem), másrészt azt is nyomon követem, hogy maga Eckhart szellemtörténetinek tartotta-e a saját megközelítését. Az sem mellékes mindezeken kívül, hogy a korszakban mások hogyan olvasták Eckhart műveinek szellemtörténeti vonatkozásait. A kérdésre még több alkalommal visszatérek.
[187] Appel, Michael, 1992, 18.
[188] Sombart disszertációjáról: Krause, Werner, 1962, 14-26. Appel, Michael, 1992, 25-32. Peukert, Helge, 2012, 531-533.

konfiskálása (államszocializmus) és a földművesek körében történő szétosztása lenne a jelenben. A szerzőt híressé elsősorban az először 1886-ban megjelent *Sozialismus und soziale Bewegung* tette, amelyben a szocialista mozgalom társadalmi és szellemi aspektusait próbálja különböző országokra felosztva ismertetni és értékelni. Annak ellenére, hogy egyes értékelők szerint munkásságában számos marxi hatás fellelhető (így például a tőkefelhalmozást a kapitalizmus alapvető előzményének tartotta, nagy szerepet tulajdonított az eldologiasodásnak és a racionalizációnak stb.), a könyv a marxisták szemében ellenséggé tette elsősorban azért, mert a proletárforradalmat elvetette és számos soviniszta nézetet hangoztatott a „német szellem" utánozhatatlanságával kapcsolatban.[189] A Sombartról szóló irodalom kiemeli még, hogy a szellemi tényezők történelmi magyarázóereje az életmű egyik legerősebb alkotórésze.[190] Erre utalnak egyébként Sombart fogalommeghatározásai is. „*Szociális osztály alatt azt a társadalmi csoportot értem, amely* ***eszméje szerint*** *egy bizonyos gazdasági rendszert képvisel. Gazdasági rendszer alatt pedig valamely meghatározott gazdasági berendezkedést értek, melyben egy (vagy több)* ***gazdasági elv*** *uralkodik különösen. A gazdasági berendezkedést pedig mindazon* ***jogi és erkölcsi szabályok összessége*** *alkotja, melyek a javak termelését és elosztását mindenkor objektive (tárgyilagosan) szabályozzák; gazdasági elvek alatt viszont az* ***indítékoknak*** *azt a sorozatát értjük, amelyek a gazdasági alanyok eljárását döntően megszabják.*"[191] Természetesen ez nem jelenti azt, hogy Sombartnál egyedül a lelkieké volt a főszerep, ugyanis ezek a szellemi energiák számtalan intézményben, gazdasági rendszerben, társadalmi osztályban testet ölthetnek szerinte, amelyeket így külön-külön figyelembe kell venni. A „gazdasági rendszert" technika (Technik), szellem (Geist) és a dolgok rendje (Ordnung) alkotja, s ilyen rendszer a javak magántulajdonlásán alapuló kapitalizmus is. A négy fő társadalmi csoport Sombartnál a feudális nagyurak/birtokos arisztokrácia, a kispolgárság/kézművesek, a kapitalizmus legmarkánsabb reprezentánsaként a burzsoázia, valamint ez utóbbi kifejezett ellenfeleként a

[189] A könyv eleve annak megfelelően taglalta az egymástól eltérő szocializmusokat, hogy egy adott országban a nemzeti szellem hogyan hatott a mozgalomra, milyen megjelenési formát adott annak, hozzáadva a társadalmi szembenálláshoz a nemzeti ellentéteket is. A kortárs marxisták közül Rosa Luxemburg, Franz Mehring és Karl Kautsky „kasztrált" marxizmusnak tartották és természetesen elvetették Sombart koncepciójának érvényét. A háború utáni első monográfiát a keletnémet Werner Krause jelentette meg Sombartról, aki a polgári tudomány tipikus, elrettentő példáját látta a német közgazdászban, hiszen a marxizmusból kiindulva szerinte pályája során eljutott a rasszizmusig és fasizmusig is. Krause, Werner, 1962. Sombart és a marxizmus viszonyáról részletesebben: Appel, Michael, 1992, 133-151. A német szerző szerint Sombart Marx-recepciója azt a csontvázat jelenti műveinél, amelyet a történeti-szociológiai módszerének húsával töltött ki. Vele szemben az újabb értékelések egyáltalán nem tartják marxistának, mivel az emberre és a társas kötelékekre kezdettől fogva, mint egy szellem megnyilvánulásaiként tekintett. Peukert, Helge, 2012, 535-537. Az 1886-ban publikált mű magyar fordításban is megjelent: Sombart, Werner, 1908. Magyar történészek közül Szekfű Gyula és Hajnal István is részben ennek alapján nyerhettek nagyobb ívű képet a marxizmusról. Szekfű Gyula, 1989, 355. Lakatos László, 1996, 108. 14. Lábjegyzet. A kapitalizmus-értelmezésekhez magyarul ld. még: Halmos Károly, 2008, 9-17.

[190] Peukert, Helge, 2012, 533-535.

[191] Sombart, Werner, 1908, V-VI. Kiemelések tőlem – T.L.D.

proletariátus.[192] A német közgazdász esetében a magnum opus egyértelműen az 1902-ben megjelent, kétkötetes *Der moderne Kapitalismus* volt, amelyet jelentősen átdolgozott, kibővített és 1916-ban újra kiadott. A két változat között Sombart tovább távolodott a marxizmustól (ha ugyan közel állt hozzá), egyre nagyobb szerepet szánva egy történeti felfogásnak, amelynek tartalmáról még lesz szó. A kapitalizmus keletkezésének feltérképezésére 1911 és 1913 között több, önálló kötetet szánt (*Die Juden und das Wirtschaftsleben*, *Der Bourgeois*, *Luxus und Kapitalismus* és *Krieg und Kapitalismus*), amelyekben a zsidóság feltételezett racionalizmusának és kozmopolitizmusának, a burzsoá társadalmi osztály sajátos szellemének, a luxustermékek iránt sóvárgó és azt kereskedelem útján minden áron beszerezni kívánó nagyurak, valamint a háborút, mint vállalkozást űző hadvezérek szerepét próbálta meghatározni. Ezekben még előfordulnak „vérkeveredéssel", mint az egyes kereskedő elemek kialakulását meghatározó összetevővel kapcsolatos szövegrészek, 1916-ban azonban minden biológiai fajelméletet tudománytalannak nyilvánított, s később is ehhez tartotta magát.[193] Az 1916-ban, négy részben napvilágot látott munka a kapitalizmus előtti, valamint a korakapitalizmus (Vorkapitalismus és Frühkapitalismus, utóbbi kb. 1760-ig tart) gazdasági rendszereit vázolja, szinte „enciklopedikus" részletességgel térve ki a szállítási/közlekedési viszonyokra, társadalmi kategóriákra, termelési módokra, információs hálózatokra (például a posta fejlődésére).[194] A könyv az élet különböző területeinek (főleg a gazdaság irányításának) fokozatos racionalizációjával, a nyereségelvnek (Erwerbungsprinzip) a középkorban uralkodó szükségletfedezés elvével (Bedarfdeckungsprinzip) szemben való felülkerekedésével foglalkozik, s ezek érvényesülésének növekvő mértéke szerint osztotta Sombart három periódusra a kapitalizmust (Frühkapitalismus, Hochkapitalismus, az első világháború után pedig Spätkapitalismus).[195] A Karolingoktól kezdve a 18. század végéig ívelt története, hatalmas időszakaszt fogva át. Különbséget tett organikus és mechanikus rendszerek között attól függően, hogy azokat (jelen esetben a javak szállítása) állati, emberi vagy gépi erő működteti.[196] A korai kapitalizmusban a legfőbb irányait tekintve a gazdasági rendszer a tradicionálisból a racionális, az organikusból a mechanikus, a statikusból a dinamikus felé halad.[197] Az alátámasztáshoz Sombart ismét nagy mennyiségű empirikus anyagot állított csatasorba: útleírások, irodalmi, jogi művek, naplók, statisztikai adatok lettek nála

[192] Uo, VI-XXIX.
[193] Appel, Michael, 1992, 106.
[194] Emiatt Fernand Braudel a korakapitalizmus közelekedési hálózatához klasszikus műként szerepeltette jegyzeteiben. Uo, 61. A harmadik kötet egyébként 1927-ben jelent meg és a kapitalizmus későbbi korszakairól szólt.
[195] A könyv keletkezéséhez, tartalmához és recepciójához részletesen: uo, 25-79.
[196] Peukert, Helge, 2012, 544.
[197] Uo, 547.

megszólaltatva.[198] A könyv, illetve az 1927-ben megjelent harmadik részének üzenete szerint a kultúrára nézve káros racionalizációnak egyszer véget kell, hogy érjen és remélhetőleg a kertgazdaságon alapuló mezőgazdaság ismét nagy jelentőségre tesz majd szert. Éppen ezért nagy csalódásként érte a nácizmus szerinte iparpártoló, kapitalista gazdaságpolitikája, aminek (illetve a fajelmélettel szembeni nyilvános állásfoglalásának) köszönhetően a korábbi szakmai és közéleti izolációja csak fokozódott – a közös pontok, így az antiliberalizmus, kultúrpesszimizmus ellenére – a '30-as évek idején.[199]

Mi jellemző Sombart módszerére, kik hatottak rá leginkább? Tudományos fellépésének elejére esett az ún. Lamprecht-vita. A 19. század utolsó évtizedében Karl Lamprecht német történész komoly vitákat generált azzal, hogy német történeti összefoglalójában a Leopold Ranke által kultivált politikai események elsőbbsége helyett pozitivista alapokon, főleg a kultúrát, gazdaságot, társadalmat állította középpontba s azok törvényszerű, ismétlődő, kollektív fogalmak szerint való magyarázását próbálta kivitelezni. Az ellene felvonult történészek között a politikatörténet, az egyedi jelenségek leírása és a precízebb forráskritika védelmében többek között Friedrick Meineckét (ő a *Historische Zeitschrift* főszerkesztője 1896 és 1935 között, tehát egyfajta mainstream képviselője ekkor a német történetírásban) és Georg von Belowot találjuk.[200] Sombart Lamprecht mellett foglalt állást, hiszen a társadalomtörténet nála is nagy súllyal szerepelt.[201] Különbségek is voltak viszont kettejük felfogása között, ugyanis Sombart nem állított fel törvényeket, inkább ideáltípusokkal dolgozott. Kapitalizmus-történetét 1902 után egyébként számos történész támadta, különösen azok, akik Lamprechttel is szembeszálltak. Below már 1903-ban kritizálta a tőkefelhalmozás fontosságának hangsúlyozását. A német közgazdász történetében politikusok, publicisták hiányolták a nagy egyéniségek, Napóleon vagy Bismarck meghatározó szerepének kidomborítását a kapitalizmus kapcsán.[202] A második kiadást némileg pozitívabban fogadták a történészek is. A munkásságát figyelemmel kísérő Alfons Dopsch azonban túlságosan konstruktívnak, valóságtól elrugaszkodottnak tartotta erényei ellenére is Sombart eljárását, sőt úgy vélte, hogy a középkori gazdasági életet primitívnek, míg az újat összetettnek, találmányokkal sűrűbben telítettnek, gazdagabbnak állítja be.[203] Más

[198] Uo, 550.
[199] Uo, 555-559. Sombart és a nácizmus viszonyához bővebben: Appel, Michael, 1992, 243-253.
[200] A vitáról ld. például: Iggers, Georg G., 1988, 302-309. Romsics Ignác, 2011, 198-200.
[201] „*Lamprecht elképzeléseivel mindenekelőtt azok a történészek értettek egyet, akik maguk is a kollektív jelenségek vizsgálatával foglalkoztak. Közéjük tartozott a gazdaság- és társadalomtörténettel foglalkozó Gustav Schmoller és Werner Sombart* […]." Breisach, Ernst, 2004, 287.
[202] Appel, Michael, 1992, 45.
[203] Feltehető, hogy Eckhart is nyomon követte ezeket az ellentéteket. Dopschról szóló ismertetésében írta: „*Már a római birodalom pusztulása előtt ismerték a germánok a pénzérmét s a VI. században már saját vereteik is voltak. Pénzügyletekről beszél, tőkeképződésről, tehát homlokegyenest ellenkezően Sombart nézeteivel.*" Eckhart Ferenc, 1925a, 117-118.

pozícióból, de Below is elmarasztalta, ő a „*marxista kollektivista elmélet*” hatásáért, s a szerinte túl mechanikus, az ember számára kevesebb cselekvési szabadságot hagyó kauzalitás erőltetéséért.[204]

Sombart elsősorban Gustav Schmoller tanítványa volt. Schmoller szerint a gazdaságtörténetben nem lehet mindig érvényes törvényszerűségeket felállítani, sokkal inkább az egyes korszakok szerint váltakozó gazdasági elméletek egymásutánja a lényeges, amely elvet Sombart is magáénak vallott, bár az induktív módszert alkalmazó mesterével később ellentétbe került.[205] A kapitalizmus történetében szintén egy szellem érvényesülését kereső Max Weberrel is kapcsolatban állt, ám az vitatott, ki volt kire nagyobb hatással. Vitában álltak egymással egyébként a protestantizmus vonatkozásában, hiszen Sombart – mint látni fogjuk – alárendelt szerepet szánt ennek a vallásnak narratívájában.[206] Nem elhanyagolható Ferdinand Tönnies sem ebben a tekintetben, akinek a mesterséges társadalom (Gesellschaft) és organikus közösség (Gemeinschaft) szembeállítása és inkább ez utóbbi pozitívabb értékekkel való felruházása Sombartnál is megfigyelhető.[207] Jellemző még egy erős, főleg Nietzschére visszavezethető kultúrpesszimizmus is a német közgazdászra, amennyiben a kapitalizmus újabb formái, azok racionalizációja főleg, mint kultúra- és értékpusztító, negatív folyamatként jelenik meg nála. A leírtak alapján Sombartot a szellemtörténet[208] egyik német képviselőjének tekintem, hiszen alapfogalmai egy bizonyos lelki tartalom, szellem köré épülnek, legfőbb magyarázó erőt is ezekben lát. A szellemtörténet módszertani alapállásának megfelelően nem fogadja el a természettudományos módszereket, főleg a törvényszerűségek felállításának szükségét. A politika- és eseménytörténettel, a nagy egyéniségek kiemelt szerepeltetésével Sombart döntően szembenáll, hiszen munkássága sokkal közel helyezkedik el a társadalomtörténet témájához, amennyiben a szellem felbukkanásait társadalmi, gazdasági, intézményes, kulturális keretekhez kötötte.

---

[204] Appel, Michael, 1992, 66-67.
[205] Uo, 114-118.
[206] Uo, 121-127.
[207] Uo. 152-158.
[208] Krause, Werner, 1962, 146-151. A szellemtörténet ismeretelméleti alapállása szerint a szellemtudományok az egyedire, az egyéni **megértésére** (Verstehen) koncentrálnak, szemben a törvényeket felállító és modellekben gondolkozó, **magyarázattal** (Erklärung) élő természettudományokkal. A természettudományokban a szubjektum ismeri meg az eleve adott objektumot, míg a történész (szubjektum) múltbéli tárgya ugyancsak egy szubjektum, ez az alapja a múlt megismerésének. Ld. például Dilthey gondolatait erről: „*A szellemtudományok mármost legelőször abban különböznek a természettudományoktól, hogy míg a természettudományok tárgyát olyan tények képezik, melyek a tudatban mint kívülről jövők, mint jelenségek és egyedileg adottak lépnek fel, ezzel szemben a szellemtudományokban a tények már eleve belülről, realitásként és eleven összefüggésként jelentkeznek. Ebből az következik a természettudományokra nézve, hogy a természet összefüggése bennük csak kiegészítő következtetések által, hipotézisek valamiféle kapcsolatán keresztül adott. A szellemtudományokra nézve ezzel szemben az következik, hogy bennük a lelki élet összefüggése mint eredetileg adott mindenütt alapul szolgál. A természetet magyarázzuk, a lelki életet megértjük.*” Dilthey, Wilhelm, 1974, 329-330. A szellemtörténetről európai kontextusban képet ad: Erős Vilmos, 2015, 153-176.

Eckhart a bibliográfiai jegyzetei és hivatkozásai alapján főleg a burzsoá szellemről írt könyvét, továbbá a kapitalizmusról írt nagymonográfia második kiadását olvasta. Részletesebben kitérek az előbbire, ugyanis nézetem szerint ezzel könnyebbé válik Eckhart főbb problémakeresésének értelmezése is: mit is várt el a bécsi historikus a Habsburgok gazdaságpolitikájától? A Der Bourgeois előszavában Sombart kijelentette, hogy nem elsősorban a társadalmi kötelékek, hálók, hanem a jelene szellemi struktúrájának történeti, szintén szellemi gyökerei érdeklik.[209] Történeti megközelítése abban nyilvánult meg, hogy szerinte nincs egységes, mindent felölelő szellem a múltban, hanem koronként változó lelki erők hatnak.[210] A burzsoá osztály, illetve a burzsoá individuum lelki alkata (öröm a pénzszerzés felett, racionalizmus, fegyelmezettség, spekuláció, stb.) évszázadok során alakult ki, s a középkorban gyökerezik, amikor is lehetséges volt meggazdagodni katonai vagy udvari szolgálattal, illetve alkímia („feltalálás") útján. A meggazdagodáshoz elengedhetetlen vállalkozó szellem kibontakozása, amely egyesíti magában a hódító (tetterő, erős akarat egy terv megvalósításához), a szervező (több ember irányítása és munkájuk teljesítményalapú szervezése) és a kereskedő (folyamatos érintkezés emberekkel, meggyőzőerő a termék eladásához) embertípusok tulajdonságait.[211] A vállalkozást valamilyen formában űző intézmények közé tartozik a rablás céljából hódító katonaság (vikingektől kezdve az itáliai városállamokon át a kalózokig), a földesúr, az állam és az egyház, hiszen ezeknél lényeges vonás, hogy egy, vagy néhány ember akarata által számtalan alattvaló irányítása, szervezése valósul meg. A kapitalizmushoz szükséges szellem népekben, nemzetekben és vallásokban is megfigyelhető. A skótok, firenzeiek és zsidók a legideálisabb táptalajai a burzsoá szellemnek, amennyiben a kereskedelem űzése miatt meg kell tanulniuk kalkulálni, a világot számokban feloldani, célszerűen tevékenykedni, s ezt a zsidóknál, skótoknál elősegítette még a folytonos vándorlásból eredő magas alkalmazkodóképesség.[212] A kapitalista szellem a legkorábban és legteljesebben Hollandiában, majd Angliában, de kitartóan és a leginkább zökkenőmentesen csak az Egyesült Államokban hatotta át a társadalmat. A vallások közül elsősorban a katolicizmus és a judaizmus, a szegénységideálja miatt kisebb mértékben a protestantizmus a kapitalizmus forrása, hiszen mindhárom a pazarlás, henyélés, tehát a polgári szellem által is megvetett tulajdonságok ellen vette fel a küzdelmet. A kamatszedés tilalom alá esett ugyan

[209] Sombart, Werner, 1913, III.
[210] „*Mert bizonyára vonzó feladat minden emberi történetben az állandót megragadni és bemutatni. Csakhogy a történésznek egyáltalán nem ez a hivatása. Történelmet írni ugyanis annyit jelent, mint a mindenkor változót megragadni.*" Uo, 6.
[211] Uo, 69-76.
[212] Kb. a 18. századig a polgári szellem tulajdonságai még: takarékosság, döntőképesség, hitelesség, kimértség, egyszerűség, higgadság, alázatosság, vallásosság, rugalmasság. Uo, 139-166.

például a katolikusoknál, ám a tőkeprofit, a meggazdagodás becsületesnek tekintett úton megengedett és elvárt dolog volt.[213]

Eckhart szempontjából nem mellékes, mit tartott Sombart az állam és a kapitalista szellem viszonyáról. Az állam az első és legnagyobb kapitalista vállalkozó a történelemben, az adókivetés jogán nagy befolyással bír a kereskedelemre és a kisebb vállalkozások beindítására, a szellem kibontakozására. Negatív példa Franciaország, ahol az állam megvásárolhatóvá tette a hivatalokat, gátat vetve így a polgári szellem megvalósulásának, ezzel szemben a pozitív esetekben privilégiumokkal támogatja a különböző gazdasági szervezetek, vállalatok fejlődését, így szólva bele a vállalkozó szellem alakulásába.[214]

A könyv szerzője gyakran kitért a modern és a régebbi, a korakapitalizmust meghatározó burzsoá lelki tulajdonságainak eltéréseire. A régi burzsoának[215] az ember és Isten volt a legfőbb mértéke, gazdagodása nem öncél, üzlete mellett volt ideje pihenésre, magánéletre, gondos tervezésre és kivitelezésre. Az előállított termék jó minősége a fő szempont, a technikai újításokkal pedig vigyázni kell, ne romboljon emberi értékeket, ne váljanak az új találmányok okán sokan munkanélkülivé. Ezzel szemben az új burzsoá[216] legfőbb célja üzletével a nyereség, profit, amit a végtelenségig növelhet, mindig új üzleteket hozhat létre megállás, pihenés nélkül. A minőség helyett a mennyiségre koncentrál, minél több és olcsóbb áru előállítása a lényeg, s üzletének nincs végső értelme. Ezt az embertípust Sombart egy gyerekhez hasonlította: a gyerek mindig újat, drágábbat akar és a lehető leggyorsabban. A gyerekszellem uralomra jutását jelzik a „rekord", „szenzáció" fogalmai a késő kapitalizmusban. A tőzsdének, az akár erőszakos jellegű reklámoknak sokkal nagyobb és sokoldalúbb a szerepe a kapitalizmus ezen szakaszában.

A német nemzetgazdászról szóló alfejezet terjedelmét értekezésemben az indokolja, hogy érthetőbbé váljon általa Eckhart egyik fő „szellemi tápláléka" a kapitalizmus történetére, fogalmára vonatkozólag.[217]

[213] Uo, 292-349.
[214] Az állam kezdeményező szerepéről a kapitalizmusban: uo, 361-380.
[215] Uo, 194-211.
[216] Uo, 212-240.
[217] A felvetésem nem új, mert Bónis György már 1958-ban kiemelte Sombart hatását Eckhart gazdaságtörténeti munkáira, jóllehet nem fejtette ki bővebben, hogy ez a hatás miben nyilvánult meg. Egyedül Sombartot említeni ráadásul túlzásnak tekinthető, ha Eckhart gazdaságtörténeti munkásságát vesszük figyelembe. Bónis György, 1958, 598.

A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában

Eckhart a könyvhöz írt előszavában élesen szembeállította egymással a fejlődő Nyugatot és Ausztriát az elmaradott, feudális Magyarországgal egy rögtönzött 19. századi pillanatkép keretein belül. „*Magyarország a XIX. század elején gazdasági fejlődésben messze elmaradt a tőle nyugatra fekvő államok mögött. Míg nyugaton már a gombamódra szaporodó gyárak kéményei füstölögtek* […]*, addig Széchenyi Magyarországában csak a legközönségesebb szükségleteket kielégítő csekélyszámú kézművest, primitív vásári kereskedelmet találunk.* […] *Nyugaton ekkor már minden téren a mai gazdasági és társadalmi viszonyok vannak kifejlődőben, a kapitalizmus megindult diadalútjára, nálunk pedig még a feudális gazdasági és társadalmi viszonyok élnek csaknem érintetlenül. Ha kutatjuk ezen ellentét okait* […], *nem adhat elég magyarázatot sem a viszontagságos mult* […], *sem az ősi alkotmányon alapuló, elavult nemesi kiváltságok sértetlen fenntartása, sem a magyarnak a gazdasági kérdésekkel nem sokat bajlodó természete. Mindezek mellett még egy fontos tényezőt kell figyelembe vennünk, talán a legfontosabbat. A kapitalista gazdasági fejlődést csaknem mindenütt a kormányzati politika indította meg és irányította*."[218] Mivel Ausztria és Magyarország ellentétes fejlődése Mária Terézia uralkodásától vette kezdetét, a szerző erre az időszakra koncentrált. Ismerte természetesen a korábbi véleményeket a gyarmati gazdaságpolitikáról. „*Rendszeres, levéltári kutatásoin alapuló munka ezen vád*" igazságtartalmát még nem bontotta ki, mivel a magyar történetírás „*eddig a politikai és alkotmányos szempontokra fektette a fősúlyt, a gazdasági és társadalmi problémák megvilágítását elhanyagolta.*" Nem késett persze a szerző elhatárolódása a történelmi materializmustól: „*Ha munkámnak sikerül ezen kérdések iránt nagyobb érdeklődést felkelteni és annak szükségét nyilvánvalóvá tenni, hogy tárgyalásuknak nemcsak egy tendenciózusan dogmatikus, javarészt elavult műveltségű történetirodalmi irány, a 'történelmi materializmus' írásaiban van helyük, úgy elértem célomat.*"[219] Eckhart könyve a politika- és alkotmánytörténettel szemben pozicionált gazdaságtörténetet helyezte tehát előtérbe.

Az eckharti értelmezés szerint Mária Terézia magára maradva találta magát a poroszokkal vívott vesztes háború, s a fontos iparközpontként működő Szilézia elvesztése után, egymással versengő nemzetállamok gyűrűjében. A verseny alapját a merkantilizmus gazdaságpolitikája jelentette, amely egységes gazdasági egységek kialakításában (ezzel együtt a feudalizmusban autonómiát élvezett központok, városok, rendi kerületek letörésével) fogható meg, és nem csupán a nemesérc felhalmozásán nyugodott. Minenekelőtt ehhez a Monarchiát el kellett zárni korlátozások útján a fejlettebb porosz kereskedelem versenyétől,

[218] Eckhart Ferenc, 1922, 3.
[219] Uo, 4.

belföldön pedig gyáralapításokkal, kamatmentes kölcsönökkel kellett kibontakoztatni a gyáripart. A királynő rugalmas reformpolitikájával szemben Eckhart Ausztria bürokráciáját, intézményrendszerét végtelenül elmaradottnak és lassú működésűnek állítja be, mint ami már előrevetítette a reformok felemás megvalósulását. A Habsburg kormányzati rendszer intézménytörténeti alapú felvázolása után részletesen kitér Magyarország gazdasági helyzetére a 18. században, támaszkodva a „*legkitünőbb gazdasági történetírónk*", Tagányi Károly, illetve a Gazdaságtörténelmi Szemle kutatási eredményeire.[220] Az így alkotott kép lesújtó: a mezőgazdaság, állattenyésztés teljesen elmaradott, melynek fő okai a parasztság alávetett, jobbágyi helyzete, súlyos úrbéri terhei és a „szellemi visszamaradottság", iskolázatlanság a lakosság körében. Megoldás lett volna a jobbágy helyzetének reformálása, valamint az empirikus gazdálkodásról a racionálisra való átállás, amit azonban a magyar nemesség ellenállása ellehetetlenített. „*A nemesi közönség azonban nemtörődömségből vagy tudatlanságból nem értette meg a kormányszékek szándékát.*"[221] Mária Terézia, mint lelkes, jó szándékú modernizátor tűnik fel: szeretné beindítani Magyarországon a gyapot, rizs, len, kender termelését, a selyemipar fellendítéséhez pedig eperfák ültetését szorgalmazza, de törődik az állattenyésztéssel is. Törekvéseit az éghajlati viszonyok és az elmaradott intézményrendszer, valamint a műveltségi állapotok rendszerint meghiúsították.[222] Eckhart a nagyobb fejezetek végén gyakran mérleget vont azzal kapcsolatban, hogy ki vagy mi tehető felelőssé az elmaradt reformokért. Az „őstermelésről" szóló fejezet végén egyértelművé tette, hogy a bécsi bürokrácia téves helyzetfelismerésénél a magyar jobbágy alávetettsége nagyobb jelentőséggel bírt. „*A reformok legfőbb megakadályozói azonban a társadalmi viszonyok voltak. Az újításnak itt kellett volna megindulni, miként Poroszországban. A felszabadult, vagy terhei legnagyobb részétől megszabadított paraszt mindenütt többet és jobbat termelt, mint a robot alatt roskadozó.*"[223] A könyv középpontjában a bécsi vám-, ipar- és kereskedelmi politika áll, amelyek mindegyike külön-külön és együtt is kedvezőtlen volt Magyarországra nézve. Az osztrák-porosz vámháború legfőbb vesztese a magyar kereskedelem volt, amely elveszítette jelentős borfelvevő piacát, Sziléziát. A behozatali tilalmak sora és a kettős vámrendszer nem volt tekintettel a magyar félre, egyedül az osztrák ipar fellendítését szolgálta, szándékolatlanul is utat engedve ezzel a csempészet burjánzásának.[224] Iparpolitika

[220] Uo, 22.
[221] Uo, 24.
[222] „*Nálunk Magyarországon az előadottakon kívül még sok helyen a nép tudatlansága és műveletlensége is akadálya volt a marhatenyésztés fellendülésének. Erdélyben pl., mint egykorú megfigyelő leírja, a marhát igen rozoga istállóban tartották.*" Uo, 35. A lótenyésztésről: „[…]*a népnek satnya lova van. De különben is fél a paraszt attól, hogy ha erősebb lovai lesznek, elveszik a katonaság számára. Szóval a paraszt úrbéri terhe, függése, jobbágyi helyzete volt ezen a téren is a főakadály*." Uo, 41.
[223] Uo, 43.
[224] Uo, 64-65.

terén is nagy mulasztást követtek el a Habsburgok, hiszen a 18. században a vállalkozó szellemet mindenhol (Hollandia kivételével) az államhatalomnak kellett előmozdítania. „*Az államnak úgyszolván nevelni kellett a vállalkozókat, gyárosokat sokféle gondoskodással, odaadással* […].”[225] A gazdasági tanácsban hosszú éveken át folyt a vita arról, hogy vajon pártolják, hagyják sorsára, esetleg kifejezetten akadályozzák a magyar ipar fejlődését, de végül inkább az utóbbi cél érvényesült. Eckhart e hiba jelentőségét próbálta árnyalni azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar bürokrácia egyébként sem lett volna alkalmas az iparpolitikai reformok végrehajtásának támogatására. „*A magyar kormányszékek szervezete, köztük a kamaráé, mely alsóbb rétegeiben kis látókörű hivatalnokokból* […] *állott, nem felelhetett volna meg még akkor sem ennek a feladatnak, ha Bécsből tétovázás nélkül mindig őszinte politikát folytattak volna és tényleg mindig féltékenység nélkül melegen karolták volna fel a magyar gyáripar ügyét.*”[226] A legnagyobb hátránya az volt a bécsi iparpolitikának, hogy nem hagyta beindulni a kapitalizmus gyökereiként funkcionáló iparágakat. „*A XVIII. századnak nagyüzemű iparát, gyáriparát, mint azt Sombart Werner megállapította, elsősorban a luxuscikkeket és a hadsereg felszerelésére szolgáló cikkeket termelő üzemek alkották, ezek voltak az első és e korban csaknem egyetlen kapitalista ipari vállalatok.* […] *A monarchiát Bécsben nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is egységnek fogták fel* […] *Magyarországnak pedig ezen gazdasági egységen belül* […] *a nyersanyagszállító és az iparcikkek vásárlójának, vagyis a gazdaságilag kizsákmányoltnak szerepét szánták”*.[227] Ezek után nem lehet meglepő, hogy Eckhart pár oldallal később a korszakot gyarmatosításként jellemző történészekkel való egyetértését fejezte ki.[228] A kereskedelem hasonlóan alakult: mivel a magyar birtokososztály luxuscikkek iránti igényét kényszerűen a bécsi ipar elégítette ki, önálló magyar kapitalista ipar nem fejlődött ki. Hogy a bécsi udvarban a merkantilista politika mennyire dogmává fejlődött, Eckhart hosszasan próbálja alátámasztani a kereskedelmi és fizetési mérleg Magyarországra nézve látszólag kedvező adatainak elemzésével. A merkantilista politika az áruforgalmi mérleg alapján döntötte el, hogy az ország gazdaságilag sikeres vagy sem: amennyiben tehát a magyar vámterület aktívuma jelentős összegre rúgott (tehát a kivitt áruk összege nagyobb volt, mint a behozottaké, ami itt az ország gazdagodására utalna), Bécsben azt a következtetést vonták le, hogy a vámtarifának

[225] Uo, 79.

[226] Uo, 98. A szerző ezt a bonyolult helyzetet, amelyben a kevés induló vállalkozás is elhal a fejletlen állapotok és a felülről való pártolás hiánya miatt, egy hasonlattal próbálja illusztrálni. „*Ilyen viszonyok között nagyon kevés volt az a gyáripar, melyet a magánvállalkozás itt-ott létesített. Mostoha földbe ültetett csemete volt az, melyet azonban a kertész gondozó keze helyett rossz szomszéd nyesegetett, nem csekély örömmel, ha egyik-másik ágát sikerült terméketlenné tenni.*” Uo, 104.

[227] Uo, 119-120.

[228] „[…] *lehetetlen igazat nem adnunk azon magyar történetíróknak, kik azzal vádolják a királynőt, hogy az ő uralkodása alatt kezdődött meg az országnak olyan gazdasági kihasználása, minőt más európai országok gyarmataikkal szemben szoktak követni*.” Uo, 124.

nincs szüksége reformra. „*Bécsben ezt bizonyára nem rosszakaratból tették, hanem tudatlanságból.*”[229] Nem számoltak például a nemesség vámmentesen behozott, jelentős összeget kitevő luxuscikkeivel, a csempészett tételekkel, stb. Ez a félreértés, amely a kereskedelmi mellett nem vette figyelembe a fizetési mérleget, európai probléma volt akkor, csakhogy rendkívül hátrányosan befolyásolta a Magyarországgal szemben folytatott gazdaságpolitikát. De még ebből a helyzetből is kitörhetett volna az ország a gabonakivitellel, a termesztés fellendülésével, amit ráadásul a bécsi udvar is buzgalommal támogatott, „kárpótlásul” az ipar fejlődésének akadályozásáért. Azonban csak a nemesség vihette ki gabonáját vámmentesen külföldre, amit aztán luxuscikkekre cserélt. Eközben a parasztok általában éheztek és egyébként sem voltak érdekeltek jó minőségben termelni.[230] A korszak Európájának gyakran szembe kellett néznie az éhezéssel, amit a gabonával való korlátlan kereskedés engedélyezésével próbáltak megoldani, ami ellentétes volt a kereskedelmet vámokkal szabályozó merkantilizmussal: megjelentek tehát, ráadásul Bécsben is, a fiziokratizmus eszméi.[231] A kezdeti nézeteltérések után a bécsi udvarban támogatásra lelt a Magyarország és Ausztria, illetve a külföld és Magyarország közötti gabonakereskedelem szabaddá tételének eszméje, a magyar nemesi gabona adómentessége (ami az adót fizető osztrák nemesség gabonájának tett volna keresztbe olcsó árával, ezért csak ínséges időkben engedték be az örökös tartományokba) miatt azonban a terv nem valósult meg. „*Mikor tehát Bécsben a fiziokrata tanok befolyása következtében meg lett volna az általánosan kedvező hangulat a gabonakereskedelem korlátainak megszüntetésére, a nemesi adómentesség, a haladás legnagyobb kerékkötője útját állta ennek a következményeiben bizonyára nagyjelentőségű reformnak.*”[232] Bár Eckhart elutasította azokat a vádakat, melyek szerint Magyarország nem vette ki arányos részét a Monarchia közös terheiből, nem győzi eleget hibáztatni a szerinte a gazdasághoz alig értő és egyedül szabadságjogaikkal törődő rendek

[229] Uo, 159.
[230] Uo, 172-173.
[231] A fiziokratizmusnak Eckhart nagy jelentőséget tulajdonított, s bár bibliográfiai jegyzetei (ezek az 1920-as, 1930-as évekre vonatkoznak döntően) szerfelett töredékesek, itt mégis érdemes beléjük tekinteni. A szóban forgó eszmével kapcsolatos szakirodalomból jegyzetelte ki a következőket. „*Mivel járultak a phys*[iokraták]. *a közgazdaság tudományához theoria szempontjából. 1. Azon gondolattal, hogy a társadalmi jelenségek mind rendezettek és így egyik a másikhoz van kapcsolva. 2. Azon gondolattal, hogy a személyes érdek magára hagyva megtalálja, azt, ami legelőnyösebb magának és azt is ami azt összességnek. 3. Azon gondolattal, hogy a szabadverseny állapítja meg jó azaz a mindkét félnek legelőnyösebb árat és akadályozza meg az uzsorakamatot. 4. A termelés és tőke nem pontos, de mélyenjáró analysisével. 5. a földbirtok javára szóló klassikus argumentatióval. Praktikus szempontból: 1. A munka szabadsága. 2. A belső keresk*[edelem]. *szabadsága és a klassikus*[sá] *vált argumentumok a külső keresk*[edelem] *szabadsága érdekében. 3. Az állam functioinak korlátozása. 4. Első bizonyítása annak, hogy az egyenes adók előbbre helyezendők a fogyasztási adóknál.*” Eckhart Ferenc bibliográfiai jegyzetei. MTA KK Ms 5623/2. 54. oldal. A jegyzetből és az eddig leírtakból kitűnhet, hogy Eckhart a fiziokratizmusban egyértelműen komoly modernizációs potenciált látott.
[232] Eckhart Ferenc, 1922, 203. „*Nem vehető rossz néven sem a bécsi hatóságoktól, sem az osztrák rendektől, hogy az adóval meg nem terhelt magyar gabonát nem engedték be állandóan az osztrák piacra. Az előbbiek az adóalanyt, az utóbbiak a saját vagyoni érdekeiket védték meg így.*” Uo, 204.

„önzését".[233] Nála a korabeli társadalom már nem kasztrendszer, amit nem érdemes új elméleteket követve megbolygatni. Reformokra lett volna szükség akár a nemesi szabadságjogok feladása árán is, hiszen a gazdasági modernizáción (ami főleg a vállalkozó szellem erősítését jelenti itt) múlt az ország felzárkózása a kapitalista országokhoz, ez a magyar történész könyvének egyik legfontosabb mondanivalója. Az utolsó fejezetben (árulkodó a cím: „*A gazdasági politika, mint a kapitalizmus kifejlődésének megakadályozója*") Eckhart a kapitalizmushoz nélkülözhetetlen, Sombart-féle burzsoázia kialakulásának hiányát kötötte a Magyarországra nézve káros gazdaságpolitikához.[234] Ugyanitt az esetleges félreértések elkerülése végett tisztázta, hogy valamivel azért nagyobb felelősség terheli a bécsi udvart, mint az elmaradott rendi alkotmányt a 20. századig tartó hátrányos állapotok meggyökeresedéséért, mivel a burzsoáziához szükséges vállalkozó „habitust" az államnak kellett volna, akár erőszakosan is, kialakítania. „*Nem kell sokat bizonyítanunk, hogy a magyar mentalitás épen nem volt kedvező a kapitalizmus kifejlődésére, hogy a magyar gondolkozásmódban a kapitalista szellemnek, ezen gazdasági rendszer első feltételének semmi nyoma sem volt.*"[235] Ezen a megállapítást követően Eckhart összefoglalta Sombartnak a burzsoá szellemi jellemzőiről adott leírását (takarékosság a fényűzés helyett, tetterő, a tervek racionális kiötlése és bátor véghezvitele), majd levonta a konklúzióit. „*Mindezen burzsoá-tulajdonságok, mint tudjuk, ugyancsak távol állottak a magyar ember – s itt nemességre és parasztságra egyformán gondolhatunk – lelki habitusától.* […] *Kétségtelen, hogy* […] *a magyar népet azok közé sorozhatjuk, melyeknek legkevesebb hajlamuk van a kapitalisztikus fejlődésre.* […] *ami azonban nem zárja ki, hogy idővel a sokféle, különösen a germán fajjal való keveredés és egy idegen, a legkapitalistább gondolkozású fajta, a zsidó elterjedésével a kapitalista fejlődés nálunk is megindult.*"[236] Az értékelés előtt megvizsgálom, mi volt a reakciója a történészi céhen belüli és kívüli szereplőknek Eckhart művére.

A kézirat első olvasói valószínűleg Károlyi Árpád és Szekfű Gyula voltak, amiről egy Domanovszky Sándornak küldött levélből értesülünk. Domanovszkytól elnézést kért levélben a válaszadás és a kézirat ígért megküldésének késedelméért. „*A késésnek oka, hogy még mindig volt a jegyzetekben egy-két kiegészíteni való, de főleg hogy Károlyi és Szekfű is végig akarták olvasni, ami tekintve sűrű írásomat, nem könnyű dolog vala. Mindketten nagyon*

[233] Uo, 260-261.
[234] „*Kikből állott ez a korai kapitalizmus idejében még csak bölcsőjében levő új társadalmi osztály, vagy jobban mondva kik bontották meg a régi feudális társadalmat? Az ipari és kereskedelmi vállalkozók és a bürokrácia, mindkettő lényegében véve a fejedelmi hatalom neveltje, a merkantilis gazdasági politika és kormányzás szülöttjei. Az állam mindenütt, akár közvetve, akár közvetlenül, döntő befolyást gyakorolt a vállalkozó szellem kifejlődésére.* […] *Belőlük, a pénz embereiből és a bürokráciából, valamint a nemesség elpolgárosult részéből alakult meg utóbb a kapitalizmus burzsoáziája.*" Uo, 270-271.
[235] Uo, 273.
[236] Uo, 273-274.

gratuláltak hozzá és úgy a tartalommal, mint a formával meg vannak nagyon elégedve. Én kevésbbé. Szerettem volna még olvashatóbb lenni."

A továbbiakra nézve jelezte, hogy egy hosszútávú kutatási program első fázisát teljesítette: „*Szándékom azután folytatni a dolgot és további 2 kötetben 1848-ig, esetleg 67-ig menni.*"[237]

Szekfű életpályájának ebben a szakaszában szintén gyarmatosításnak nevezte a Habsburg gazdaságpolitikát és a nemesi adómentességet ostorozta érte, mindezt pedig már *A magyar állam életrajzá*ban is kifejtette. „*Bécsben méltányosnak találták, hogy ha már a magyar nemesség nem akar adózni, az 'adómentes' Magyarország ezen az úton* [t.i. a kettős vámrendszerrel – T.L.D.] *terheltessék meg. A rendi alkotmány betűjéhez híven a magyar vámtarifát a magyar kamara készítette el, ez a hatóság azonban kénytelen volt munkaközben a bécsi udvari kamarának engedelmeskedni, mely ez összefüggésben Magyarországot egyszerűen az iparilag erősebb örökös tartományok gyarmatának tekintette.*"[238] Hasonló megállapítások, persze más kontextusban, olvashatók a *Három nemzedék*ben is, amely szerint a nemesi kiváltságok miatt gyakorolt gyarmati gazdaságpolitika meggátolta a magyar polgári osztály kialakulását, középkorias állapotokat konzervált az országban, legalábbis ebben a tekintetben. Szekfű, szintén Sombartra hivatkozva úgy látta, hogy a kapitalizmus fellendítésében a központi hivatalokra hárult a legfőbb szerep, így a cseh-morva gyárak a Habsburg támogatás miatt erősödtek meg valamennyire. „*Ha pedig Ausztriában sem találunk új eszmékre fogékony polgári osztályt, ahol az államhatalom minden igyekezetével vagyonos városi lakosság alakulásán fáradozott, annál kevésbé Magyarországon, a Habsburgoknak gyarmati függésben tartott országában. A bécsi államférfiaknak szigorú következetességgel keresztülvitt elve volt, semmit nem tenni az ország fellendüléséért addig, míg a magyar nemesség el nem vállalja a monarchia terheinek az osztrák tartományokkal arányos viselését.*"[239] Szekfű és Eckhart ebben az időben hasonló véleményen voltak és előbbi nem véletlenül volt elégedett az utóbbi művének tartalmával.

---

[237] Eckhart Ferenc levele Domanovszky Sándornak 1922. március 30-án. MTA KK Ms 4523/599. A kézirat elküldését még februárban ígérte meg Eckhart. „*8-10 nap múlva elküldeném munkám (Mária Terézia) kéziratát* […]." Eckhart Ferenc levele Domanovszky Sándornak 1922. február 7-én. MTA KK Ms 4523/598. Eckhart már 1920-ban részleteket szeretett volna belőle a Századokban publikálni, ez azonban végül nem valósult meg. „*Nem tudom, kedves Sándor, számíthatok-e rá, hogy kb. 2 íves értekezésemnek Mária Terézia iparpolitikájáról jut-e hely a Századokban. Ha gondolod, hogy közölheted, talán tudsz valamelyik közelebbi számban helyet szorítni neki. Tárgya: minő szerep jutott Magyaro*[ország]*.-nak Bécs merkantilista politikájában. Új szempontok és sok új anyag is lesz benne.*" Eckhart Ferenc levele Domanovszky Sándornak 1920. szeptember 2-án. MTA KK Ms 4523/592.

[238] Szekfű Gyula, 1988, 163. Ld. még különösen: Uo, 164-166.

[239] Szekfű Gyula, 1989, 65.

A pályáját szintén az Eötvös Collegium tagjaként kezdő, később bányászattörténettel foglalkozó Paulinyi Oszkár[240] hosszabb ismertetést írt Eckhart könyvéről a Századokban, s azt a magyar gazdaságtörténet-írás problémáival összefüggésben próbálta bemutatni. A tartalmi leírást Paulinyinál saját véleményének kifejtése követi: szerinte a Habsburgok gazdaságpolitikájának gyarmati jellege már régóta ismert a magyar történetírásban, egyes vonatkozásait a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle ki is dolgozta, ám a bécsi levéltári anyagot elsőként Eckhart hasznosította kellő mértékben. Paulinyi hiányolta Mária Terézia úrbérrendezéssel kapcsolatos tevékenységének tárgyalását, ha már egyszer Eckhart a jobbágyok alávetettségében látta a modernizáció egyik legfőbb béklyóját.[241] Kiemelte Eckhartnak a korabeli kereskedelmi viszonyok ábrázolására tett erőfeszítéseit. „*A szerző e fejezetekben vizsgálódásait elmélyítve és művének különben eszközölt elhatárolásán túl terjesztve, a gazdasági politikát a kereskedelmi forgalom tényleges viszonyainak* […] *figyelembevételével a fejlődés szempontjából mérlegeli, amihez a szükséges alapot a Magyarország kereskedelmi forgalmáról nagy gondossággal és körültekintéssel készült történeti statisztikája szolgáltatta.* […] *Munkája e részében gazdaságtörténeti irodalmunk egyik legsikerültebb fejezetét képezi.*”[242] Paulinyi Eckhart végső következtetésénél sokkal tovább ment, ugyanis szerinte Mária Terézia nem csak a kapitalista gondolkodás kifejlődését gátolta meg politikájával, hanem a már meglévő vállalkozó szellemet (azaz Eckhart véleményével szemben úgy vélte, hogy a kapitalista hajlam nem volt teljesen idegen a magyaroktól) pusztította el a magyarok körében.[243] A recenzió szerzője értékelte, hogy Eckhart nem csupán a Habsburgok gazdasági politikáját, de annak a gazdasági életre gyakorolt hatását is részletezte, mégis csonkának nevezte a bemutatást, amit a gazdaságtörténeti kutatások foghíjasságával, kezdetlegességével magyarázott és nem a szerző hibájaként könyvelte el. Szükséges lenne Paulinyi szerint a várostörténeti, birtoktörténeti, családtörténeti részletkutatások beindítása, hogy sokkal pontosabb képet kapjanak a 18. századi gazdaságtörténetről. Ezzel együtt a gazdaságtörténet-írás kiemelkedő epizódjának tartotta Eckhart könyvét, különösen egy későbbi munkaprogram elindításának szempontjából.[244]

---

[240] Biográfiai adatokhoz ld. az 1948-ban írt önéletrajzát: Paulinyi Oszkár, 2005.
[241] Paulinyi Oszkár, 1925, 291.
[242] Uo, 292.
[243] „[…] *a XIX. századi magyarnak Széchenyi által annyit korholt tunya gazdasági mentalitását éppen ez a politika tette általánossá. De a XVIII. századi magyarét nem tartjuk ezzel teljesen azonosnak. Annak előtte és még Mária Terézia magyarjában is megvolt úgy a vállalkozó szellem, mint az ésszerű gazdálkodás iránti érzék.*” Uo, 293.
[244] „*Eckhart Ferenc tárgyválasztása a lehető legalkalmasabb arra, hogy ennek a szélesebbkörű magyar gazdaságtörténeti munkaprogrammnak – legalább is újkori részében – kiinduló pontját képezze. Tárgya centrális jellegénél és sokoldalúságánál fogva a gazdasági élet egészét felöleli és sorra ráirányíthatja a további kutatás figyelmét legkülönbözőbb megnyilvánulási területeire.* […] *Eckhart máma specialistája ennek a*

A könyv (az akkor még céhen kívüli) a korabeli magyar marxizmus-olvasatokhoz való viszonyához ad támpontot Révai József 1932-ben írt tanulmánya, *Marx és a magyar forradalom* címen, amelyben Eckhart könyvét alapvetőnek nevezte. Eckhart ezt a tényt egy 1949 után készült önéletrajzában fel is tüntette. „*Bécsi tanulmányaim bevégzése után 1911. július 19-én az Udvari Kamarai Levéltárban nyertem mint gyakornok alkalmazást. Az 1848. előtti monarchia legfontosabb pénzügyi és gazdasági szervének, az udvari kamarának ez az irattára a cs. és kir. közös pénzügyminisztérium igazgatása alatt állott. E levéltár anyagának felhasználásával több gazdaságtörténeti tanulmányt írtam és nagyobb munkát is: 'A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában'. (1922.), melyet Révai József 'alapvető könyvnek' nevezett 'Marx és a magyar forradalom' című cikkében.*"[245]

Miért nyerte el Révai tetszését? A szerző Szabó Ervin tézisét akarta újragondolni, aki szerint 1848/49 nem volt polgári forradalom, mindössze a fő- és középnemesség egymás közötti harcáról volt szó, így az ország a szabadságharc veresége után is feudális maradt.[246] Révai szerint a harc kimenetele nem volt végzetszerűen elrendelve, a csatamezőkön ki lehetett volna vívni a győzelmet a Habsburgokkal szemben. A forradalom története baloldali fordulatot vett 1848. szeptemberében, s Kossuth is ilyen váltást testesít meg ekkor.[247] „*Már maga az a tény, hogy egy tömegmozgalom fordulatot tudott adni a forradalomnak balfelé, sajátos jelleget ad a magyar 48-nak és sok vonatkozásban a nagy francia forradalom rokonává teszi.*"[248] Mivel nem volt fejlett burzsoázia az országban, a nemességnek kellett sok tekintetben polgári célokat kitűznie, ami Révai szerint egyáltalán nem volt elképzelhetetlen. Ennek ellenére a tavaszi hadjárat után ismét jobbratolódott a forradalom, s végül Világosnál a fegyverletétellel a résztvevők elárulták a forradalmat, holott lett volna benne baloldali potenciál. Az osztályharc radikális végigküzdése hiányos maradt, hiszen egy külső, gyarmatosító hatalommal szemben nemzeti egységfrontra volt szükség. „*De a XVIII. századbeli Franciaország és a XIX. századbeli Magyarország osztályviszonyainak különbsége mellett nem szabad elfeledni a főkülönbséget: Magyarország* ***gyarmati*** *helyzetben volt, idegen hódítók ellen küzdött, a forradalmi Franciaország pedig nemzeti háborúját* ***nem*** *gyarmati elnyomók ellen vívta.*"[249] A gyarmatosítás egy másik területen is hibás volt szerinte a felemás polgári forradalomért: Európában az abszolút monarchia „laboratóriumában" tenyészett ki a forradalom gazdasági feltétele, a manufaktúrák elszaporodása és a kapitalizmus

kérdésnek s ha további munkásságát e szélesebb keretek között folytathatná, azt az utókor kétségtelenül a gazdaságtörténet egyik nagy fejlődési állomásául fogja regisztrálni." Uo, 295.

[245] MTA KK Ms 5614/63. 1-2. oldal.

[246] Mint ismeretes, a marxizmus szerint a polgári demokratikus forradalmat követi a szocialista forradalom, amint a polgárság vezető szerepét átveszi a munkásosztály.

[247] Révai József, 1949, 76-77.

[248] Uo, 81.

[249] Uo, 103. Kiemelések az eredetiben.

megalapozása. Magyarországon a Habsburgok inkább gátolták „reakciós" módon a kapitalizmust, s ennek alátámasztására használta Eckhart művét, habár a címét és a szerző nevét is pontatlanul adta meg, illetve az „osztrák burzsoázia" gazdasági érdekeinek hangoztatásával áthelyezte a hangsúlyokat a hivatkozott műhöz képest. „*Eckhardt Ferenc alapvető könyvének ('Az osztrák udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában') gazdag anyagából kiviláglik, hogyan hiúsította meg mindíg az osztrák burzsoázia* ***gazdasági*** *érdekeit szemelőtt tartó kormányhatóság az államkassza* ***pénzügyi*** *érdekeit képviselő kormányhatóság magyarországi iparfejlesztő szándékait.*"[250] A folytatásban Eckharttól eltérően értékelt Révai, amikor a nemesi adómentesség szerepéről elmélkedett. A nemesi kiváltságok a Habsburg vámpolitikának alárendelt okai voltak és a nemesi nagybirtok bizonyos szempontból előnyös volt a kapitalizmus kibontakozásához. „*Sőt, az adómentesség számos esetben egyenesen védelmet nyujtott a magyar manufaktúráknak a bécsi kormány gyarmati politikájával szemben, mert a nemesi nagybirtokon részben kereskedelmi tőkések, részben nagybirtokosok által alapított gyárak ilymódon legalább részben védve voltak a bécsi kormánynak a magyar ipar fejlődését elnyomó rendszabályaival szemben.*"[251]

Hozzáveszem a könyvről megjelent kortárs véleményekhez Berlász Jenő sokkal később leírt – már részben idézett – recenzióját is, mert amikor Eckhart új, posztumusz megjelent művét értékelte, az 1922-es munkához is visszatért. Berlász Domanovszky Sándor, Kováts Ferenc és Tagányi Károly mellé sorolta jelentőségében, mert szerinte a huszadik század első felének magyar gazdaságtörténetében ezekkel a történészekkel egyenrangú „tanítómester".[252] „*Első pillanatban ez talán érthetetlennek tűnik.* […] *Kénytelenek vagyunk ismét egy különösségre rámutatni, ami talán a legkülönösebb az említettek között. Akármennyire is szokatlan is az ilyesmi, tény és való, hogy Eckhart Ferenc rendkívüli hatóereje egyetlen munkájából sugárzott: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában című, 1922-ben megjelent művéből. Aligha férhet kétség hozzá, hogy a magyar polgári gazdaságtörténet-írásnak ez volt a chef d'oevre-je, minta-alkotása, bármely szempontból vesszük is fontolóra.*"[253] Három szempontból tartotta kiemelkedőnek az említett könyvet. Először is, szerinte Eckhart felismerte az újkori magyar gazdasági fejlődés leglényegesebb periódusát, alapot adva ezzel a kapitalizmust és feudalizmust egyaránt tanulmányozó szerzőknek. Második érdeme Eckhartnak az, hogy Mária Terézia gazdasági politikáját kertelés nélkül, „korrekt" módon mutatta be, nem épített köréje mítoszt. Végül pedig javára írta, hogy a témában előtte kutató történészekhez képest új

[250] Uo, 111. Kiemelések az eredetiben.
[251] Uo.
[252] Berlász Jenő, 1959, 564.
[253] Uo.

nézőpontból, új forrásokat bevonva közelített tárgyához. „[…] *szakított az ún. tallózgató levéltári kutatással is, amely csak az érdekes ügyeket méltatta figyelemre, rá sem hederítve az 'úgyis áttekinthetetlen' adattömegekre. Országgyűlési emlékek helyett Eckhart a legfelsőbb bécsi politikai szervek iratanyaga segítségével kívánta rekonstruálni a magyar közgazdasági élet sajátos alakulását, de nem úgy, mint Takáts Sándor és részben Marczali is tette, az archiváliában csak szenzációt kereső válogatással, hanem tervszerű, rendszeres, teljességre törekvő, fegyelmezett történész-vizsgálattal.*"[254]

Nem törekedvén egy mindenre kiterjedő elemzésre, az alábbiakban a magyarországi gazdaságtörténet néhány – korábban részben érintett – módszertani vonására és előzményére utalok. A 18. században már jelentek meg mezőgazdasági szaklapok, ezek azonban elvétve fordultak kifejezetten a múlt kérdései felé. A 19. század végén, 20. század elején, eltérő időpontokban indultak útjukra az első gazdaságtörténeti (gyakran egyben társadalomtörténetet is vizsgáló) szakfolyóiratok (*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, *Zeitschrift für Social* [sic!]*- und Wirtschaftsgeschichte*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, *Annales*, *Economic History Review*), jelezvén ezen aldiszciplína intézményesülésének kezdeteit, vagy legalábbis annak kívánalmát.[255] Magyarországon bizonyos előzmények után (Horváth Mihály, Csánki Dezső, Wenzel Gusztáv) többek között Tagányi Károly, Kováts Ferenc, Thallóczy Lajos, Takáts Sándor és Acsády Ignác munkássága jelezte a kezdeteket, akik az 1894-ben induló, OMGE által támogatott, ám rendkívül kevés előfizetővel[256] bíró és finanszírozási problémákkal küszködő Gazdasátörténelmi Szemle köré csoportosultak.[257] A módszertani alapvetéseket Acsády és Tagányi is többször körvonalazták. Tagányi szerint a gazdaságtörténet forrásai például az egyházi javakról fennmaradt összeírások, a világi birtokokról ítéletlevelek, kataszterek, privilégiumok, telepítési szabadalmak, úrbéri szerződések, dikális összeírások, dézsmalajtromok, valamint népszámlálások. Ennek az orientálódásnak javarészt egyértelműen a politikatörténettel szemben való állásfoglalás volt az oka: a leíró források és a segédtudományok mellett a gazdaságtörténet erősen koncentrál a

[254] Uo. Berlász elismerő recenziójának egyik oka az lehet (amellett, hogy egy ideig együtt szerkesztette Eckharttal a Századokat), hogy egyébként eredetileg maga is a bécsi udvar gazdaságpolitikájával akart foglalkozni. Domanovszkynak írt erről Bécsbe érkezését követően: „*Méltóságos Professzor Úr! Bécsbe való megérkezésem jelentése mellett, levéltári kutatásom megkezdése előtt szeretnék Professzor úrtól engedélyt kérni munkám tárgykörének megváltoztatására. Az eredetileg tervezett témát (A bécsi udvar 17. századi gazdaságpolitikáját) ugyanis Paulinyi úrral való megbeszélésem után, úgy érzem, nem igen lehet kidolgozni. E helyett azonban – Miskolczy Professzor úr közlése szerint – igen jó alkalom kínálkozik két más feladat megoldására, nevezetesen: az udvarnak a 18. század végén illetve a reformkorszakban a jobbágyrendezése tárgyában elfoglalt álláspontja ismertetésére.*" Berlász Jenő levele Domanovszky Sándornak 1936. december 10-én. MTA KK Ms 4523/224.

[255] A magyar gazdaságtörténet-íráshoz és annak európai hátteréhez: Berlász Jenő, 2010, Izsépy Edit, 1969, Iggers, Georg G., 1997, 30-41., Kövér György, 2006, Bognár Szabina, 2013, Erős Vilmos, 2015, 83-127., Kövér György, 2016a.

[256] Izsépy Edit, 1969, 1083.

[257] A folyóirat működéséről (és egyben más intézményesülési kísérletekről) újabban: Kövér György, 2013b.

kvantitatív forrásokra és a rokontudományokkal való összehangolásra. Az egyébként rövid életű Gazdaságtörténelmi Szemlében szó volt a burgonya-, dohány-, selyem-, és szőlőtermelés történetéről, de Takáts Sándor révén megjelentek a bécsi gazdaságpolitikát elmarasztaló írások is. Takáts szerint például a bécsi udvari kamara három évszázadon át olyan politikát folytatott, amivel tönkretette a magyarországi kereskedelmet és pénzügyeket, s ennek jórészt a vállalkozó szellemű idegenek által alapított kereskedelmi társulatok látták hasznát.[258] A dualizmus korában kezdte meg gazdaságtörténeti munkásságát Hóman és Domanovszky is, s ez utóbbi nevéhez számos tanítvány kinevelése fűződik a két világháború közötti időszakban (Berlász Jenő, Paulinyi Oszkár, Wellmann Imre, stb.), akik Eckhart munkásságát is figyelemmel kísérték.[259]

Eckhart műveiben többször olvasható, hogy a gazdaságtörténet fontosságát az általa dominánsnak ítélt politikatörténettel szemben jelöli meg, miközben a politika szerepét sem zárta ki. Esetében nyilvánvalóan nem az Annales struktúratörténetéről[260] vagy az amerikai progresszivizmus/New History szempontjairól van szó, hanem a gazdaságtörténet német képviselői (Schmoller, Below, Hintze) szerint művelt történetírásról. Itt az államnak nagy szerepe van, ám a főszereplő mégsem maga az állam, hanem annak adminisztrációs egységei, intézményei, belső konfliktusai, a kormányszékek működési mechanizmusa, mint amelyek a gazdaság elsődleges alakítói. Az intézmények gazdaságformáló hatásának értékeléséhez viszont szükséges volt a gazdasági és társadalmi viszonyokról is képet adni. Ehhez járult hozzá a szellemtörténeti érdeklődés a „vállalkozói szellem" összefüggésében – ebből a tájékozódásból persze nem született szellemtörténeti alapú gazdaságtörténeti munka. A lelki tényezőkre előszeretettel hivatkozó történész számára viszont a német nemzetgazda sok tekintetben elfogadható magyarázatot kínált a kapitalizmusról. A szellemtörténet egyébként szintén a politikatörténet helyett kínált alternatívát, bár nem minden gazdaságtörténész értett egyet a gazdasági tényezők mögött meghúzódó lelki erők előtérbe helyezésének relevanciájával, amit Dopsch, Schmoller és Sombart állandó vitája is fémjelez. Eckhart gazdaságtörténetéhez marxista osztályharcos szempontokat adott hozzá Révai József, akinek értelmezése azonban inkább ideológia tekintetében jelentett újat.

Röviden megemlíteném még, hogy Eckhart gazdaságtörténeti koncepciójában a magyar fejlődést „egészségtelennek", gyarmati sorban sínylődőnek bemutató fejtegetéseiből következett, hogy az abba illeszkedő, a polgári osztály hiányából keletkezett űrt kitöltő elemek, így például az idegenként értelmezett zsidók térnyerése káros folyamatként tűnt fel.

[258] Izsépy Edit, 1969, 1094-1096.
[259] Számos, itt fel nem vetett nevet és művet listáz a korszakból: Berlász Jenő, 2010.
[260] Az Annales magyarországi recepciójához: Kövér György, 2013c.

Részben ezzel magyarázható, hogy 1924-es összefoglalójában Eckhart számításba vette az antiszemita közgazdász, Kovács Alajos két évvel korábban megjelent könyvét (*A zsidóság térfoglalása Magyarországon*).[261] Kovács vagy „gyökeres operációt", vagy hosszas „gyógykezelést" javasolt Magyarország politikusainak a szerinte egészségtelen zsidó-keresztény vagyoni megoszlás miatt.[262] A könyvet egyébként Domanovszky egy évvel megjelenése után kedvező bírálatban részesítette a Századokban.[263] A képhez hozzátartozik, hogy Eckhart későbbi műveiből már hiányzik Kovács szerepeltetése az irodalmi listákból,[264] bár a zsidóság gazdasági „terjeszkedése" később is foglalkoztatta.[265]

Az elmondottak és a dicsérő hangú korabeli kritikák ellenére meg kell jegyezni, hogy a történész elsősorban mégis a jogtörténet és nem a gazdaságtörténet terén volt iskolaalapító. Jogtörténész ambíciói a '20-as évek végén jóval kevesebb időt hagytak gazdaságtörténeti kutatásokra, például nem törekedett egy új Gazdaságtörténelmi Szemle szerkesztői pozíciójára sem: „*Balogh Jenő sohasem tárgyalt velem a Gazd. Tört. Szemléről. Csak Navratil* [Ákos] *mondta karácsonykor, hogy a nemzetgazd. bizottság hozzám akar fordulni s ő mondá akkor nekik, hogy várjanak még, míg az én Bpestre való kerülésem eldől. Azóta nem tudok semmit a dologról, mert Balogh-gal nem beszéltem most személyesen. Mint mellékjövedelem, ez igazán nem jöhet komolyan számításba. De ha hozzám fordulnának és én bizonyos feltételeket (tudom. téren) szabhatnék, talán elvállalnám, bár nem tudom, ki írná a cikkeket. Mályusz, Váczy* [Péter]*, Paulinyi, Baráth* [Tibor], [Ifj. Iványi] *Grünwald* [Béla] – *és kész vagyok. Paul.-ból nehéz valamit kivasalni, csak a szája jár. A többi is hamarosan cserben hagyná az embert. Nekem meg nem igen lesz időm ilyen cikkeket írni. Az ember analfabéta ezen a téren: Bécsben (!) Lábáneumban azon a témán dolgozik egy ember, hogy mennyi volt Magyaro. gabonatermelése és annak jövedelme a középkorban. Ilyen témákat ad! Persze egy lépést sem teszek, hogy én szerkesszem a folyóiratot.*"[266]

---

[261] „*A zsidókérdésről Kovács Alajos, A zsidóság térfoglalása Magyarországon, Bpest 1922.*" Eckhart Ferenc, 1924b, 169.

[262] „*Lehetetlen a felsorolt számadatok felett könnyelműen elsiklani. Aki csak egy kissé szívén viseli nemzete sorsát, azt nem hagyhatják közömbösen ezek a száraz. de mégis beszédes számok.* […] *A nemzet beteg, mert szervezetébe beékelődött egy idegen test.* […] *Itt vagy gyökeres operációra, vagy hosszadalmas, de rendszeres gyógykezelésre van szükség.*" Kovács Alajos, 1922, 52-53.

[263] Domanovszky Sándor, 1923.

[264] Eckhart Ferenc, 1933a, 324.

[265] Szekfűnek a Magyar Szemle indulásával kapcsolatban írt néhány sort a kínos témákról (valószínűleg a lapot támogató Kornfeld Móricra célozva): „*Ami folyóiratodat illeti, teljesen lehetetlen levéltári szerződésről írnom, ezért fegyelmit is kaphatnék. Meg akarom várni az 1. számot, hogy lássam, tjdonképen minő természetű cikkek lesznek benne. Ha rosszmájú akarnék lenni, felajánlanék cikkeket, mint pl. a Vatikán és az 1867. kiegyezés, vagy a zsidók gazdasági terjeszkedésének alapjai stb. de ezekről nem lehet Nálad írni* […]." Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1927. március 25-én. ELTE EKK G628. 15. levél.

[266] Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1929. március 28-án. ELTE EKK G628. 27. levél. Az említett „Lábáneum" a Lábán Antal igazgatóságával működő Bécsi Collegium Hungaricum.

A fejezetben eddig elsősorban az 1922-ig terjedő időszak gazdaságtörténeti műveire koncentráltam, ami után – figyelembe véve a történész szándékát, hogy tovább szerette volna vinni a gazdaságtörténeti vonalat – joggal merülhet fel a kérdés, hogy miként változtak, változtak-e nézetei? A következő alfejezetben egészen Eckhart utolsó művének a történész halála után való megjelenéséig (1958) követem – vázlatosan – gazdaságtörténeti koncepciójának alakulását.

A mű utóéletéhez

Eckhart az 1920-as évek első felében Ausztria aktuális társadalmi/gazdasági problémáiról két tanulmányt írt a *Tártadalomtudomány* című folyóiratba.[267] A szociáldemokrácia mozgalmáról, szakszervezeteiről és a munkásság anyagi körülményeiről szól *A szociáldemokrácia az új Ausztriában*. Szerzője szerint, mivel Ausztria a világháborúig „*a monarchia fennállásából mégis mindig a legnagyobb előnyöket húzta*", az ország különösen érzékenyen reagált az antant gazdasági blokádjára és az ebből fakadó éhezésre, a háború után pedig iparvidékei (Magyarország függetlenné válásával) elvesztették korábbi utánpótlásukat mezőgazdasági termékek terén.[268] A fő probléma a tanulmány szerint, hogy miként történhetett az, hogy a háború után, amikor Magyarországon a „*kommün gyászos napjait élték*", Ausztria politikailag nem tolódott el radikálisan bal vagy jobb irány felé és megmaradt köztársaságnak. A megelőlegezett válasz szerint a szociáldemokrácia és a bécsi mentalitás nevezhető meg két fő okként, bár az utóbbi mibenlétére egyáltalán nem tért ki. A párt történeténél Eckhartra jellemző módon a „művelt" és nem radikális személyek emelkednek ki, így Victor Adler, vagy azok a szociáldemokraták, akik nemzeti érzésüket is ápolták föderatív elképzeléseik mellett. A keresztényszocialistákkal való józan kiegyezés mentette meg az országot az összeomlástól, de ehhez a szakszervezetek fejlettsége jelentette az alapot. Eckhart táblázatokban igyekszik szemléltetni a tagok létszámát, nemi megoszlását, a szervezet jövedelmeit és kiadásait, mivel azt akarta bizonyítani, hogy a társadalom óriási hányadát szőtték át ezek az egyesületek.[269] A szervezetek tetemes összegeket fordítottak segélyezésre, munkájuknak köszönhetően a kommunizmusra nem vált igazán fogékonnyá az osztrák munkásság. A háború után az állam, illetőleg a munkástanácsok, munkáskamarák és a fejlett szociális törvényhozás vette elejét a radikalizmusnak. Ezek után a jelenben újabb válság elé néz az ország, hiszen a gazdaság további fejlesztéséhez most már nem adni, hanem

[267] Az 1921 és 1944 között megjelent, a Huszadik Századdal szemben a társadalomtudományokat egyfajta nemzeti, koznervatív alapon népszerűsítő lapról: Saád József, 1990.
[268] Eckhart Ferenc, 1923, 329.
[269] Uo, 340.

elvenni kell a munkások juttatásaiból, olcsóbbá téve így az ipari termelést.[270] A tanulmány jó példa annak illusztrálására, hogy Eckhartot a saját korának gazdasági és társadalmi kérdései is foglalkoztatták, s amikor ezekről nyilatkozott, megnyilvánult koncepciója az osztrák és magyar gazdaság viszonyáról is. Ausztria ipara főleg a magyar mezőgazdaságnak köszönhette fellendülését, hiszen amikor azt nélkülözte a háború után, rögtön visszaesés következett be számára, s a szakszervezetek ereje nélkül az éhezés hatásai felülírták volna a mérsékeltebb hangokat. Egy évvel később publikált írása (*A pénzügyi talpraállítás társadalmi nehézségei Ausztriában*) még többet árul el Eckhart aktuális nézeteiről. Az Ausztria által 1923-ban felvett népszövetségi kölcsönről szól jelentős részben, s nem mellékes köztörténeti adalék, hogy előzetes tárgyalások után éppen a megjelenés ideje (1924. február) után indult meg a magyar kormány által felvett népszövetségi kölcsön folyósítása, a Magyar Nemzeti Bank megalakulása is. Eckhart már a bevezető soraiban hitet tett a népszövetségi hitel mellett. „*Már jó egy éve tart a gyógyító kúra, amelyet a Népszövetség kirendelt biztosa nagy körültekintéssel és következetes eréllyel vezet, illetőleg ellenőriz. És a változás, mely végbement, tényleg nagy. A beteg valutájú országok nemzetközi hőmérője, a zürichi piac kurzuslapja, ezen idő óta nem hoz meglepetéseket.* […] *Az osztrák korona pályája egyenes vonal, nem mutat hullámhegyet és völgyet.* […] *Másfél évvel ezelőtt az osztrák gazdasági élet örvény szélén járt, állampénzügyek, velük az egész közgazdasági élet összeomlása fenyegetően közel volt, ami kiszámíthatatlan társadalmi következményekkel járt volna. Ma az állampénzügyek földrengésszerű lökésektől megrongált épületének tatarozása már csaknem a betetőzésig jutott.*”[271] Eckhart szerint az osztrák társadalomnak a takarékossággal, az államnak a kiadások csökkentésével áldozatokat kell vállalnia a „gyógyulás” sikeressége érdekében. A munkabérek az ideiglenes bércsökkentések mellett is elérték a békeidők színvonalát, a hitel tehát működik. A gond azonban az, hogy a szociáldemokrata mozgalom továbbra is erős és annak ellenére, hogy kormányban való részvétele idején az államháztartás ügyeit nem próbálta meg rendezni, most a kölcsön ellen lép fel a keresztényszocialista kormánnyal szemben.[272] A marxista gondolatkör a gazdasági fejlődés akadálya ebben a helyzetben, s a szociáldemokrata párt beruházásokat, közmunkát szorgalmaz akkor, amikor „*az*

[270] „*Az osztrák ipar elérkezett ahhoz a ponthoz, melyben a bérek leszállítása a produkció elengedhetetlen feltétele lett. A szakszervezetek eddig ebben a kérdésben józan mérsékletet tanusítottak és ha nem is a munkaadóktól kívánt mértékben, már többízben beleegyeztek a munkabérek leszállításába. Ausztria gazdasági fejlődése, ha sikerül is az állami pénzügyek rendbehozása, válság előtt áll. Ez a válság, melyből bizonyára csak az ipari termelés olcsóbbátételével lehet szabadulni, lesz az osztrák szociáldemokrácia igazi próbája. Igazibb az 1919. évnél, mert akkor előnyöket lehetett szerezni a munkásosztálynak, de most részben elvenni kell tőle azokat, ha a kapitalista termelés menetét biztosítani akarják.*” Uo, 353.
[271] Eckhart Ferenc, 1924a, 1.
[272] Uo, 9.

államháztartás napi szükségleteit is csak a kölcsön igénybevételével" tudja fedezni.[273] A kapitalizmus megítélése pozitív: amikor Eckhart a lakásviszonyok szerinte igazságtalan, de egyelőre megváltoztathatatlan voltáról értekezett írása végén, azt „*a kapitalista gazdasági szervezetbe egyáltalában be nem illő hallatlan visszaélésnek*" nevezte.[274] Ez a visszaélés abban állt, hogy a házmester vagyonából az államnak háború előtti értékben, papírkoronában fizetett járadékot, ha azonban ezt a veszteséges helyzetet a lakbérek valorizációjával orvosolná az állam, a munkásnak is többet kellene fizetnie bérelt lakásáért, következésképpen vagy csökkenne az életszínvonala, vagy növelni kéne a bérét. A munkás bérének növelése csökkentené az ipar versenyképességét, és Eckhart számára ez a kulcsprobléma: „*Ausztria csak úgy élhet, ha a főleg élelmicikkekből álló behozatalát iparcikkek kivitelével egyensúlyozhatja, ha a külföldi iparral tud konkurrálni.*"[275] Ausztria „egészséges" kapitalista fejlődését tehát egy olyan örökség gátolja, amely még a Monarchia idejéből maradt fenn. Az osztrák gyáripar biztos fejlődését a magyar mezőgazdasági cikkek szükség esetén történt behozatala biztosította, de 1918 után megszűnt ez a „kooperáció", bizonyos területeken mélyreható válságot eredményezve Ausztriában. A leírtak véleményem szerint azt bizonyítják, hogy Eckhart a kettős vámrendszerről, illetőleg Ausztria és Magyarország gazdasági együttéléséről alkotott koncepciója a történész számára jelenének körülményeit is magyarázta. A másik dolog, amit kiemelnék a két tanulmányból, hogy kiderül belőlük, Eckhartnál nem játszik szerepet Sombart kultúrpesszimizmusa a kapitalizmus (legyen szó bármelyik fázisáról, bár a magyar történésznél nem jelent meg a kapitalizmusok sombarti különbözőségének problémája) megítélésénél, hiszen a magyar történésznél, mint elérendő cél jelenik meg, persze – s ez Eckhart gazdasági nézeteire jellemző – az állam hathatós támogatásának kell kísérnie ezt a modernizációt.

A gazdasági fejlődésnek/fejletlenségnek más szempontból is nagy tétje volt a történész elképzelése szerint. *Az „elnyomott csehek"* című cikke a Magyar Szemlében azt a kérdést feszegette (természetesen deklaráltan aktuális mondanivalóval), hogy Csehszlovákia megalakulását milyen gazdasági és kulturális fejlődés előzte meg, tette lehetővé. „*Közép- és Kelet-Európa 'elnyomott' nemzetei közül, melyeket a nyugati demokrácia egy évszázad óta ismert jelszavak hangoztatása mellett a 'felszabadítás' áldásaira érdemesnek talált, a mult szenvedéseiből a legnagyobb részt kívánja magának a cseh nép.* […] *Hogyan lehet az, hogy nemzeti fejlődésében állandóan megakadályozott nép* […] *minden zökkenés nélkül át tudta venni nemcsak saját kormányzását, hanem ki tudta hatalmát terjeszteni nála számban*

[273] „*A polgári pártok munkájának érdeme, hogy a külföldi tőke segítségével állandósítván a korona értékét, a nagy tömegek életnívóját megszilárdították és nem engedték az elért eredményeket megsemmisítni.*" Uo, 10-11.
[274] Uo, 14.
[275] Uo.

nagyobb, iránta ellenszenvel érző népekre is […]. *Honnan vette egy évszázados elnyomás alatt sínylődő nép ehhez az anyagi és kulturális erőforrásokat?*"[276] A fehérhegyi csatát követő rekatolizálás során, mivel vallási és nem nemzeti konfliktusról volt szó, a csehek származástól függetlenül ugyanúgy hasznot húzhattak az udvar szolgálatából, mint az osztrákok, sőt alkalmazkodóképességüknek köszönhetően a katolikus ügy és a Habsburgok lelkes támogatóivá lettek. A cseh nyelvet ezért nem üldözték, a cseh nemesség ugyanúgy cseh nyelven beszélt, mint korábban. A cseh rendek az országgyűlésen saját nyelvükön szólalhattak fel.[277] A döntő periódus Mária Terézia és II. József uralkodása, mert az ő gazdaságpolitikájuk alapozta meg a cseh társadalom „kiépítését". Udvarukban a cseh nagyurak álltak a királynőhöz közelebb, ezért pártolta a gyáralapítási kezdeményezéseiket, s így a vállalkozó szellemet is igyekezett fejleszteni köreikben.[278] A hatása ennek az iparpártoló politikának az volt, hogy kialakult egy cseh nemzetiségű polgári osztály, ami aztán így a szellemi életnek is cseh nemzeti jelleget adott. A 19. században a Habsburgok cseh-pártisága továbbra is élénken éreztette hatását a cseh társadalom/gazdaság fejlődése terén. Mindezt Eckhart az akkori csehszlovák területeken lévő iparra, mezőgazdaságra és a cseh nyelvű sajtótermékekre vonatkozó számadatokkal próbálta szemléltetni. Amikor elég erősnek érezték magukat a „hódításra", tudatosan „szétrepesztették" a Monarchiát. „*Mint reális gondolkozású nép, felhasználta a világháborúban kínálkozó alkalmat imperiális céljai megvalósítására, - szemrebbenés nélkül hangoztatva, hogy ő, a Habsburg-monarchia és abszolutizmus dédelgetett kedvence, tulajdonképen évszázados elnyomás áldozata. Vannak, akik elhiszik…*"[279]

Eckhart a jog- és alkotmánytörténet reformját állította előtérbe az 1930-as években, s ekkor néhány kisebb recenziót leszámítva nem publikált gazdaságtörténeti tanulmányt. 1941-ben viszont – a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megbízásából – egy Magyarország gazdaságtörténetét 1841 és 1941 között tárgyaló monográfiát tett közzé.[280] Statisztikai adatokat, az Ipari Kamara jelentéseit és egykorú leírásokat egyaránt felhasznált Eckhart, bár előszavában jelezte, hogy a magyar gazdaságtörténet-írás előrehaladottabb állapota esetén

[276] Eckhart Ferenc, 1929b, 104.
[277] „*Mindezt már a 17-18. században, holott a magyar rendeknek még a 19-ben is évtizedeken át makacsul kellett küzdeni azért, hogy anyanyelvüket hasonló érvényre juttassák."* Uo, 107.
[278] „*Ezek előrebocsátása után nem kell hosszasabban fejtegetni, miért vert a nagyipar Cseh- és Morvaországban gyökeret és hogy miért volt a csehországi gyáralapításoknak nagyobb sikere, mint a magyar arisztokraták ipari kezdéseinek, melyek megfelelő támogatás mellett Nyugat-Magyarországon és a Felvidéken hasonló eredményekre vezethettek volna, mint a bécsi kormányszékek dédelgetett országaiban.*" Uo, 109.
[279] Uo, 113.
[280] Jelen esetben elsősorban – ellentétben az 1922-es könyvvel – a koncepciót mutatom be, nem helyezem el a munkát historiográfiai szempontból. Ez bővebb elemzést igényelni, hiszen Eckhart itt ismertetett műve több tekintetben másfajta módszerrel készült gazdaságtörténet, mint a Mária Terézia gazdaságpolitikájáról szóló munkája.

szívesebben írt volna az egyes emberek gazdaságalakító tevékenységéről, támaszkodva „*a gazdasági élet rugóit megmutató emberi dokumentumokra*”.[281] A következőkben azt vizsgálom, hogy jelen vannak-e a könyvben azok a nézetek, amelyeket Eckhart korábban is hangoztatott, tehát nem elemzem a munkát például olyan szempontból, hogy mint gazdaságtörténeti mű, milyen irányzathoz sorolható és hogyan helyezhető el a korabeli diskurzusokban.

Egy emberi tényező, a vállalkozói kedv gyakran a gazdasági folyamatok alakulásának okaként szerepel.[282] E szellem megléte vagy hiánya (a tőkekoncentráció, szakértelem, időjárás, stb. mellett) befolyással volt a kapitalizmus kibontakozásank milyenségére Eckhart történelemfelfogásában, ezért a szerző gyakran regisztrálta, hogyan alakult e kedv a gazdasági események hatására.[283] A gazdasági válságok (például 1873) természetesen nem hatottak kedvezően.[284] Emellett a szakértelem mérőjeként megjelent a „*közgazdasági szellem*” is. „*Csak a 80-as évek elején lehet frissebb, egészségesebb közgazdasági szellemet megfigyelni. A gazdák már igyekeztek önállóan, vagy mezőgazdasági egyletekhez csatlakozva belterjes művelésre törekedni.*”[285]

Az államilag istápolt kapitalizmus, mint biztos recept koncepciója végighúzódik a könyvön.[286] Eckhart a Kereskedelmi Bank megalapításától (1841) számította a magyar kapitalizmus történetét, így a mű megírását kezdeményező intézmény fejlődésének útja egyben a magyar kapitalizmusé is.[287] A bankok szerepe egyébként előnyös a gazdaságra nézve: Európa-szerte céljuk a vállalkozói szellem helyes útra terelése, vagy hiány esetén annak pótlása.[288] Egy alkalommal Eckhart a kritikus hangokkal is szembeszállt. „*A bankok nagyobbarányú működése, az ipari részvényeknek a piacon való megjelenése nálunk is élénkségbe hozta a tőzsdét, mint Európa többi piacain. Ez persze nem teszi megokolttá*

[281] Eckhart Ferenc, 1941b, 3.
[282] Uo, 14.
[283] „*Ha a mezőgazdasági üzemeknél a forgótőke hiánya, a pénztelenség a bajok egyik legfőbb oka volt, még inkább állott ez az ipari fejlődés útjába. Ehhez járult még, mint másik ok: a vállalkozó szellem hiánya.*” Uo, 38.
[284] „*A jövő fejlődés szempontjából sokkal fontosabb volt, hogy az alig ébredező vállalkozási kedvre úgy hatott a súlyos válság, mint a tavasszal nyíló virágra a kései fagy.*” Uo, 53. Ld. még: „*Ez a kereskedelmi és ipari foglalkozással szemben tanúsított lenézés is hozzájárult a vállalkozási kedv csökkenéséhez. A hitelintézetekben nagy tőkék gyűltek össze, de nem kisemberek krajcárjaiból, hanem a vagyonosok pénzéből, akik az egyre felpanaszolt pénzbőség mellett sem voltak hajlandók vállalkozásokba bocsátkozni*. […] *A magánvállalkozási kedv hiánya miatt egyedül a hitelintézetek lehettek tehát hivatva magasabb közgazdasági színvonalra vezető vállalkozások megindítására.*” Uo, 92.
[285] Uo, 91.
[286] Egy 1948 után írt önéletrajzában elsősorban a kapitalizmus témájával kötötte össze a könyvének tartalmát. „*A magyar közgazdaság száz éve. (1941. 342.), az ipari és bankkapitalizmus története.*” MTA KK Ms 5614/62. 2. oldal. Kiemelés az eredetiben.
[287] A történész a közel ugyanakkor alapított, a spórolásra való nevelés szempontjából úgyszintén fontos takarékpénztárakkal állította szembe az intézményt. Az előbbiek még nem a nyereség elérésére, nagyobb összegek mozgatására törekedtek, hanem főleg karitatív célokra használták fel a tiszta nyereséget. Eckhart Ferenc, 1941b, 20-22.
[288] Uo, 43.

Wagner Adolfnak, a nagy közgazdásznak azt a véleményét, hogy a bankok gazdag osztalékaikat elsősorban annak köszönhetik, hogy a tőzsdejátékban résztvevő körök könnyelműségét, tapasztalatlanságát és nyerészkedési vágyát zsákmányolják ki."[289] A bankoknak (különösen a nagyobb tőkével rendelkezőknek) alapvető szerep jutott magyar viszonylatban. „*A magyar bankok talán inkább viselték a közgazdaság mindenesének szerepét, mint bármely más ország pénzintézetei. Erre szinte kötelezte őket a magyar közgazdaság szomorú vonása, a vállalkozási kedv hiánya* […]."[290] A „*Trianoni korszak*" gazdasági életében a népszövetségi kölcsön és a győri program gazdaságélénkítő szerepet játszottak szerinte.[291] Az állami beavatkozás segélyekkel 1900 óta az ipar érdekét szolgálta.[292] „*A céltudatos iparpártolásnak mégis voltak jelentős eredményei: Magyarország a századforduló körül kezdett tiszta agrárállamból agrár-ipari állammá átalakulni.*"[293] A két világháború közötti időszakban: „*Az 1931-37. év termésátlaga az előző évtizeddel összehasonlítava* […] *ugyanazon a színvonalon mozog. Ez azért keltheti fel kutató érdeklődésünket, mert a kormány a mezőgazdaság érdekében sokat tett.* […] *Az illetékes tényezők, elsősorban a kormány sokat tett a búzatermés mennyiségének és minőségének emelésére. Céltudatos tevékenysége arra irányult, hogy a magyar búza felvehesse a kanadaival a versenyt.*"[294] Tematizálódott az osztrák-magyar viszonnyal kapcsolatos eckharti koncepció is. A kettős vámrendszert ugyan 1850-ben eltörölték, de a két ország gazdasági egymásrautaltságának következményei a legkülönbözőbb szituációkban éreztették hatásukat, hiszen már maguk az állandó politikai viták a bank- és vámkérdésről a dualizmus idején folytonos válságokat idéztek elő.[295] A cseh és morva területek vasiparával nehéz versenyeznie a szárnyait bontogató magyar félnek.[296] Az ellenséges szándék Ausztria részéről továbbra is fennállt: „*Az iparfejlesztést csak külföldi, elsősorban osztrák tényezők nézték rossz szemmel, Magyarországot, mint alkalmas piacot akarták maguknak fenntartani.*"[297] Az ipar gyarapodásának útját keresztezte a „hazafias közszellem" hiánya is. „*A magyar közönség azonban szívesebben vásárolta meg az osztrák, mint a hazai gyártmányt*. […] *Más országok*

[289] Uo, 46.
[290] Uo, 163. Ld. még: Uo, 164-170. A gazdasági és politikai krízis idején „*a nagybankok megnövelt ereje az általános bizalom elérésére szolgál és így a legnagyobb jelentősége van. Minél nagyobbak a bankok saját tőkéi, a rendelkezésre álló eszközök, annál inkább képesek válságos időkben közvetíteni.*" Uo, 171.
[291] Uo, 290.
[292] Uo, 120.
[293] Uo, 127.
[294] Uo, 225.
[295] Uo, 59.
[296] „*A magyar vasipar, különösen a felsőmagyarországi hámorok, minden tekintetben arra törekedtek, hogy termelésüket a korszerű műszaki tudományok legmagasabb fokára emeljék. Hogy mégsem tudtak boldogulni, hanem a belföldi piacon is eredménytelenül védekeztek, ennek oka az volt, hogy a közös vámterületen az osztrák vasgyárak versenyének nem voltak korlátai. A sziléziai, a morva és a cseh vasgyárak a közelből hozott elsőrendű kőszenükkel nagyon olcsón termeltek.*" Uo, 84.
[297] Uo, 115.

közönsége nem tűrte volna meg az idegen, silány vagy éppen rossz minőségű áru egyre növekvő terjeszkedését. […] *Hazafias és áldozatokra kész közönség megszervezett támogatása talán pótolhatta volna azt, amit a hiányzó vámvédelem nyujhatott volna.*"[298] A helyzet nem csupán a gazdaság egyes ágait, de a gazdaság egészét tekintve is előnyösebb volt az osztrák félnek: „*Különben Ausztria egész közgazdasági élete sokkal szilárdabb volt, mint a magyar. A közgazdasági élet ott a politikai bizonytalanság ellenére is élénkebb volt, úgyhogy a közvélemény nem érezte a Magyarországal való gazdasági viszonyok rendezésének szükségességét.*"[299]

A Habsburgok gazdaságpolitikájának gyarmatosításként való értékelése a magyar marxista történetírás egyik alappillérévé vált, s ekkor bizonyos fokú átalakuláson ment keresztül a gyarmat-diskurzus. Érdemes szemügyre venni Pach Zsigmond Pálnak a Századokban megjelent tanulmányát (*Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt*).[300] Maga a kijelentés, hogy a kettős vámrendszernek gyarmati következményei voltak Magyarországra nézve, nem volt új. Pach inkább a témában írt irodalomra és mások forrásaira támaszkodott, s lábjegyzeteinek tanulsága szerint bőven használhatta az egyébként különböző felfogást képviselő Marczali, Eckhart, Sieghart, Takáts és a Gazdaságtörténelmi Szemle cikkeinek adatait érvelése alátámasztásához. Pach Révaihoz hasonlóan az 1848-ban kitört forradalom polgári jellegének megítéléséhez keresett támpontokat, és mivel Marx szerint a kapitalizmus (különösen a gyárak) beindulásához pénztőke felhalmozása és a gyarmatszerzés (a gyarmatokba exportált áru itt a döntő) alapvető szükségletek, a magyar történelemről írva sokat foglalkozott azzal, hogy ennek az elméletnek az igazságtartalmát tesztelje. Persze már a kiindulópont ellentmondott Eckhart koncepciójának, aki a kapitalizmus kialakulásának okát Sombarthoz hasonlóan a luxuscikkek iránt való növekvő kereslet és nem a gyarmatokba exportált tömegcikkek nyomán felhalmozott tőkének tudta be. 1922-ben is ilyen alapon vitatkozott Marxszal: „*A fényűzés nagyarányú emelkedése, a luxuscikkek intenzívebb és extenzívebb fogyasztása, nem pedig a tömegcikkek, a gyarmatokba szállított árúk teremtették meg, miként azt Marx hitte, a kapitalista ipari üzemet, a gyáripart.*"[301]

Pach szerint a Habsburgok már a törökök kiűzésétől kezdve gyarmatszerző politikát folytattak.[302] „*Ilyen végzetes körülmények között 'szabadult fel' Magyarország nagy része a fejlődést visszavető és mérhetetlen pusztulásba döntő török uralom alól és vált ismét az*

[298] Uo, 118.
[299] Uo, 151. Eckhart könyve Kövér György szerint az egyik első lépés volt a modern kori magyar ipartörténet megírására. Kövér György, 2016a, 247.
[300] Pach a témában írt más, de hasonló véleményt tükröző munkáiról: Romsics Ignác, 2011, 383-384.
[301] Eckhart Ferenc, 1922, 119.
[302] Pach Zsigmond Pál, 1950, 1-11.

európai civilizáció területévé; sok tekintetben hasonló körülmények között, mint ahogy a tengerentúli gyarmatokon jelent meg az 'európai civilizáció'. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy ***a török kiűzése Magyarországról egyben a Habsburgok gyarmatszerű háborújának tekinthető.***"[303] Határozott, jól átgondolt tervről volt szó, ebben a történetfelfogásban így nem volt tépelődés vagy vita az osztrák tanácsosok belső köreiben, de Mária Terézia sem képviselt humanisztikus gondolkodásmódot. A Habsburg udvar, mint gyarmatosító birodalom kezdettől fogva számolt saját érdekeivel és a gyarmatszerzést következetesen készítette elő, majd valósította meg a 18. században. A mezőgazdasági reformok is a gyarmatosítást szolgálták és még az ipari növények magyarországi elterjesztésének kísérlete is ebbe a törekvésbe illett: „*Hogy mennyire gyarmatnak tekintette a bécsi udvar Magyarországot, kitűnik már abból is, hogy azokat a növényeket akarta nálunk meghonosítani, amelyeket Anglia, Hollandia, stb. a gyarmatokról hoztak be.*"[304] Révaihoz hasonlóan Pach sem tartotta lényegesnek a nemesi adómentesség szerepét. Természetesen elítélte a rendek kiváltságokhoz való ragaszkodását, de nem feltételezett összefüggést a gyarmatosító gazdaságpolitika, valamint a rendek adómentessége között.[305] Végkövetkeztetése is megfelelt Révai tézisének, amennyiben szerinte a 19. század elején a magyar uralkodó osztály tudatára ébredt érdekeinek, s önálló bankot, az eredeti tőkefelhalmozást biztosító gazdaságpolitikai körülményeket kezdett követelni, szövetségben a még gyenge burzsoáziával.[306] Mindennek fényében úgy vélem, hogy a Habsburgok politikájával kapcsolatban uralkodává vált marxista történet az eckharti koncepcióhoz képest lényeges eltéréseket tartalmazott, különösen abban a tekintetben, hogy az osztályharcos szemlélet miatt hansgúlyosabban megjelent az „osztrák burzsoázia" gazdasági érdeke, mint az eseményeket determináló tényező.

Gyömrei Sándor (1892–1957) gazdaságtörténész[307] 1955-ben védte meg kandidátusi disszertációját *Budapest* [sic!] *gazdaságtörténete a manufaktúra korszakában* címmel. Az

---

[303] Uo, 9. Kiemlés az eredetiben.

[304] Uo, 22.

[305] „[…] ***Bécs gyarmatosító politikájának alapvető oka*** *nem a magyar nemesi adómentesség ellensúlyozása, hanem* ***az osztrák burzsoázia minden eszközzel való erősítése volt.*** *A magyar nemesi adómentességgel szemben való fellépés az abszolút államnak a rendi alkotmány elleni küzdelméből következik. A nemesi adómentesség kérdése nem annyira a gyarmati rendszerrel és a protekcionizmus rendszerével függ össze, hanem inkább a tőke eredeti felhalmozásának egyéb mozzanataival: az* ***államadósság-*** *és az* ***adórendszer*** *kérdéseivel.* […] *A nemesi adómentesség kérdése tehát nem úgy függött össze a gyarmatosító gazdaságpolitikával, ahogy a bécsi körök hirdették: a nemesi adómentességet nem azért akarták megszüntetni, hogy azután a gyarmatosító vámrendszert enyhítsék, hanem azért, hogy a rendi alkotmány e fontos bástyáját megdöntsék és Magyarországra is bevezessék az államadósságokhoz kapcsolódó modern adórendszert, mint hazánk gyarmati kizsákmányolásának további eszközét.*" Uo, 25-26. Kiemelések az eredetiben.

[306] Uo, 42.

[307] Gyömrei a két világháború között aktív részese volt a gazdaságtörténetírás módszereivel kapcsolatos vitáknak. Ellenfele főleg a Szekfű-tanítvány Iványi-Grünwald Béla és a szellemtörténet volt. Kövér György, 2006, 284-285. Gyömrei egyébként erősen kritizálta Sombart elképzelését is a kapitalizmusról (például azért, mert szerinte a német közgazdász túlságosan a fajok biológiai adottságaira vezette vissza a kapitalista hajlam mértékét és háttérbe szorította a történeti fejlődést) és Szekfű szellemtörténeti téziseit a magyar bortermelő

értekezés szintén abból a kérdésből indult ki, vajon polgári volt-e 1848? A felemás polgári jelleget itt is a Habsburg gyarmatpolitika okozta, amelynek hatását Pest-Buda gazdaságtörténetén keresztül mutatta be Gyömrei. A 18. századi vámpolitikát az osztrák zsoldban álló katonák fosztogatásai, tőkegyűjtése majd ingatlanspekulációi előzték meg. A mezőgazdasági viszonyokról írva kiemelt egy 1772-ben kitört óbudai jobbágyfelkelést, amit Mária Terézia jobbágypolitikájára nézve árulkodónak tartott: „*Parasztzendülés a főváros tőszomszédságában Mária Terézia 'jobbágyvédő' reformjainak másnapján: különös jelentőséget ad ennek a mozzanatnak.*"[308] A céhrendszer hanyatlott a korszakban, de mivel a manufaktúrák még nem voltak eléggé fejlettek, ezért a céhek szűk korlátjai közé zsúfolódott a munkások tömege, felerősítve ezzel az osztályharcot mester és legény között. Gyömrei szerint sem a nemesi adómentesség volt a fő akadálya a vámrendszer reformjának. „*Az 1765-ös és 1769-es kormányleiratok dátumai is bizonyítják Révai felfogásának helyességét, amely szerint a nemesi adómentesség csak alárendelt oka volt a gyarmati vámpolitikának. Sohasem volt ridegebb az adózás visszautasítása a nemesség részéről mint az 1764-es országgyűlésen, mégis utána még évekig napirenden tartotta a kormány a magyar ipar valamelyes fejlesztésének az ügyét* […]."[309] A budai kereskedelem idegenek kezébe került, mert a 17. század végi katonai uralom idején hatalmas mennyiségű készpénz vándorolt ki az országból, amit „*bécsi, levantei, olasz, külföldi zsidó készpénz*" behozatalával lehetett pótolni.[310] Az olasz, német, görög, zsidó kereskedők azután védelemre találtak a katonai, városi vezetés és a nemesség részéről, a városi polgárság pedig még gyenge és inkább megalkuvó volt.[311] Bécs számolt a kereskedő réteg forradalmiságával, és megpróbálta szabályozni a tőkefelhalmozást. „*A gyarmatpolitika ebben kéretlen segítséget kapott a nagybirtokoktól, amely öntevékeny kereskedésével elkerülte a kereskedelem igénybe vételét és a feudális jogrend fenntartásával megakadályozta a kapitalisztikus kereskedelem és hitelélet jogi felépítményének kialakulását.*"[312]

Az értekezés opponensei Domanovszky Sándor és Eckhart voltak, de a védésnél a vitához hozzászólt Pach Zsigmond Pál és Kosáry Domokos is. A különböző véleményekről röviden tudósított a Századok, Eckhartéról egy sorban kapunk tájékoztatást: „*A disszertáció gazdag adatanyagát és elvi megállapításait az opponensek dicsérőleg ismerték el. Eckhart*

antikapitalisztikus jelleméről. Ehhez képest kissé „békülékenyebb" volt Gyömreinek egy 1948-as tanulmánya (persze nem Sombartot illetően), amelyben, visszatekintve a magyar gazdaságtörténet-írásra, főleg Eckhart 1922-es művét és Domanovszky, valamint Szekfű tanítványait ítélte meg kedvezően. Gyömrei Sándor, 1926.; Gyömrei Sándor, 1948.

[308] Gyömrei Sándor, 1955, 6.
[309] Uo, 10.
[310] Uo, 15.
[311] Uo, 16.
[312] Uo, 19.

Ferenc néhány részletkérdés kivételével egyetértett a szerző megállapításaival. Domanovszky Sándor helytelenítette a manufaktúra-korszak elnevezést, hiszen a XVIII. századra magyarországi viszonylatban éppen az a jellemző, amit a disszertáció is bizonyít, hogy ti. a manufaktúra nem tudott kifejlődni. Sokkal helyesebb volna a korszak megjelölését a gyarmati helyzethez kapcsolni. […] *Végül rámutatott arra, hogy a disszertáció legfőbb hiányossága a gazdasági eszmék fejlődésének elhanyagolása, annál is inkább, mivel a századvégi haladó gondolatok számbavétele módosítaná azt a kedvezőtlen képet, melyet a szerző a hazai polgárságról rajzolt.* […] *Pach Zsigmond Pál a századvégi szellemi fellendülés kérdésére tért át. Hangsúlyozta, hogy a gazdaságpolitikai eszméket elsősorban mint a társadalmi fejlődés kifejezőit s csak másodsorban mint alakítóit kell értékelni* […]."[313] Eckhartnak a Gyömrei értekezéséről készült jegyzetei töredékesen, a megírt véleménye viszont teljes terjedelmében olvasható, amelyet több részletet kihagyva, a fontosabb elemeket közölve idézek a következőkben.

„*Az értekezés teljesen a történelmi materializmus talajában gyökerezik. Nem hoz unos-*[un]*talan idézeteket a marxista klasszikusokból, hanem problémái felvetésében és azok módszeres kidolgozásában nyilatkozik ez meg. Egy-egy fejezetében nem kiinduló pontul veszi fel Marxnak valamely tételét és keres hozzá tulzott buzgalommal adatokat, forrásanyagot, hanem számos adatának eredménye igazolja Marxnak avagy Engelsnek valamely történeti tanítását, amelyet azután több helyen megemlít. Gy. terjedelmes munkája iskolapéldája annak, hogyan lehet apró adatok tömkelegéből a történelmi materialismus segítségével magas fokú syntesisre jutni.* […] *Nem illik szervesen a mezőgazdasági termelésről szóló részbe az 1772. évi óbudai jobbágyzendülésről írt fejezet, a Mária Terésia-féle urbarium végrehajtását kísérő mozgalmak egyik példája, ámbár beismerem, nehezen lett volna az osztálytagozódásról szóló utolsó részben elhelyezhető. Egyébként itt jegyzem meg, hogy Óbuda – bizonyára a levéltári anyag hiánya miatt az egész tárgyalásban aránylag kisebb figyelemben részesült.* […] *Nem találom eléggé igazoltnak azt az állítását, hogy 1761-ben a céhszabályok módosítására azért került sor, hogy 1754-es vámtarifa életbeléptetését követő országos elégedetlenség lecsillapodjék.* […] *Az iparárak, mint Gy. maga is hangoztatja az intézkedések útján nem mérséklődtek.* […] *A kereskedelemről szóló VII. részben azt, hogy a pesti vásári intézmény életre keltésb. a bécsi kereskedelem szanálását célozta a 17. század végén, annyival*

[313] Makkai László–Szabolcs Ottó, 1959, 846. „*Kosáry Domokos hozzászólása ugyanebben az irányban vitte tovább a vitát. A századvégi reformtervek elemzéséből kiindulva, rámutatott arra, hogy a köznemesség programja magában foglalta a belső piac és az ipar fejlesztésének kívánalmait s ez megteremtette az objektív alapot a polgársággal való összefogás felé.* […] *Ha tehát az 1790-es évek mozgalmaiban nem is kereshetjük az öntudatos, harcos polgárság hangját, vannak jelek, melyek a gyarmati vámrendszer elleni polgári állásfoglalás érlelődését mutatják.*" Gyömrei fenntartotta nézeteit a bírálatok után is, „*s hangsúlyozta, hogy a polgárság századvégi haladó szerepének gyér bizonyítékait nem szabad túlértékelni*." Uo.

kevésbé látom bizonyítottnak, mert az erről szóló pátens kiadása ellenére, csak két heti vásár létesült. A bécsi levéltári anyag ismeretében itt bizonyára megbízhatóbb felvilágosítást tudnánk kapni, mint az ellentétet a Hofkriegsrat és a Hofkammer kizsákmányolási módja között, amelyben is az előbbi került fölénybe. […] *Jelentősebb annak a megállapítása, hogy az országos importnövekedés 1733-tól 1785-ig 360% ami azonban egyáltalában nem a tömegek, a parasztság fogyasztásának növekedését, hanem a luxuscikkek növekvő fogyasztását jelentette a birtokosok részéről. A külkereskedelmi fejkvóta hihetetlenül alacsony maradt.* […] *A hazai görög kereskedőkről írt fejezete nem ismeri a Századok 1918. évfolyamában a tárgyról közölt cikkemet, amelyben a kérdés összes külpolitikai vonatkozásait is tisztáztam, valamint a török-magyar(országi) ker. forgalom kérdését. Itt azonban szépen mutatja be, hogy a bécsi kormány végül is hogy~~an~~ játszotta ki a görögöket és miként kényszerültek tőkéiket ház és birtokvásárlásokra fordítani, ami a nemesi osztályba való asszimilálódásukat vonta maga után.* […] *Ismereteinket a zsidók térfoglalásáról ~~kiegészíti~~ a gazdasági életben kiegészíti, hangsúlyozva az óbudai zsidók nagy jelentőségét, akik Zichy grófok földesúri védelme alatt megmaradhattak.* […] *Nincs a kereskedelmünknek egyetlen ága sem, amelyet Gy. ne tudna új adatokkal megvilágítni. Nagyon tanulságos annak a felderítése, hogy a Pestre telepített Natorp Vilmos bécsi cég miként ragadta el a gyarmatárukereskedelmet a görögöktől és miként vándorolt a gyarmatáruimport egész haszna is Bécsbe.* […] *Különös értéket tulajdonítok annak, amit Gy. a víziszállításról ír, minden vonatkozásban túlmenően Pest és Buda helyi jelentőségű kérdésein. A dunai hajózásban is előtérbe kerültek a bécsi vállalkozók, ami elsősorban természeti előnyöknek tudható be. A földrajz is az osztrák gyarmatpolitikát mozdította elő.* […] *Gyömrei Sándor disszertációja nagy tudományos készültséggel, minden iránya szaktudással megírt, igen jó stílusú, könnyen olvasható munka, amely a felszabadulás óta megjelent bármelyik gazdaságtörténeti művel felveheti a versenyt. Ahhoz a javaslathoz, hogy a disszertációnak a jól megérdemelt candidatusi fokozat megadassék azt a kívánságot kell tudományos érdekből csatolnom, hogy a főváros gazdaságtörténetének további kötetei ~~jelenj~~ készüljenek el a szerző tollából.*"[314]

A szövegben Eckhart nem fogalmazott meg Domanovszkyhoz hasonló módszertani vagy koncepcionális problémát/kifogást (például az eszmék szerepéről a gazdaságban), hanem jóval „szerényebben", inkább az „adatokat" és a levéltári kutatást követő szintézisalkotást emelte ki. Az osztályharccal kapcsolatos részekre nem tért ki különösebben és szerkezetileg oda nem illőnek tartotta azokat, a marxista történetírással szemben pedig

[314] Eckhart Ferenc: Opponensi vélemény Gyömrei Sándor kandidátusi értekezéséről. MTA KK Ms 5618/3.

helyenként kissé ironikus hangnemet üt meg.[315] Lényegesnek tartom még az írással kapcsolatban, hogy szerzője továbbra is hangoztatta a földbirtokosok, mint luxuscikkekbe beruházó vásárlók szerepét. Hivatkozott az 1918-ban megjelent tanulmányára, abban azonban Eckhart az idegen közvetítő kereskedők térnyerését a kettős vámrendszer és az elmaradott hazai gazdasági állapotok mellett főleg a diplomácia alakulásával magyarázta. Benne Bécs politikáját a kereskedőkkel szemben nem az vezérelte, hogy engelsi forradalmi elemnek tartották őket, hanem például a nemzetközi szerződések az Oszmán Birodalommal. A Habsburgok gazdaságpolitikájának gyarmati jellegét viszont továbbra is vallotta, s ennek összefüggéseit vizsgálta a posztumusz megjelent monográfiájában is.

Eckhart a Mária Terézia halálától 1815-ig terjedő időszak gazdaságpolitikájával foglalkozott utolsó könyvében. A legfőbb következtetés erről megmaradt, mint azt a szerző röviden összegezte műve végén.[316] Az elemzéshez tisztázni kell, hogy a könyv milyen körülmények között született. Az utószó szerint Eckhart 1954-ben jelezte a Magyar Történelmi Társulatnak, hogy publikálni szeretné az 1920-as években kijegyzetelt és lemásolt anyagait (ezek eredetije a második világháborúban megsemmisült) a bécsi gazdaságpolitika Mária Terézia utáni időszakra vonatkozólag. A könyvet felkérésre Wellmann Imre és Pach Zsigmond Pál lektorálták, H. Balázs Éva és Nagy István szerkesztették. Ők modósítottak a könyv szerkezetén, s bár tartalmi változtatást nem alkalmaztak, néhány helyen szerkesztői kommentár jelzi az esetleges nézeteltéréseket Eckhart véleményéhez képest. Az utószóban Pach vitába szállt a szerzővel.[317] A könyv születésének körülményei jelen esetben két dolog miatt fontosak. Egyrészt, itt Eckhart fő célja inkább a már korábbról összegyűjtött anyagokat publikálni, mint kommentálni, vagy új értelmezést adni azoknak. Másrészt a történész halála után megjelent könyv jó alkalmat ad arra, hogy az eckharti történetfelfogást összevessük az azt kritizálók gondolataival.

Eckhart számára nem az volt a megválaszolandó kérdés, hogy polgári volt-e 1848, hanem elsősorban arra kereste a választ, hogy mi volt a hatása Bécs gazdaságpolitikájának

---

[315] Jegyzetei a céhekről írtakról fennmaradtak, ezek szintén az „osztályharccal" szembeni kifogásokról árulkodnak. „*'a céhszab*[ály]*.-ok módosítására 1761-ben kerül sor. Az 1754 vámtarifa miatti orsz*[ágos]*. elégedetlenségek*[et] *kellett ezzel lecsillapítani az ipari árak drágulása* [miatt]*.' (Ezt* [nem] *tudja bizonyítani).*" Később: „*Bécs jól látta, h*[ogy] *a céhek ajtajain hiába dörömbölő legények egyre szaporodó tömege óhatatlanul is olcsóbb bérekkel dolgozó magyar manufaktúra kialakulásá*[nak] *lehetőségét teremti meg. Ezt a növekvő tömeget le kellett csapolni a céhek kapuinak szélesre nyitásával.*" Eckhart kommentárja: „*Ezt mi igazolja?*" A „*fejletlen osztályharc*" formáiról: „*A társláda eltörlése, a szervezkedés eltiltása indította a leg*[ény]*.-eket arra, h*[ogy] *mozgalmukat titokzatos külsőségekkel palástolják.*" Az oppenens az idézet mellé feljegyezte magának: „*Ez miért fegyvere az o*[sztály]*-harcnak*." Uo.

[316] „*E munka eredményeit néhány szóval összefoglalhatjuk: a bécsi udvar gazdasági politikája Mária Terézia halála után a francia háborúk végéig semmit sem változott. Az udvar intézkedése csak az osztrák tartományok érdekeit nézte, politikája azok fellendítésére irányult. Eljárását azzal a régi érvvel igyekezett indokolni, hogy az osztrák tartományok háborús és békés időkben egyaránt a monarchia terheinek viseléséhez aránytalanul többel járulnak hozzá, mint Magyarország.*" Eckhart Ferenc, 1958, 349.

[317] Uo, 427-429.

Magyarország gazdasági életére. A gazdasági életet a könyvben a bécsi és a magyar kormányszervek politikája, egymással folytatott vitái, a politikusokra és bürokratákra ható közgazdasági elméletek, „*közgazdasági műveltség*”, időjárás és mentalitás határozzák meg. Ezúttal sokkal hangsúlyosabban áll középppontban a gazdaságpolitika.[318] A terjedelmes függelékben (és ez a könyv egészére is bizonyos tekintetben jellemző) az 1922-es munkájának megfelelő részétől eltérően, már nem a szerző által összeállított statisztikai táblázatok, hanem narratív jellegű dokumentumok (felterjesztések, tárgyalások stb. szövegei a gazdaságpolitikával kapcsolatban) szerepelnek.

II. József a Monarchia gazdasági egységét próbálta megvalósítani, ez befolyásolta magyarországi politikáját is. A fiziokratáktól és a merkantilistáktól egyaránt vett át elveket a türelmetlen reformerként ábrázolt uralkodó.[319] A vámügyekről nem volt mindenkinek egyforma koncepciója, II. József egyik legfőbb tanácsadója (Zinzendorf) például a szabadkereskedelem, valamint az Ausztria és Magyarország közötti vámvonal eltörlése mellett szállt síkra. A vámkérdés Eckhart szerint ebben a korszakban is szoros összefüggésben volt a nemesi adómentességgel, mivel a vámvonal eltörlése esetén az olcsó, adóval nem terhelt nemesi termékek özönétől tartottak az osztrák gazdasági körök, akik ettől való félelmükben pártolták a vámrendszer konzerválását.[320] A reformer uralkodó végső célja a vámvonal teljes felszámolása lett volna: ebben a kérdésben nem habozott vitába szállni osztrák bürokratákkal és politikusokkal, végül azonban a nemesi adómentesség ténye visszatérően meggyőzte a fennálló viszonyok megváltoztathatatlanságáról.[321] Eckhart most már nem kárhoztatta egyértelműen a rendeket kiváltságaihoz való ragaszkodásáért, mert szerinte az alternatíva is túlzás lett volna: „*Az adófizetést kellett volna a nemességnek olyan mértékben vállalni, hogy az örökös tartományoknak a gyarmati elnyomás felszámolásából eredő vesztesége is a magyar adóból pótolható legyen. Erre pedig a viszonyok reális felismerése mellett nem lehetett gondolni.*”[322] A „magyar felet” különösen a jobbágyok alávetettsége, a szakértelem hiánya és az uralkodó egyébként jótékony, jobbágyvédő intézkedéseinek szabotálása miatt tette felelőssé. A magyar udvari kancellária igyekezett a robotmegváltással kapcsolatos tárgyalásokat elhúzni és a jobbágyok számára minél

[318] „*Mikor ezt a feldolgozást – egyéb munkásság folytán évtizedeken át eltérítve – most közzé adom, hangsúlyozni kívánom, hogy könyvemnek nem az a célja, hogy a Mária Terézia utáni évtizedek magyar gazdaságtörténetét adja. Erre vonatkozólag már több monográfia és számos cikk jelent meg az 1920-as években végzett anyaggyűjtésem óta.*” Uo, 3.
[319] Uo. 15.
[320] Uo, 29. Eckhart már korábban kifejtette Sieghartal kapcsolatos ismertetésében, hogy a kezdetek után „dogmává” vált ez az érv a magyar fél gyarmatosításának kényelmes megindoklására. Ezzel is magyarázható, hogy 1958-ban megjelent művében Eckhart már nem okolta különösebben a rendeket az adómentességük védelmezéséért, vagy legalábbis nem ezen van a hangsúly.
[321] Uo, 37.
[322] Uo, 52.

kedvezőtlenebb megoldásokat elérni.[323] A mezőgazdaság reformálását gátolta a burgonyával szemben ellenséges paraszti mentalitás.[324] Egy lehetséges kiviteli cikk, a gubacs termelését és értékesítését a nagybirtokosok érdektelensége, a szállítási viszonyok elmaradottsága, leginkább pedig a bécsi vámpolitika lehetetlenítette el.[325] Eckhart szerint a magyar vállalkozó polgárság hiányával a bécsi politika saját magának is nehézségeket okozott, ugyanis a selyemtermesztést – a megyei bürokrácia tehetetlensége és a földbirtokosok hanyagsága mellett – hátráltatta a vásárlóerő csekély volta.[326] II. József idején tehát a megelőző évtizedek gazdaságpolitikája érvényesült továbbra is, hasonló következményekkel a magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődésre. II. Lipót idején a gazdaságpolitika jövőjét gazdasági elméletek összecsapása döntötte el: a szabadkereskedelem pártolói alulmaradtak a tilalmi rendszer fenntartása mellett érvelőkkel szemben.[327] Ez azonban még nem determinált minden további fejleményt: Eckhart kiemelte, hogy II. Lipót nem adott igazat egyik tábornak sem, s csak egy köztes megoldásba ment bele, így néhol fellazította a behozatali tilalmakat. Intézkedéseinek érvényesülését egyedül az uralkodó halála akadályozta meg.[328] I. Ferenc idején ezzel szemben a korábbi, elzárkózó gazdaságpolitikai elvek jutottak ismét uralkodó pozícióba annak ellenére, hogy ismét lett volna alternatíva, ráadásul a rendek reformprogramja (szabadkereskedelem bevezetése) jelentette ezt.[329] Ez az első eset Eckhart történetében, hogy a rendek modernizációs programot képviselnek, azonban a jobbágykérdésről alkotott véleményük a következő fejezetekben jelentősen árnyalja, negatívvá teszi szerepüket, és a szerző inkább ezt hangsúlyozta ki. A rendeknek jól jött az udvarnak a francia forradalomtól való félelme: sikerül meggyőzniük a nádort és az uralkodót arról, hogy nem időszerű a jozefinista jobbágypolitikát folytatni, nehogy forradalmi eszmék terjedjenek el az országban a parasztság körében. A 18. század utolsó éveitől kezdve tehát egyre inkább konzerválódott a feudális társadalmi rendszer.[330] Eckhart a korábbiakhoz képest nagyobb teret szentelt parasztlázadások elemzésére is, amelyek kiváltó okaiként a

[323] „*Ha Józsefnek az intézkedései, különösen a robotváltság terén megvalósulhattak volna, a termelés kétségtelenül nagyobb lendületet kapott volna, mint a feudalizmusnak, mint látni fogjuk, túlnyomó részben változatlan viszonyai között József halála után. A termelés a majorsági földeken továbbra is a szabotálásra annyira hajlamos jobbágyi munkaerővel, a jobbágyok földjein meg a földesúri terhek nehezen elviselhető nyűge mellett folyt tovább.*" Uo, 73.
[324] Uo, 80-82.
[325] Uo, 95-96.
[326] Uo, 101.
[327] „*Szükségesnek tartottam hosszadalmasságuk ellenére is közölni Zinzendorf közgazdasági nézeteit, hogy megismerjük azt az elméleti harcot, amely II. József halála után a szabad kereskedelem hívei és ellenzői között lefolyt. Ez a harc egy ideig kétségessé tette, minő álláspontot fog elfoglalni az uralkodó, aki Toscanában a szabadabb kereskedelmi rendszer híve volt, a gazdasági politika kérdésében.*" Uo, 183.
[328] Uo, 186-188.
[329] Uo, 190-198.
[330] Uo, 211-225.

felvilágosodás eszméit és a helytelen jobbágypolitikát, nem az osztályharcot adta meg.[331] A II. Lipót utáni időszak a felemás és elmaradt reformok sorozata a könyvben, így egyértelmű visszaesés Mária Terézia és II. József bátrabb újításaihoz képest. A kapitalista fejlődéshez szükséges tőkét egyedül az egészségtelen társadalmi rendben szerephez jutó zsidó kereskedők halmoztak fel, ezért az 1790 és 1815 közötti időszak belkereskedelméről írva Eckhart főleg erre a kérdésre fókuszált.[332] A mű gazdasági hanyatlás képének ábrázolásával zárul. A „*devalváció kora*" minden téren gazdasági romlást hozott a Bécsből vezényelt leértékelés miatt.[333]

Pach utószóban leírt véleménye szerint Eckhartnak a 18. század végi, 19. század eleji magyarországi gazdaságtörténetről alkotott képe csak részben felel meg a valóságnak. Igaza van abban, hogy a Mária Teréziától kezdve 1815-ig többé-kevésbé változatlan, gyarmatosító politika volt az, ami Magyarországon feudális állapotokat tartott fenn. „*Az olvasó azonban mégsem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején a napóleoni háborúk konjunkturális körülményeinek közepette Magyarországon is bizonyos előrehaladást mutatott, a továbbra is uralkodó feudális renden belül, a kapitalista viszonyok fejlődése*. […] *A mezőgazdasági árutermelés kiszélesedése s a tőkés gazdálkodás térnyerése egyes uradalmakban, a kereskedelmi tőkefelhalmozás meggyorsulása* […] *olyan jelenségek, amelyek eléggé határozottan elválasztják a XVIII. század végét, a XIX. elejét az 1790 előtti időktől, s a feudális rend* ***válságának*** *irányában, a kapitalista viszonyok kialakulásának és fejlődésének irányában mutatnak Magyarországon is.*"[334] Az idézett részek szerint Pach ezúttal is a felemás kapitalista és polgári fejlődés elmélete mellett tört lándzsát, amit korábbi tanulmányaiban annak bizonyításául írt le, hogy 1848 idejére igenis előrahaladottak voltak – bizonyos keretek között – a tőkés termelői viszonyok. Eckhart ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy az állam segítsége és a vállalkozói szellem bankok által való életre keltése nélkül 1815 előtt nem bontakozhatott ki komolyabb gazdasági fejlődés Magyarországon a rendi alkotmány, a feudális társadalom uralma, valamint a bécsi politika miatt.[335]

---

[331] Uo, 225-235.

[332] „*Zsidó kereskedők letelepedését az áruforgalom előmozdítására továbbra is az uradalmak segítették elő, amibe a kormányszékek nem szólhattak bele. Hiába voltak Bécsben azon az állásponton, hogy az egész monarchiában a letelepedés megengedése az uralkodó elhatározásától függ, hiába hirdették ki, hogy a földesurak ne adjanak a külföldi zsidóknak védelmet* […], *ezt az uradalmakkal szemben, amelyek áruforgalmának lebonyolítására az új kereskedő elem szükséges volt, nem tudták végrehajtani.* […] *Vagyonukat tekinthetjük az első kereskedelmi tőkének Magyarországon, amely a későbbi évtizedekben ipari befektetésben nyert elhelyezést*." Uo, 340-341.

[333] Uo, 341-349.

[334] Uo, 428-429. Kiemelés az eredetiben.

[335] Nagy István és Sándor Pál hasonló ellenérveket fogalmaztak meg, tehát túl merevnek látták a gazdasági élet változatlan fejletlenségét hangsúlyozó eckharti tézist és hiányolták a „polgári átalakulás" irányába mutató jelenségek bemutatását. Nagy István, 1959, Sándor Pál, 1959. Sándor szerint Eckhart lebecsülte az „objektív

A fentiek alapján úgy vélem, hogy Eckhartnak volt egy átfogó elképzelése a magyar gazdasági és társadalmi fejlődésről, a Habsburg gazdaságpolitikáról, amelynek ismerete lényeges az életmű megértéséhez. Ez a koncepció meghatározta a történész jelenének értelmezését is: egy állam által beindított/támogatott kapitalizmust, a vállalkozási kedv felülről való támogatását pártolta. A modernizáció (értve alatta a szabadkereskedelmet és a kapitalizmust) volt számára a különböző történelmi korszakokban a legelőnyösebb alternatíva és ezzel szemben a rendi alkotmányt gátnak vélte és a Habsburg vámpolitikával együtt felelőssé tette az elmaradott társadalmi viszonyok kialakulásáért és fennmaradásáért: amikor tehát Eckhart alkotmánytörténetről, rendi jogokról írt, ezt is érdemes szem előtt tartani. Nézeteinek megfelelően a gazdaságtörténetben meghatározó az állam és szerveinek szerepe, ugyanakkor volt egy másik vezérfonala is Eckhartnak, ami a szellemi tényezők jelentőségét vette alapul az 1918-ban megjelent tanulmányától egészen utolsó könyvéig. A gazdaságtörténetet nemzeti alapon művelte, a modernizáció megléte/hiánya ezért külön téttel bírt számára. Az elmondottakból következik, hogy Eckhart gyarmat-diskurzusa nem vált teljességgel elfogadhatóvá Révai vagy Pach számára. A szerzők elemzett írásaiban minden olyan felkelés, politikai küzdelem pozitív töltetet kapott, amelyik a sokkal tágabban értelmezett gyarmatosító politika ellen ragadott fegyvert. A téma és Eckhart munkássága fontos kiindulópontjaivá váltak a különböző elkanyarodás-elméleteknek és bírálatuknak, hiszen aki amellett érvelt, hogy a 18. század nem feltétlenül a hanyatlás kezdete, a magyar vállalkozás elhervadásának ideje, az okvetlenül szembetalálta megát nem csak a marxista történészekkel, de Eckhart véleményével is. Így Heckenast Gusztáv és Kosáry Domokos is Eckharttal szemben pozicionálták magukat, előbbi egyenesen „*a hagyományos magyar álláspont*” magas tudományos színvonalú kifejtését tulajdonította neki.[336] „*Az új koncepció lényege, hogy a 18. század és különösen a század második fele Magyarország történetében nem a gazdasági elnyomás és a lemaradás, hanem az építés és a felzárkózás irányában megindult fejlődés korszaka volt. Az új koncepció logikusan következik Eckhart kiindulópontjának kritikájából. 'Magyarország és Ausztria különböző fejlődése' – hogy Eckhart kifejezését használjuk – nem Mária Terézia korában vette kezdetét, még csak nem is a 18. század első felében.*”[337] Eckhart gazdaságtörténeti nézeteiről írt fejezetem korántsem merítette ki a témából adódó számos kérdés elemzését, így hiányzik még a történész kapcsolódó műveinek egy sokrétűbb diskurzusba helyezése a korszak gazdaságtörténeti

---

erők” jelentőségét: „*Mert ez az elnyomó gazdaságpolitika hazánkra nehezedő összes tehertételével együtt sem volt képes teljesen útját állani a fejlődés objektív erejének, amely a feudalizmus válságát élő, idegen elnyomás alatt levő magyar társadalmat lassan mégis csak a polgári átalakulás útjára vonta.*” Sándor Pál, 1959, 1262.

[336] Heckenast Gusztáv, 1991, Kosáry Domokos, 1980, 31-37. A szerzők rövid irodalmi áttekintést is nyújtanak az Eckhart-féle elképzelést kritizáló szerzők műveiről.

[337] Heckenast Gusztáv, 1991, 6.

mezőnyében, de nem mellékes az Eckhart halála utáni viták, értelmezések összeállítása és értékelése az elkanyarodás-elméletekkel kapcsolatban. Elsősorban amellett foglaltam állást, hogy Eckhart gazdaságtörténeti tevékenységét önmagában is érdemes vizsgálni, már csak az általa felvetett kérdések súlya és hatása miatt is.[338] Eckhart a legélénkebb kortárs visszhangot viszont kétségtelenül jog- és alkotmánytörténeti tevékenységével váltotta ki, ezért azt disszertációmban jelentősen nagyobb mélységben és terjedelemben tárgyalom.

[338] Az üzleti szellem/kapitalista hajlam tematizálódásáról a magyar gazdaságtörténet-írásban ld. még: Pach Zsigmond Pál, 1982.

Az 1931-es Eckhart-vitáról

„Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!”

Amikor 1915-ben Eckhart a Száműzött Rákóczival kapcsolatos vitákról írt, véleményével kiállt Szekfű mellett, ellenfelei eljárását pedig „terrornak” nevezte. Egyedül a mű hangneméről írta azt, hogy az erős szarkazmusa esetleg bátoríthatta a heves kritikát.[339] Az összecsapások idején egy Angyal Dávidnak írt képeslap szövegében Szekfűt viccelődve csak hazaárulóként említette.[340] 1931-ben Angyal nevezte a parlamentben nemzetietlenség vádjával illetett Eckhartot hazaárulónak,[341] akinek többen (például Hajnal István, Domanovszky Sándor) felrótták a szerintük nem megfelelő hangnemet. A történész tárgya lett parlamenti felszólalásoknak, a publicisztikának, de jogászok, illetve más történészek is írtak róla nyilvánosan és egymásnak küldött levelekben.

Nem csak a kortárs recepció volt széleskörű, ugyanis az utókor Eckhart-értékelései is erősen koncentrálnak a vitákat kirobbantó tanulmányra, valamint fogadtatására. A felmerülő kérdések közé tartozik, hogy a tanulmány mennyire illeszkedik szervesen a történész korábbi munkásságába (mi a viszonya a szellemtörténethez?), melyek a lehetséges előzményei, és hogyan értékelhető az a váltás, ami Eckhart életében röviddel a viták előtt bekövetkezik: 1929-ben hazatért Bécsből és pályázás útján elnyerte az egyik, megüresedett budapesti jogtörténeti tanszék tanári állását.[342] Az ebben a tanári minőségében keletkezett programírás Eckhart életében többször is a figyelem középpontjába került, hiszen nem csak 1931-ben, de 1955-ben is a benne foglaltakat boncolgatták.

Amellett, hogy Eckhart neve 1921-ben a Minerva Társaság alapító tagjai között szerepelt,[343] 1931 előtt mindössze egy olyan tanulmánya említhető, amely egyértelműen a szellemtörténethez sorolható. Eckhart Mária Terézia vallásos lelkületéből vezette le a parasztkérdésben elfoglalt álláspontját és az úrbéri rendeletet.[344] Érdemes idézni gondolatait a „lelki tényezők” szerepéről: „*Miért jött létre a reform Mária Terézia korában? A felelet egyszerűnek látszik és minden különösebb forrástanulmány nélkül bárki megadhatja: mert a nemesség annyira elnyomta a föld népét, hogy csak reformok árán lehetett elkerülni a társadalmi forradalmat.* […] *A tömegek és a gazdasági okok hatása oly nyilvánvaló, hogy*

[339] Eckhart Ferenc, 1915b, 15.
[340] „*Mély tisztelettel üdvözli hazaáruló barátunkkal együtt Eckhart*.” Eckhart Ferenc levele Angyal Dávidnak 1914. április 7-én. MTA KK Ms 807/140.
[341] „*Ha megtalálja az Évkönyvnek* [Az Angyal Dávid által szerkesztett *Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvéről* van szó – T.L.D.] *szánt kis czikket, még elhelyezhetném. Szeretek hazaárulók társaságában megjelenni.*” Angyal Dávid levele Eckhart Ferencnek, 1931. május 7-én. MTA KK Ms 5615/60.
[342] 1928-ban Király János (1858–1929) elhagyta jogtörténeti tanszékét. Ezekben az években számos pozíció megüresedett, például Concha Győző is ekkor fejezte be tanári működését. Mezey Barna, 2000, 410.
[343] Horváth Veronika, 1986, 305-306.
[344] Eckhart Ferenc, 1925b.

első pillantásra feleslegesnek látszik a kérdés, működhettek-e közre egyéni okok, lelki tényezők is a reformok elhatározásánál és végrehajtásánál. De csak első pillantásra. Mert ha minden oldalról megvilágítjuk a kérdést, be kell látnia mindenkinek, hogy az egyén gondolkozásának, akaratának ***ebben a kérdésben is*** *jóval nagyobb szerepe volt, mint a tömegmozgalmaknak, az ökonómikus erők kényszerítő hatásának.*"[345] A történésznek az említett kapcsolódási pontok ellenére, saját értelmezése szerint ekkor még nem volt átgondolt szellemtörténeti programja vagy kifejezetten és tudatosan ilyen céllal írt tanulmánya/könyve. 1926 végén például egyenesen arról írt Szekfű Gyulának, hogy az ő addigi „*irodalmi működésének*" az „*irodalomhoz és szellemtörténethez*" „*vajmi kevés, azaz semmi köze sincs*".[346]

Eckhart az 1920-as években több alkalommal kifejtette véleményét jogtörténeti témákról. Ezekből az írásokból érdemes kiemelni, hogy szerzőjüket leginkább a jog-, gazdaság- és társadalomtörténet összefogása érdekelte. Eckhart a történeti segédtudományokat, de a rokontudományokat is szövetségesének tartotta ebben a tekintetben. Jogtörténeti koncepcióját részben Timon Ákos és közjogász/jogtörténész követői szemléletével szemben dolgozta ki, akik a magyar alkotmányban egy időtlen, demokratikus „közjogi szellem" érvényesülését látták a nyugati feudalizmus magánjogi/individualista felfogásával vagy az egyeduralommal szemben. Eckhart 1924-ben megjelent magyar történeti összefoglalójában elutasította Timon Szentkorona-tanról alkotott felfogását. A tan kialakulását Werbőczy korára tette és a rendek megerősödésével magyarázta,[347] illetve a könyve végén olvasható irodalmi áttekintésben Timonra vonatkozó negatív kitételek is szerepelnek.[348] Egy évvel később, 1925-ben Alfons Dopsch tudományos eredményeit a Budapesti Szemlében ismertetve próbálta kijelölni a további magyar alkotmány- és gazdaságtörténeti vizsgálódások útját. Hosszasan taglalta benne Dopsch műveit, kommentárját a végére hagyva: „*Mit mond nekünk, magyaroknak, Dopsch tudományos munkássága? Nekünk is meg kell szabadulnunk a hagyományos nézetek, a jelszavak uralmától, elfogulatlanul a forrásokhoz kell fordulnunk s a hol azok szűkösen buzognak, ott a*

[345] Uo, 500-501. Kiemelés tőlem – T.L.D.
[346] Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1926. december 30-án. ELTE EKK, G628. 13. levél.
[347] A később bemutatott viták miatt fontos Eckhart definíciója: „*Ez a tan, melynek alapvonásai már a rendiség kifejlődésének korában is megvoltak, Verbőczi útján a magyar közjog alaptételévé vált. A szent korona, az állam jelképe, minden jog forrása. A koronázás útján nyeri a király a jogot megválasztása után a nemesség és jószágadományozásra. A király és a nemesség ezen kapcsolata folytán a nemesek a szent korona tagjai és a királlyal együtt alkotják a szent korona testét, mely az országgyűlésen a törvényhozás jogát gyakorolja. A szent korona az állami egységnek is jelképe* […]." Eckhart Ferenc, 1924b, 38.
[348] „*A szent korona eszméjéről Timon Ákos, Magyar alkotmány- és jogtörténet, Bpest, melynek methodusa, az okleveles emlékek és a külföldi hatások felkutatásának elhanyagolása a történeti kutatót használatában óvatosságra intik*. […] *A magyar jogtörténet épületét még ezután kell megalkotni, mivel az eddigi munkák inkább speculativ, mint az adatokból leszűrt inductiv módszer eredményei*." Uo, 163-164.

rokontudományok eredményeit nagyobb mértékben kell felhasználnunk. […] *Középkori okleveleink és egyéb kútfőink kiadása halaszthatatlan kötelesség, ha a jog-, gazdaság- és társadalomtörténet kérdéseiben tisztán akarunk látni.*"[349] Az osztrák historikusról máskor is írt (1928-ban), akkor egy véletlen eredményeként. Váczy Péter Dopsch kapcsán leírt, negatívnak tartott megjegyzéseit egy dicsérő hangú recenzióval próbálta Eckhart, illetve a Századokat szerkesztő Domanovszky Sándor ellensúlyozni.[350] Váczy véleményének „helyreigazításával" együtt persze Eckhartnak ismét lehetősége nyílt néhány általa lényegesnek tartott módszertani szempont kijelölésére.[351]

1927-ben egy külön tanulmányban méltatta Illés József jogtörténész életművét, aki 1924 és 1927 között a budapesti jog- és államtudományi kar dékánja volt. Eckhart Illéshez való viszonya nem teljesen tisztázott.[352] Eckhart 1929-től 1943-ig kollégája volt, 1942-ben pedig Degré Alajossal közösen egy neki szóló emlékkönyvet szerkesztett, ennek ellenére állítólag egy magánbeszélgetésben egyenesen szamárnak nevezte Illést.[353] Eckhart és Illés ellentétével kapcsolatban a személyes viszony problematikusságán kívül[354] a történelemmel kapcsolatos szemléletbeli különbségeiket is figyelembe kell venni. Illés nem Timon, hanem Hajnik Imre tanítványának vallotta magát, s a 20. század elején szerzője volt több magánjoggal, középkori társadalommal és adózással foglalkozó munkának is.[355] Újabb művei a „nagy" nemzeti személyiségek tisztelete jeléül előtérbe állítják Werbőczy alakját, munkái fokozatosan ebbe az irányba tolták el a hangsúlyt a gazdaság- és társadalomtörténetről. Jogtörténeti forrásokról szóló tankönyve (1910) Werbőczy egyéniségét nevelésre, erkölcsi tanulságok levonására is fel akarta használni és ebből a célból nagy teret szentelt az életpálya bemutatására.[356] Ezek után érthető, ha 1943-ban a „nagy" nemzeti egyéniségek idealizált képének történetírásában, főleg a jogtörténetben ekkora helyet nem biztosító Eckhart a „Werbőczy-kultusz régi ápolójá"-nak neveze Illést, amikor az egyik művének tartalmát

[349] Eckhart Ferenc, 1925a, 119.
[350] Az esetről részletesebben: Kövér György, 2015, 86-90.
[351] A gazdaságtörténet és jogtörténet kooperációja ragadta meg ezúttal is a figyelmét: „*Ezek a történeti disciplinák szorosan egymásra vannak utalva: a gazdaságtörténet a jogtörténetnek köszönheti megalapozását, a jog- és alkotmánytörténet nem egy problémáját csak a gazdaságtörténetnek sikerült kielégítő módon megoldani.*" Eckhart Ferenc, 1928, 829.
[352] „*Illés magántörténeti tanulmányairól nagy elismeréssel írt, ezért meghökkentő, hogy 20 évvel később a tankönyvében, ahol a legfontosabb jogtörténeti irodalomra utalt, Illés munkáit meg sem említette*." Degré Alajos, 1969, 92.
[353] Az Országgyűlési Könyvtár igazgatója, Nagy Miklós felháborodva számolt be erről Angyal Dávidnak. Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. augusztus 8-án. MTA KK Ms 803/218. Nagyról ld. a későbbieket.
[354] „*Illés egyre emlegeti nekem a jogtört. tanszéket maga mellett, az persze jó volna, de Ill. megbízhatatlan és a jogi kar bizonytalan, bebocsát-e.*" Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1926. november 16-án. ELTE EKK, G628. 8. levél.
[355] Stipta István, 2006, 635.
[356] A Werbőczyről szóló oldalakon részletes genealógiai, életrajzi fejtegetések, valamint a Tripartitum szerzőjének tisztázására tett erőfeszítések szerepelnek az ellene felhozott vádakkal szemben (kapzsiság, rossz diplomáciai érzék, stb.), de még a fizikumát méltató sorok is helyet kaptak. Illés József, 1910, 87-193.

különösebb kommentár nélkül, néhány sorban összefoglalta.[357] Az 1927-es tanulmányban tehát valójában sokkal inkább egy Eckhart által ideálisnak tartott jogtörténeti irány főbb elemeinek bemutatásáról, mint Illés dicséretéről van szó.[358] A jogtörténet reformját sürgető történész szerint Tagányi Károly nyomdokain haladva a népi jogszokások anyagát lenne szükséges gyűjteni.[359] Eckhart kiemelte és pozitívan értékelte Hajnik és Illés gazdaságtörténeti érdeklődését, majd leszögezte, hogy a jogtörténet „nem tételes tudomány, hanem elsősorban történeti disciplina, mely hivatva van az egész jogfejlődést összekapcsolni a kulturális, elsősorban a gazdasági fejlődéssel, illetőleg keletkezését ezekből levezetni."[360] Mivel szerinte elmaradott állapotban vannak a hazai jogtörténeti kutatások, az összefoglaló munkák rendre modern politikai nézeteket vetítettek vissza régebbi korokba[361] és „egyetemes jogtörténet" címén valójában az angol-magyar alkotmánytörténeti párhuzamok keresését részesítették előnyben a relevánsabb cseh-lengyel jogviszonyok kutatása helyett.[362] Eckhart egyébként attól tartott, hogy a tanulmánnyal esetleg kiássa a csatabárdot: „*Nem tudom, Illés nem sértődött-e meg, mert bár az ő érdemeit még nem látott nívóra emeltem, de az egész magyar jogtörténetről, mármint az 'egyetemes európairól' szabadon Steinacker és Below nyomán nem sok jót mondtam.*"[363] Úgy tűnik, nem lett harag a dologból.[364]

Eckhart 1929-ben jogtörténeti témában tanulmányt (*Közjog és magánjog a középkori Magyarországon*) írt a berlini Magyar Intézet folyóiratába. Az írás legfőbb üzenete szerint a középkori magyar történelemben és általában Európában a magán- és közjogi szerepek nem váltak el egymástól, így – tehetjük hozzá – a magánjogi feudalizmussal szembenálló közjogias magyar gondolkodásról értelmetlen beszélni. A királyi vármegyéknek például a magánjogi funkciója mellett (a király magánbirtokainak igazgatása) lehetett közjogi feladatköre (a közszabadok háborúba vezetése a király tisztviselői által) is.[365] Bár feudális hatások érik a 13. század magyar alkotmányfejlődést, Eckhart szerint két tényező gátolta azok felerősödését: az ősiség és a nagybirtokos arisztokrácia korlátjaként működő nemesi

[357] Eckhart Ferenc, 1943b, 492.
[358] Szekfűnek gyakran írt negatívan Illés személyéről és tudományos teljesítményéről, ld. például: Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1928. november 8-án. ELTE EKK, G628. 22. levél.
[359] Eckhart Ferenc, 1927, 31-32.
[360] Uo 32.
[361] Kritikája célpontjait Eckhart itt nem nevezte meg, de minden bizonnyal Timonról van szó, aki szerint már a honfoglalás óta létezett egy parlamentáris elvek szerint működő, fejedelmi/királyi hatalmat korlátozó „nemzetgyűlés". Timon Ákos, 1903. 51-52., 97-98.
[362] Eckhart Ferenc, 1927, 30-31.
[363] Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1927. november 28-án. ELTE EKK, G628. 19. levél. A levélben megnevezett történészek Harold Steinacker és Georg von Below. Steinacker írása valószínűleg a magyar jogtörténet-írás éles bírálata miatt jött kapóra Eckhartnak.
[364] „*Nem tudom, láttad-e az 'Emléklapokat', melyekbe én is írtam róla. Nehéz dolog volt az ő szellemi őseit megtalálni – de megtaláltam s ez a fő. Roppant meg volt vele elégedve, bár cikkem elejét, mely az 'Egyetemes Jogt.'' ellen irányult, nagyon letompította.*" Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1928. február 2-án. ELTE EKK, G628. 23. levél.
[365] Eckhart Ferenc, 1929a, 427.

vármegye. Az ősiség egyébként már 1351 előtt is megfigyelhető, hiszen a királyra való visszaháramlás joga az uralkodói hatalom fontos gazdasági alapját jelentette a történész szerint.[366] A 14. század folyamán már megváltozik a király közjogi állása (nem ő ad ki oklevelet, hanem jogügyletek elintézéséhez egy hiteleshelyhez fordul, mint bármelyik alattvalója), a rendek gyakran vele azonos jogállásban tűnnek fel. A 15. század a rendi fejlődés periódusa, mint Európában mindenhol – írja befejezésül Eckhart.

Az említett tanulmányokkal igyekeztem szemléltetni, hogy a Bécsben magyar külügyi levéltárosként dolgozó Eckhart az 1920-as években már kiérlelt koncepcióval bírt arról, hogy milyen módon kellene a magyar alkotmány- és jogtörténetet „épületét" meg/újraalkotni, bár saját jövőjét sokáig bizonytalannak látta a jogi végzettség hiánya miatt. A történész a jogtörténeti tanszék elnyerésére régóta törekedett, Szekfűnek írt beszámolója alapján ő maga kezdeményezte ezt Klebelsberg Kunonál, amikor a kultuszminiszter[367] Angyal Dávid katedráját (újkori egyetemes történelem) ajánlotta fel neki.[368] 1928-ban pályázatot írtak ki Eckhart számára egy jogtörténeti tanszékre, amit ő maga kért.[369] Később Szekfű kérésére elvállalta, hogy a szellemtörténeti zászlóbontásnak szánt *Magyar történetírás új útjai*ba ő írja a jog- és alkotmánytörténetről szóló fejezetet. Szekfűhöz Eckhartot régi barátság fűzi, Bécsben 1925-ig kollégája volt, és utána is fontos levelezőpartnere maradt. Nem mellékes, hogy az Eckhart-tanulmány megjelenése előtt már egy országos felháborodási hullám keletkezett Szekfűnek a Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről írott könyve (1929) körül. Ebben – mint az ismert – Szekfű Bethlent nem, mint a modern vallásszabadság korai, 17. századi megvalósítóját és a nemzeti, demokratikus erények megtestesítőjét ábrázolja, hanem hidegen számító, merkantilista politikusként, aki az abszolút jellegű uralkodása során bármilyen fortélyt habozás nélkül bevet, hogy céljait elérje.[370] Szekfű a vitában[371] hasonló problémákkal szembesült, mint Eckhart. Ő is modern demokratikus intézményeket és eszméket a múltba

[366] Uo. 430.
[367] Klebelsberg és a Bécsi Magyar Történeti Intézet viszonyáról: Ujváry Gábor, 1996.
[368] „*Diplomáciai jelentésstílusban következőleg*. […] *Én: Azt hiszem újabb és legrégibb tanulmányaim alapján, más téren nagyobb hasznot tudnék hajtani. Ha egyszer majd nyílik alkalom, nevezz ki egy alk. tört. tanszékre. Ő: Hát Királyt küldöm. Ez pompás! Épen beleillik a programmomba. Kinevezlek a tanszékére.* […] *Én: De hát én nem vagyok jogászdoktor. Ő: az nem számít semmit. Nem is kell!*" Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1927. december 6-án. ELTE EKK, G628. 20. levél. Mint az a levélből kiderül, Eckhart jogtörténeti programja Klebelsberg politikai, ideológiai célkitűzéseinek is megfelelt, nem véletlenül támogatta tehát a parlamenti viták során a történészt.
[369] „*Azt bizonyára tudod már, hogy a jogtört. katedrára pályázat lesz kiírva*. […] *Én kértem a pályázatot, mert a meghívási indítványnál karban pár szóval megbuktam volna.*" Eckhart Ferenc levele Domanovszky Sándornak 1928. július 6-án. MTA KK Ms 4523/611. A pályázás ügyében írja neki később Domanovszky: „*A jogtörténeti tanszékre hirdetendő pályázat ügye ma ment át a tanácsülésen. Most fölmegy a minisztériumba.* […] *Hogy a pályázat szövege milyen lesz, nem tudom. A kar elfogadta azokat a kikötéseket, amelyeket Illés proponált hogy jog- és gazdaságtörténeti működése legyen a jelöltnek és ismerje a levéltári anyagot. Láthatod, hogy rád van szabva.*" Domanovszky Sándor levele Eckhart Ferencnek. 1928. július 13-án. MTA KK Ms 5615/117. A Bécsből Budapestre költöző történészt végül 1929. augusztus 21-én nevezték ki nyilvános rendes tanárrá.
[370] Szekfű Gyula, 1983.
[371] Részletesen ld. Dénes Iván Zoltán, 2015, 264-293. Erős Vilmos, 2016.

visszavetítő álláspontok ellen vette fel a küzdelmet, és széleskörű „hadjáratot" generált maga ellen ezzel, valamint az „átértékelés" és a szellemtörténet jelszava ügyében. A vita idején az Eckhart–Szekfű levelezés élénk.[372] Eckhart Szekfűvel értett egyet, azaz Rugonfalvi Kiss István és más, Szekfűt bíráló szerzők álláspontját elvetette, Rugonfalvit – szokásos eckharti szóhasználattal – szamárnak minősítve.[373]

Szekfű – levelei tanúsága szerint – Illés Józseffel szemben távolságtartó volt, csakúgy, mint Eckhart.[374] Azért utalok ezekre az ellentétekre, mert Eckhart és Szekfű megnyilvánulásai alapján úgy tűnik, Eckhart nem csupán Timon Ákossal és követőivel, hanem egy szélesebb közeggel szemben is fel akarta venni a kesztyűt jogtörténeti programjával. A tanulmány megírására tehát Szekfű kérte meg Eckhartot, s később ki is fejezte afeletti háláját, hogy barátja elvállalta a feladatot.[375] Eckhart korábbi tanulmányai után a kedvező alkalomra várt, hogy bővebben kifejthesse programját, a szándékok így a felkérés alkalmával összetalálkoztak.

A programtanulmány az életmű egyik legtöbbet vitatott írása, hiszen nem csak 1931-ben, de 1955-ben is a benne foglaltakat boncolgatták, a szellemtörténettel kapcsolatos megjegyzései pedig többször reflektorfénybe kerültek.

Melyek a felzúdulást keltett, hat részből álló Eckhart-tanulmány fő érvelési pontjai? Első körben néhány szellemtörténetre jellemző módszertani, szemléletbeli alapgondolatot vetett papírra. A jog statikus, a meglévőt rendszerező, míg a történelem dinamikus, törvényszerűségeket nem, legfeljebb típusokat alkotó tudomány. Eckhart a két diszciplína együttműködése mellett tör lándzsát, főleg, mivel szerinte a jog alakulását gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyok befolyásolják, ezek feltárásához pedig a történésznek inkább megvannak az eszközei, mint a jogásznak.[376] A második pontban felhívja a figyelmet arra, hogy az újabb korok elhanyagolása mellett a korábbi jogtörténet-írás túlságosan a középkort preferálta, hiszen a Habsburgokkal való együttélés idején abban látta a nemzeti

[372] Szekfű figyelemmel kísérte Eckhart sorsát, s jogtörténeti tanári kinevezéséhez nem habozott gratulálni: „*Bizonyos, hogy szép eredményeket fogsz elérni a tanításban és tudományban, s nekem nagy öröm, hogy ismét együtt lehetünk és egymás mellett küszködhetünk az élettel.*" Szekfű Gyula levele Eckhart Ferencnek 1929. augusztus 29-én. MTA KK Ms 5616/193.

[373] Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1929. január 24-én. ELTE EKK G628 26. levél.

[374] „*Holub kompromitálta magát felolvasásával (akárcsak Illés is felolvasással tette tönkre r. tagságát); csupa közismert dolog, amire jutott, Csánkinak is ez a véleménye (!).*" Szekfű Gyula levele Eckhart Ferencnek 1929. január 26-án. MTA KK Ms 5616/190. Az elutasító értékelés egyes esetekben kölcsönös volt, ugyanis Illés a Bethlen Gáborral kapcsolatos viták idején felkereste Nagy Miklóst, írjon Szekfűről. „*Még egy apróságot említek meg röviden. E hó 11-én Illés József arra kért, hogy írjak Szekfű történetírásáról kritikát, mert mint mondta, Szekfű maholnap minden nemzeti nagyságunkról leszedi a keresztvizet. Természetesen elhárítottam a dolgot magamtól, hivatkozással* […] *más egyéb hivatalos és nem hivatalos munkámra*." Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1929. november 19-én. MTA KK Ms 803/197. Nagyról ld. a későbbieket.

[375] „*Először meleg köszönet, hogy a közös könyvbe belementél* […]." Szekfű Gyula levele Eckhart Ferencnek 1930. július 22-én. MTA KK Ms 5616/195.

[376] Eckhart Ferenc, 1931b, 270.

függetlenség korát.[377] Megismétli az alsóbb társadalmi rétegek felé nyitásról már korábban hangoztatott nézetét, amely szerint a magyar jog sajátosságai, „népjogi eredete" jobban kiderülne a magánjog, mint a közjog vizsgálatából, hiszen az uralkodók (az egyén) döntéseit sokkal inkább befolyásolhatták idegen hatások, mint a „tömeget." A közjogászok legfőbb forrását, a középkori törvényt esetleges érvényűnek tartja: „*A középkori törvényhozásnak nem az volt a feladata, hogy jogot alkosson, hanem hogy pillanatnyi jogszükségletet elégítsen ki. A középkorban s azután is még sokáig nem az állam volt a jogalkotás élén, hanem a társadalom.*"[378] Ezt a gondolatmenetet folytatva, a harmadik részben Eckhart cáfolja a Hajnik Imre és Timon Ákos alkotmánytörténeteiben oly fontos szerepet játszó, az ősiségen alapuló új birtokrend elméletét.[379] Eckhart ezzel a nézettel szemben hosszasan érvel. Hangsúlyozza, hogy királyok törvényei nem képesek társadalmi, jogi szokásokat egy csapásra megváltoztatni, mert ahhoz magát a társadalmat kellene átalakítaniuk. Szerinte már Szent István korában létezett egy nemzetségi birtokrendszer és vele együtt a szerzett tulajdonokhoz kapcsolódó nemzetségi öröklési rend is. Ehhez újdonságként a királyság megalapítása és a király (azaz nem az ország, hanem a legfőbb „alkotmányos" tényező, az uralkodó) visszaháramlási joga járult. A király nem volt tekintettel a már meglévő öröklési rendre, hiszen patrimoniális hatalma biztosításához birtokokat a nemzetségi földekből is elvett.[380] A negyedik pont egy európai szemlélet alapjait próbálja gyakorlati példákon keresztül bemutatni. A jogtörténész elveti az angol és magyar alkotmányfejlődés párhuzamait, rámutatva a Magna Charta és az Aranybulla hűbéres vonásaira és saját korukban való marginális szerepükre.[381] Eckhart az angol analógiák helyett a lengyel, de főleg a cseh jogtörténet hasonlóságait állítja a középpontba, s itt írja le a különösen sokat támadott nézetét ezen népek koronaeszméinek párhuzamairól, amelyeket a rendi fejlődésből vezet le: „*Az átalakulás a rendiség irányában ezen országokban csaknem azonosan ment végbe. A királyi adományokat egyformán megtaláljuk a hűbériség helyett s ezek mindenütt csak személyes viszonyt, nem pedig megállapított szolgáltatásokat hoznak létre. Az adományozások révén nagybirtokos arisztokrácia keletkezik, mely az alsóbb nemességtől nem jogi, hanem csak társadalmi szempontból különbözik. Cseh- és Lengyelországban a 'bárók' ugyanazt a szerepet játsszák az alkotmány fejlődésében, mint nálunk. A rendi fejlődés kezdete is*

[377] Uo, 277.
[378] Uo, 283.
[379] Mint azt korábban említettem. Hajnik szerint a 14. században az országot jelképező koronára visszaháramló birtok elve új jelenségként tűnt fel és ez magyar sajátosságként jelentősen megnövelte a korona közjogi jelentőségét. *Hajnik Imre*, 1867, 91.
[380] Eckhart Ferenc, 1931b, 287-296.
[381] „*Aktuális, közvetlen hatása az Aranybullának az alkotmányfejlődésben egyáltalán nem volt és ebből a szempontból ép oly meg nem valósított törvény volt, mint a középkorban számos más törvényünk. Legfeljebb az ellenállási jog szempontjából lehetne a magasabb gazdasági és jogi fejlődésből fakadó angol szabadságlevelet a magyarral összevetni, de ez hűbérjogi gondolat, mely egész Európában megtalálható.*" Uo, 299.

egyformán történik, és az első rendi országgyűlésekkel is Magyar- és Csehországban egyidőben, a 13. század utolsó évtizedeiben, a lengyeleknél valamivel később találkozunk. A cseh rendi felfogás is eljutott a legfőbb állami hatalomnak a király személyétől elvonatkoztatott fogalmára és a 'corona regni' Magyarországon és a cseheknél is egyidőben jelenik meg, mint az államhatalom szimboluma, az állam egész területének ezen szimbolum alatt való egyesülése. A 'cseh korona tartományai' éppúgy az egész állam területét akarja kifejezni, mint a 'magyar szent korona tartományai'."[382] A tanulmányban nem szerepel konkrét kitétel az organikus Szentkorona-tanról, a második kiadásába szúrta be Eckhart ezen részlet után azt a mondatot, hogy a „*szent korona tanának megalkotása nálunk Verbőczy egyéni genialitásának műve.*"[383] Ez azt jelenti, hogy Eckhart számára ekkor már elkülönültek a különböző koronaeszmék a Szentkorona-tan fogalmától – ennek a különbségtételnek később fontos szerep jut. Az ötödik pont nem segíthetett Eckhartnak elkerülni az esetleges vitákat, hiszen rendkívül éles hangú, polemikus szövegrészről van szó, amelyben nevén nevezi a meghaladni kívánt jogtörténeti iskola képviselőit, s azok felfogását a „*jogtörténeti iskola keblét feszítő sovinizmusnak a lapjára*" írja.[384] Timont jelöli meg fő ellenfeléül, de az utolsó fejezetben már utal arra, hogy nézeteit az újabb közjogi irodalom is magáévá tette (itt budapesti kollégájára, Tomcsányi Móric közjogászra hivatkozik), így velük is vitába száll.[385] Végezetül Eckhart megemlíti a már többször hangoztatott patrimoniális királyság elméletét, amely Cseh-, Lengyel- és Magyarországon is kizárta a közjogias, demokratikus gondolkodás, de a feudalizmus érvényesülését is. A hűbéres jog persze nagy hatással volt a magyar alkotmányra: a mitizált ellenállási jog az Aranybullánál például ilyen befolyás eredménye. A magyar népben sem élt egyfajta megfoghatatlan közjogi meggyőződés: „*A középkori embernek nem volt közjogi szemlélete; az uralkodót, a királyt úgy tekintette, mint a legfőbb birtokost, minden föld birtokosát, akitől minden birtok ered.*"[386] A hűbéres szerződési elv a rendiség kialakulásához is hozzájárult: a rendek megerősödésük után szerződésre lépnek a királlyal, aki már nem a legfőbb úr, hanem a rendek csoportjával azonos jogállású személy. Ennek köszönhető az ún. rendi dualizmusnak az érvényre jutása. „*A rendi korszakban nálunk épúgy hiányzik a modern államot jellemző közjogi egység felfogása, mint mindenütt a rendi államokban, ellenben megvan az uralkodó és alattvalók viszonyának hűbéri eredetű szerződéses felfogása, mely a koronázási esküben, választási feltételekben, sőt a törvények*

[382] Uo, 303.
[383] Eckhart Ferenc, 1932b, 303.
[384] Eckhart Ferenc, 1931b, 305. Elvileg egy elővigyázatosan megírt tanulmány volt. Eckhart az előkészületek során írt dilemmájáról Szekfűnek: „*Mikor az igazságügyminiszter is 'Pusztaszerről' beszél, jó óvatosnak lenni. Egy-két dolgot kell mondanom, ami bizonyára nem fog sem Illéseknek, sem másutt tetszeni.*" Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1929. március 28-án. ELTE EKK, G628. 27. levél.
[385] Eckhart Ferenc, 1931b, 310-311.
[386] Uo, 315.

szerződésszerűségében nyilvánul meg. A rendi dualizmus, a rendek örökös paktálása az uralkodóval nálunk épúgy megvan, mint mindenütt a rendi alkotmányos államokban, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy az nálunk jóval tovább tartott, mint másutt."[387]

Összefoglalva elmondható, hogy Eckhart szerint az alkotmány és jog jellege, értelmezése koronként változott attól függően, hogy milyen társadalmi, politikai csoportok játszottak szerepet megalkotásában és ezek a szereplők milyen gazdasági hatalommal bírtak vagy milyen szellemi/kulturális hatás érte őket. Ennek megfelelően a Magyar Királyság első évszázadaiban patrimoniális, míg a 15. századtól egészen 1848-ig dualisztikus jellegű alkotmányról beszélhetünk (előbbinél egyedül a király, utóbbinál az egymással szemben álló király és a rendek az alkotmány főszereplői), miközben a fejlődés üteme nem egyenletes, inkább hullámszerű. Ebből következik, hogy a királyt és a rendeket átfogó, organikus Szentkorona-tan ebben a fejlődésben, alakulástörténetben alig játszott szerepet. A tan egyes előzményei/elemei azonban fellelhetőek, ám a szerző nem magyar sajátosságként értelmezte azokat. Például a koronát a király hatalmától független, absztrakt politikai testként felfogó és a hatalom átruházásának gondolatán alapuló jogeszmék olyan országok történetében is megfigyelhetőek, ahol a rendiség jelentősen megerősödött a királlyal szemben, így a cseh és lengyel alkotmánytörténetben.

Igazodva a Hóman-kötet tematikájához, Eckhart ebben a tanulmányában írt először a szellemtörténetről, amikor meghirdette a „*Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!*" jelszavát.[388] Amennyiben áttekintjük az idevágó megjegyzéseit és az általa szellemtörténészeknek tartott jogtörténészek hivatkozott írásait, akkor megállapítható, hogy Eckhart az elnevezés alatt a különböző korszakok jogfelfogásának alakulását kutató és szintézisalkotásra is alkalmas irányzatot értett. Hans Fehr, Fritz Kern, Otto von Gierke a középkori jogi intézmények, törvények, oklevelek mögötti gondolatokat vizsgálták. Az alábbiakban Fehr és Kern munkásságát elemzem, hogy bemutassam, Eckhart adaptációjának sajátosságát. Fehr a vérbosszú, az istenítélet és a boszorkányüldözés alapját képező mentalitás és „tömegpszichológia" példáján demonstrálta, mit jelent számára a szellemtörténeti szempontú jogtörténet.[389] Szerinte a szellem (Geist) léte megelőzi a jogintézmények kialakulását, a kortárs német jogtörténészek pedig jobban tennék, ha az intézmények működésének aprólékos bemutatása helyett a szellemi hatóerőkre is figyelmet fordítanának.

[387] Uo, 320.
[388] Uo, 273.
[389] Hans Fehr, 1927, 1-8. Fehr irányzata nem azonosítható a francia mentalitástörténettel vagy a pszichohistóriával. A tömegpszichológiai elemzés itt például inkább programpont a svájci szerzőnél, Eckhartnál pedig egyáltalán nem jelenik meg. Mint arra a következőkben kitérek, Eckhart programja éppen annak a szerzőnek a munkásságával mutat a legkevesebb rokonságot, akitől a harcias jelszót átvette: Fritz Kern vagy Otto von Gierke munkássága már lényegesebb szellemtörténeti hatásnak tekinthető.

Rövid írásában néhány intézményen keresztül mutatta be azt, hogy mit jelent számára a szellemtörténet: szerinte a boszorkányüldözések, a vérbosszú, az istenítélet jelenségei megérthetőek a korabeli mentalitás, pszichológia vizsgálatával. Vérbosszú esetében szerinte például nem csupán ösztönszerű szenvedély (a pszichológia vizsgálati terepe) játszik szerepet a bosszúállónál, hanem az a hit is motiválja, hogy a meg nem bosszult családtag szelleme visszatérhet.[390] E rövid megjegyzések azonban még nem adnak teljes képet a szerző gondolatvilágáról, ezért röviden két összefoglaló munkáját is bemutatom. Fehr egyik első munkája a párbaj intézményéről íródott (1908).[391] Bevezetőjében a párbajt, mint a germánságtól idegen elemet ellenző és betiltani akaró modern mozgalmak álláspontja ellen fejti ki a véleményét. Szerinte nem lehet elfogultan állni a kérdéshez, amit szerinte úgy lehet elkerülni, ha a történeti fejlődés egészét figyelembe vesszük és így szemléljük a párbaj szokásának alakulását. Nem számít, hogy német vagy idegen eredetű, hiszen egyetemes mozgatórugói vannak és más országok történelmében is megjelent.[392] Az intézmény legfontosabb háttere egy szellemi tényező, a becsület. Fehr arra jutott, hogy a német történelemben már régóta ismert szokásról van szó, s szerinte mindig jelen lesz egy olyan (sértettségből táplálkozó) érzés (Gefühl) az emberekben, hogy ha bírói úton nem tudják rendezni a konfliktusukat, akkor a párbajhoz nyúlnak.[393]

A svájci szerzőnél élete későbbi szakaszaiban is a szellemtörténet hatása érvényesült, ami jól szemlélteti, hogy az irányzat reprezentatív képviselőjéről van szó. 1945-ben megjelent könyve a jog és a tragikum viszonyát taglalta egyetemes perspektívában, ugyanakkor határozottan rögzített fogalmi kategóriákon belül.[394] Szerinte a jogérzet az ember lelkében él, ezért elpusztíthatatlan, ám maga a jog csak akkor jön létre, ha az valamilyen külső formában is megjelenik. Jogérzet és jog tehát nem ugyanaz, jóllehet a kettő között van kapcsolat. „*Ahhoz, hogy a jog létezzen, a meggyőződésnek kell valamilyen formában megnyilvánulnia. Ami megnyilvánulás nélkül, csak az ember belsőjében él, az jogérzet, de nem jog*.”[395] A történetiséget és a dinamikát az adja a jognak, hogy a különböző jogok folyton összeütközésbe kerülnek egymással. A jog lehet hasznos és válhat az ember „barátjává”, ám ellenségévé is. A könyv elsősorban a szembenállásokra koncentrál és összefoglalja, hogy az európai történelemben mely jogok kerültek ellentétbe egymással.[396]

[390] Uo., 4.
[391] Fehr, Hans, 1908.
[392] Uo., 1-3.
[393] Uo., 31.
[394] Fehr, Hans, 1945.
[395] Uo., 3.
[396] Ezek a konfliktusok a következők: Nemzetségi és állami jog, országos és helyi jog, hűbéri és városi jog, szokásjog és törvényjog, állami és egyházi jog, valamint természetjog és pozitív jog. E jogok állandó harcban

A fenti gondolatok közül a jogérzet és jog (szellem/idea és a valóság) kapcsolatának jellegére hívnám fel a figyelmet: önmagában a jogérzet kutatása nem vezet a jog megismerésére Fehr szerint, hanem belső és külső együttes kutatása biztosít rá lehetőséget. A jogérzet és jog azonban történetileg változó és nem feltétlenül nemzetekre korlátozódó kategóriák a történész felfogása szerint.

Az Eckhartra nagy hatást tett[397] Fritz Kern a középkori jog- és alkotmány korabeli értelmezését taglalta egy hosszabb tanulmányában, ahol részletesen kitért arra a kérdésre, hogy milyen alapvető különbségek vannak a középkori és a modern jogértelmezés között. Szellemtörténetinek vagy világnézet-történetinek nevezett hermeneutikai módszere[398] nem a „valósággal" foglalkozik, hanem a korabeli jogfelfogás, „jogérzet" (Rechtsgefühl) feltérképezésével: például hivatkozhatott egy bíró a régi, tehát jó és stabil jogra, de lehet, hogy valójában újat alkotott.[399] Az is gyakran előfordult, hogy a jogot egy régi, legendás és szentnek tartott uralkodóra (esetleg Istenre) vezették vissza, ami természetesen nem azt jelentette, hogy tényleg a jelzett személy alkotta azt meg.[400] Kernt elsősorban az érdekelte, milyen gondolati tartalom, világnézet állt pl. az ellenállási jog vagy az uralkodói törvényhozás mögött, azaz nem a jogintézmények tényleges működési mechanizmusa, hanem a háttérben mozgatórugóként érvényesülő ideák foglalkoztatták.[401] Szerinte a középkori törvényeknek, ellentétben a modern törvényhozással, nem a jogalkotás, hanem a pillanati jogszükséglet kielégítése volt a feladatuk. A régi és a jó azonosításából fakadt, hogy minden jogújítást valójában jogvisszaállításként értelmeztek. A régi jog átörökítése a valóságban azonban folyton akadályokba ütközött, hiszen a szokásjog összefoglalásai előtt ritkán vagy soha nem volt írásba foglalva, ezért folyamodtak olyan gyakran pl. az oklevél-hamisításhoz. A középkorban nincs modern közjog, magán- és közjog nem válnak el egymástól, az uralkodó pedig alá van vetve a jogok összességének. A jogbiztosíték az összesség jogérzete, ami rendkívül bizonytalan, gyakran anarchikus állapotokat eredményezett.[402]

A magyar historikus végiggondolta Kern fejtegetéseit a magyar középkori jogfelfogással kapcsolatban és alkalmazta is az értelmezésnél. Kernt az ideatörténet érdekelte, nem a valóság: a középkori jogalkotók elképzelései voltak számára fontosak a jogról, nem feltétlenül az, hogy a jog miként valósult meg és érvényesült. Amennyiben a Kern-féle

állnak, ellentétük kibékíthetetlen és megoldhatatlan, a történelemre nézve viszont épp ez adja meg Fehr számára folytonos változás lehetőségét és a törvényszerűségek elvetését.

[397] Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter c. műve később állandó hivatkozási alap lesz a magyar történésznél.

[398] Fritz Kern, 1919, 1-2.

[399] Fritz Kern, 1919, 28.

[400] Uo, 14.

[401] Uo, 61-64.

[402] Kernhez újabban részletesen: Liebrecht, Johannes, 2016. Ismertetésem a könyvről: Törő László Dávid, 2017.

megfogalmazással szeretnénk visszaadni a szellemtörténet és a timoni gondolatok különbségét, úgy elmondható, hogy Eckhart közjogász ellenfelei az ideákat és a valóságot azonosnak tartották, Eckhartot viszont mindkét (történetileg felfogott és egymástól elválasztott) szféra egyformán foglalkoztatta.[403]

Eckhart tudományos eljárásával tehát egyáltalán nem állt ellentétben a szellemtörténet (még akkor sem, ha a jelszavát valószínűleg a kötet tematikájának kedvéért alkalmazta), hiszen egész jogtörténeti munkásságán végighúzódik egy lényegi probléma: amennyiben be akarta bizonyítani, hogy vitapartnerei modern jogeszméket vetítettek vissza a középkorba és idealizálják a középkori törvényeket, akkor először is meg kellett határoznia a középkori és modern jogfelfogás, illetve a forrásokban megnyilvánuló jogszemlélet és a „valóság" eltéréseit. Itt azonban érdemes egy rövid kitérőt tenni. Eckhart kritikusai többen felvetették, hogy ők már a szellemtörténeti program meghirdetése előtt is szellemtörténészek voltak, hiszen a közjogias érzetű magyar géniusz történetét írják. Helyenként az Eckhartról írt későbbi értékelésekben is felbukkant az a vélemény, hogy mindkét oldal bizonyos fokig szellemtörténetet művelt.[404] A két szembenálló álláspontot mégis egy világ választotta el egymástól. A szellemtörténeti módszert üdvözlő Tomcsányi Móriccal szemben Eckhart igyekezett ezt nyilvánvalóvá tenni: „*Tomcsányi furcsa szellemtörténetet ajánl, melynek alapja előre adva van. A szellemtörténet is csak az adatokból indulhat ki, nem praeconcepta ideából. Az ilyen fajta szellemtörténészkedésre a jogtörténetnek nincs szüksége. Régi korok jogi fejlődését csak saját jogi szemléletükkel nézhetjük.*"[405] Az Eckhart-vitáról író Mályusz Elemér is élesen elválasztotta Eckhart és a közjogászok szellemtörténettel kapcsolatos nézeteit: „*A népszellem és nemzeti szellem előre körvonalazott szerepéhez a történeti anyag csak járulékos elem lett; az anyag, szép konstrukciók kedvéért, köteles volt teret engedni a szellem előtt. Eckhart kritikusai ezt a módszert, ezt az alapjában véve tudománytalan eljárást tekintik szellemtörténetinek.* […] *Minden soruk elárulja, hogy nem vették maguknak a fáradságot, hogy megismerjék, mit jelent a 'szellemtörténet' kifejezés, mit ért azon a nyugateurópai tudományosság.* […] *A mai szellemtörténet nem történelmen felül álló Geist-et akar belemagyarázni az egyes korokba vagy népek életébe, nem azt mondja, hogy a legősibb, primär elemek – a romantika ezen requisitumai – a sorsdöntőek, hanem minden korszak*

[403] Ezzel pedig a szellemtörténeti jogtörténet sajátos eckharti recepciójára hívnám fel a figyelmet. Eckhart az általa mindig egy kis szkepszissel tekintett „teóriát" akarta kiegészíteni a „valóság" kutatásával.

[404] „*Jóllehet maga is szellemtörténeti alapokon állt, felismeri, hogy kialakult a magyar alkotmány- és jogtörténetnek egy soviniszta szellemtörténeti alapja, amely nemzeti színűre mázolt tudományos kínai fallal akarja körülvonni ezt a hibás felfogást.*" Weltner Andor, 1957, 224.; „[Eckhart társadalomtörténeti érdeklődése] *nem jelenti azt, hogy mellőzte volna az eszmei tényezőket, s bár ezeket valóságos helyükre szorította vissza, konkrét elemzései mégis gazdagabban ábrázolják a jogi áramlatokat* […], *mint a szellemtörténeti eszközöket alkalmazott, de az anyagban nem elmélyült vitapartnerei.*" Székely György, 1986, 319.

[405] Eckhart Ferenc, 1931d, 294.

gondolkozásmódját, világnézetét, életszemléletét az illető kor eseményeiből és kulturális állapotaiból akarja megismerni."[406] 1955-ben Sarlós Márton szellemtörténet ellen érvelő írásában is összemosta a különböző „szellemeket", így Eckhart akkor ismét kitért a kérdésre: „*Ezután következik az én 1931. évi cikkem. Szavak egyező hangzásával állapítja meg Sarlós Márton professzor, hogy én tulajdonképen ugyan azon az elvi alapon állottam, mint a megtámadott Timon-féle jogtörténeti irány és a magyar közjogászok. Azok tudvalévően mindent a magyar nép veleszületett közjogi szelleméből vezettek le az alkotmányfejlődésben. Én pedig ismételten a korszellemről írok. Ha Sarlós Márton professzor figyelmesebben, kritikával olvasta volna cikkemet és a hozzáfűződő, Molnár Kálmán, Tomcsányi Móric, Kérészy Zoltán, Nagy Miklós stb. által külön-külön irt értekezéseket, úgy látta volna a különbséget.*"[407] A „jogérzet", „jogfelfogás", „népszellem" és más hasonló kifejezések tehát jelentősen megnehezítették a szellemtörténet jogtörténeti recepcióját, mivel már ismertek voltak a közjogászok körében, ám egészen más jelentéstartalommal. Ez azért fontos tény, mert ez alapján érthetőbbé válik, hogy miért inkább a történeti látásmódra és a forráskritikára való hivatkozás válik a későbbiekben Eckhart hangsúlyosabb fegyverévé a szellemtörténet helyett.

Eckhart a szellemtörténetet egy átfogóbb megközelítésmód szempontjából tartotta előnyösnek, persze alkalmazásának mértékétől függően: „*Nem kívánatos természetesen a jogtörténelemben a szellemtörténeti elem túlzásbavitele, mert ez csak a rendszerezés rovására lenne, de helyeselnünk kell egyes német jogtörténészeknek az újabb időben hangoztatott követelését: Több szellemtörténetet a jogtörténetbe! Itt is, mint minden történeti tárgyban, a gondolat mindig előbb volt meg az intézménynél. A pusztán intézmények történetének tárgyalására szorítkozó jogtörténet nem kelthet szélesebb körű érdeklődést. A jogtörténet feladata, persze így jóval nehezebbé válik, mert tágkörű történeti ismeretek lesznek a tudomány művelésének elengedhetetlen előfeltételei.*"[408] A szöveg szerzője – a korábbi írásaihoz hasonlóan – felváltva hangsúlyozza a gazdasági, társadalmi és szellemi tényezők történelemformáló hatását, írása alapján tehát pontos képet alkothatunk arról, hogyan képzelte el Eckhart a kiegyensúlyozott jogtörténetet.[409] Az elmondottaknak köszönhetően különböző helyzetekben is tudott „játszani", lavírozni a szöveggel. 1931-ben a materializmus vádjára azt válaszolta Kálnoki Bedő Sándor parlamenti képviselőnek, hogy ő az ideák történeti szerepét

[406] Mályusz Elemér, 1931, 413-414.
[407] ELTE ÁJTK kari ülés 10. p.
[408] Eckhart Ferenc, 1931b, 273.
[409] Jellemző a következő okfejtés Eckhartra: „*A magyar alkotmányfejlődés analógiáját megtaláljuk a lengyel, de különösen a cseh közjogi fejlődésben. Ez első pillantásra nagyon meglepő, de ha az alkotmányfejlődés tényezőit ismerjük, könnyen megmagyarázható. A jogfejlődés legfőbb tényezői, a gazdasági és társadalmi, ezen országokban megegyezők voltak. Ehhez járul, hogy a közjogi berendezkedés mindkét államban, épúgy mint nálunk, a frank-német jogfejlődésről vette mintáját, tehát a gondolati, a szellemi háttér is azonos volt*." Uo, 301.

népszerűsítő kötetbe írt, tehát nem lehet materialista.[410] Később Sarlós Mártonnal szemben az „ideák" helyett főleg tanulmánya gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásait emelte ki.[411] Érdemes az értékelés előtt még röviden foglalkozni Eckhart 1955-ös önreflexiójával. A szöveg egyik érdekessége, hogy a beszélő úgy próbálja beállítani az 1931-es tanulmány megírását, hogy azt egy friss, számára váratlanul bekövetkezett váltás idején, Bécshez képest megváltozott környezetben írta, így a szellemtörténettel is meggondolatlanul foglalkozott. Egy történetfilozófia művelésére és néhány ismertebb szerzőre leszűkített szellemtörténettel[412] szemben álló, adatkutató és segédtudományokra támaszkodó történész-kép jelenik meg benne: „*Így ért 1929-ben az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter felszólítása, hogy pályázzam meg a Király János nyugalombavonulásával* [sic!] *megürült II. magyar jogtörténeti tanszéket. A miniszter célja volt – mint nekem mondotta –, hogy végre a jogi karon is tudomást szerezzenek a magyar történettudomány eredményeiről. Amikor Budapestre jöttem, itt új szellemi környezetbe kerültem. Itt akkoriban virágzóban volt Thienemann Tivadar és Szekfű Gyula égisze alatt megalakult MINERVA TÁRSASÁG a szellemtörténeti irányzat ápolására. Magam sohasem foglalkoztam azelőtt szellemtörténettel, sőt történetfilozófiával sem. A bécsi 'Institut für österreichische Geschichtsforschung'-ban, melynek tanítványául vallhattam magamat, történetfilozófiáról sohasem esett szó. Ellenkezőleg, – mint ma is – a történeti segédtudományokkal es a történeti adatkutatás módszereivel foglalkoztak ott. Itt Budapesten felfedezve filozófiai műveletlenségemet, elővettem Dilthey, Troeltsch és Max Weber munkáit. Bevallom az első kettőt sohasem tudtam megemészteni.*"[413]

Eckhart 1931-es tanulmánya jól illeszkedik korábban publikált írásainak sorába és a szellemtörténeti alapú jogtörténeti munkák is alapvetőek voltak az új jogtörténeti irány

---

[410] Eckhart Ferenc, 1931f, 7.

[411] „*Egy évvel Budapestre jöttem után merült fel az a gondolat, hogy gyűjteményes munkában 'A magyar történetírás új útjai' címen megírják az egyes történettudományi ágaknak a szellemtörténethez való viszonyát. Nekem a gondolat jól jött programom kifejtésére. Ennek a súlyát épen az adta meg, hogy magyar jogtörténet katedrájáról hangzott el. Tartalmát ennek az 50 oldalas cikknek nem mondhatom el, csupán azt, hogy elején és a végén hangoztattam ugyan a szellemtörténet fontosságát, de ami közben van, az inkább a társadalom és gazdagtörténet fontosságát hangsúlyozza. Ma egy negyedszázad múlva szellemtörténet elveit a történelmi materializmus ismeretében ugyan elvetem, de amit egyébként írtam a cikkben, azt ma is fenntartom.*" ELTE ÁJTK kari ülés 9. p.

[412] Thienemann Tivadar ugyanilyen alapon a volt Eötvös-kollégisták közül senkit nem tartott szellemtörténésznek, amikor emigrációban a magyar történetírásról írt. A Hóman-kötetről pl. így vélekedett: „*A kötet nem volt szellemtörténet, nem is akart az lenni. Helyenként, elvben, futólagosan ugyan szó esik szellemtörténetről, Szekfű ugyan több német történész nevét fölsorolván Diltheyt is említi, de különben róla, történetfelfogásáról nem esik szó. A kötet jellemző tulajdonsága, hogy filozófia-mentes.*" Thienemann Tivadar, 2010, 70.

[413] ELTE ÁJTK kari ülés 8. p. A fogalmazványban még szerepelt egy megjegyzés Weberről, ami a beszédben nem hangzott el: „*Itt Bpesten hallom a szellemtört jelszót elővettem a szeltört. szellemi szülőit*: [Wilhelm] *D*[ilthey] [Ernst] *Tr*[oeltsch] *Max Weber-t. Mondhatom, nem tudtam elolvasni és megemészteni az első kettőt, míg Max W*[eber]*b*[en] *találtam valamit*." Eckhart Ferenc felszólalásvázlata Sarlós Márton vádjai ellen. MTA KK Ms 5617/21. 2. p.

kidolgozásához, későbbi megvalósításához. Akár úgy értelmezzük jelen esetben a szellemtörténetet, mint történetileg felfogott jogeszmék kutatását[414] (amit Eckhart összekapcsolt a gazdaság- és társadalomtörténettel), akár egy társadalom-, gazdaság-, eszme- és jogtörténeti szintézist értsünk alatta, a történész programja lényegét tekintve mindkét változatnak megfelelt.[415]

Álláspontok a vitában

Eckhart leghevesebb bírálói a programtanulmányát és szerzőjének jogtörténeti tevékenységét joghallgatók számára káros hatásúnak,[416] illetve „új Jásziizmus"-nak nevezték.[417] Eckhart szerintük „romboló csákánnyal bontja" koruk magyar közjogának falát,[418] „kritikai nyilakat lő" a korábbi alkotmánytörténészekre[419] és „ostor"-ral, „lángpallos"-sal sújt le rájuk.[420] Az éles megfogalmazások, a reakciók nagy száma és terjedelme is szemléltetik: a vitapartnerekre erős hatást gyakorolt Eckhart írása. Melyek voltak a főbb véleménykülönbségek, ellenérvek, illetve milyen különböző táborokat lehet konstruálni az egyes személyeknek a vitában való részvétele alapján? Jelen alfejezetben a főbb álláspontokat igyekszem felvázolni, értelmezni, kiegészítve néhány, történészi levelezésekből feltárható véleménnyel, így Angyal Dávid és Károlyi Árpád megjegyzéseiről is szó esik majd. Mint arra az irodalmi áttekintésben utaltam, a publicisztikai és a parlamenti reakciókat többen feldolgozták már, ahogyan ismert az Eckhart tanulmányára érkezett, publikált reakciók többsége is, hiszen a történész életművének egyik legtöbbet tárgyalt epizódja a szóban forgó vita. A diskurzus azon elemeire koncentrálok itt, amelyek Eckhart és más történészek, jogászok koncepciójának megismeréséhez véleményem szerint szükségesek.

---

[414] Eckhart a tanulmány megírásakor így tekintett rá, felfogásában ezért volt szükséges azt kiegyensúlyozni. „*Jó, hogy a könyv létrejön, bár nekem a nyári hónapok miatt nem alkalmas időben jött. Félek azonban, hogy a közölt munkatársak mellett kissé túlságosan szellemtörténeti, illetőleg hús és vér nélküli lészen. Dékány* [István] *sohasem írt, csak teóriát, s bizonyára ilyen lesz cikke is.* […] *A könyv témája amúgy is teoretikus és tartok tőle hogy végeredményben (Dékányi* [!]*, Szentpét. Thien.) lapos lesz és nagyjából mindnyájan ugyanazt fogjuk mondani, ami a publikumnak unalmas lesz.*" Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1930. július 25-én. ELTE EKK, G628. 29. levél.

[415] Mályusz Elemér a már említett írásában kifejtette, hogy nem elég egy eszmét vizsgálni a szellemtörténet műveléséhez, hanem a szellem történetét össze kell kapcsolni a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődéssel. Mályusz Elemér, 1931, 414.

[416] Kálnoki Bedő Sándor, 1931a, Nagy Miklós, 1932, 122.

[417] Milotay István, 1931. Jászi Oszkár felemlegetése Eckhart kapcsán a cikk írója szerint nemzetietlen történeti materializmussal való rokonságra próbál utalni.

[418] Tomcsányi Móric, 1931b, 287.

[419] Tomcsányi Móric, 1931a, 162.

[420] Molnár Kálmán, 1931, 3-4. és 53. Eckhart közjogász vitapartnereivel kapcsolatos értékeléseim nem munkásságuk egészére (pl. jogászi tevékenységükre), hanem elsősorban jogtörténeti nézeteikre vonatkoznak. A jogtörténettel kapcsolatban ugyanis jól nyomon követhető, hogy alapvetően Timon Ákos szemléletmódjához köthetők.

Eckhart tanulmányának kritikusai a publicisztikában többek között Balla Antal, Kálnoki Bedő Sándor, Polónyi Dezső, Milotay István, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Pekár Gyula, Pethő Sándor, míg a parlamentben Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter és Kálnoki Bedő Sándor voltak. A történész írása ezen kívül egy székesfehérvári legitimista gyűlésen is felszólalás tárgyát képezte Ugron Gábor részéről. Az Országgyűlési Könyvtár igazgatója, Nagy Miklós két nagyobb cikkben támadta a szellemtörténetet és Eckhartot a Budapesti Szemlében.

A nevezett szerzők[421] egyik visszatérő kifogása szerint a történész aktuális politikai célokat hátráltat a sajátos magyar közjogi szellem létének kétségbe vonásával, ráadásul a szomszédos országok és/vagy a hazai ellenzéki pártok számára szolgáltat muníciót történetírásával. Balla Antal a trianoni béke elleni küzdelem ellehetetlenítését vetette Eckhart szemére: „*Egyik nemzeti büszkeségünk az volt, hogy a jogban nagy, önálló és eredeti dolgokat alkottunk. A trianoni gyászos békediktátum óta sok egyéb érveink között ezt is belekiáltottuk a világ fülébe* […]”.[422] Kálnoki Bedő Sándor emellett az ország külföldi megítélését is veszélyeztetve látta: „[…] *egyszerű székely lelkem minden erejével kell tiltakoznom az ellen, hogy a magyar ifjuság ezen az 'új úton' vezettessék tovább és a külföld a mi kultúrértékünk felől ilyen módon világosíttassék fel*.”[423] Milotay István „új Jásziizmusnak” nevezte Eckhart jogtörténeti fejtegetéseit, amelyek függetlenül attól, hogy igazak-e vagy sem, szerinte jelentősen rontják a magyar jogalkotó géniusz tételéből fakadó, motiváló erőt.[424]

Egy másik vitapont módszertani jellegű volt, s a jogászi és történészi gondolkodás különbözőségeivel állt összefüggésben. Polónyi Dezső szerint a „*történetírásnak mintegy téglaszerűen formálódott **tényeivel** szemben, a jog térbelileg egyáltalán nem, időbelileg alig körülhatárolható **eszme**, amit tisztára az emberi képzelet termel.*”[425] Ebből kifolyólag a jog

[421] Eckhart írására közülük először Pethő Sándor reagált a Magyarság című hírlapban. A cikk írója leginkább a sajátos magyar közjogi és katonai erények kisebbítését sérelmezte és felhívta az „illetékes szakférfiak” figyelmét a szerinte túlzó tanulmányra. Pethő Sándor, 1931.

[422] Balla Antal, 1931, 35.

[423] Kálnoki Bedő Sándor, 1931a, 7. Pekár Gyula cikke döntően szintén erre az érvelésre épített. „*Én Istenem, hisz az újat kereső tudós történész gyakorolhatná elmeélét más irányban is, p. o. miért nem pécézi ki Európa közönyét a török ellen vérző Magyarországgal szemben, mért nem mutat rá arra, hogy ez a hálátlan Európa, mely bennünket feldarabolt, mennyivel tartozik, vagyis tartoznék hazánknak?* […] *Ily körülmények között én az 'objektív szent igazság' számára más egyéb feladatokat is látok,* […] *nemcsak a Szent Korona tanát nullifikálni, speciálisan nagyszerű közjogi intézményeinket a nyugati hűbériség javára kisebbíteni, hanem* […] *a magyar múlt történeti fajsúlyára rámutatni."* Pekár Gyula, 1931, 4.

[424] „*Annál, hogy a szaktudomány szempontjából melyik vitázó félnek van valóban igaza, sokkal jelentősebb ránk nézve az a szomorú tény, hogy íme, elesettségünk, letiportságunk nehéz napjaiban az egyetemi tanszékről nem a lelkek felemelésén, nemzeti önérzetünk és öntudatunk élesztésén, hanem hitünk és nemzeti géniuszunkba vetett bizakodásunk elsorvasztásán dolgozhatnak.*” Milotay István, 1931, 1.

[425] Polónyi Dezső, 1931a, 33. Kiemelés az eredetiben.

tanulmányozása inkább a jövő számára is tanulságokat feltáró művészet, mintsem mítoszromboló tudomány.[426]

A szellemtörténet értelmezése számos reflexiót váltott ki. A bírálók számára a szellemtörténet elsősorban akkor lehet helyes tudományos eljárás, amennyiben a közjogi magyar géniuszt helyezi előtérbe és nem egyedüli módszerként fogadják el a történészek. Az Eckhart által képviselt változatát azonban materialistának,[427] nemzetietlennek, túlzónak tartották és vitatták például a külföldi szellemtörténeti szerzőkre való hivatkozást és gyakran ezzel összefüggésben az európai/egyetemes történeti látásmód kialakítására való törekvéseket.[428] Felmerült a múlt eseményközpontú megközelítésének védelmezése is: Nagy Miklós szerint a szellemtörténet szintetikus módszere a történetírás „alapját", az eseménytörténetet szoríthatja háttérbe.[429] Bajcsy-Zsilinszky Gömbös Gyula figyelmébe ajánlotta a szellemtörténetről és Eckhartról írt, militáns hangvételű cikkeit.[430] Bajcsy szerint a szellemtörténészek (elsősorban Szekfű és Eckhart) az állampolitikát, az alkotmányt és a katonai, államférfiúi erényeket lenézik és jelentéktelennek állítják be a magyar történelem vonatkozásában. Amikor tehát Eckhart korszellemből, hűbéri jogfelfogásból, európai műveltségből magyarázza Anonymus és Kézai államelméleteit vagy az Aranybullát, akkor a szellemtörténet ellen „kardot rántó" kritikus szerint a sajátos és örök, „ősmagyar" had- és államszervezési hagyományokat kisebbíti, az állampolitikát pedig alárendeli a kultúrának. A programtanulmány azon kitételét, hogy a cseh, lengyel és magyar társadalmi, gazdasági viszonyok hasonlósága is befolyásolta ezen országok jogfejlődését, „malomalatti történelmi materializmusnak" nevezte.[431]

---

[426] „*Ám a jog legendáit nem szabad a tudomány bonckésével apró incidensekre darabolni, mert ezzel az egész élő organizmus pusztul; hanem a megértő hivatásművész egész szeretetével kell annak tanulságait a jövő szempontjából gyümölcsöztetni* […]". Uo.

[427] A materializmust a tekintélyrombolással és a gazdasági, társadalmi tényezők kiemelésével azonosították. „[…] *százszor vágatnám le inkább a kezemet, hogysem tudományos meggyőződésemet ilyen kihívó, intézményeket és tudós embereket ilyen durván lekicsinylő formában vetném papírra* […]. *Ebben a tekintélyrombolásban éreztem én a 'történelmi materializmus' szelét, amely nem ismer tekintélyt és azt tanítja, hogy vallás, erkölcs és jog csak visszaverődései, reflexei az illető kor gazdálkodásának, gazdasági erőviszonyainak.*" *Vita a magyar történetírás új útjairól*. Kálnoki Bedő Sándor, 1931b, 7.

[428] „*De a magyar történetíró ne akarja például az Aranybulla ellenállási jogát Fritz Kernre való hivatkozással összefüggésbe hozni a hűbériség ellenállási jogával* […]". Polónyi Dezső, 1931a, 34.

[429] Nagy Miklós, 1931, 331-332.; 336. Amennyiben a szellemtörténetnek van létjogosultsága, úgy a nemzeti szellem erejét kitüntetett figyelemben kellene részesítenie, mint azt egy későbbi írásában kifejti. „[Eckhart] *a nemzetek fejlődésében csupán a külsőleg nagyjából hasonló mozzanatokat, fejlődési típusokat méltatja figyelemre és azonos elnevezésekből von le messzemenő következtetéseket, ellenben szellemtörténész létére elhanyagolja a nemzetegyéniségek fejlődésében az egyező külső formák mögött ható eleven, belső szellemi erőt* […]". Nagy Miklós, 1932, 88.

[430] Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931a; Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931b; Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931c.

[431] Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931c, 4.

A történetírás „modernizálásának" néhányan külön negatív jelentéstartalmat tulajdonítottak.[432] A kifogások alapján a legtöbben lényegében tévedésnek, az egyetemi hallgatók számára károsnak tartották Eckhart programját és tételei visszavonására szólították fel a történészt.[433]

Eckhart első körben a Nemzeti Újság, a Budapesti Hírlap és a Pesti Napló hasábjain válaszolt.[434] Érvelésében – retorikai fogásként – élesen és ironikus hangnemben választotta el egymástól a tudományos és politikai kérdéseket:

„*Újból megkondulnak a vészharangok. Megint a tudomány fenyegeti a hazát. Mindenfelől felhallatszik már: 'Tiszteljük, becsüljük a tudományos vélemény szabadságát, de…'. Ámulva kérdem magamtól, mi történt. Tudományos cikket írtam a magyar alkotmány és jogtörténetről, melynek eredményei tulnyomó részükben nem is az én fejemből pattantak ki. Egy illúziókat tápláló felfogással szemben visszatértem a régi tudósokhoz, Frank Ignáczhoz, Ladányi Gedeonhoz, Hajnik Imréhez, Balogh Jenőhöz, a magánjogi dolgokban pedig alig mondtam többet, mint Illés József.*"[435]

Eckhart némileg szerénykedve említi a korábbi jogtörténészek neveit, ám valójában a tanulmányában foglaltak (pl. az erőteljes szellemtörténeti és társadalomtörténeti alapú jogtörténet követelése) már túllépték a felsorolt szerzők eredményeit és szemléletüket. Ezt minden bizonnyal ő is tudta, ezért így folytatta: „*A régibb, nemes hagyományokon felnőtt jogtörténeti iskola tanításaihoz hozzácsatoltam a történeti kutatás néhány új eredményét s így született meg az a tanulmány, a mely miatt a magyar ifjúság hazafiasságát kell félteni tőlem.* […] *Tudományos érveket, perdöntő adatokat nem hallottam eddig, hanem csak politikai szempontok emlegetését.* [...] *A politika hát újból támadja a tudományt, pedig a kettőnek semmi köze sincs egymáshoz. Ez az újabb magyar történetírók összességének meginghatatlan nézete* […]".[436]

A történész szerint a modern történetírói eredmények (forráskritika és a szellemtörténet) ismerete az ifjúságnak és általában véve a „hazafiasságnak", tehát a nemzeti szempontoknak sem tenne rosszat. „*De kérdezem, szerényebb lesz-e annak az ifjúságnak a lelke, kisebb lesz-e annak az ifjúságnak a hazafisága, mely nem hisz az ősmagyar nemzetgyűlések teljesen modern jogkörében és nem hisz semmiféle alkotmánytörténeti illúzióban, amint a történettudomány már évtizedek óta nem hisz bennük. Élni fog azonban a*

[432] Polónyi Dezső újabb cikke („*Modern képrombolók*") a Hóman szerkesztette kötetről elsősorban Szekfű Gyula ellen íródott, ám alkotmánytörténeti fejtegetései az Aranybulla ősi magyar szabadságideát megtestesítő voltáról természetesen Eckhartnak is szóltak. Polónyi Dezső, 1931b.
[433] Ugron Gábor, 1931, 11.
[434] Eckhart Ferenc, 1931e, Eckhart Ferenc, 1931f, Eckhart Ferenc, 1931g.
[435] Eckhart Ferenc, 1931e, 1.
[436] Uo.

lelkében a történeti valóságok szilárd ismerete és a történeti ideáknak az alkotmány és jog terén is érvényesülő hatásában való hit."[437] A materializmustól elhatárolta magát és leszögezte, hogy a kötet tanulmányai a szellemtörténet érvényesítését célozzák.[438] A Nemzeti Újságnak küldött – a szokásos eckharti gúnyolódást tartalmazó – nyilatkozatában arra tért ki, hogy a Szentkorona-tan történeti tradícióját nem tagadja, de szerinte nem olyan régi államelméletről van szó, mint azt sokan gondolják. „*Miként a hírlaptudósításokból értesülök, Ugron Gábor képviselő úr a székesfehérvári legitimisták alakuló gyűlésén, e párt köztiszteletben álló vezetői jelenlétében, támadást intézett ellenem amiatt, hogy szerintem a szent korona tanát kétszáz évvel ezelőtt csinálták volna és hogy ilyen tanok hirdetése miatt ő engem nem tart alkalmasnak arra, hogy a Pázmány Egyetemen a közjogot tanítsam. Ezzel szemben ki kell jelentenem, hogy én soha sehol sem írtam vagy mondottam, hogy a szent korona tanát kétszáz évvel ezelőtt csinálták, mert miként azt mindenki tudja, a szent korona tanát már Verbőczy Hármaskönyvében a 16. század elején megformulázta s e tan gyökerei a Verbőczy előtti korba messze visszanyúlnak. Ugron Gábort különben is megnyugtathatom, hogy nem a közjog, hanem a jogtörténet tanára vagyok. Minél magasabb állású politikus valaki, annál inkább kötelessége, mielőtt mást a nagy nyilvánosság előtt megtámad, a tényállásról tájékozódni. Meg kell állapítanom, hogy Ugron Gábor képviselő úr ezt elmulasztotta.*"[439]

Eckhart mellett nyilvánosan állást foglaltak egyetemi hallgatói, valamint az Állam- és Jogtudományi Kar is.[440] A parlamentben Farkas Tibor legitimista és Várnai Dániel szocialista képviselők, valamint Klebelsberg Kuno kultuszminiszter szólaltak fel Zsitvay és Kálnoki támadásaival szemben.[441] A különböző hírlapok hasábjain Hóman Bálint és Szász Zoltán érveltek a tudományos véleménynyilvánítás szabadsága és/vagy a szellemtörténet mellett.[442]

---

[437] Uo.

[438] Eckhart Ferenc, 1931f, 7.

[439] Eckhart Ferenc, 1931g, 6.

[440] Tanítványok nyilatkozata, 1931, 15. A Kar határozatának szövegét ld.: Eckhart Ferenc egyetemi tanári működésére vonatkozó anyag. Iratok, jegyzőkönyvek, vizsgatételek. MTA KK Ms 5614/107. Az 1931. május 1-én kelt dokumentum szövege szerint Zsitvay Tibor felszólalása a parlamentben a tudomány függetlenségét sértette meg, ezért a kar a tudományos kutatás szabadságát védelmébe véve egyhangú támogatásáról biztosította Eckhartot.

[441] Klebelsberg szerint nem a parlamentnek, hanem a tudományos életnek kell eldöntenie a vitát. Farkas gyengének tartotta a kultuszminiszter kiállását, ezért hozzátette, hogy Timon Ákos nézeteit már a kortársai is élesen bírálták, ezért Eckhartnak minden joga megvan például a Szentkorona-tant átértelmezni, ráadásul a tudományos igazságok idővel változhatnak. Ez utóbbi megjegyzését közbekiáltások kísérték arról, hogy a nemzeti ideálokat nem szabad megváltoztatni. Az ügyről később véleményt nyilvánító Várnai történelemszemléletéről meglehetősen távol állt a szellemtörténet, ugyanakkor Eckhart tanulmányának némely elemével (így az angol és magyar alkotmányfejlődés rokonításának cáfolatával) egyetértett. Klebelsberg és Farkas vitáját Zsitvayval ld.: Az országgyűlés képviselőházának 495. ülése 1931. április 30-án. Képviselőházi napló, XXXV. köt. 1931. április 21.–1931. május 7. 284-286. Várnaihoz ld.: Várnai Dániel felszólalása. Az országgyűlés képviselőházának 504. ülése 1931. május 13-án. Képviselőházi napló, XXXVI. köt. 1931. május 8.–1931. május 22. 246-248.

[442] Szász Zoltán, 1931, 36.

Hóman szerint a szellemtörténeti program mögött szakmailag elismert tudósok (a Minerva Társaság alapítói) állnak, akik célul tűzték ki a történészi módszerek fejlesztését anélkül, hogy a nemzeti szempontokat ezzel háttérbe szorítanák. A szellemtörténet épít a hagyományos forrásanalízisre, ám tematikai és módszertani bővülést jelent a korábbi generációk munkáihoz képest: szintézisre törekvő követői a szellemi tényezők középpontba állítása mellett fontosnak tartják a gazdaság és társadalom történetformáló erejét is.[443] Hóman nyilatkozatával ellentétes nézeteket fejtegetett Berzeviczy Albert az általa inkább régi-új jelenségnek tartott szellemtörténetről és Eckhart tanulmányáról, mivel szerinte az „új irány" követői részéről nem tudományos átértékelés, hanem a nemzeti múlt, különösen a liberalizmus és a függetlenségi mozgalmak, szabadságharcok politikailag motivált leértékelése zajlik.[444]

Az említett reflexiókkal párhuzamosan más fórumokon is fellángolt a vita Eckhart Ferenc és a Timon Ákos felfogását védelmező kritikusok között. Azonos táborban helyezkednek el Molnár Kálmán és Kérészy Zoltán pécsi, valamint Egyed István és Tomcsányi Móric budapesti egyetemi tanárok, akik külön könyvekben, tanulmányokban szálltak vitába Eckharttal. Tomcsányi és Molnár nagyjából egy időben közölték írásaikat és hasonló érveket sorakoztattak fel. Szembetűnő, hogy Tomcsányi sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett Szentkorona-tanról alkotott felfogása kifejtésére, mint Eckhart, akit ezért külön elmarasztalt: „*Úgy látszik, Eckhart nem akar tudomást venni a szent korona tanáról, amely pedig az államfogalom, az államegység, az államszemélyiség legtisztább magyar közjogi kifejezése.*"[445] A király és a nemesség organikus egységére építő tan szerinte nem csak a királyt előtérbe helyező patrimoniális uralmi formát, de a két fél közötti szerződéses viszonyt (rendi dualizmus) is kizárja a magyar alkotmánytörténetben. Tomcsányi számára a legtisztább, már a vérszerződéstől datálható kontinuitást, magyar nemzeti sajátosságot a minden korszakot átfogó organikus Szentkorona-tan fejezi ki: „*De egyelőre még visszatérve a szent korona tanához, nyomatékkal kell rámutatnunk arra, amint ez az eddigiekből is kitűnik, hogy a közjogi tan nem valami akadémikus, merőben elméleti elgondolás, hanem az állami életben érvényesülő eleven erő.*"[446] A tant szerinte is Werbőczy fogalmazta meg először, de már a vérszerződéstől kezdve érvényesültek alapelvei. Eckhart közjogász kollégájának történelemszemléletéhez fontos adalékot nyújtanak még a vérszerződés közjogi tartalmának jelentőségéről írott sorai: „[…]*de a közjogi csíra megvan* [a vérszerződésben – T.L.D.], *s kezdetleges, rudimentáris tények igazi értékét és jellegét legjobban a későbbi organikus fejlődés figyelembevételével lehet mintegy retrospective megállapítani. Hiába, a tölgymagból*

[443] Hóman Bálint, 1931.
[444] Berzeviczy Albert, 1931.
[445] Tomcsányi Móric, 1931a, 163.
[446] Uo, 166.

tölgyfa, a búzamagból meg búza kel ki. Így van ez a vérszerződés és a Szent István központosított uralmának elbírálásával is."[447]

Molnár Kálmán egy külön könyvet jelentetett meg reakcióként.[448] Tomcsányihoz hasonlóan úgy vélte, hogy amennyiben voltak soviniszta túlzásai a magyar alkotmánytörténet-írásnak és Timonnak, azok már helyre lettek igazítva, így Eckhart kritikája, útkeresése nem megalapozott.[449] Az Etelköztől tartó alkotmánytörténeti folytonosság és a magyar jogi géniusz (mint spirituális elem) forrásokon (mint materialista elemek) keresztül nem mindig megfogható létezése mellett érvelt és külön fejezeteket szánt a Szentkorona-tan magyarázására.[450] Jóllehet Molnár megjegyezte, hogy Eckhart ezzel a kérdéssel konkrétan addig nem foglalkozott, érveit döntően mégis erről fejtette ki vele szemben. „*Valóban, Eckhart keveset írt tanulmányában közvetlenül a szent koronáról, s a szent korona tanáról, de amit e kérdéssel a legszorosabb kapcsolatban lévő dolgokról írt, az alig egyéb, mint a szent korona tanának legteljesebb negligálása.*"[451] Míg például Bajcsy-Zsilinszky Endre elvetette a szellemtörténet alkalmazásának érvényét, addig Molnár és Tomcsányi előnyösnek értékelték az irányzatot, amennyiben a közjogi magyar géniusz történetével foglalkozik: „*Vagyis a jog a néplélek lecsapódása. Nem a néplélektől elszakadt, azzal szemben önállósult forma, hanem a néplélek jogi oldalának formája. A jog a népszellem egy darabja!* […] *Lelkesen visszhangozzuk tehát Eckhart figyelmeztetését Eckharttal szemben: Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!*"[452]

Eckhart a Magyar Jogi Szemlében válaszolt a két szerzőnek. Elutasította azt, hogy programtanulmányának az aktuális közjogi viszonyok taglalása lett volna célja, inkább a középkorra koncentrált, ahol viszont modern értelemben vett nemzeti szellemről nem lehet beszélni.[453] A magyar királyi hatalom első két évszázada eltért a feudális és demokratikus berendezkedéstől is, ami az uralom patrimoniális jellegével magyarázható. A kifejezés alatt „*Szent Istvánnak és utána jó két évszázadon át utódainak az államszervezetét értjük, mely a*

[447] Uo, 169.

[448] Csuday Jenő már közvetlenül a programtanulmány megjelenése után arra bíztatta Molnárt, hogy vegye fel a küzdelmet Eckhart nemzetietlennek tartott működésével szemben. „[…] *szomorúsággal tölt el az, hogy már a közjog karán is megkezdték nemzeti értékeink rontását. Kérlek, tudásoddal vess annak útjába akadályt, mint én küzdök most még egyenlőre* [sic!] *czikkekkel Hóman–Szekfű nemzetrontása ellen.*" Csuday Jenő levele Molnár Kálmánnak 1931. január 27-én. MTA KK Ms 6216/179. A levélben említett, Hóman Bálint és Szekfű Gyula történetírása ellen írt cikkek később önálló könyv formájában is megjelentek: Csuday Jenő, 1932.

[449] Molnár Kálmán, 1931, 28.

[450] A nemzeti jogi géniuszról írja a következő, szerzőjének szemléletéről árulkodó sorokat: „*Nem szabad csupán azt nézni, hogy mi hogyan volt, hanem azt is szükséges kutatnia* [A jogtörténetnek – T.L.D.], *hogy a nemzeti jogi közmeggyőződése szerint* ***hogyan kellett volna lennie.***" Uo, 54. Kiemelés az eredetiben.

[451] Uo, 27.

[452] Uo, 57.

[453] Eckhart Ferenc, 1931c, 201.

királyi földbirtokszervezeten, a királyi magángazdaságon épült fel.”[454] Anonymus szövegrészeit nem tekintette hiteles forrásnak a honfoglalás korára, a vérszerződésre, de nyugati, egyházi műveltsége okán a „nemzeti köztudatra” nézve sem.[455] A patrimoniális királyság kialakulásának okait a földbirtokszervezet jellegén kívül Eckhart itt a magyarság török eredetű népekkel való keveredésével magyarázta. Ennek tudható be szerinte, hogy „*a magyarság is, mint a többi török nép, csak önkényes fejedelmek vaskeze alatt hajthatta végre nemzetté egyesülését.* […] *Szent István, ez a hatalmas, török-magyar származású, de nyugati műveltségű új államalapító, semmi esetre sem közjogi átruházás folytán alapította meg Nagy Károly mintájára patrimoniális királyságát*. […] *István és utódai Isten kegyelméből (Dei gratia), nem valami közjogi átruházásból királyok.*”[456] A rendiség kora eltérést jelentett a korábbi gyakorlathoz képest, ugyanis a gyorsan váltakozó dinasztiák miatt kialakult a választó királyság, az alkotmányszemlélet duálissá vált. „*A dualisztikus vonások az alkotmányban nagyon erősek, sőt egyre erősödnek a Jagellók alatt és ebből azt kell következtetnünk, hogy a nagy magyar jogász tanítása* [Werbőczy organikus Szentkorona-tana – T.L.D.] *még nem volt meg a köztudatban. Király és rendek (regnum azaz ország), mint külön jogalanyok állanak egymással szemben és egymás mellett*.” A Szentkorona-tant Werbőczy alkotásának tekintette, és bár nem tért ki rá programtanulmányában, jelezte, hogy ismeri a tartalmát. „*Azt hiszem ezek után bírálóim is belátják, hogy kár volt azért az elég sok nyomdafestékért, melynek igénybevételével nekem e tant meg akarják magyarázni, amint azt Verbőczy jogászi genialitása megfogalmazta, aki úgy látszik, korának politikai irodalmát is ismerte.*”[457] Az organikus Szentkorona-tan Werbőczyhez rendelése ellentmondott Tomcsányi és Molnár elképzeléseinek. Eckhart itt még hipotézisként előadott fejtegetése szerint Werbőczy éppen azért alkotta meg az organikus eszmét, mert pártharcokkal, alkotmányos küzdelmekkel átszőtt korának rendi dualisztikus felfogását szerette volna más irányba befolyásolni – sikertelenül. „*Úgy látom, bár ezt még szigorúan igazolni nem tudom, hogy ép ezek a dualisztikus jelenségek indíthatták Verbőczyt, ezt az első nagy magyar világi gondolkozót a középkor és újkor mesgyéjén, a szent korona tanának megformulázására s vele a király és az ország gondolkozásának befolyásolására.*”[458] A Szentkorona-tan tehát a historikus szerint egy létező eszmeiség, azonban meghatározott történeti kontextusban született – persze nem előzmények nélküli – konstrukció. Válaszában Eckhart ezúttal sem foglalkozott részletesen a kérdéssel, hiszen szerinte még nincs a témának tudományos kutatásokon alapuló irodalma. Éppen ezért

[454] Uo, 206-207.
[455] Uo, 208.
[456] Uo, 208-209.
[457] Uo, 203.
[458] Uo, 214.

idézte gunyoros kommentárok kíséretében Tomcsányi azon szövegrészeit a Szentkorona-tanról, amelyek ellentmondtak egymásnak (forrásaiban a király hol tagja a nemzetet jelképező koronának, hol kívül esik azon, egységes jogfelfogást tehát nem tudott Tomcsányi kimutatni a magyar alkotmánytörténetben), vagy Molnár, Timon és Tomcsányi egymástól eltérő véleményét arról, hogy pontosan mikor is alakult ki teljesen a Szentkorona-tan. „*Elvégre elégszer, az unalomig sokszor elmondták már, mi a szent korona tana és én szándékosan nem foglalkoztam vele bővebben és nem akarok addig foglalkozni, míg e tan kifejlődésének lehetőleg összes adatai rendelkezésemre állanak, ami csak a XIV. és XV. századi óriási számú oklevélnek feldolgozása útján lehetséges.*”[459]

A historizmus és a szellemtörténet hatása érvényesült Eckhartnál akkor, amikor a Tripartitumról, mint forrásról ír. Szerinte a neves jogtudós munkájának az átruházott királyi hatalomról szóló tételei elsősorban a saját korának szemléletére és nem a történeti valóságra nézve jelentenek forrást: „*A Hármaskönyv, mint jogszabálygyűjtemény, mint kodifikáció, első rangú jogtörténeti kútfő, különösen, ha azt a jogi tényeket megörökítő oklevelek igazolják. De a Tripartitum nem történeti, nem alkotmánytörténeti kútfő*. […] *A Hármaskönyv a fenti kérdésekben csak azt mutatja, hogyan gondolkozott a királyi hatalom eredetéről a XVI. század elején egy nagy jogi műveltségű magyar, aki, – s ezt ne feledjük el! – egyszersmind politikai pártnak vezére is volt.*”[460] A tanulmány végén szerzője a szellemtörténetet jogtörténetben való erőteljesebb érvényesítésére szólított fel.[461]

Tomcsányi ugyanabban a folyóiratban válaszolt Eckhartnak. Azt, hogy az általa a vita lényegének nevezett[462] Szentkorona-tan állt érvelése középpontjában, mutatja az a különösen felháborodott hangnem, ahogyan erről írt. „*Hol van itt a királyi organumnak a szent korona fogalmából való kirekesztése s hol az ellenmondás az én tanításomban?!* […] *ne vegye szerénytelenségnek, de arról is eleve biztosíthatom, hogy az én írásaimban egyáltalán nehezen fog bárminemű ellenmondásokat találni.*”[463] A viszontválasz szerzője továbbra is kiállt a vérszerződés Anonymus-féle változatának hitelessége és közjogi jelentősége mellett. Szerinte Eckhart nem csak a középkort érintette, hanem az „egész alkotmányfejlődést” bírálta

[459] Uo, 204.
[460] Uo, 209.
[461] Uo, 215.
[462] „*Igaz, hogy megbírált tanulmányában Eckhart a szent korona közjogi tanát külön nem tárgyalja, de tanulmányának alapmegállapításai élesen beleütköznek a szent korona egész koncepciójába* ***s az annak alapján kialakult élő közjogi rendszerünkbe.***” Tomcsányi Móric, 1931b, 286-287. Kiemelés az eredetiben.
[463] Uo. 289. Tomcsányi levelet is írt ezzel kapcsolatban Eckhartnak, amelyben kifejezte abbéli – meglehetősen alaptalan – reményét, hogy ellentéteiket képesek lesznek tisztázni. „[…] *nem volt helyes, vagy még köznapiasabban szólva, nem volt szép Tőled az a tárgyalási módszer, hogy* […] *engemet a szt-korona tanának érdemi kérdésében kívántál – szerintem erőltetett módon – ellenmondásba helyezni. Ez az, ami nekem nem jól esett.*” Tomcsányi Móric levele Eckhart Ferencnek 1931. június 12-én. MTA KK Ms 5616/224.

meg tanulmányával. Végezetül megjegyezte, hogy helyesli a szellemtörténeti módszereket, csak nem az Eckhart-féle felfogásban.

Eckhart röviden reagált. Számára a szellemtörténet nem az eleve létezőre, adottra irányul, hanem a különböző korok saját szemléletén keresztül való megértésén és forráskutatásokon.[464]

Kérészy Zoltán Molnár és Tomcsányi írásai után szintén egy külön könyvben reflektált Eckhart gondolataira, aki szerinte nem tudott kellően megfelelni kritikusainak. Véleménye szerint Eckhart irányzata éles ellentétbe került az ősalkotmány megalkotásának kezdetétől élő „*nagy alkotmányjogi elvekkel és tradiciókkal*" is, de tudományos szempontból sem tartható.[465] Tomcsányihoz és Molnárhoz hasonlóan főleg a Szentkorona-tanra koncentrált, elvetette továbbá a cseh-lengyel párhuzamok érvényességét és a magyar közjogi szellemnek okleveleken keresztül való megismerésének lehetőségét. Kérészy remélte, hogy Eckhart az aktuálpolitikai helyzetet is figyelembe véve visszavonja főbb állításait.[466] Egyed István az előbb említett szerzőkhöz képest mérsékeltebb hangnemben írt recenziót (nem követelte az új program visszavonását), ugyanakkor szintén védelmébe vette a sajátos magyar közjogi géniusz tézisét.[467]

Egy külön mezőnybe sorolható Angyal Dávid és Károlyi Árpád, akik levélben véleményezték a kialakult vitát. Eckhart elküldte a kritikákra adott válaszának különnyomatát a vitát Bécsből figyelő Károlyi Árpádnak, aki levélben írt róla. „*Nobilis bajvívás, amelyben Tomcsányival szemben teljesen fölé kerekedtél, Molnárral szemben is erősebb positiót foglalsz el, mint Molnár.*"[468] Miután ezzel a felvezető megjegyzéssel Károlyi is elfoglalt egy pozíciót, részletezi, miben ért egyet levelezőpartnerével, és miben nem. Károlyi a levélben inkább azt nehezményezte, hogy Eckhart szerint a középkorban az ország még nem közjogi fogalom, hiszen szerinte a korai állapotoktól kezdve egy bizonyos közjogi (nemzeti) gondolat mégis jelen volt a magyar alkotmánytörténetben. „*Biz' igazad van* […] *hogy Szt. István semmi esetre sem közjogi átruházás folytán alapította meg patrimoniális királyságát. De ezzel még nem állítanám szembe a 'Dei gratiát', mint 'isteni hivatottságon alapuló hatalom' kifejeződését. – A Dei gratia ekkor még igazán az alázatosságnak, a keresztény istenhivésnek kifejezője volt, mint a pápa 'servus servorum Dei'-ja. – Másrészt Szt. István királyságán mint intézményen kívül élt a nemzetségek, törzsek, ágak kötelékeiben a nemzet nagyobb tömege!*"

[464] „*Tomcsányi furcsa szellemtörténetet ajánl, melynek alapja előre adva van. A szellemtörténet is csak az adatokból indulhat ki, nem praeconcepta ideából. Az ilyen fajta szellemtörténészkedésre a jogtörténetnek nincs szüksége. Régi korok jogi fejlődését csak saját jogi szemléletükkel nézhetjük.*" Eckhart Ferenc, 1931d, 294.
[465] Kérészy Zoltán, 1931, 4.
[466] Uo, 64.
[467] Egyed István, 1931.
[468] Károlyi Árpád levele Eckhart Ferencnek 1931. május 8-án. MTA KK Ms 5616/49. Kiemelések az eredetiben.

Ebből a megállapításból kiindulva Károlyi szerint a patrimoniális uralom ekkor még nem érvényesülhetett a társadalom minden rétegére nézve, ezért egy erősen hipotetikus jellegű felvetésével arra utal, hogy a híres közjogi érzés gyökerei akár már Szent István korában is létezhettek. „*Talán egy későbbi kutatás fog olyan nyomokat találni, melyek a 'közjogi fölfogás' csíráit itt engedik keresni...*" Levele végén Károlyi felhívta Eckhart figyelmét az általa követelt szellemtörténet szerinte túl absztrakt, „légies" voltára, és hozzátette, hogy inkább a forrásokon keresztül való ténymegragadást, azok gyűjtését és megfelelő kezelését tartja fontosnak.[469] Károlyi levelével párhuzamosan Angyal Dávid is írt Eckhartnak. „*Az ön polemiájának hangja igen kitűnő. Ezzel sok sympathiát fog a maga részére hódítani és ha még gondolatait rendesen ki fogja fejteni, a most talán kellemetlen hajsza javára fog válni. A tárgyhoz ez úttal egyetlen megjegyzést. A közjogiság és a Szent Korona tanához érdekes adalék, azt hiszem, I. Ulászló választása; ekkor a rendek, mivel a sz. korona Erzsébetnél volt, kimondották, hogy a rendek akarata a forrása a királyi hatalomnak s nem a korona (1440.).* […] *Molnár Kálmán füzetét ismerem, a Tomcsányiét nem, de ön eléggé jellemzi. Füzetének utolsó mondása ellen volna észrevételem. Hisz az ön fejtegetéseiből nem az következik, hogy szellemtörténetet hüvelyezzünk, hanem az, hogy minél mélyebben merüljünk el az adatok vizsgálatába. Szóval nem széllel bélelt synthesis, hanem nehéz, tárgyilagos analysis kell. Gratulálok válaszához.*"[470] Angyal érvei hasonlóak Károlyiéhoz: Eckhart álláspontja mellett tette le voksát a vitában, de a szellemtörténetet barátjához hasonlóan földtől elrugaszkodottnak tartotta.[471]

---

[469] „*Végre kár volt szép és komoly, okos és megokolt válaszodat azzal a 'Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!' kiáltással végezni. Quod Deus avertat! Ez lenne csak a levegőben logó jogtörténet! Adatokat, az adatok kritikáját és összehasonlítását, magyarázatát és józan, logikus egybefoglalását kérjük… A szellemtörténet, mint Meinecke jól mondja, kezdi hitelét veszíteni.*" A szövegrészt idézi még Károlyi Árpádnak a szellemtörténettel való fenntartásainak szemléltetésére: Erős Vilmos, 2000a, 166. 412. Lábjegyzet.

[470] Angyal Dávid levele Eckhart Ferencnek, 1931. május 7-én. MTA KK Ms 5615/60. A levélből nem derül ki egyértelműen, hogy Angyal a rendi királyválasztást és a hivatkozott példát már Szentkorona-tannak tartja-e (ebben az esetben ellentmondott Eckhart tézisének), vagy inkább egyfajta előzményeként említi, ami megfelelt Eckhart véleményének. Angyal egyébként néhány hónappal korábban Hómannak is megírta ellenvetéseit a szellemtörténettel kapcsolatban: Ujváry Gábor, 2010a, 368. Angyalról ld.: Császtvay Tünde–Halász Ferenc–Ujváry Gábor (szerk.), 2009.

[471] Eckhart küldött egy példányt Bálint Nagy Istvánnak is, aki válaszában egy „kívülálló" pozíciójából, a jogász-történész ellentétpár mentén értelmezte a vitát. „*Ha nem tartozik is szakmámba e vita, de a személyi ismeretség folytán nagy figyelemmel kísérem.* […] *a jogász világ és a történészek harca ez. Talán ha nem ebbe, másba kapaszkodtak volna bele, ez folyománya annak, hogy a jogászoknál* [sic!] *vindikált katedrát történész tölti be. Én is várom az ott többször emlegetett nagyobb lélegzetű tanulmányt, mert ez bizonyára igazat szolgáltat ennek a félreértett vitának, ha ugyan a jogászokkal szemben valaki nyerhet igazat. Én szívvel, lélekkel Professzor Uram mellett érzem az igazságot, de ebben a 'jelszavas' világban talán sokak előtt, különösen a plebs előtt megdönthetetlen marad* [a jogászok koncepciója]*, no de a tudomány olcsó, népgyűlési s országgyűlési babérokra nem pályázik, s amint látom a tudományosan képzett körök Professzor Uram mellett állanak s ez meg is fogja hozni ebben az idegtépő, igazságtalan vitában Professzor Uram igazát.*" Bálint Nagy István levele Eckhart Ferencnek 1931. május 17-én. MTA KK Ms 5615/66. Az orvostörténész Bálint 1928 és 1929 között a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt, Eckhart ebből kifolyólag ismerhette. Róla ld.: Szállási Árpád, 1975.

Erdélyi László a fentiektől eltérő koncepciót vázolt fel a magyar alkotmánytörténet vitás kérdéseiről.[472] Annak ellenére, hogy Erdélyi korábban a középkori magyar adózásról Eckhart ellenében fejtette ki gondolatait, most egyértelműen a pártjára állt a szerinte forráskritikát nélkülöző, „észokoskodó", képzelgő Molnár Kálmánnal szemben.[473] A Szentkorona-tant Erdélyi felfogásában a társadalom felsőbb rétegei (a királyon kívül főurak, főpapok) alkották meg a 13. században. Szerinte nem organikus, misztikus elmélet, hanem a birtokaprózódást a korona javak oszthatatlanságának elvével megakadályozó, hűbéri alapú, de sajátosan magyar eszme volt. Erdélyi egy katolikus szempontú, elitista értelmezést állított szembe Molnár népszuverenitást hangsúlyozó történetével, hiszen szerinte a tan megalkotásában elsősorban mégiscsak a magyar főpapi rend és a pápa támogatása játszotta a főszerepet.[474]

Megnyilvánult a vitában a Századok szerkesztősége is, tehát Domanovszky Sándor, Hajnal István és Mályusz Elemér. Ez a tény azért is fontos, mert éppen ebben az évben zajlott le egy szerkesztőségi megújulás a folyóirat élén, s emiatt a Mályusszal és Domanovszkyval gyakran vitába szálló Szekfű Gyula bojkottálta az orgánumot.[475] Hajnal István a Napkeletben elítélően írt Eckhart megfogalmazásairól: „*Eckhartnak fejtegetéseit alkotmánytörténetünk túlzó közjogi irányáról túlélesen fogalmazottaknak tartjuk. E közlemény hamarosan erős vitákat vont maga után, nemcsak szakírók részéről, hanem napilapokban is. Úgy véljük, Echkart fogalmazása valóban nem szerencsés, mert akaratán kívül is érinti a nemzet érzékenységét.*"[476] Hajnal ítélete Eckhart retorikája felett a jogtörténész és feleségének neheztelését vonta maga után.[477] Domanovszky Sándor főleg Szekfű, illetve Hóman fejtegetéseire koncentrált, akik szellemtörténeti programjával szemben meglehetősen szkeptikus volt, bár a tanulmánykötet megjelenését üdvözölte. Hóman és Szekfű írásain kívül Eckhartról írt a legtöbbet, akinek egyetértett jogtörténeti kezdeményezéseivel, a lengyel, cseh

[472] Erdélyi László, 1931.
[473] Korábban volt szó róla, hogy Erdélyi nem értett egyet a patrimoniális királyi hatalom elméletével. Szerinte a 11-12. században a magyar társadalom széles rétegei voltak függetlenek a királytól. Az uralkodó ennek megfelelően csak a saját birtokai felett rendelkezett hatalommal, hiszen a korban a többség szabadon adhatta-vehette földjét. 1931-es tanulmányában is ebből a feltevésből indult ki.
[474] Uo, 10-11.
[475] 1931-től Domanovszky volt a folyóirat főszerkesztője, de a korábbi évtizedekben betöltött munkaköréhez képest a főbb feladatokat már a szerkesztő társai, Hajnal (1943-ig, később Wellmann Imrével) és Mályusz (1936-ig) látták el. Az 1931-es változtatás után Szekfű nem írt többet a Századokba. A kérdésről részletesen ld.: Pál Lajos, 2015.
[476] Hajnal István, 1931, 574.
[477] Hajnal Domanovszkynak írt erről 1931. július 3-án. „[…]*Elemérrel már attól féltünk, hogy Szekfű–Eckharték bojkottálni fogják a 'Századok'-at. Én pl. írtam a Napkeletbe az Új utakról ismertetést, amiben kissé megróttam Eckhart éles hangját. Erre úgy Eckhart Ferenc, mint Sándor visszaküldték a lapot, sőt Sándor le is mondott ott a tudományos rovat vezetéséről: Ferenc pedig igen fanyarul kezelt engem; felesége alig fogadja köszönésemet.*" Idézi: Pál Lajos, 2015, 48.

alkotmányfejlődés vizsgálatát pedig egy európai történeti kontextus fontossága miatt jogosnak vélte. Domanovszky is rámutatott a jogi, gazdasági és társadalmi kérdések összefüggésére jogtörténeti vonatkozásban, de jobban kiemelte a nyugat-kelet ellentétet, mint Eckhart. „*Megvan a külön, sajátságos nemzeti fejlődésünk, de ez a nagy európai közösségből soha sem szakadt el. Hogy a kontinens keletén, azokban az országokban, - amelyek csak a későbbi időpontban csatlakoztak a nagy nyugati egységhez, amelyeknek egész szervezete akkor még sokkal egyszerűbb volt – a nyugatról átvett formák lényegesen megváltozott alakban érvényesültek, szinte magától értetődik. Keleteurópa szociális, gazdasági és jogi fejlődésben tehát bizonyos ellentétbe került a Nyugattal.*”[478] A recenzió írója a tanulmány által kiváltott „kavarodást” a Timon-iskolával szemben alkalmazott éles kifejezéseknek tulajdonította, bár hangnem tekintetében általában a Hóman-kötet több fejezetét is elmarasztalta. Mályusz Elemér a főbb viták viszonylagos elcsendesedése után a Századokban elemezte hosszasan az álláspontokat. Mályusz ezért nem csak a kereszttűzbe került tanulmányról, de a körülötte folyó diskurzusról is egy részletes képet kívánt festeni, valamint módszertani, tematikai programpontokat javasolni Eckhartnak. Az írás szerint Eckhart új, „külföldön kipróbált” elveken nyugvó szellemtörténeti módszert szeretne meghonosítani, amit vegyít a „pozitivista” (források alapján adatgyűjtő) történészi alapokkal.[479] Mályusz számos recenzenssel ellentétben részletezte is ezt az általa pozitívan értékelt irányzatot, ezért különösen fontosnak tartom az erről szóló megjegyzéseit. A szellemtörténet fogalmának értelmezése körül ugyanis, mint arra már utaltam, számos zavar merült fel: Eckhart egyes kritikusai úgy vélték, ők már a szellemtörténeti zászlóbontás előtt is egyfajta szellemtörténetet műveltek.[480] Mályusz szerint azonban nem elég egy eszmét vizsgálni a szellemtörténet műveléséhez, hanem a szellem történetét össze kell kapcsolni a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődéssel.[481] Szerinte Eckhart közjogász ellenfeleinél a nemzeti szellem kritikátlan vizsgálata vált a fő problémává. Ezzel szemben a szellemtörténet egyik legfontosabb alapja a „pozitivista”, aprólékos részletkutatás, szemléletére pedig az érvényes, hogy a különböző korszakok világnézetét saját korukból akarja kifejteni. A világnézet, a lelki tényezők kutatásánál sokkal bővebb perspektívát kínál: „*Nem ideológia-történet tehát, hanem egyszerűen maga a történelem.*”[482] Módszertani fejtegetései után Mályusz felvázolta, szerinte hogyan kellene a Szentkorona-tan történetét feldolgozni. Ő is úgy vélte, hogy Eckhart megállapításai „*éppen hogy csak súrolták*

[478] Domanovszky Sándor, 1931, 276.
[479] Mályusz Elemér, 1931, 406-407.
[480] A korábban idézett vélemények mellett ld. még: Molnár Kálmán, 57. Kérészy Zoltán, 1931, 8. „*Eckhart, mint szellemtörténész, a nemzeti közszellemet nem becsülheti le!*” Tomcsányi Móric, 1931b, 291.
[481] Mályusz Elemér, 1931, 412-413.
[482] Uo, 414.

a szentkorona-tan Timon-féle magyarázatát", tehát nem ez alkotta gerincét tanulmányának.[483] Egy későbbi tudományos feldolgozásnak a rendi társadalom fejlődésére, fogalmának tisztázására kell koncentrálnia, mert „*közismert, hogy e tan, amelyet tudatosan Verbőczy fogalmazott meg, a magyar rendiség államszemlélete volt. Szerintünk az a leglényegesebb, hogy először az alappal, a középkori magyar rendiséggel jöjjünk tisztába, amelynek produktuma volt a Verbőczy által rendszerbe foglalt tan.*"[484] Mályusz úgy gondolta, hogy a tan egy keresztény organikus felfogás és a király nép által való megválasztásának (egyfajta középkori népszuverenitás elvének) Werbőczy által való egyesítése során jött létre.[485] A nemzet fenntartására, az anarchia elkerülésére tett kísérletként értékelte azt, hogy a „józan" köznemesség szócsöveként működő középkori jogtudós megalkotta ezt az eszmét.[486] Végezetül határozottan védelmébe vette Eckhartot a közjogászok, politikusok és a sajtó támadásaival szemben.

A polgári radikálisok rendkívül elutasítóak voltak a Hóman-kötet szerzőivel szemben, Eckhartot viszont esetenként védelmükbe vették és egyetértettek megállapításaival, bár nem egyenlő mértékben. Szobosi András Hóman és Szekfű írásait tudománytalannak tartotta a szerinte egyoldalú szellemtörténeti/németes orientáció és liberalizmus-ellenesség miatt. Velük szemben Eckhart tanulmányát a könyv legkiemelkedőbb darabjának nevezte szerzőjének erőteljes társadalomtörténeti érdeklődése okán.[487] Vámbéry Rusztem külön cikkben foglalkozott az Eckhart elleni támadásokkal, amelyeket a tudományos kutatásba erőszakosan beavatkozni akaró hatalom számlájára írt és ezért természetesen elítélt.[488] Hatvany Lajos terjedelmes írásában már jóval kritikusabb volt.[489] Szerinte a szellemtörténészek bizonyos tekintetben modern tudományos eredményekre alapoznak: a történeti segédtudományok mellett a rokontudományok eredményeit is figyelembe veszik, emellett hasznosítják a gazdaság- és társadalomtörténetet.[490] Mégis múlthamisítóknak és ellenségeinek nevezte őket, elsősorban a liberalizmus és a polgári radikálisok (Huszadik Század) történeti szerepének szerinte torz (túl negatív) beállításáért. Eckhart írását is támadta, mert – tévesen – úgy látta, hogy a történész a magyar középkort szeretné idealizálni azáltal, hogy a rabszolgaság

[483] Uo, 415.
[484] Uo.
[485] Uo, 416-417.
[486] Ez az értékelés jól illeszkedik Mályusznak a köznemesség nemzetvédő/reformáló szerepéről vallott átfogó elképzelésébe. Erős Vilmos, 2000a, 20-21.
[487] Szobosi András, 1931..
[488] Vámbéry Rusztem, 1931.
[489] Hatvany Lajos, 1931.
[490] Uo, 353.

legitimálására vonatkozó királyi törvényeket és egyházi felfogást a kor szelleméből és gazdasági viszonyaiból igyekezett levezetni.[491]

A vita külföldön is ismertté vált, a teljességre való törekvés nélkül néhány hozzászóló véleményét ismertetem. Fritz Valjavec Szekfű Rákóczi-botrányához hasonlította az Eckhart körül kibontakozott polémiát és mítoszromboló jellege miatt alapvetően egyetértett a megtámadott szerző programjával.[492] Harold Steinacker szerint Eckhart és Szekfű neve fémjelzi a modern magyar jogtörténetírás kibontakozását, tevékenységüket pedig jelentős előrelépésnek nevezte, mivel szerinte Eckharték nem erőltetnek rá modern fogalmakat a középkorra és nem akarják mindenáron a nyugati jogfejlődéssel párhuzamba állítani a magyart.[493] Egy Nicolae Iorga román történész által kiadott lap, a Neamul Românesc is megemlékezett az 1931-es vitáról, amikor Eckhart 1933-ban megjelent könyvét[494] ismertette. A cikk a magyar historikus gondolataiból leginkább azt ragadta ki, hogy az fontosnak tartotta a szláv jogi hatások kutatását és a cseh, lengyel történeti párhuzamokat. Ez az ismertetésben kissé átértelmezve úgy jelent meg, hogy Eckhart szerint a magyar alkotmány és jog intézményei cseh és lengyel, valamint „jugoszláv" alapokon épültek fel.[495]

A Mályusz által „Eckhart-vitának" keresztelt polémiával kapcsolatban érdemes tisztázni egy, magában a vitában nem kifejtett kérdést. Miért irányult szinte rögtön a vita a Szentkorona-tanra, ha egyszer Eckhart a tanulmányában alig utalt rá? A történész azzal védekezett, és ebben Mályusz is megerősítette, hogy ő érdemben nem foglalkozott és egyelőre nem is akar foglalkozni a témával, így erről nem érdemes még részletekbe menően vitatkozni. Ellenfelei viszont továbbra is hangoztatták, hogy bár Eckhart valóban nem tért ki rá, érvei az általuk felfogott Szentkorona-tan alapjait rengetik meg. Bizonyos szempontból mindkét állítás árulkodik a szerzők össze nem egyeztethető gondolkodásáról. A reflektorfénybe került jogtörténész valóban csak súrolta a saját értelmezése szerinti Szentkorona-tant, de Mályusz és

---

[491] „*A szellemtörténész nem veti föl a kérdést, mert nem akar a gondolatsor végére kilyukadni, hogy tudniillik az egyház a múltban és a jelenben egyaránt, az evangéliumi tanítást elferdítve, lehetőleg az uralkodó osztályok és a maga világi érdekeinek erkölcsi és szellemi felépítményekép alkotta meg kánonjogát és hozta meg önkényes zsinati határozatait. E helyett a tudomány előtt is helytálló igaz, bár materialista következtetés helyett Eckhardt, nem minden célzatosság nélkül, valósággal kívánatossá igyekszik számunkra tenni a középkort* […]." Uo, 359-360.

[492] Valjavec, Fritz, 1931, 427. Valjavecről ld.: Orosz László, 2014.

[493] Steinacker, Harold, 1933, 2359.

[494] Eckhart Ferenc, 1933a.

[495] „*Néhány külön tanulmányában érintette a legfontosabb és legkomolyabb pontokat, így különösen az 1932-ben megjelent Magyarország alkotmányos és jogtörténelmére vonatkozó tanulmányában. Eckhart tanár bebizonyította, hogy a magyar jogi élet alapjai és különösen alkotmányos élete nem a magyarok bejövetelének idejéből erednek, akik nem is utánozták az angol jogi élet fejlődését. Ellenkezőleg, Eckhart állítása szerint a magyarok jogi és alkotmányos intézményeik alapjait szomszédjaiktól a csehektől, lengyelektől, valamint a jugoszlávoktól* [sic!] *vették át. A magyar körök bojkottot indítottak Eckhart ellen, azonban a tudós tanár ennek dacára folytatta kutatásait.*" Eckhart Ferenc: Magyarország története című könyvének román és horvát ismertetése. MTA KK Ms 5623/147. 2. A 146. jelzet a cikk román eredetijét, míg a 147. a magyar fordítást tartalmazza. A cikk adatai: Neamul Românesc, 1933. június 27. 1.

Eckhart állításával szemben a Timon-féle verzióra ez már egyáltalán nem volt igaz: azt ugyanis alapjaiban kérdőjelezte meg azáltal, hogy időben és térben Werbőczy Tripartitumának keletkezési körülményeihez kapcsolta a tan létrejöttét, a magyar alkotmányfejlődésről pedig egy gyökeresen eltérő képet vázolt fel. Tomcsányi, Molnár, Kérészy és mások felháborodása tehát nem volt véletlen: számukra az organikus Szentkorona-tan minden közjogtörténet csúcsa, alkotmánytörténeteiket teljesen kitöltik annak időtlen tételei, így legyen szó az Aranybulláról, a királyi dekrétumokról, országgyűlésekről, a vérszerződés hitelességéről, azok értelmezése mindig beleütközött a Szentkorona-tanról alkotott felfogásuk alapelveibe.[496] Eckhart történeti látásmódja nem engedte meg ezt a korlátlan abszolutizálást, számára a Szentkorona-tan meghatározott körülmények között jött létre, de a kontextus megfelelő feldolgozása egyelőre programpont maradt. A szellemtörténet, társadalomtörténet, de a 19. században kialakult professzionális történetírás kérdései is terítékre kerültek azzal a dilemmával összefüggésben, hogy pontosan miben is volt új Eckhart „új útja"? Viták ugyanis nem csak Eckhart és a (köz)jogászok között zajlottak, magyarázatot igényelnek Károlyi Árpád és Angyal Dávid kifogásai is. Károlyi és Angyal a rankei alapokon nyugvó professzionalizmus pozíciójából távolságtartással figyelték a szellemtörténetet és helyette az okleveles és más forrásokból kinyert adatok gyűjtésén alapuló kritikai módszert ajánlották a megtámadott történész figyelmébe, ám ez ellentétes volt a Tomcsányi, Molnár szemléletével is, hiszen inkább Eckhartot támogatták.[497] A jogtörténetírás „új útja", mint arra Domanovszky, hangsúlyosan pedig Mályusz is utalt, egy korábban meggyökeresedett történetírói (rankei) módszertanon alapuló,[498] de a jogi, gazdasági és társadalmi tényezőket is összefogni igyekvő irány. Mályusz felhívta a figyelmet Eckhart kezdeményezésének

[496] „*A szent korona tanának kialakulásában három szorosan elhatárolható korszakot és fejlődési fokot lehet megkülönböztetni. Az első korszak nemzeti öntudatra ébredésünkkel, nemzetté való alakulásunkkal, vagyis még Etelközben a vérszerződéssel kezdődik. Ebben a korszakban már feltalálhatók és kimutathatók alkotmányunknak azok az elemei, amelyek a szent korona taná-nak alapköveit képezik, bár még ekkor ezek az alapelvek a szent koronával nem kapcsoltattak össze és nem sűríttettek bele abba az egységes eszmekörbe, amelynek pregnáns kifejezőjévé és szemléltetőjévé később az államélet központját képező szent korona válik*." Molnár Kálmán, 1927, 2. Tanulságos még erre nézve Tomcsányi Móric alkotmányjogi tankönyvének felépítése és tartalma. Ő is egy konkrét időszakban helyezte el a Szentkorona-tan (a király és a nemzet között megosztott közhatalom) kialakulását: Luxemburgi Zsigmond idejére tette azt. A tanban foglalt elvek ennek ellenére minden korszakban változatlanul (legfeljebb nem a Szent Koronához, mint tárgyhoz/szimbólumhoz rendelve) érvényesülnek. Az átruházott királyi hatalom, a legfőbb hatalom népi gyökerei, a közjogi szellem valamilyen módon mindig jelen van a magyar alkotmánytörténelemben. Tomcsányi Móric, 1926, 120-123.; 126. 1. Lábjegyzet. Tomcsányinak általában a jogtörténettel szemben is ellenérzései voltak: „*Tartózkodni kell másfelől a közjog művelőjének a jogtörténeti módszer túlhajtásától. A jogtörténet, mint önálló tudomány, nagyfontosságú, de a közjognak mégis csak segédtudománya, habár itt is készséggel elismerem, hogy alkotmányunk történeti jellegénél fogva e tudományágnak tárgyunkra nézve kiemelkedőbb jelentősége van.*" Uo, 6.

[497] Az adatkutatás jelentőségével minden bizonnyal Eckhart is egyetértett, az álláspontok közötti különbség inkább abban nyilvánult meg, hogy Károlyi és Angyal a filológiai módszert szembeállították a szellemtörténettel és nem tartották összeegyeztethetőnek a kettőt.

[498] Ld. Eckhart korábban idézett megjegyzéseit az „adatokra" támaszkodó jogtörténet szükségességéről.

társadalom- és szellemtörténeti, a politikai eseménytörténetet és az adatrögzítést biztosan felülmúló jellegére, amit a kutatni kívánt témák (a rendiség fogalma, az egyes korok jogi és alkotmányos eszméi, intézményei) is megköveteltek. A Mályusszal való kooperációról, nézeteik hasonlóságáról tanúskodik az ebből az időből származó levélváltásuk is, amelynek során az újdonsült szerkesztő felkérte Eckhartot a Századokban való publikálásra, valamint Ernst Troeltsch és Max Weber könyveiről adott meg bibliográfiai adatokat, így segítve a szellemtörténeti orientálódást.[499]

A történész-céh tagjai az egymással folytatott szakmai vitáik ellenére szorosan összezártak Eckhart mellett. A felháborodott kritikusokat leginkább az időtlen, ezért ahistorikus közjogi géniusz tézise alapján lehet egy kategóriába sorolni, tehát például Molnár Kálmán, Nagy Miklós vagy Polónyi Dezső érvei között gyakran teljesen elhalványultak a különbségek ebben a vonatkozásban.

A Függelékben közlöm az említett levélváltást Eckhart és Mályusz között. A levelek megerősítik a két szerző közös érdeklődését a jogtörténet társadalomtörténeti és szellemtörténeti alapjai iránt és egy fontos, hosszan tartó együttműködés kezdeteiről is árulkodnak: Mályusznak a Századok körüli feszültségek ellenére sikerült Eckhartot „megnyernie" a folyóiratba való publikálásra, aki a későbbiekben rendszeresen írt oda. A következő alfejezetben egy eddig nem ismert epizódra térek ki, amely megerősíti, de árnyalja is a fentebb leírtakat.

Nagy Miklós Eckhart-kritikája és a fogadtatás

1932-ben Nagy Miklós (1881–1962), az Országgyűlési Könyvtár igazgatója (1921–1940)[500] egy terjedelmes írást jelentetett meg a Budapesti Szemlében, amelynek érvanyagát arra építette fel, hogy Eckhart a Timon-féle iskola bírálatában lényegében egy Harold Steinackerrel megegyező álláspontot foglal el, így a kettejük érveit egyszerre igyekezett cáfolni.[501]

[499]A leveleket ld. a Függelékben.

[500] Nagy Miklós könyvtárosi működése mellett számos közéleti, politikai szervezetben volt választmányi tag: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bethlen Gábor Szövetség, Magyar-Székely Szövetség, Magyar Nemzeti Szövetség, Magyar Revíziós Liga. Tanácstagja volt továbbá a Magyar Külügyi Társaságnak a húszas és harmincas évek folyamán. Az Országgyűlési Könyvtár kezdettől fogva a politikai élet része volt, a könyvtári állomány összetétele legtöbbször a képviselők kívánságának megfelelő kötetekkel bővült. A két világháború között az intézmény külön feladatának tekintette a Trianonnal, háborús felelősséggel/ártatlansággal kapcsolatos művek begyűjtését, létrehozva erre az időszakra az ún. „trianoni" vagy „revíziós" gyűjteményt: a kezdeményezésében Nagy Miklós és a már említett Pekár Gyula nagy szerepet játszottak. Jónás Károly–Veredy Katalin, 1995, 85-90.; 169-171.

[501] Nagy Miklós, 1932.

Steinacker, mint szellemi rokon, elvétve korábban is felmerült. Tomcsányi Móric a *Magyar Jogi Szemlé*ben röviden megjegyezte (miután a „*Habsburg-monarchia*" kifejezést Eckhart részéről tévesnek nevezte a Mohács utáni magyar történelem kapcsán), hogy „*Eckhartnak* […] *felfogása, illetve nyelvezete tehát* […] *inkább a centralista osztrák írók (Tezner, Steinacker, Mayer) fejtegetéseire*" emlékezteti.[502] A dualizmus idején zajló osztrák-magyar közjogi vitákban állást foglaló, „nagyosztrák" iskolaként emlegetett szerzőkkel[503] való rokonságot Eckhart egy gunyoros megjegyzéssel utasította vissza: „*Végül, aki II. Rudolfot ír, mint Tomcsányi Móric* […] *az ne hibáztassa a 'Habsburg-monarchia' megjelölést*!"[504] Mindezt leszámítva, az 1931-es vitákban nem került előtérbe Steinacker és lehetséges hatásának taglalása.

Érdemes részletesebben kitérni Nagy tanulmányának keletkezésére és a fogadtatására, ugyanis a Steinacker, mint döntő hatás az Eckhartról szóló irodalomban is többször felbukkant. Az írás több magánlevelezésben téma volt (nyomtatott reflexiók Eckhart vagy mások részéről viszont nem érkeztek rá), így jó ürügy az Eckharttal kapcsolatos vitákban résztvevő személyek nézeteinek további körüljárására is. Nagy nem tartozott a közjogi iskola köreibe és több magyar történésszel aktív kapcsolata volt.

Angyal Dávidhoz írt közel száz levele adalékokat nyújtanak motivációinak feltérképezéséhez. Nagy már 1931 márciusában arról írt, hogy többen arra kérik: írjon a Hóman-kötetről, különösen Eckhart tanulmányáról.[505] Különösen zavarta, hogy a kötetet a könyvtárból egy szocialista képviselő (Várnai Dániel) is kikérte, majd további, hasonló példák említése után hozzátette: „*Csodálom, hogy a radikálisoknak ezt az ujjongását nem veszik Szekfűék észre*."[506] Ugyanebben a levelében említette meg először, hogy Eckharttal kapcsolatban valami olyanról akar írni, „*amit a többi kritikus elhallgatott*". A tanulmány

[502] Tomcsányi Móric, 1931a, 172.

[503] Róluk ld. Szekfű Gyula, 1912. Steinacker, Tezner és Turba egyik közös érvelési pontja volt az volt, hogy 1526 óta a magyar fél minimális állami függetlenséggel sem bírt, alkotmánya elmaradott volt, és a dualizmus idején is csak egy állam, a Habsburg vezetésű „Reich" létezik.

[504] Eckhart Ferenc, 1931b, 215. Eckhart itt arra céloz, hogy az illető uralkodó magyar királyként az I. Rudolf, német-római császárként pedig a II. Rudolf nevet viselte.

[505] Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. március 21-én. MTA KK Ms 803/210.

[506] Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. március 30-án. MTA KK Ms 803/211. A további leveleiben rendszeresen beszámolt levelezőpartnerének arról, hogy milyen az aktuális hangulat a Hóman, Szekfű és Eckhart nevével azonosított szellemtörténeti iránnyal szemben, amellyel kapcsolatban Nagy végig kritikus maradt. A Hóman-kötetre adott reakciók kapcsán írja például a következőket: „*D.u. az Akadémián* [április 13-án – T. L. D.], *hol Kornis* [Gyula] *tartotta meg rendes tagsági székfoglalóját, melynek befejeztével Csánki* [Dezső] […] *kemény bírálatot mondott a 'szellemtörténészeink'-ről. Egyesek csóválták a fejüket, hogy mi köze az osztályelnöki avató beszédnek a Kornis államcélokról és kulturpolitikáról szóló fejtegetéseihez, de a többség zajosan tapsolt Csánkinak. Szerencséjükre, Szekfű, Eckhart, Hóman nem voltak jelen, de ott volt Klebelsb*[er]*g* [Kuno]*., aki szintén összeütötte néhányhoz a tenyerét*." Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. április 20-án. Egy később írt levelében máshogy is kifejezi, hogy mi az egyik főbb problémája Eckhartékkal: „[…] *jól méltóztatott gondolni, mert a magyar öncélúságot tagadó vagy elhomályosító történészeinkről szólván, bizony a szellemtörténészeink lebegtek szemem előtt* […]." Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. augusztus 14-én. MTA KK Ms 803/219.

ötlete tehát megjelenésénél jóval hamarabb megszületett, s szerzője ebből a célból vette elő újra Steinacker 1907-es Timon-kritikáját is.[507] Miután újraolvasta és összevetette Eckhart írásával, a következőket írta Angyalnak: „*Hálásan köszönöm a Steinacker Haroldra vonatkozó adatokat. Szomorúan jellemző, hogy Eckh. 'szellemtörténeti' módszerével ugyanazokhoz az eredményekhez jutott, melyekhez a magyarfaló zöldszász[508] 24 évvel ezelőtt már elérkezett kevesebb nagyképűséggel és mindig gondosan vigyázva a tárgyilagosság látszatára, úgy hogy tanulmánya tévedései mellett is még mindig figyelemre méltó olvasmány.* ***Tőle igazán nem lehet rossz néven venni, hogy oly nagyra van a germánokkal s a Habsburgokkal*** *és hogy dolgozata végén arra kéri a magyar történetírókat, hogy a Habsburgok korát értékeljék át (überprüfen szót használ, ha jól emlékszem). Nem pedig azért, mert más oldalról* ***elismeri*** *a cseh, lengyel alkotmányfejlődés hasonlatosságaira való utalás mellett is* ***a magyar alkotmánytörténetben megnyilvánuló eredetiséget****, melyet Eckh. kétségbe von. Persze Steinacker sem vette figyelembe Montecuccoli feljegyzéseit, hogy 1661-ben az erdélyi szász városok mily kevésbé örültek a császári csapatoknak. Reálpolitikai megfontolásuk állította őket is a török mellé*.”[509]

A nyomtatásban megjelent kritikájában Nagy 11 pontba szedte össze Eckhart és Steinacker hasonlónak tartott érveit.[510] Ide sorolta például, hogy mindketten a magyarság „török jelleg”-éből magyarázzák a korai Árpádok szinte korlátlan uralmát és egyben cáfolják Timonnak a demokratikus, a király hatalmát tanácsokkal, törvényekkel korlátozó „közjogi szellem” érvényesülését a honfoglalás és az első királyok idejében. Az angol-magyar alkotmánytörténeti párhuzam kétségbe vonását, az Aranybulla nagy jelentőségének megkérdőjelezését, a cseh és lengyel jogfejlődéssel való rokonság kimutatását, a rendi dualizmus jelenségének hangsúlyozását is Steinackerre vezeti vissza. Mindehhez hozzáteszi, hogy Eckhart még túl is megy Steinackeren abban a tekintetben, hogy semmi egyediséget nem lát a magyar alkotmánytörténetben, míg az osztrák történész bizonyos eredetiséget elismer. A Nagyhoz szóbeszéd során eljutott információk alapján Eckhart így nyilatkozott írásáról: „*Egyáltalában nem értem Nagy Miklóst, miért ír most jogtörténetről, holott eddig nem foglalkozott vele. Különben nem válaszolok neki, sőt el se fogom olvasni a bírálatát*.” A levél szerzője mindezt egy háborús hasonlattal kommentálta: „*Azt hittem én is, hogy támadva*

[507] „*Ma hazaviszem a Steinacker Harold ismert Timon-kritikáját, hogy újból átolvassam, mielőtt az Eckhart dolgozatáról írnék*.” Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. június 20-án. MTA KK Ms 803/215.
[508] A zöldszász jelző olyan magyarországi szászokra vonatkozott, akik nem léptek be 1890-ben a Szabadelvű Pártba és továbbra is önállóan (fiatalként, „zöldfülűként”) politizáltak, szemben az ún. fekete (mérsékeltebb, a magyar kormánnyal kiegyező) szászokkal. Tamás Ágnes, 2014, 275-276. 774. lábjegyzet.
[509] Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. augusztus 8-án. MTA KK Ms 803/218. Kiemelések tőlem – T.L.D.
[510] Nagy Miklós, 1932, 84-88.

fog védekezni. Ha lemond erről, én nem folytatom tovább; a megfutamodó ellenségre a háborúban[511] *sem tudtam volna lőni* […].”[512]

Az Eckhart-bírálattal kapcsolatban szerzőjének állítólag Hóman Bálint telefonon keresztül gratulált.[513] Ezt Angyal Dávid elújságolta Mályusz Elemérnek, aki Eckharthoz írt levelében felháborodásának adott hangot.[514] Nem mindenki hitt azonban Nagy beszámolójának a neki szóló gratulációkról: „*Jóízűt nevettem azon közléseden, hogy Hóman telefonon gratulált volna Nagy Miklósnak. De ezzel összeköttetésben én tudatom Veled sub rosa hogy a napokban nagy meglepetésemre pár kedves sort kaptam Nagy Miklóstól, melyben köszöni nekem, hogy elismerőleg nyilatkoztam Takáts* [Sándor] *előtt az ő Eckhart-bírálatáról*. […] *De Takáts*[515] *úgy látszik, igen sok jót mondott neki a bírálatról nevemben*!”[516] Jelen esetben kevésbé fontos, hogy Hóman mit közölt pontosan Nagy Miklóssal telefonon. Bár Károlyi saját tapasztalatai alapján kinevette Nagy történetének hitelességét, mások komolyan vették. Az azonban feltűnő, hogy Hóman (és tanítványa, Bartoniek Emma) később Eckharttal (vagy például Mályusszal) ellentétes véleményt fogalmazott meg bizonyos történeti kérdésekben, így egyfajta szembenállás (ha nem is Nagy Miklós érvei és szemlélete alapján) nyomon követhető.[517]

Károlyi több levelében is értékeli Nagy írását és azt inkább publicisztikának tartotta. „*Nagy Miklós cikkére csak azt mondom, hogy kár volt megírni. Sok jó megjegyzése van, de 1. publicisz*[tika]*-ízű, 2. nagyon erős szúrás, személyi szúrás Eckhart ellen a vége,*[518] *noha Eckhart őt nem szidta… Bizony kár, hogy az egészet nem olvasta föl Előtted*.”[519]„[…] *írtam neki* [Nagy Miklósnak – T.L.D.], *hogy a bírálat nagy eruditióval van megcsinálva s igen sok jó megjegyzés van benne. De sokakra publicisztikai dolgozat, nem pedig jogászi, jogtörténeti*

[511] Az első világháborúról van szó, ahol Nagy 1915-ig szolgált.
[512] Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak, 1932. január 11-én. MTA KK Ms 803/222.
[513] „*Végül talán érdekelni fogja a Prof. urat, hogy a 87 éves, de szellemileg bámulatosan friss Concha* [Győző] *dicsérte meg a bírálatot és egészen váratlanul Hóman* [Bálint] *is egy hosszabb telefonbeszélgetés alkalmával*.” Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1932. január 28-án. MTA KK Ms 803/224.
[514] „*Kedves Feri Bátyám! Igen köszönöm a kitüntetést, hogy ismertetésemet* [Mályusznak az Eckhart mellett való 1931-es állásfoglalásáról van szó – T.L.D.] *annyira figyelemre méltattad, hogy el is olvastad. Örülök, hogy objektívnek találtad. Talán jobban védelmedre keltem volna – bár hiszen erre nem volt szükséged – ha már a megíráskor tudtam volna, hogy Hóman mit telefonált Nagy Miklósnak a Bp. Sz megjelenésekor. (Erről csak Bécsben értesültem Angyaltól.)*” Mályusz Elemér levele Eckhart Ferencnek 1932. február 18-án. MTA KK Ms 5616/90.
[515] Takáts Sándor ebben az időben levéltárosként dolgozott az Országgyűlési Könyvtárnak, feladata pedig régi országgyűlési anyagok gyűjtése (a munkaprogram 1903-ban vette kezdetét a könyvtári bizottság megbízásából). Jónás Károly–Veredy Katalin, 1995, 53.
[516] Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1932. február 3-án. MTA KK Ms 801/591. Aláhúzások az eredetiben.
[517] A fokozatosan megromló Hóman–Mályusz viszonyhoz ld. Erős Vilmos, 2011.
[518] Károlyi itt Nagy írásának utolsó bekezdésére gondol: „*Eckhart azzal a kérdéssel vezette be fejtegetéseit, vajjon nem fölösleges-e a jog- és alkotmánytörténet további hirdetése és oktatása. Legyen szabad e kérdésre röviden felelnünk nekünk is: így, csupán rombolni, a nélkül, hogy újat építenénk a régi tanítások helyébe, fölösleges.*” Nagy Miklós, 1932, 122.
[519] Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1932. január 25-én. MTA KK Ms 801/588. Aláhúzások az eredetiben.

dolgozat benyomását teszi és hogy szerény nézetem szerint az igen éles befejezés elmaradhatott volna. Bocsánatot kértem őszinteségemért, ezt azzal indokolván hogy erre az ő kedves sorai bátorítottak föl. Remélem nem haragszik meg reám!"[520]

Időközben Szekfű valószínűleg azt kezdte terjeszteni, hogy a bírálatot Angyal Dávid segített elkészíteni Nagynak, így az lényegében közös szellemi alkotás. Erre reagálva írta Károlyi a következőket: „*Hogy Nagy Miklós e két cikke*[521] *'collectiv munka': az persze dehonestáló akar lenni… Nekem most is az a véleményem, a mi a cikkek megjelenése előtt volt, hogy kár volt beleavatkozni Nagy Miklósnak ebbe az egész ügybe…*"[522] Érdemes megjegyezni, hogy Károlyi ekkor már egy ideje erős ellenszenvvel figyelte Eckhartot és Szekfűt, mert szerinte túlságosan nagyképűek.[523] Ezzel kapcsolatban írta Angyalnak: „*Szekfű levele arról tanúskodik hogy ők*[524] *de facto lenézik Nagy Miklóst. Ezt nagyon sajnálom. Mert Nagy Miklós értékes, tartalmas ember! Kár volt neki ebbe az egész szellemtörténeti és jogtörténeti témába belebotlani. Másrészt, nem tagadom, disgustál az hogy Szekfűék oly magas paripáról beszélnek* […]."[525]

Szakmai kifogásait azonban továbbra is, egy Nagy Miklóssal való levélváltás során is fenntartotta: „*Sub rosa közlök Veled valamit Nagy Miklósról. Az én válaszomra ő egy igen hosszú (4 oldalas) levélben válaszolt, melynek két punctum salicusa volt. 1. azt fejtegeté, hogy neki hat ívet kellett volna írni, ha Eckhartot jogtörténeti szak dolgozattal bírálhatta volna meg, de ennyi tér nem állott rendelkezésére a Bpesti Szemlében. Ezért inkább publicisticus ízű a bírálata. 2. A végén azért írt oly élesen Eckhartról, mert külföldi és erdélyi ismerőseitől tudja mily triumphussal és kárörömmel fütyűlnek Eckhart tanulmánya alapján dákoromán és cseh szomszédaink a magyar jog- és alkotmánytörténetre s a híres magyar közjogra… stb.* […] *gyönge argumentum mind a kettő*."[526]

Nagy és Eckhart között egyébként a későbbiekben sem bontakozott ki nyílt vita, egy kisebb epizódot leszámítva. Nagy Miklós 1938-ban egy olyan tanulmányt írt „*A szent korona eszme*" címen, amelyben a jelenség fő alkotóelemének (a király hatalmának korlátozása az

[520] Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1932. február 3-án. MTA KK Ms 801/591. Aláhúzások az eredetiben.
[521] A másik cikk, amely még nem konkrétan Eckhartról, hanem a „szellemtörténeti módszerről" szóló kritika: Nagy Miklós, 1931.
[522] Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1932. február 6-án. MTA KK Ms 801/592. Aláhúzás az eredetiben.
[523] 1931. április 27-én írja Takáts Sándornak velük kapcsolatban: „*Kár, hogy annyira elkapatták magukat. Értékes emberek ők, de még megjárhatják, ha oly fönn hordják az orrukat… Takáts tyatya, nem értettünk ehhez. Pupákok valánk és vagyunk, mint igen helyesen írod*." Idézi: Ujvári Gábor, 1996, 152. 309. lábjegyzet.
[524] Feltehetőleg Szekfű mellett Eckhartról van szó.
[525] Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1932. február 9-én. MTA KK Ms 801/593. Aláhúzások az eredetiben.
[526] Károlyi Árpád levele Angyal Dávidnak 1932. február 13-án. MTA KK Ms 801/594. Aláhúzások az eredetiben. Károlyi egy konkrét ellenérve kiderül abból a levélből, amelyben Nagy Angyalnak ír a köztük zajló vitáról. „*Soraimra adott válaszában Károlyi őmlga sajnálkozva veszi tudomásul az ellenséges front kaján örömét E. cikke miatt, de* [Károlyi szerint – T.L.D.] *ezért azok a felelősök, akik a hazai sajtóban és az országgyűlésben oly nagy port vertek fel*." Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1932. február 10-én. MTA KK Ms 803/226.

absztrakt szent korona segítségével) kialakulását döntően a magyarság keletről magával hozott „*szabadságszeretetével*” magyarázta.[527] Eckhartnak a kérdésről írt fő művében csak egy rövid, negatív megjegyzés olvasható erről az írásról.[528]

Nagy Miklós Eckhart-kritikájához több megjegyzést tennék. Az egyik, hogy Sarlós Márton nem hozott elő új érveket akkor, amikor az ún. második Eckhart-vitában azzal próbálta erőtleníteni Eckhart tanulmányát, hogy annak főbb gondolatait Steinackerre vezette vissza, hiszen ugyanazon érvek mentén (csak marxista oldalról) történt a rokonság felvetése, mint korábban Nagy Miklósnál. A másik, hogy a Nagy és Eckhart közötti ellentétek leginkább azzal magyarázhatók, hogy Nagy alapvetően a politikatörténeti és hadi eseményeknek, az aktuálpolitikai (főleg a külpolitikai célok kapcsán felmerülő) szempontoknak tulajdonított kiemelkedő/döntő jelentőséget, továbbá a „nemzeti öncélúságot” elébe helyezte minden más szempontnak, miközben – bár mindig hangsúlyozta a gazdaság- és társadalomtörténeti és más elemek fontosságát – társadalomtörténeti kutatásokat nem végzett.[529] Nagy elnéző volt Steinackerrel szemben annak saját nacionalizmusa miatt, ugyanakkor egyszerre óvatlan is volt érvelés közben. Steinacker ugyanis a magyar jog- és alkotmányfejlődés egyediségét éppen annak – részben faji okokkal magyarázott – elmaradottságában látta, így nála a magyar alkotmány egyedisége negatív értékeléssel kerül elő.[530] A fogadtatás adalékul szolgál más szerzők álláspontjához is. Mályusz Elemér elmondása szerint kész lett volna még erőteljesebben „védelmébe venni” Eckhartot nem csak a közjogászok, de akár Hómannal szemben is, akinek a véleménye[531] itt egyelőre legalábbis kérdéses. Károlyi Árpád, aki bár több kérdésben másképp vélekedett Eckharthoz képest, Nagy

[527] „*A magyar szent korona, mint közjogi fogalom, a magyar nemzeti szellem legszebb, legcsodálatosabb, az egész művelt világon egyedülálló alkotása*.” Két fő összetevője pedig a keleti szabadságszeretet és a nyugati korona, mint tárgy és szimbólum. Azaz Nagynál a török jelleg hangsúlyozása éppen a demokratikus vonásokat erősíti a magyar alkotmányfejlődésnél. Nagy Miklós, 1938, 270., 276-277. Itt egyébként Steinackert már Eckhart „*mestere*”-ként tartja számon. Uo, 305. 1. Lábjegyzet.

[528] „*Figyelmen kívül hagyhattam Nagy Miklósnak 'A szent korona eszméje' cím alatt a Szent István-Emlékkönyv II. kötetében (1938.) megjelent összefoglaló tanulmányát, mint amely semmi újjal sem járult hozzá a kérdés megoldásához.*” Eckhart Ferenc, 1941a, 4.

[529] Írásaiban visszatérő és fontos elem a történelem nagy személyiségeinek, politikusoknak, királyoknak, hadvezéreknek, stb. említése, a történeti problémákat is általában valamilyen aktuális „sorskérdéssel” hozza összefüggésbe. A hadtörténet iránt való kiemelt érdeklődését fejezi ki, hogy a magyarok egyik legfontosabb nemzeti tulajdonságának a katonai erényt tartja. A hivatkozott írásain kívül ld. még: Nagy Miklós, 1933.

[530] A Nagy által hivatkozott (Nagy Miklós, 1932, 87-88.) részlet: Steinacker, Harold, 1907, 322. A következő oldalon Steinacker kifejti, hogy az egyediség alatt a magyar alkotmányfejlődés lassú, elmaradott tempóját érti.

[531] Hóman a kötet körül kialakult viták során egyébként igyekezett tompítani az ellentéteket. Csánki Dezsőnek megköszönte az Akadémián mondott (Nagy által is említett) beszédének megküldését, majd így írt: „*Úgy érzem, hogy e beszédnek ily formában leendő megjelenése kifelé azt a látszatot keltheti, mintha a kettőnk nemzedéke közt éles harcok folynának és lényegbevágó ellentétek állnának fenn, holott ez szerintem nincs így* […].” Hóman 1931. április 18-án kelt levelét idézi: Ujváry Gábor, 2010a, 369. Hóman Nagyhoz intézett telefonhívása is hasonló célokat szolgálhatott.

Miklóssal pedig jó viszonyt ápolt, Nagy cikkét elhibázottnak és publicisztikai jellegűnek tartotta.[532]

[532] Az ügyre még évek múltán is történt utalás a történészek között: Angyal Dávid bár Nagy személyétől nem, tanulmányaitól utólag igyekezett elhatárolni magát. Domanovszky Sándor kérését, hogy Nagy Miklóst ajánlja akadémiai belső tagnak, Angyal Dávid visszautasította. Az egyik indoka a zsidótörvényekkel kapcsolatos, amelyek miatt zsidóként nem akar beleavatkozni ilyen kérdésekbe, míg a másik az 1931-es Hóman-kötet kritikájával függ össze. „*Az ön részéről nekem jól esik a baráti megszólítás, rendkívül örülnék, ha teljesíthetném kérését. De nincs szerencsém; sajnos, hogy oly helyzetbe jutottam, mely lehetetlenné teszi a két igen érdemes s általam nagyra becsült urak ajánlásának aláírását. Lukinich* [Imre] *barátunk kérte tőlem először Nagy Miklós ajánlásának aláírását. Nagy Miklós régi barátom, de nem írhattam alá az ajánlást, mert Szekfűék rólam azt híresztelték, hogy én Nagynak munkatársa voltam a Történetírás Uj Utjainak bírálatában. Ha aláírom az ajánlást, bizonyítottnak veszik az alaptalan vádat. De más körülmény is közbe játszott. A zsidójavaslat úgy a hogy a bizottságban el fogadták a nyugalmazott egyetemi tanárokra nézve nem terjeszti ki a mentességet a törvény alól. Már pedig a törvény szerint a zsidó nem 'irányíthat' szellemi téren. Ezért én belső akadémiai tagot egyelőre nem akarok ajánlani. Nem írtam alá Jánossy Dénes ajánlását sem, pedig ezt az ajánlást pártoltam legelőször néhány évvel ezelőtt. És ezért kénytelen vagyok lemondani arról a szerencséről, hogy Hajnal és Tóth ajánlását aláírjam. Hajnalra biztosan rászavazok. Tóth Z. és Nagy Miklós közt nehéz választanom, Mind a kettő igen derék tudós, de Nagy Miklós majdnem 8 évvel idősebb. A kültagok ajánlását aláírom, ez nem irányítás. Ha a törvényjavaslatot mai alakjában fogadják el, teljesen vissza fogok vonulni. Őszintén adtam elő a situációt, ne vegye rossz néven.*" Angyal Dávid levele Domanovszky Sándornak, 1939. március 4-én. MTA KK Ms 4522/224.

Egy új alkotmány- és jogtörténet

A rendi dualizmus és a „corpus-tan”

Az életműben az 1931-es viták, valamint az 1946-ban megjelent alkotmánytörténeti szintézis közötti időszak egyik legfontosabb törekvése a magyar jog- és alkotmánytörténet-írás lehető legtöbb területének újraírása. Bár Eckhart folyamatos gazdaságtörténeti érdeklődését egy-egy recenzió és az 1941-es könyve mutatja, a legtöbb energiáját ebben a periódusban alkotmány- és jogtörténeti kérdéseknek szenteli. 1937-ben például egy ismeretlen, (nem jogtörténeti témájú?) cikk megírását Domanovszkyhoz írt levelében elutasította az ilyen irányú elfoglaltságára hivatkozva.[533]

Érdemes kitérni egy 1934-ben készült és a vonatkozó irodalomban eddig nem ismert interjúra. Ebben Eckhart aktuális kérdésekről és a szellemtörténetről is kifejtette véleményét. Az általa elmondottak azt bizonyítják, hogy az 1931-es viták hatására ő is egy Mályuszhoz közelálló értelmezést fogadott el a szellemtörténetről és azt természetesen továbbra is pozitívnak tartotta.

„– *Professzor úr, – szegezzük mellének az első kérdést – nagy változáson ment keresztül a történetírás?*

– *A történelemírás ma egészen új irányokban dolgozik. A világháború után bizonyos fellendülést lehet tapasztalni a történelemtudományok terén. Különösen nálunk, ahol a fellendülés elsősorban Klebelsberg Kuno érdeme. Ő volt az, aki az újkori történeti források kutatására intézeteket szervezett és az anyagi eszközöket is a legnagyobb bőkezűséggel tudta megszerezni a vaskos kötetek kiadására. De nemcsak az anyagi lehetőség okozta a fellendülést, hanem a kor maga is kitermelte magából a neki megfelelő történetírást.* […]
– *Hogyan hatott a mai kor a történelemírásra?*
– *A történelemírás felfogása épúgy változásnak, fejlődésnek van alávetve, mint minden az emberi kultúrában. A történetírók látóköre egyre jobban kitágul. Olyan dolgok, amelyeket azelőtt figyelembe se vettek, belekerülnek a szemléleti körbe és mivel a történetíró gondolkozása és közönsége megváltozott, oly dolgok lépnek előtérbe, amelyek azelőtt mellékesnek látszottak. Mivel a történetírás az emberek cselekvéseivel foglalkozik s azoknak legfőbb rúgója a szellem, a lelkiélet,*

[533] „*Kedves Barátom. Alapos megfontolás után arra az elhatározásra jutottam, hogy amint már telefonbeszélgetésünk alkalmával is jeleztem, nem fogadhatom el a kívánt cikk megírására szóló megbízást. A legfőbb oka ennek, hogy most kizárólag jogtörténeti problémáimmal akarok foglalkozni és amennyire időm és nem egészen szilárd egészségem engedi, egy Magyar Jogtörténet előmunkálatait elvégezni. Ne vedd, kérlek, rossz néven lemondásomat, amelynek oka a tanszékemmel járó felelősség tudata és tarts meg továbbra is jó barátságodban!*” Eckhart Ferenc levele Domanovszky Sándornak 1937. november 27-én. MTA KK Ms 4523/622.

*ennélfogva ma, a szellemi élet változásának idejében önkéntelenül felvetődött egyszerre számos oldalról annak a szükségnek érzése, hogy a történelmi események **szellemi rúgóit** kutassák és adják elő. De tegyük mingyárt hozzá, hogy a **szellemtörténet** nem jelenti – mint ennek a történetírásnak támadói feltüntetni szeretik, - hogy minden történelmi esemény vagy kor jellemzésénél csupán a szellemieket keresné ez az irány.*

- *Még nagyobb tévedés az*[t] *hinni, hogy ennek az iránynak célja az **átértékelés, mindennek megváltoztatása**,*[534] *amit a történetírás eddig termelt. Inkább kiegészítésről, mint újjáalkotásról van szó. Leghelytelenebb aztán **nemzetietlen célzatot** ráfogni az irányra, mint azt elmélyedni nem tudó **politikusok** szokták tenni, avagy germán szellem bélyegét sütni rá azért, mert Németországból jött hozzánk ez az irány is és ott már 20-30 évvel ezelőtt kifejlődött. Persze éppen azért, mert az új történetírás inkább keresi az analógiákat, több dologról mutatja ki, hogy az **nem a magyar szellemi autarchia terméke**. így derült ki, hogy a magyar alkotmány fejlődése nem mutatja, sajátosságai mellett sem, azt az önálló magyar közjogi szellemet, **amit általánosan hinni és tanítani szoktak**. De hogy igazán mi a magyar szellem terméke, azt csak ez az irány fogja megmutatni. A hazai történeti fejlődést tudományosan csak úgy lehet kimutatni, ha párhuzamot vonunk az általános fejlődéssel, ha **hazánkat mint a nagy világ egy kis részét** fogjuk fel. A szellemtörténet nemcsak vezető egyének gondolkozását, hanem a **kor lelkét, a közszellemet** akarja megismerni, amit leginkább apró adatokból tehet meg. Támadások ezt az irányt talán azért érték, mert egyszerre több oldalról lépett fel nálunk, mintha a történetírók újabb nemzedéke összebeszélt volna **héroszok és intézmények lerángatására**…"*[535]

Az 1930-as évekből két tanulmányt érdemes kiemelni a rendi alkotmány témájában, az ugyanis kulcskérdés volt Eckhart számára. A történész szellemtörténeti kérdésfelvetésből indult ki a Bocskay és híveinek közjogi felfogása című írásában.[536] Milyen szellemi tényezők hatottak a felkelők nézeteire? Közrejátszott-e mozgalomban az a protestantizmus által hirdetett teória, hogy a zsarnokkal szembeni ellenállás legitim? Az ellenállási jog jelen volt az Isten törvényeit be nem tartó uralkodó alattvalóinak engedetlenségét jogosnak tartó keresztény egyház tanaiban és azok hatottak a királlyal paktáló rendek felfogására is. A 16. században azonban ezen kívül más, népfelség elvét hirdető eszmék is megjelentek, mégpedig

[534] Az „átértékelés" fogalmának kortárs recepciójához ld. újabban: Kövér György, 2016b.
[535] Eckhart Ferenc, 1934b, 14. Kiemelések az eredetiben.
[536] Eckhart Ferenc, 1933b, 133-141.

a protestáns teoretikusokat (Luther, Kálvin) követő „monarchomachoszok”[537] könyveiben. A nép, mint minden jog végső forrása ezekben a teóriákban jogosult törvényes képviselők útján a főhatalom ellen fellázadni. A rendek azonban távol álltak a népszuverenitás ezen változatától, hiszen a rendek és a király osztoznak a főhatalomban, a nép pedig nem játszik szerepet ebben a képletben. „*Az ellenállás joga természetszerűen folyt a rendi állam dualizmusából, ahol a legfőbb hatalom az államban megoszlik a király és a rendek közt és hiányzik az államegység gondolata. Mindkét rész önálló és független; a rendi államban nem lehet népjogokról beszélni, amelyekből a monarchomachoszok forradalmi teóriái fakadtak. A rendi jogokat nem lehet népjogoknak tekinteni és így a rendi ellenállási jogot sem a forradalmi joggal összehasonlítani.*”[538] Csakhogy – teszi itt hozzá a szerző – a 16. század magyar közjogi felfogása szerint a rendek akár tekinthették magukat a népjogok képviselőinek az uralkodóval szemben, amennyiben az egész ország lakosságának képviselőiként lépnek föl. A tanulmány kérdése így az, hogy vajon a protestáns szerzők népszuverenitással kapcsolatos korszerűbb nézetei, vagy a rendi ellenállási jog érvényesült a Bocskai-felkelés gondolatkörében? „*Kétségtelenül megállapítható azonban, hogy Bocskay és híveinek nézete az ellenállásról nem Kálvin és Beza műveiből merített, hanem a Hármaskönyvön alapult. Politikai meggyőződésük forrása a magyar rendi felfogás; ez erősebb ösztönzője és szellemi támpontja volt gondolataiknak a király és alattvalóinak viszonyáról, mint hitbeli meggyőződésük tanítójának politikai elvei.*”[539] A Tripartitumból ismerték meg Bocskai hívei az Aranybulla feudális ellenállási záradékát, a rendek szervezetét a lengyel alkotmányfejlődésben megszokott „respublica” kifejezéssel illetik, így a történész jellegzetesen középkorinak nevezi felfogásukat. További jelentősége Werbőczynek az, hogy a Szentkorona-tanról is tőle szereztek tudomást a dinasztiával küzdő rendek. „*De a Werbőczinél kifejtett koronatannak is megállapítható a hatása. A Bocskay-párti magyarság kiáltványában a mágnások, nemesek és a városok a Hármaskönyv nyomán ’Magyarország koronája tagjainak’ neveztetnek.*” Az a körülmény, hogy Bocskai közjogi nézeteiket a Hármaskönyvből merítették, „*adja meg a felkelésnek a vallásszabadságért folytatott küzdelem mellett is sajátlagosan konzervatív színezetét.*”[540] Az idézett konklúzió üzenete szerint a rendi dualizmus tartós fennmaradása miatt a nép szabadságjogainak képviselőiként Magyarországon még a 17. században is a középkorias, tehát elmaradott szemléletű rendek léptek föl.

[537] Monarchiacsinálók. A monarchiát felkelés útján szükség esetén megdönthetőnek tartó, eredetileg francia hugenotta teoretikusok gyűjtőneve.
[538] Uo 134.
[539] Uo 136.
[540] Uo 141.

Hasonló kérdéseket boncolgatott 1934-ben, Erdély alkotmányáról írva.[541] Eckhart szerint a 16-17. századi Erdélyben a látszat ellenére nem a rendi alkotmány és szabadságjogok, hanem (a török szultán támogatása miatt is) az Árpádok idejéből áthagyományozódott abszolút fejedelmi hatalom érvényesült. Ennek megállapításához részletesen fejtegeti, hogy a rendi alkotmány milyen tekintetben különbözik egy modern államtól. A rendiség idejében kiváltságos jogaik összessége jelenti az „alkotmányt". Az egyezség szerint, ha a király (rex) ezt tiszteletben tartja, a rendek (regnum) hűségesek maradnak hozzá. Minden uralkodóval ezt a szerződést egyezkedés útján újra és újra megújítják: „*A rex és a regnum, azaz a nemes ország, a rendek összessége, mint két ellentétes pólus, állnak itt is egymással szemben, mert itt sem ismerték az állam személyiségét, az uralkodó és a rendek jogainak és hatáskörének szerves összekapcsolását, hanem egymással küzdő felek jogait, amelyek a küzdelem folyamán változtak az uralkodó egyénisége szerint.*"[542]

Mint azt korábban említettem, Eckhart a rendi dualizmust és általában a köznemességet egy gazdasági/közigazgatási modernizációt visszahúzó erőnek vélte,[543] továbbá a rendi alkotmányos felfogás szívós fennmaradása alapján a nyugat-európaihoz képest elmaradottnak értékelte a magyar alkotmányos viszonyokat.[544] Ilyen közegben a népszuverenitás-elméletek lényegében kizárták az alsóbb társadalmi rétegeket az alkotmányból.[545] Hangsúlyozni szükséges viszont, hogy a történész Werbőczyt kiemelkedő és művelt jogtudósként ábrázolta, az organikus koronatagságról alkotott elméletét pedig komoly szellemi teljesítménynek látta.[546]

A magyarországi fejlődés ezzel együtt integráns része egy egyetemesebb európai közösségnek a keresztény műveltség és az egyházi intézményrendszer által. Ez a gondolat

---

[541] Eckhart Ferenc, 1934a.

[542] Uo, 212-213. L. még: „*Az államegység gondolata, az objektív államhűség nem volt meg a XVI–XVII. századi Erdélyben, mint a rendiség kifejlődése idejében Magyarországon és másutt sem. Uralkodó és alattvalók, a fejedelem és a rendek, vagyis a három nemzet, mint szerződő felek állnak egymással szemben.*" Uo, 211.

[543] Elsősorban a rendi adómentesség és a folyamatos egyezkedésre épülő rendi alkotmány miatt Eckhart Ferenc, 1922, 41-43.; 203-204.

[544] A. I. Carlyle eszmetörténeti könyvének olvasása közben írta fel magának: „*Viszonyaink elmaradottságát jellemzi, h még másutt az* [ellen]*állási jog mindenütt [meg]szűnt az alk-os élet fejlődésével addig nálunk külön törv-nyel kellet 1687-b* [meg]*szüntetni egy oly intézkedést, mely*[nek] *az intézményes államokb*[an] *már* [nincs] *jelentősége.*" Eckhart Ferenc jogtörténeti és jogelméleti jegyzetei. MTA KK Ms 5623/1. R. W. Carlyle – A. I. Carlyle: A History of Mediaeval Political Theory int he West. Vol. 3. New York–Edinburgh–London 1916. Ez a nyugathoz képest való társadalmi/alkotmányos elmaradottság és általában a cseh/lengyel (közép-európai, mint az a Függelékben szereplő egyetemi előadásában elhangzott) párhuzamok kiemelése viszont nem jelent kelet-európai, esetleg orosz fejlődési utat Eckhartnál.

[545] A rendek Eckhart szerint még a 18. század végén, 19. század elején is modern társadalmi szerződéses elméleteket alakítottak át saját felfogásuknak megfelelően, a jobbágyok feletti uralmukat konzerválandó. L. Eckhart Ferenc, 1958, 217-219.

[546] Ellentétben a jogtudós korának köznemesi pártjával: „*Ezrével jön össze a fegyveres köznemesség és pártjuk szigorú törvényekkel biztosítja a tömegek megjelenését. El lehet képzelni e műveletlen és politikailag iskolázatlan tömeg gyűlésezéseit és tárgyalásait! Egykorú leírások nem egy ízelítőt adnak belőle. Soha annyi törvényt nem hoztak azelőtt, mint ebben a korban és a rendek a királyi jogkör egyre nagyobb részét sajátítják ki maguknak.*" Eckhart Ferenc, 1933a, 139.

hatja át Eckhartnak a Szent István királyságának intézményeiről írt tanulmányát,[547] amelyben azt a kérdést tette fel, hogy milyen főbb különbségek voltak a régi fejedelemség és a keresztény királyság felépítése között? A pogány fejedelemmel szemben a király rendelkezett a keresztény karizmával, amit a koronázásnál is fontosabb egyházi felkenés biztosított számára. Bár az uralkodónak abszolút hatalma volt, az egyházzal való szövetsége bizonyos kötelezettségeket rótt rá: „*Az egyház képviseli a dinamikus erőt a fennálló jogállapottal szemben, fejleszti a jogrendet, még pedig nemcsak a közjogi, hanem sokszor magánjogi téren is, mert ő a jogtalanok, a gyengék védője. Az egyház lesz utóbb az alattvalók jogainak harcosa, a nemesi kiváltságok védelmezője, az ellenállási jog hirdetője a jogot megsértő királyokkal szemben.*”[548]

Minthogy az európai keresztény műveltségből eredt a Szentkorona-tan alapját képező organikus felfogás, Eckhart nagy energiákat fordított az Európa-szerte megfigyelhető „corpus-tan” különböző jelentéstartalmainak értelmezésére. A történész jogelméleti jegyzeteiben külön vannak csoportosítva az emberi test analógiájára építő corpus-szimbolikával foglalkozó, külföldi és magyar szakirodalomból készített jegyzetek: ezek közül a legfontosabbak Otto von Gierke (Troeltsch mellett) szellemtörténeti művei. A már korábban említett Gierke a berlini jogi tanszéken volt oktató és a különböző organikus állameszmék, természetjogi, egyházi és más gondolatoknak az ókortól egészen a modern korig való fejlődéstörténetével foglalkozott számos, terjedelmes munkájában.[549] Gierke meggyőződése szerint a történelem segítségével az emberi, társadalmi viselkedést érthetjük meg és a jogot ebből kifolyólag az emberi közösségi élet egyik elemeként értelmezte, amely nemzetekben és intézményekben tükröződik. Szerinte a modern állam egy független társulásokból létrejött, összetett organikus egész. Az alkotóelemekként működő társulások előzményeit a középkori, egymástól független corpusokban, organikus egységekben (egyház, rendek, stb.) látta. Az eszmék történeténél azok különböző korok szerint való változására, egymásra hatására fektetett hangsúlyt.[550] 1880-ban Johannes Althusius politikai gondolatait tartalmazó „Politica” (1603) című művéről írt könyvet, amelynek harmadik kiadását Eckhart gondosan áttanulmányozta. Gierke szerint Althusius Rousseau népszuverenitás-tanának, de a modern államiságnak is alapköveit rakta le a maga korában újszerű gondolataival, ezért tartja

[547] Eckhart Ferenc, 1938.
[548] Uo, 42. Eckhart itt valószínűleg két irányban is vitázott. Egyrészt ismét cáfolta a királyság „átruházott”, közjogi választáson alapuló voltát, másrészt az általános keresztény jelleg szólhatott a kor nemzetiszocialista történetírói törekvései ellen is. A szemináriumán tanuló Bónis György tanulmányában a Szent István törvényére gyakorolt német jogi hatásokat akarta minimalizálni és helyette az általános keresztény és sajátos magyar vonásainak kimutatására koncentrált, miközben a német/osztrák Délkelet-Európa kutatások egyik vezéralakjának számító Fritz Valjavec véleményével szállt szembe. Bónis György, 1938, 434-435. Ld. még: Orosz László, 2014, 156.
[549] Gierkéről l.: Runciman, David, 1997, 34-63. Iggers, Georg G., 1988, 203-206.
[550] Runciman, David, 1997, 34-35.

fontosnak a megismerését.[551] Leginkább az Althusiusnál olvasható gondolatok (államszerződés, képviseleti elv, föderalizmus, jogállamiság, organikus felfogás, stb.) előzményei, középkortól végigvezetett fejlődéstörténete állnak előtérben. A középkori teokratikus felfogás magában hordozta az egy isteni törvény által kormányzott egészen (makrokozmosz) belül működő részek (mikrokozmoszok) elméletét, ami az egyént mindig alárendeli az egésznek. A „nép" (universitas) – szemben Althusius népfelség-elméletével – alárendelt szerepet játszik a korszakban, mert bár a korabeli felfogás szerint a hatalmat kezdetben ő ruházta át az egyházra/pápára/császárra/királyra, nincs beleszólása az Isten és a természetjog által vezérelt törvények alakulásába. A középkori politikai berendezkedésekre a dualizmus jellemző: egy uralkodó az egyik, egy politikai összesség (pl. a rendek) a másik oldalon, mint külön-külön „testek". Az ókorból eredő, szintén az egészből kiinduló organikus test metaforái a világi és egyházi társadalmi csoportokra is átszármaztak, de a középkorban sehol nem alakult ki egy ezeket a csoportokat összefogó és ezektől független, jogi államszemélyiség.[552] Eckhart kiemelten (kilenc oldalban) foglalkozott a könyvvel. Az eredeti Gierke-szöveghez képest aláhúzta a társadalmi, politikai csoportosulásokra alkalmazott korabeli organikus kifejezések változatait a magyar viszonyokkal való analógia-keresés miatt.[553] A hatalom átruházásához hozzáfűzte, hogy a középkori universitas (a hatalmat az uralkodóra ruházó összesség) Werbőczynél a communitas megfelelője. A könyv szöveghelyei közül gyakran írta ki azokat, amelyek az államnak jogi személyiségként való felfogását a modern kor vívmányaihoz sorolják, hiszen a középkorban ez még nem volt megfigyelhető. Feltűnő, hogy a könyvből általában csak a középkori részeket kiíró Eckhart egy alkalommal az újkori fejezetből is lejegyzett egy megállapítást: „*Staatspersönlichkeit zuerst bei Hobbes.*"[554] Módszertani tekintetben azért Eckhart figyelmeztette magát: „*Gierke kifejezetten* [csak] *a teóriát nézi, de* [nem] *a teória és a valóság közti* […] *hatást*."[555]

---

[551] Althusiusról: Gierke, Otto von, 1913, 1-55. Althusius szerint a legfőbb hatalom joga a népé, nem az uralkodóé – az uralkodóval kötött szerződés után is. A nép ellenőrző tisztviselőket választ az uralkodó korlátozására, akiket visszahívhat, ráadásul szükség esetén új alkotmányt is létrehozhat. Mindezt azért részletezem, mert szemlélteti, hogy ez a Bocskai-felkeléshez közeli időben papírra vetett elmélet Gierke tolmácsolásában mennyire eltér attól, ahogyan Eckhart a valójában a saját szabadságjogaikért küzdő rendek alkotmányát körülírta.

[552] Uo, 56-87.; 211-225.

[553] *Eckhart Ferenc* jogtörténeti és jogelméleti jegyzetei. MTA KK Ms 5623/1. L.: „Althusius. A középkori államteória. Corpus-tan."

[554] Államszemélyiség először Hobbes-nál.

[555] A kitétel az alábbi helyen olvasható: Gierke, Otto von, 1913, 143. A problémakörnek számos metszéspontja volt a teológus múltú Troeltsch munkásságával is. Troeltsch műveinek a történetfilozófián kívül az egyházi eszmék társadalommal, gazdasággal és kultúrával való összefüggése volt a főbb tárgya. 1912-ben megjelent, Max Weber hatása mellett készült *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* (A keresztény egyházak és csoportok társadalmi tanításai) a vallást a társadalmi viszonyok függvényeként értelmezte. Egy tiszta vallásfogalomból indult ki, amikor Jézus tanításait a gazdasági tényezőktől függetlenül megmagyarázhatónak nevezte, a tanítás „útja" a történelemben azonban már más lapra tartozik. *Iggers, G. G.*, 1988, 282. Eckhartot a könyvből az egyház organikus egységről szóló eszméi érdekelték. Troeltsch szerint erre a

A fent ismertetett szellemi „találkozások” Eckhart és egyes külföldi szerzők között természetesen töredékei a fennmaradt jegyzeteinek (a whig történetírókkal szemben fellépő angol alkotmány- és jogtörténeti iskola művei legalább ilyen mélységben érdekelték), de a Szentkorona-eszmével, jogtörténettel kapcsolatos nézeteihez lényeges adalékot nyújtanak.

Ugyanilyen fontos a tanítványok tudományos működését is nyomon követni. Bónis György az organikus eszme európai forrásainak kutatásában segített tanárának, Murarik Antal pedig a szláv analógiákhoz gyűjtött irodalmat lengyel és cseh szerzőktől.

Az újítás eszközei Bónis György és Murarik Antal pédáján

A harmincas években a történész szemináriumai több jogtörténészt nevelnek ki és indítanak el a tudományos pályán.[556] Eckhart tanítványait igyekszik külföldre ösztöndíjakkal eljuttatni, aminek sikeréről tanúskodnak Bónis György, Degré Alajos és Murarik Antal Eckhartnak írt levelei. Ezenkívül folyamatosan jelennek meg a tanítványok nagyobb művei az „*Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából*” című sorozatban (ez a történész értelmezésében Illés József szemináriumának riválisaként működött).[557] Részletesebben Bónis és Murarik tevékenységét elemzem, akik mesterüknél explicitibben fogalmaznak meg Eckhartot is foglalkoztató jog- és alkotmánytörténeti programpontokat, módszertani felvetéseket, így a velük szoros kapcsolatban lévő történész szemléletéhez is adalékot nyújtanak.

Az akkor mindössze 19 éves Bónis György (1914–1985)[558] egy, a mongol törzsek jogrendszerével kapcsolatos angol nyelvű könyvet ismertetett a Századokban. „*A mongol népek őseinkkel való rokonsága, kultúrérintkezése, hasonló nomád életmódja, törzsszervezete, hasonló tulajdonságai (pl. vendégszeretet) mind párhuzamok felállítására jogosítanak*” – indokolta a mű értékét az ismertetés szerzője.[559] Bónis szerint a mongol kánnak éppen olyan abszolút hatalma volt, mint a magyar királynak a 12. században, hiszen a „*fejedelem korlátlan*

---

mesterségesen kialakított különbségek elméletben való áthidalása miatt volt szükség. Mint Gierkénél, úgy itt is olvasható, hogy az organikus egész hasonlatát az államra és a társadalmi csoportokra is átvitték a korszak gondolkodói. A jogi államszemélyiség hiányában a főhatalmat könnyebb volt elképzelni az ókori és egyházi eredetű organikus képpel. *Eckhart Ferenc* jogtörténeti és jogelméleti jegyzetei. MTA KK Ms 5623/1. Gesammelte Schriften von *Ernst Troeltsch*. (Erster Band. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen.) Tübingen 1923[3].

[556] „*Ifjú 'jogtörténeti gárda' felnevelése nekem is célom, de ez egyelőre a jövő zenéje. Remélem azonban, hogy már az idén megkezdhetek egy kis jogtörténeti értekezéssorozatot tanítványaim tollából.*” Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1933. január 28-án. MTA KK Ms 6399/282.

[557] „*Igen sok hallgatóm van, jóval több, mint Illésnek, amiből előbb-utóbb sértődöttség lesz. De hát a fiúk érzik, hogy ki szeret foglalkozni velük. A haladóknak tartott szemináriumomban is vannak 8-an 2. évesek, kik pedig többé nem vizsgáznak jogtörténetből. És a legjobbak jöttek vissza a tavalyiak közül. 5-öt már be is ültettem kisebb témákkal a pestmegyei levéltárba.*” Eckhart Ferenc levele Károlyi Árpádnak 1931. február 17-én. [Fogalmazvány]. MTA KK Ms 5615/53.

[558] Bónisról életrajz és műveiről bibliográfia: Balogh Elemér, 2003.

[559] Bónis György, 1933, 326.

hatalma tipikusan keleti vonás volt, ez felelt meg a magyarok faji jellegének." Nyilvánvalóvá teszi az ismertetés, hogy ennek az érvnek a közjogászokkal szemben volt üzenete, akik a nyugati hűbériségtől eltérő abszolút magyar berendezkedést a nemzet közjogi gondolkodásával indokolták.[560] „*Biztos eredményeket*" nem adna önmagában a mongol-magyar párhuzam részletes kifejtése, de a módszerként a különböző nemzetek jogrendszerének összehasonlítása „*eloszlatna sok ma is uralkodó jogtörténeti tévedést.*"[561] Sokkal többet mondanak Bónis és Eckhart kapcsolatáról előbbinek az 1938 és 1940 között megjelent tanulmányai (Századok, Magyar Szemle), valamint a Londonban töltött időszak során (1936 novemberétől 1937 májusáig volt a *London School of Economics* ösztöndíjasa) írt két levele. Az első dokumentum egyben egy mellékelt bibliográfiát is tartalmaz, angol jog- és alkotmánytörténeti művek adataival teleírva. A lista küldésének okairól írta Eckhartnak tanítványa: „*A professzor, T. F. T. Plucknett*[562] *nagyon szívesen fogadott és érdeklődött, miért nincs meg a magyar jogtörténet angolul. Azt válaszoltam, hogy még 'nem annyira fejlett'. Azonnal ajánlott egy olvasási programmot, melyet elkezdtem. Voltam a szemináriumán is, ahol nagy tudásról és ötletességről tett tanúságot, az előadása pedig igen világos és értelmes. (Nem hadar, ez nekem nagyon fontos.) A programm alkotmány tört. részét ígéretem híven csatolom, azt kérem, hogy ha a szeminárium vagy az Egyet. Ktár beszerzi valamelyiket a Professzor Úr ajánlására, akkor méltóztassék talán tudtomra adni, hogy ne töltsem itt vele az időt, mikor otthon is megtalálom.*"[563] A listán a címek mellé tett rövid megjegyzések („*megvan*") tanulsága szerint Eckhart utánanézett a könyveknek. Az angol alkotmánytörténet-írás eredményei felé való orientálódás mellett a két történészt az organikus felfogás középkori megnyilvánulásai is foglalkoztatták, Bónis következő levele (terjedelmére való tekintettel mindössze néhány részletet idézek belőle) egy ezzel kapcsolatos program részletezése, forrásjegyzék csatolása. „*Szinte minden nehézség nélkül jutottam hozzá John Salisbury elméletéhez, melyet lényegére lerövidítve itt mellékelek.*[564] *Az én fiatalos hirtelenségemmel hajlandó volnék következtetéseket levonni abból, hogy* […] *ez a kánonista (az első angol officialis!*[565]*)* […] *Plutarchos és más klasszikusok nyomán emlegeti a test-elméletet, habozván a fej- és a gyomor-hasonlat között. J*[ohn]. *S*[alisbury]. *egészen kiemelkedő alak az angol politikai irodalomban, de talán nem lehetetlen, hogy szorgosabb kutatás nálunk is napfényre hozna szerényebb, de az ókortól hasonlóan megmámorosodott bölcselkedőket. Természetesen*

[560] Uo, 327.
[561] Uo, 329.
[562] Theodore Frank Thomas Plucknett. Angol jogtörténész (1897–1965), közjoggal és büntetőjoggal egyaránt foglalkozott.
[563] Bónis György levele Eckhart Ferencnek 1936. november 11-én. MTA KK Ms 5615/98.
[564] Bónis John Salisbury középkori angol egyházi teoretikus *Policraticus* című művéből közölt olyan részleteket, amelyek az ókori eredetű, organikus test képeinek leírását tartalmazzák.
[565]Az officialis az egyházmegyei bíróság elnöke.

ilyen kutatásnak elsősorban az egyháziakat kellene figyelemmel kísérnie. […] *Ha le tudnám nyomozni mindazt a sok szálat, ami a kettőt (t. i. a mi jogunkat és a kánonit) összeköti, talán alig maradna olyan terület, melyhez ne nyertem volna használható útmutatást. De ehhez hazai okleveles anyagot is kéne feldolgozni, beleértve a negyvenezer középkori oklevelet a Levéltárban.*"[566]

Az angliai tartózkodás egyik eredménye az angol alkotmánytörténet-írással foglalkozó historiográfiai tanulmány, amelyben Bónis a kapott irodalmi listán szereplő szerzőket próbálta bizonyos rendszer szerint csoportosítani (köztörténeti, jogtörténeti és igazgatástörténeti irány attól függően, hogy az alkotmányfejlődés vizsgálata milyen területtel való együttműködéssel történik) de kitért azok magyar recepciójára is. A Timon-iskola nézeteire nézve döntő hatásúnak tartotta, hogy Magyarországon olyan whig szerzők váltak az angol alkotmánytörténészek közül magyar fordítással ismertté, mint például Edward Augustus Freeman.[567] A következőkben Bónisnak azokat az értékelő mondatait emelem ki, amelyeket az egyes angol szerzőkhöz fűzött. William Stubbs életművét Freeman szemléletével, módszerével szemben sokkal gyümölcsözőbbnek tartotta a forráskiadás (*Rolls Series*) terén elért eredményeiért, és mert alkotmánytörténeti szintézisében a „*nemzet egész története tárul elénk, Julius Caesartól a Tudorokig, de nem a hadviselés és a diplomácia, hanem az egyházi élet, a jog, a közigazgatás és a pénzügyek szempontjából.*"[568] Hosszasabban érdemes idézni a „köztörténeti irányról" általánosabban kifejtett gondolatait: „*Mi jellemzi a köztörténeti irány íróit? Mindenekelőtt tárgyválasztásuk. Mennyi időbe telt, míg a politikai történet helyet adott a művelődéstörténetnek, majd a szellemtörténetnek! Milyen sokára jutott le a historikus a királyi palotából a nép kunyhójáig! Ez a folyamat játszódott le az alkotmánytörténetben is, s nem ment itt sem gyorsabban. A régi mesterek számára a nemzeti történet természetes fókusza a király, a király tanácsa, vagy a nemzet nagyjainak és képviselőinek felséges gyülekezete, a parlament. Forrásaik is először az angol királyok szabadságlevelei, az ő személyes, majd parlamentjükben hozott törvényeik, krónikásaik elbeszélései. Csak sokára kezdték meglátni, hogy a megyeszéken kell a parlament erejének forrását keresni, hogy a lovagok és polgárok megerősödése nélkül nem lett volna hatalmas a középkorvégi király, és hogy az egyes emberek köznapi vitáiból alakultak ki sokszor döntő fontosságú alkotmányos elvek. De ne*

[566] Bónis György levele Eckhart Ferencnek 1937. április 5-én. MTA KK Ms 5615/97. Bónisnak egyébként Mályusz ajánlotta Londont pályázásra, akinek aztán külön levélben köszönte meg a tanácsot. Bónis György levele Mályusz Elemérnek 1936. december 21-én. MTA KK Ms 6398/452.

[567] „*Fölösleges ezek után fejtegetnünk, hogy Freeman a szabadelvű irányzat harcosa volt s a svájci kantonok kezdetleges demokráciája iránti rajongását vitte át saját fajának korai alkotmánytörténetére.* […] *Mint hazájában mondották róla, egy elmult iskolához tartozott, mert eredeti oklevelet soha sem látott, csak a kiadott forrásokat aknázta ki.* […] *Hogy nálunk az összes alkotmánytörténeti írók közül még 1893-ban is éppen az ő műve jelent meg, nincs mélyebb szellemtörténeti jelentőség nélkül.*" Bónis György, 1940, 186.

[568] Uo, 190.

vigyük a hasonlatot tovább, mint lehetséges: ha nem is esett ki egy Stubbs látóköréből a vidék és az egyszerű ember, tárgyalása súlypontját mégis a központba helyezte."[569] Az igazgatástörténet szerinte annyiból megvalósítja ezt a programot, hogy nem az országgyűlés és más, központi szerv vizsgálata áll középpontjában.[570] A jogtörténeti irány ezekkel szemben főleg az eszmékre koncentrál, de Bónis számára ez még önmagában nem szellemtörténet: „*ebbe a fogalomba nemcsak az eszmei tényezők figyelembe vételét, hanem az egész korba való beágyazást, a kor minden más jelenségével való kapcsolat megkeresését (szintézis) is bele szoktuk ölelni.*"[571] Mindezek után Bónis az igazgatástörténetben jelölte meg az alkotmánytörténet-írás jövőjét, hiszen a parlament és a királyi tanács ezekben a munkákban már csupán egy általános intézményfejlődés keretein belül bukkannak fel, nem pedig a középpontba állítva dicsérik azokat.[572] Korábbról is olvashatunk Bónistól hasonló problémákat feszegető módszertani tanulmányt: 1939-ben a Magyar Szemlébe (a folyóiratot 1938-tól kezdve Eckhart öccse, Eckhardt Sándor szerkesztette) írt. A szerző nemzeti kötelességnek tekintette, hogy a magyar népi jogot gyűjtsék, ismerjék meg és ezáltal nem csak a magyar jogtudomány múltja válna ismertté szerinte, de a jogtudomány is magyarabbá lenne. Nép kapcsán „*a jognak alávetettek nagy tömegéről van szó, a kisemberekről. elsősorban a falu lakosságáról. Azokról, akiknek rangja, állása, keresete alacsonyabb, foglalkozása, életmódja, öltözködése egyszerűbb, beszéde, ízlése, viselkedése közönségesebb mint a polgárosult rétegeké.*"[573] A néprajz szerepét kiemelte a jogszokások megismerésében, ezért szükségesnek tartotta a jogtörténettel való együttműködését. Szerinte a Tagányi Károly által megkezdett útvonal az iránymutató, a népi szellemi hagyományban pedig véleménye szerint „*erkölcsi, társadalmi és jogi normák keverednek egymással*", ezért ezeket a tényezőket együtt kell kutatni, valamint térképre átültetni az így nyert adatokat az egyes jogszabály hatályának területéről.[574] Írása végén javasolta kérdőívek összeállítását és az ország községeinek alapos bejárását.[575]

[569] Uo, 200.
[570] Uo, 203.
[571] Uo, 207.
[572] Uo, 209.
[573] Bónis György, 1939, 122.
[574] Uo, 125.
[575] Uo, 126. E tudományos szempontból modern célkitűzéshez azonban aktuális „sorskérdések" megoldásának vágya is társult, bár a történész nem vett részt pártpolitikában. Bónis történelemképe szerint az ősiség eltörlése döntő jelentőségű volt a 20. századi társadalmi, demográfiai problémák kialakulására nézve: 1848 után a birtokaiból „kiforgatott" nemesség gazdaságilag hanyatlásnak indult, míg velük szemben a főváros magyarosodott német, szláv és zsidó lakossága előnyös helyzetbe került a modern kapitalista kibontakozásban. Bónis ezért a birtokok oszthatatlanságának és a királyi földadományozás ősi jogelveit szerette volna újra bevezetni annak érdekében, hogy ezáltal a népesség egzisztenciális és közösségi alapja biztosítva legyen. A királyi földadományozást a vitézi rend mintájára tartotta kivitelezhetőnek, a rendszerben pedig a sokgyermekes családokat részesítette volna előnyben, miközben az egykézést fertőzéshez hasonlította. A kapott föld elidegenítése néhány esetben szóba jöhetett, ehhez azonban a birtok felett rendelkező egyénnek több feltételnek

Murarik Antal[576] 1936 őszén Prágába nyert ösztöndíjat, ahol Jan Kapras és Theodor Saturnik jogtörténészek szemináriumain tanult.[577] Eckhartnak kedvező fogadtatásról számolt be, tanárairól jó véleményt közölt, és megemlítette Timon összefoglalójának (nem meglepő módon) vállalhatatlan voltát is. „*Örvendetes, hogy a szeminárium most vette meg* [Karel] *Kadlec könyvtárá*[t] *– látatlanban.* […] *Jellemző, hogy ezt az egész könyvtárat elsősorban azért vették meg, mert sok magyar könyvet remélnek tőle. Magyar anyaguk ugyanis majdnem olyan rossz, mint a szláv irodalmi készletünk. Ócskaságok. Legmodernebb művük Timon németnyelvű jogtörténete. Jó, hogy azt idejekorán, Saturnik szavába közbevágva utolsórendűnek minősítettem, mert S. azonnal kijelentette, hogy Timon olvasásakor megfájdul az oldala, annyit röhög. Mind Saturnik, mind Kapras megkértek arra, létesítsek Bpest és Prága jogi kara között könyvcsereforgalmat.*"[578]

Murarik 1938-ban megjelent műve az ősiség jogi intézményeiről íródott. Kérészy Zoltán 1931-ben úgy érvelt Eckharttal szemben, hogy az ősiség a 14. században alakult ki honvédelmi, közjogi célból, ezért megjelenése egyben a leglényegesebb alkotmánytörténeti periódus kezdete is. Ezzel szöges ellentétben, Murarik magánjogi intézmények csoportjának fogta fel és különösen a gazdasági háttérre és szláv jogi hatásokra hívta fel a figyelmet. Definíciójából szerint az ősiség „*a vagyonforgalom korlátozására irányuló anyagi jogi intézmények összessége, melyek a magyarságnál a legrégibb időtől 1848-ig fennállottak azokra a tőkejavakra nézve, melyek az akkori világi vezetőosztályok létfenntartását szolgálták.*"[579] Az ide tartozó jogintézmények körülírásánál éppen ezért a gazdasági, társadalmi kérdések rendkívül fontosak, de Tagányira hivatkozva a néprajz jogtörténeti felhasználását is üdvözítőnek vélte ebben a tekintetben.[580]

---

meg kellett volna felelnie. Az oszthatatlan birtok a Szent Koronára szállna vissza a birtokos család magszakadása esetében. A jog magyarabbá alakításának szorgalmazásáról szóló fejtegetéseit a jövőre nézve optimista konklúzióval és idegenellenes megjegyzésekkel zárta 1942-ben. Bónis idézett tanulmányaiban a lelki, szellemi tényezők hangsúlyozása mellett fontos szerepet játszik a vérségi, származásra építő érvelés. Bónis György, 1941c; Bónis György, 1942b.

[576] A háború elején elhunyt Murarikról: Bónis György, 1941b.

[577] Kapras Eckharthoz írt két, német nyelvű levele maradt fenn. Az elsőben reményét fejezi ki arra nézve, hogy Murarik jól fogja érezni magát náluk és megkérdezi Eckhartot, hogy nincs-e kifogása az ellen, ha a Királyi Cseh Tudományos Társaság levelező tagjává választanák. A válasz valószínűleg kedvező volt Eckhart részéről, mert a megválasztás végül más okból hiúsult meg. A következő levélben Kapras sajnálkozik azért, mert a Társaság ülésén arra jutottak, hogy a két ország politikai viszonyait figyelembe véve a választás nem lenne szerencsés, ugyanakkor Eckhartnak szívesen megküldi a jövőben szemináriumának publikációit a tudományos munkásságának elismeréséül. Jan Kapras levele Eckhart Ferencnek 1936. november 3-án. MTA KK Ms 5616/64.; Jan Kapras levele Eckhart Ferencnek 1936. december 13-án. MTA KK Ms 5616/65.

[578] Murarik Antal levele Eckhart Ferencnek 1936. október 26-án. MTA KK Ms 5616/111.

[579] Murarik Antal, 1938, 10.

[580] Uo, 23. Murarik könyve szerint az ősiség már a nomád népek házközösségeiben is megfigyelhető, hiszen a javakat együtt, oszthatatlanul birtokolja az egy-egy nemzetségfőhöz tartozó család (egyébként ez az elv a meghatározó Tagányi földközösség-elméletében is). A földműveléssel és a letelepedéssel a házközösségek fokozatosan megszűnnek, de a nemzetségi vagyon megmarad (a tulajdonnak már szerepe lesz), amit oszthatatlanná tesz a jog. Később (a magyar történelemben először Kálmán idején) megfigyelhető a különbségtétel ősi és szerzett javak között, ahol az előbbi elidegeníthetetlen volt, az utóbbi felett viszont szabad

A tanítványok működésére jellemző az európai tudományos irodalomban való tájékozódás igénye: új jog- és alkotmánytörténet írásához meg kellett ismerniük a kor tudományos eredményeit külföldön. A legfőbb irány, amelyet meg akartak haladni, a Timon Ákos működése nyomán kialakult alkotmánytörténeti iskola, de ehhez természetesen Hajnik Imre és Illés József koncepcióit is újra kellett gondolniuk. A Szentkorona-eszme/Szentkorona-tan kérdésének újraalkotása egy alkotmánytörténeti szintézis előmunkálatai mellett úgyszintén égető feladat volt (ez már csak azért is elkerülhetetlen volt, mert a viták nagyon eltolódtak ebbe az irányba): Bónis György az organikus eszme európai forrásainak kutatásában segített Eckhartnak, Murarik pedig a szláv analógiákhoz gyűjtött irodalmat lengyel és cseh szerzőktől. A módszertani elvek egyik legfontosabb újításának azt szánták, hogy míg korábban a király és a rendek harcai, az országgyűlés, Bónis kifejezésével a „központ" (és ennek forrásai) jelentették az alkotmánytörténetek csúcspontjait, ők inkább az egyes intézmények, társadalmi csoportok, gazdasági viszonyok kölcsönhatását kutatták. Ezt a törekvést a rokontudományok (néprajz, nyelvészet) bevetése mellett kardoskodó Bónis összeegyeztethetőnek tartotta a politikatörténettel vagy az eszmetörténettel szembeállított, szintetikus szellemtörténettel. Bónis – és mint látni fogjuk, Eckhart – részéről élénk érdeklődés övezte Timon nézeteinek lehetséges gyökereit: az angol alkotmánytörténet-írást kivesező tanulmánya néhány whig szerzőre vezette vissza azokat. A Szentkorona-eszméről Hóman Bálint és Bartoniek Emma is megalkották saját értelmezésüket.

Rivális Szentkorona-eszmék: Bartoniek Emma és Hóman Bálint

Hóman Bálint a Szekfűvel közösen írt *Magyar történet* általa kidolgozott részében, az irodalmi szemlében olvashatunk egy értékelést az Eckhart-vitáról. A vitatott tanulmány erényének nevezte a történeti szemlélet és a külföldi kölcsönhatások, analógiák nyomatékosítását. Az Eckhart-vitát Mályuszhoz képest óvatosabban értékelte, Molnár Kálmán és Kérészy Zoltán füzeteit Eckhart viszontválaszával együtt történészek számára „*számbaveendő és értékesíthető szempontokat*" tartalmazó vitatermékeknek tartotta.[581] Mind

volt rendelkezni. A magyar királyok ritkán vették figyelembe a megkülönböztetést a gyakorlatban. Uo, 21-50. és 102-112. Ezek után természetesen Eckharttal ért egyet Nagy Lajos 1351-es törvényével kapcsolatban. „*Így állunk tehát ezzel a törvényhellyel, melyet általában* ***az ősiséget megalapító törvényhely****nek szoktak tekintetni. Amint láttuk****, e törvényhely csak közvetve vonatkozik az ősiségre*** […]*, miként előző törvényeink is. Az előadottak után felesleges azt az – Eckhartéval egyező – nézetet újra kifejteni, hogy* ***ezzel a törvénnyel nem történhetett meg az ősiség megalapítása****, annál az egyszerű oknál fogva, mert az ősiség már ősidők óta megvolt.*" Uo, 111. Kiemelések az eredetiben. Murariknál említést érdemel még, hogy társadalomtörténeti megközelítésmódja ellenére ő is nemzeti szempontú jogtörténetírást művelt, ami aktuálpolitikai megjegyzéseiből nyilvánvalóvá válik. A „szentistváni szellemet", a népeket átfogó kereszténység gondolatát állította szembe az internacionalizmussal, a szabadkőművességgel, a „vörös", „barna és fekete eretnekséggel". Murarik Antal, 1937.

[581] Hóman Bálint–Szekfű Gyula, 1990, 617.

Eckhartot, mind Molnárt megrótta azért, mert a történészi és jogászi szemléletről túl általánosan és elítélően írnak, ugyanakkor ő is kiemelte, hogy az összecsapás főleg az „*Eckhartnál alig érintett*" Szentkorona-tan taglalására, és nem a felmerülő más, szintén lényeges kérdésekre irányult. A legtöbb teret az értékelésben Molnár nézeteinek támadása töltötte ki, így Hóman szerint is „*tarthatatlan*" és „*történetietlen*" Eckhart kritikusainak véleménye az ősiségről, mint Nagy Lajos újításáról. Molnár bírálata után röviden szembeszállt Eckhart véleményével a Szentkorona-tan ügyében. „*A szentkorona-tan kialakulása tekintetében Eckhartnak az a megállapítása, hogy az újkori magyar alkotmányfejlődésben oly nagy szerepet játszó elmélet mai, illetőleg XVI. századi alakjában Verbőczi fogalmazása, mindenesetre helytálló. Ebből azonban korántsem következik, hogy 'a szentkorona tanának megalkotása a kérdéssel csak mellékesen foglalkozó Verbőczi egyéni genialitásának műve' volna. Verbőczi e pontban is az élő jogot kodifikálta és öntötte szabatos formába. A szentkorona-tan kialakulása kétségtelenül a XV. században következett be, mikor a legitím dinasztiának Máriával magva szakadt. Alkotóelemei pedig, mint azt a szövegben kifejtettem, már az Anjou-korban felismerhetők.*"[582] Hóman így abban tért el Eckharttól, hogy az ő Szentkorona-tana már a 15. században készen volt, de mit értett a fogalom alatt? A történész a rendek előretörését, a korona közjogi jelentőségét és a hatalom átruházásának teóriáját állította a középpontba, és így 1440-et, I. Ulászló megválasztását tette meg születése dátumául.[583]

Hóman tanítványa, Bartoniek Emma[584] munkásságában sokkal részletesebben foglalkozik a középkori magyar koronaeszmékkel. A koronázásokról szóló összefoglaló könyvének Eckharttal és Timonnal szemben való polemikus célzata ismert,[585] ezért most bővebben elemzem vonatkozó koncepcióit.

Bartoniek 1917-ben a magyar koronázási esküről (1526-ig) írt a Századokban, amelyeket más európai királyok formuláival hasonlított össze lehetséges hatásokat, eltéréseket keresve. Timon tankönyve újabb kiadásaiban is részletezi az esküt, ami szerinte II. Andrástól kezdve folyamatosan „alkotmánybiztosító" jellegű, a korábbi szabadságjogok megőrzését

[582] Uo, 619.

[583] „*A koronázási törvényben először jutott teljesen világos körülíráshoz a nemzet szabadkirályválasztó jogát és a királyi hatalom átruházott természetét valló s ezúttal gyakorlati megvalósításra került rendi közfelfogás. Ez okiratban jelentkezett először teljes tisztaságában a szentkorona-tan, mely szerint a közhatalom ősforrása és tulajdonképeni birtokosa a nemzet, mely a maga hatalmát önként ruházta át a királyi hatalom közjogi jelvényeként tisztelt szentkoronára s ennek útján, ezen keresztül a koronával homlokán érintett királyra.*" Uo, 418-419. Az idézetből látható, hogy Hóman Szentkorona-tana sokkal tágabb fogalom, mint Eckharté.

[584] Bartoniek a Magyar történet munkálataiba is besegített Hómannak, így a „*Küzdelem a török ellen*" című részt ő írta. Ujváry Gábor, 2010b, 390.

[585] Lásd Kardos József előszavát Bartoniek 1938-as könyvének új kiadásához, amelyben Eckhart egyes nézeteivel összehasonlítja Bartoniek gondolatait és véleményezi is azokat: Kardos József, 1987b.

szolgálta, miközben az egyházi eskü fokozatosan háttérbe szorult.[586] Bartoniek kételkedik abban, hogy az Aranybulla óta a királyok koronázásuk alkalmával az abban foglalt elvekre esküdtek volna.[587] Nála a koronázási eskü célja, adott esetben tartalma is különböző történelmi korszakok szerint változik.[588] A húszas években publikált tanulmányai továbbra is a királyi szféráról szólnak, ezúttal az Árpádok trónöröklési jogáról. Timonnál szintén olvashatunk erről. A nemzeti alkotmányos kontinuitást és az önrendelkezést egyaránt hangsúlyozandó, szerinte az „*ősszerződés*" alapján az örökösödés (Árpád nemzetségéből kell választani) és a nemzet szabad választásának (a nemzetségből bárkit, akit a nemzet alkalmasnak tart) kettős elvén nyugszik a királyi hatalom elnyerése.[589] Bartoniek témába vágó írásának konklúziója, hogy az Árpádok korában nem volt egy meghatározott, mindig érvényesülő trónöröklési rend, hanem például a kezdetben a királyok által tudatosan gyakorolt seniorátust a primogenitura váltotta fel. Az uralkodó egyébként kijelölhette azt a trónörököst, akit alkalmasnak tartott, de kivételes esetben az aktuális öröklési rend ellenében is eljárhatott.[590] Eckhart részletesen kijegyzetelte magának Bartoniek tanulmányát a trónöröklésről. Többek között aláhúzással kiemelte, hogy az öröklési rend ellenére is cselekedhet az uralkodó utódkijelölésnél, továbbá fontosnak tartotta lejegyezni, hogy a királyi tanács szerepe jelentéktelen ezeknél az aktusoknál.[591] A hangsúlyok oka ez lehet, hogy Bartoniek eredményei is alátámasztották Eckhart számára az Árpádok személyes hatalmának erejét és cáfolták a folytonos nemzeti közszellem tetszés szerinti királyválasztásban való megnyilvánulását.[592]

Corona és regnum című tanulmányában Bartoniek a koronával összefüggő kifejezések jelentésére kereste a választ, de nem csak okleveleket használt fel, hanem az első két évszázadra nézve elbeszélő forrásokat, udvari történetírók műveit is. A két kifejezés szerinte

[586] Timon Ákos, 1919, 547-550. A kontinuitás létrehozásának retorikai eszköze, hogy Timon három oldalon legalább tizenötször használja az alkotmánybiztosító jelzőt az esküvel kapcsolatos forrásoknál.
[587] Bartoniek Emma, 1917, 12.
[588] „*Láttuk az első kezdetet: az esetről esetre való változást a szerint, hogy erős királyi hatalom, a földbirtokosi jog, az ország törvényeinek sértetlensége, a szent korona terület-épsége, az oligarchia, a tyrannus letörése, majd a törvény, jog és jó szokások fenntartása az ideál, melynek megvalósítását a nemzet trónralépő királyától várja.*" Uo, 43.
[589] Timon Ákos, 1919, 533-544. Ez az elmélet Timon egyik német kritikusának, Hans Schreuernek is felkeltette a figyelmét. „*A szerzőnek a magyar trónöröklési rendről való formalisztikus-dogmatikus okfejtése sem állja ki teljesen egy jogtörténeti vizsgálat próbáját. Timon feltétlenül a száli öröklési elvbe kapaszkodik, ezért szerinte minden, nem agnátusi öröklés szabad választáson alapult* […]." Ezzel szemben a trónöröklést nem csupán a fiági öröklés vagy a szabad választás határozták meg, de a dinasztikus kapcsolatok, a vérrokonság, vagy a női öröklési rend is befolyásolták a recenzens szerint. Schreuer, Hans, 1905, 337.
[590] Bartoniek Emma, 1926, 824-841.
[591] Eckhart Ferenc jogtörténeti és jogelméleti jegyzetei. MTA KK Ms 5623/1. A közel hat oldalas jegyzet keltezetlen, de az 1931-es programtanulmányhoz valószínűleg már hasznosíthatta, hiszen abban Bartonieket követte a trónöröklésről írtaknál: Eckhart Ferenc, 1931b, 302.
[592] Ld. a későbbiekre nézve alkotmánytörténeti összefoglalójának a trónbetöltés mikéntjéről szóló részét. Eckhart Ferenc, 1946, 79-86.

alapvetően változatlan tartalmú, hiszen a corona mindig a király személyétől független államhatalmat, míg a regnum a földrajzi értelemben vett országot és a kormányzás objektumát (később az alattvalókat is) takarhatta. Bár a corona által jelölt államhatalom változhatott (a király kezéből a rendi korszakban átkerülhetett a rendekhez), maga a kifejezés jelölő funkciója viszont nem. Ezért szerinte már az Intelmekben megtalálható egy közjogi Szentkorona-gondolat: „*Már ez a kor – a XI. század – absztrahál valami kezdetleges állameszmét, amit – megfelelően a kor szimbolizáló hajlamának – egy jelvényben: szimbólumban konkretizál. Ez a jelvény az Intelmek 'coroná'-ja, a Szilveszter küldte diadém.*"[593] A csúcspontot a Tripartitum helyett inkább I. Ulászló megválasztásában látta, hiszen szerinte az átruházott királyi hatalom elmélete és az ezzel átruházott hatáskör itt sokkal teljesebben szerepelt, mint Werbőczynél. A Bartoniek-féle sajátlagos Szentkorona-értelmezés egy lényegi elemét: csak elvétve használta a „szentkorona-tan" kifejezést, helyette inkább „szent korona eszméről" és „elméletről" írt. Számára nem volt kiemelkedő Werbőczy organikus elmélete, helyette egy történelem által kevésbé, vagy egyáltalán nem érintett folytonosság kidolgozását kísérelte meg: ezt a korona, mint személyek feletti állam szimbóluma jelentette.[594] A Szentkorona-eszme Bartoniek értelmezésében alapelvét tekintve évszázadok múltán sem változott. Ezt a megállapítást erősíti és kiegészíti, ha az 1938-ban kiadott munkáját is szemügyre vesszük. A könyv címe azt sugallja, hogy nem egy eszme áll a középpontban, amit a tartalmi felosztás is bizonyít: trónöröklési jog, koronázási szertartások, ceremóniák, koronázási eskü, jelvények, a rendek királyválasztó joga és ezek középkori, valamint újkori (gyakran esemény-)történetei kaptak helyet a műben. A „magyar Szentkorona-eszméje" két fejezet tárgya, de máshol is utalt röviden a témára. A gondolat középkori története a következő kitétellel kezdődik: „*Nem Werbőczy fikciója, nem is a XV. század találmánya, hanem már szent István koráé az az elmélet, melyet a magyar Szentkorona eszméjének nevezünk.*"[595] A korona a kezdetektől fogva a király személyétől különálló államhatalmat jelölt és az alattvalók államhoz való viszonya állt a középpontban. A jelölt hatalom változott, hangsúlyeltolódások bekövetkeztek a király és a rendek között, de az eszme mindig azonos jelentésének kontinuitását biztosítja Bartoniek azzal, hogy visszatérően leszögezi annak legfőbb „értelmét": „*De ez a kor is a Szentkoronában látja még összpontosítva az egész királyi jogot, vagyis mai fogalmaink szerint: az egész akkori magyar államot. Ez a tartalma a XIV. században – az Anjou-korban – a 'magyar Szentkorona'*

[593] Bartoniek Emma, 1934, 315. Kardos József szerint ez azt mutatja, hogy egy bizonyos fokig „*Bartoniek Emmát is elragadja a szentkorona varázsa. Ez tűnik ki akkor, amikor már Szent István korában magyar szentkorona-eszméről beszél.*" Kardos József, 1987b, VI.
[594] Bartoniek Emma, 1934, 329.
[595] Bartoniek Emma, 1938, 67.

fogalomnak, ez az értelme a magyar Szentkorona eszméjének."[596] Az újkorról szóló fejezetben arról is képet kaphatunk, milyen szerepet játszott az organikus Szentkorona-tagság Bartoniek Szentkorona-eszméjének történetében. Az organikus elméletet (amelyet nem nevezett koronatannak) szerinte Timon fedezte fel, aki egy középkorban kialakult gondolatot adott vissza a 20. század elején, de ez a „felfedezés" Bartoniek Szentkorona-eszméjének már nem a legfőbb eleme.[597] Bartoniek az organikus Szentkorona-tagság (mellékessé tett) helyébe a személyfeletti államhatalom abszolútumát állította, ez (és az eszme európai párhuzamainak kiemelése) könyvének egyik fő üzenete Timonnal szemben, de Eckharttól is eltért, amint azt a következőkben igyekszek kifejteni. A koronázásokról és az uralkodók öröklési jogáról írván Bartoniek elsősorban a királysággal kapcsolatos intézményekre, eseményekre és tárgyakra (koronázási szertartás, koronaékszerek) koncentrált. Az ezekre befolyást gyakorló eszmeáramlatok, társadalmi csoportok és gazdasági tényezők kisebb szerephez jutnak munkájában, a Szentkorona-eszme/tan története pedig mindössze egy ága a koronázásokról szóló vizsgálódásainak.

A „szentkorona-eszme története" és recepciója

Jelen alfejezet Eckhart legvitatottabb és a legtöbbet értelmezett munkájáról szól. Az értelmezők már a címének jelentésében, a könyv célkitűzéseiben vagy főbb üzenetében sincsenek azonos véleményen. Ezért fontos megállapítani, mit is vizsgált Eckhart ebben a művében.

A „szentkorona-eszme" nem egyenlő a Werbőczy által konstruált, a közjogászok által már modern elemekkel jelentősen kibővített Szentkorona-tannal, az előbbinek az utóbbi csak egy változata. A fejezetcímek tükrözik ezt a gondolatmenetet: Eckhart mindenhol „a koronaeszméről" ír. A 10. fejezet „*A koronaeszme és az organikus szemlélet összeolvadása. Werbőczy szentkorona-tana.*" címet viseli. Könyvének az egyik legfontosabb törekvése ennek a Szentkorona-tannak a helyét bemérni a Szentkorona-eszme történetén belül. Ezt előszavában is elárulja: „*A jelen munka célja mai közjogunk egyik legfontosabb tételének, a*

[596] Uo, 71.

[597] „*Így építette fel, sajnos, sok helytnem álló vonással is a magyar Szentkorona eszméjéről szóló elméletét.* ***Ez az elmélet*** [Mármint a Szentkorona-eszme, nem Timon felfogása arról – T. L. D.] *aztán, mely mélységes,* ***Timontól csak sejtett*** *történeti gyökereivel lenyúlik, mint már munkánk elején láttuk, egészen szent királyunk intelmeiig, a jó kormányzásról adott 10 parancsolatáig,* ***elementáris erővel terjedt szét a XX. század elején a magyar nép legszélesebb rétegeibe****. Innen van, hogy a mai napig sem tudjuk a magyar államról alkotott képzetünket a Szentkorona eszméje nélkül felépíteni. Felszabadult testvéreink és földjeik a Szentkoronához tértek vissza, a Szentkorona nevében ítélkezik a magyar igazságszolgáltatás is,* ***kifejezve ezzel a magyar Szentkorona legjellemzőbb sajátságát, eszméjének egyetlen értelmét: a személyfelettiséget****, a magyar államnak mindenektől elvont s mindenek: személyek, sőt kormányformák felett álló, magában tökéletes jelképezését.*" Uo, 173. Kiemelések tőlem – T. L. D.

szentkoronatannak történeti fejlődését tisztázni. Idestova tíz éve már, hogy egy értekezésem körül lefolyt tudományos irodalmi vitában rámutattam arra, hogy e kérdésnek nincs adatokra támaszkodó jogtörténeti feldolgozása […]. *Azóta ezt a feladatot sohasem vesztettem el szem elől, a reávonatkozó forrásanyagot is gyüjtögettem, de csak most bocsátom közre munkámat, mikor már elég bő anyagra támaszkodik.*"[598] A könyv fejezetei azt sem tévesztik szem elől, hogy az egyes korokban megvolt-e már a Szentkorona-tan, és hogy Werbőczy Tripartitumában való feltűnése után érvényesült-e, az alkotmánytörténeti/közjogi irodalomban hogyan bukkant fel, felbukkant-e egyáltalán, stb. Ez a könyv alapkérdése, de persze sokkal többről van benne szó, ezért nem *tan*, hanem *eszme* szerepel címeként. Szentkorona-eszme alatt Eckhart a koronához fűződő, korszakonként változó, de előzményekből építkező gondolatot ért, így Bartoniektől jelentősen eltérve nem adta meg az eszme „*egyetlen értelmét*".[599]

A könyv értelmezéséhez muszáj elválasztani egymástól a „tan" és az „eszme" kifejezéseket, Eckhart ráadásul a könyvben a koronaeszme számos jelentésének történetét mondja el egyszerre, ami szintén nehezíti a „dekódolást". Murarik Antal 1939-ben már írt a különbségtétel fontosságáról, amikor Josef Karpat koronaeszméről szóló munkáját ismertette: „*K. munkájának legértékesebb alapgondolatát abban látjuk, hogy* ***nem szentkoronatanról, hanem koronaeszméről beszél****. Szentkoronatan alatt ugyanis kikristályosodott nézetet értünk, határozott közjogi szemléletet a caput és membra alkotta totum corpus coronae Hungariae-ről. A szerző talán azért beszél koronaeszméről szentkoronatan helyett, mert ő ismertette szlovák nyelven a legkisebb részletig is az Eckhart-vitát, melynek bizonnyal Eckhartnak a szentkoronatan kérdésében kifejtett álláspontja volt egyik leginkább élére állított vitapontja.*"[600]

A könyv szerint Szent István koronája a magyar királyi hatalom (egy meghatározott személyt fedő államhatalom) jelképe, amint ebben az időben, Európában az uralkodói hatalom jelképe mindenhol a korona volt. Az Intelmek szerzőjének gondolatköre általános egyházi műveltségből eredt: a földi koronát ellentétbe állította a magasabb rendű, el nem múló koronával, így kapcsolva össze szentség és a királyság jelképeit. Itt Eckhart rögtön vitába szállt Bartoniekkel, aki az Intelmekben szereplő szimbolikus koronát már a magyar állam

[598] Eckhart Ferenc, 1941a, 3.
[599] Erről is írt pár sort az előszóban: „*Munkám főszempontja a gondolatfolytonosság kutatása volt. Azért voltam kénytelen korszakonként nem egyszer ugyanazokat a kérdéseket felvetni és tárgyalni. E miatt ismétlések fordulnak elő a munkában, de inkább vállaltam ezt, mint hogy a fejlődés menetének bemutatásában hiányok mutatkozzanak.*" Uo, 3-4. Egy 1948 után készült önéletrajzban így tekintett vissza a könyvre: „*A szentkorona-eszme története (1941. 356. l.) amelyben kimutatta, hogy* ***ez változó tartalmú politikai gondolat*** *volt.*" MTA KK Ms 5614/62. 2. Kiemelés tőlem – T.L.D.
[600] Murarik Antal, 1939, 87-92. Kiemelés az eredetiben.

személyek feletti jelképeként értelmezte.[601] A korona a királyi uralom jelképe a 13. századi, Magyarországra küldött pápai oklevelekben,[602] de ugyanígy az angol, francia, német és a cseh alkotmányfejlődésben is. A király személyétől, jogainak összességétől elváló korona eszméje azért sem volt elképzelhető ebben a korban, mert a királyi birtokok (a korona részei) elidegeníthetetlenek voltak. Az 12-13. században a koronára vonatkozó szöveghelyek állandóan felbukkantak a magyar, elvétve a cseh királyi kancelláriákban. Eckhart a magyarázatnál támaszkodott a korábbi kutatási eredményeire. „*Ezt két tényezőnek tulajdoníthatjuk. Az egyik az a különösen nagy egyházi hatás, amely alatt a magyar középkori műveltség állott, s amelynek ismeretére csak újabban kezdünk ráeszmélni.* […] *A másik tényező […] a magyar államszervezetnek a többiektől eltérő jellege, nem pedig a magyarságnak valamilyen feltételezett 'közjogias gondolkozása.' Erről különben sem szerezhetnének tudomást, hiszen a királyi kancellária termékeiben ez időben nem általános jogi meggyőződés, hanem a királyi udvar felfogása nyilvánul meg.*"[603] A korona szó gyakori előfordulását ezen kívül a királyi kancelláriák és a hiteleshelyek okleveles gyakorlatának tudta be, amelyek gyakran rutinszerűen, meghatározott formulákat alkalmaztak. A korona az Árpádok idején tehát nem szerepelt egyedül, csak a királlyal együtt, hatalom és jelkép nem váltak el egymástól.[604] A magyar államszervezetben az Anjou-korban nem következett be nagyobb változás, a hatalmat kizárólagosan a király gyakorolta. Rendi elemek még nem érvényesültek sem a törvényhozásban, sem a trón betöltésénél. Az államot befelé egyedül a király személye tartotta össze. Mérföldkő a Szentkorona-eszme Eckhart által írt történetében Nagy Lajos 1381. évi szerződése a velencei köztársasággal. Az egyezségben a korona kifelé az addigi gyakorlattól eltérően a király személye felett álló hatalom, az állam szimbóluma volt.[605] Belső viszonyokban is hamarosan változás állt be: a 14. század végén, Zsigmond nagyurak által történt megválasztásával megkezdődött a főhatalom (és így a korona, mint jelkép) elvonása a király személyétől, ami az államszemélyiség kialakulásának első lépése. Ettől kezdve a rendek fokozatosan a 15. század folyamán közjogi tényezővé léptek elő a király mellett, akire (az uralkodóra) immár a hatalmat jelentő és a király személyétől elváló koronát átruházzák. A fejlődés fontos állomása az 1440. évi királyválasztó okirat, amelyet Eckhart Hómantól eltérően értelmezett.[606] A hatalom átruházásának rendi eszméje mellett

[601] „*Nem valami kezdetleges állameszméről van e kis könyvecskében szó, hanem általános gondolatról, az egyház szolgálatában álló keresztény király méltóságáról* […]." Uo, 14
[602] Uo, 17-18.
[603] Eckhart Ferenc, 1941a, 33-34.
[604] Egyedül a vagyonjogi vonatkozásban van változás: a 13. században a király személyétől elvont korona-fogalomhoz az elidegeníthetetlen királyi javak tartoztak. Uo, 51.
[605] Uo, 64-66.
[606] „*Hóman szerint ez okiratban jelentkezett először teljes tisztaságában a szentkoronatan* […]. *Ha a szentkorona tana pusztán a hatalom átruházásának elve volna, ez a megállapítás kétségtelenül elfogadható lenne. Ámde ez a*

immár a Szentkorona-eszme a magyar birodalmiságot is jelképezte a korszakban.[607] Hasonló fejlődés ment végbe a cseheknél, ahol a huszitizmus idején a rendek képviselték az államot, a korona pedig fizikailag is a rendek hatalmába került. A rendek előretörésével megjelenő, hatalom átruházásáról szóló gondolatok mellett az ókori és egyházi eredetű organikus eszme történetére is kitért. Mint azt már említettem, Eckhart arra volt kíváncsi, milyen körökben terjedt el az organikus eszme, és hogyan, mikor alakult ki annak a király személyétől elvont koronára való átültetése. Eredményei szerint Magyarországon a középkorban az egyházi személyek révén széles körben ismert volt a test-hasonlat: előfordult a királyi tanács, a rendek, az egyház, valamint az ország földrajzi területének jelölésére is.[608]

Ez a „corpus"-felfogás olvadt össze Werbőczynél az államhatalommal azonosított koronával,[609] létrehozva így a Szentkorona-tant. A könyv egyik legvitatottabb része az, hogy ezen összeolvadás és a tan alatt Eckhart mit értett, egyébként nem véletlenül: ez a könyv kulcsfejezete. Eckhart műve többek között attól tért el döntően a korábbi, Szentkorona-tanról készült feldolgozásoktól, hogy vitapartnereihez képest jelentős mértékben lekorlátozta a tan jelentőségét a magyar alkotmányfejlődésben, konkrét helyhez és időhöz társította kialakulását, így fosztva meg azt mitikus szerepétől és „tan" jellegétől. Werbőczy szerinte a nemesi egyenlőség bizonyítására alkalmazta a „minden nemes a szent korona tagja" kitételt, egyébként a Szentkorona-eszme hagyományos változatai (a területi integritás és a király feletti hatalom szimbóluma, illetve a király azonosítása a koronával) köszöntek vissza a Tripartitumban – tehát a koronaeszmének több alakja van jelen benne. Az organikus korona metaforája is előfordult egyszer, amely a középkori jogtudósnál összefogta a királyt és a rendeket: ez új (valós viszonyokból, azaz a köznemesség előretöréséből kiinduló[610]) szellemi konstrukció volt részéről, de nem közjogi tantételről volt szó esetében, amit Eckhart a fejezet utolsó oldalain egyértelműen leírt, miután feltett egy erre vonatkozó kérdést. „*Következteti-e Werbőczy a szentkorona tanából azt, hogy a nemesek, mint a korona tagja részesei a törvényhozásnak?*"[611] A történész válasza tagadó volt. A Tripartitum szerzője nem

---

tan, amint Werbőczy megfogalmazta, jóval több: a király és a nemzet egyesülése a szent koronában." Uo, 97-98. 6. Lábjegyzet.

[607] Uo, 128-140.

[608] Uo, 159-191.

[609] „*A legfőbb állami hatalomban, mely azelőtt kizárólag a királyé volt, amelyet a korona jelképezett, most már mások is résztvesznek, sőt a királlyal egyenlő rangúakká és jelentőségűekké válnak. Milyen elemek ezek? Azok, akik régtől fogva az országnak, a regnumnak a tagjai.*" Uo, 192.

[610] Itt utalnék vissza Mályusz vagy Eckhart fejtegetéseire a társadalmi, intézményi és szellemi viszonyok összefonódásáról. Az organikus koronaelmélet Eckhart szerint csak akkor jöhetett létre, amikor az egyházi eredetű corpus-tan kellően ismert volt, a társadalmi és intézményi viszonyok pedig adottak voltak hozzá. A köznemesség bejutása a királyi tanácsba egy fontos feltétel volt ahhoz, hogy egy ilyen test képét Werbőczy egyáltalán el tudja képzelni, meg tudja alkotni. A könyv itt (is) összekapcsolja a szellemtörténeti és a társadalomtörténeti érvelést.

[611] Uo, 208.

foglalkozott tovább az organikus koronaeszmével, mert a számára legfontosabb, a nemesi egyenlőség bizonyításáról szóló szöveghely után már a Kézai Simontól eredő, Thuróczytól átvett és politikai nézeteihez igazított népfelség elvével[612] igyekezett inkább bizonyítani a törvényhozásban való egyenlő részvételt.[613] A két korona-felfogás azonban két nagyon eltérő politikai/jogi szemléletből származott (ld. a korábbiakat a rendi dualizmus népfelség-elvéről). Míg az organikus koronatanban a rendek a királlyal együtt jelentik a koronát és így a koron*ában* vesznek részt a törvényhozásban, addig a rendi dualizmusban az akaratuk szerint átruházott koron*ával* osztoznak átruházás után a hatalmon. Az előbbit a középkori jogtudós a nemesi egyenlőség tételének alátámasztására használta (sokáig ilyen értelemben alkalmazták a későbbiekben is), utóbbit pedig a törvényhozásban való részvétel megokolására. Eckhart fő tézise itt az, hogy – ellentétben a 19. század végének jogtörténészeivel és közjogászaival – Werbőczy az egyébként újszerű organikus korona-elméletét a nemesi egyenlőség mellett a királlyal egyenlő mértékű törvényhozó hatalomból való részesedés megalapozására már nem használta fel.[614] Ennek ellenére azért nevezte Eckhart itt még koronatannak, mert szerinte Werbőczynél fordult elő először egy olyan test képe, amelybe a király mellett, különbség nélkül minden nemes beletartozik,[615] s a dualizmus közjogászai/jogtörténészei erre támaszkodva, saját szemléletük szerint dolgozták át komplex politikaelméletté, tanná (ahol a király és a rendek az országgyűlésen egyesülnek a koronában, így a koronatagságuk miatt vannak egyensúlyban a törvényalkotás tekintetében) ezt az organikus elméletet.[616]

---

[612] Eckhart, hasonlóan a Bocskai híveiről írt tanulmányában foglaltakhoz, itt is megjegyzi, hogy ez nem egy radikális népfelség-tan. „*Mikor az idézett részeket átvette* […] *nem arra gondolt, hogy a közösség nagy politikai hatalmát hangoztassa, hogy a népfelség elvének adjon kifejezést s ilyen módon politikai elméletét vázolja* […]. *Ezt leginkább az a mód bizonyítja, ahogyan Werbőczy a szöveget átírja, s átírás közben annak egy részét mellőzi, kihagyja. Nem veszi át a történetíróktól azt, hogy a közösség a közhatalom gyakorlóinak* […] *megválasztása után is tulajdonképpen annak birtokosa marad* […].” Uo, 204.

[613] „*Már nincs szükség az organikus koronaszemlélet alkalmazására, mert a törvényhozás joga az alkotmányos rendi monarchiában a népfelség elvéből és a koronázással történő átruházásból amúgy is következik. Werbőczy tehát, ezt hangsúlyozom, a szent korona organikus szemléletét csak az egyenlő nemesi szabadság tételének bizonyítására alkalmazta.*” Uo, 210.

[614] Holub József pontosan adta vissza Eckhart gondolatait: „*Nem a szent korona tanát akarta ő* [Werbőczy] *Hármaskönyvében kifejteni, hanem csupán a nemesek egyenlősége tételének bizonyításával kapcsolatban mutatott rá a szent korona lényegére és szerepére úgy amint az az ő korában már a köztudatban élt. Azért nem is teljes az általa adott kép, és azért nem is nevezhetjük azt „tan”-nak; ez csak jóval később alakult ki minden vonatkozásában kidolgozva. Nem is egy helyen mondja el mindazt, ami ebből a szempontból fontos, mert érinti a II. részben is, ahol arra a kérdésre, hogy kik alkothatnak törvényeket, azt feleli, hogy a nemesek a törvényhozás jogát is a szent koronára és következésképen a királyra ruházták, de azért a fejedelem egyedül nem alkothat törvényt, meg kell kérdeznie a népet is.*” Holub József, 1944, 251.

[615] Ld. még angolul írt tanulmányát, ahol szintén leírta, hogy az organikus koronaeszme a nemest és királyt egyaránt magában foglalta. „*Werbőczy's doctrine of the Holy Crown did not actually become the source of legal and political views until 1790. During the penetration of revolutionary ideas* ***Werbőczy's doctrine, according to which king and noble are somehow together in the Holy Crown*** *and all nobles are equal, this peculiar aristocratic democracy, fell upon favourable soil in political thought.*” Eckhart Ferenc, 1940, 655-656. Kiemelés tőlem – T.L.D.

[616] Az elmondottakat bizonyítja még, hogy Eckhart később már nem nevezte tannak Werbőczy organikus elméletét és 1941-es munkájára utalva nyíltan leírta, hogy a tan a 19. században keletkezett – ez egyébként egyenesen következett a korábban idézett definíciójából, amely szerint nem csupán a király és a nemzet

Eckhart története nem fejeződött be Werbőczyvel, a koronaeszme és azon belül a Szentkorona-tan útját egészen a dualizmus korának végéig követte. A 17. században a korona újból inkább a királyi hatalmat kezdte jelenteni és nem az állam személyét. Eckhart a Szentkorona-eszmének különösen a területi integritásra vonatkozó értelmének folytonosságát emelte ki.[617] Werbőczy tana szerinte először a Bocskai-féle mozgalomban, de már hozzáadott elemekkel (a nemesek mellett a városok koronatagsága) került elő.[618] A tannak nevezett gondolat tehát többször felbukkant (pl. még az 1790. évi országgyűléstől kezdve), ám a korona más jelentéseihez képest marginális volt, ráadásul változásokon ment keresztül. Helyette még a 19. században is az integritás-gondolaté volt a főszerep. A korona integritásának fogalma a reformkorban az addigiaknál határozottabban alakult ki az állandó közjogi küzdelmek és az „elszakított részek" sérelme miatt. Az ország területét organizmusként is jelölték, mivel az ország teste a Szentkorona tulajdona, s ennek megfelelően a rendi országgyűléseken is a korona testébe való visszatérésről beszéltek. Ide Eckhart beillesztett egy aktuális utalást: „*Régi történeti alapokon áll tehát az 1938:34., 1939:6. tc. és az 1940:20. t. c. mely szerint a Felvidék egy része, Kárpátalja, illetőleg Erdély egy része 'visszatért a Magyar Szent Korona testébe'.*"[619]

Az utolsó két fejezet részletesen foglalkozik a 17. századtól keletkező jogi irodalommal: vajon szerepelt-e benne Werbőczy korona-tana? Eckhart következtetése szerint a kiegyezés előtt alig tulajdonítottak neki szerepet a közjogászok, részben éppen azért, mert az azt nem közjogi tanként előadó Hármaskönyvből indultak ki.[620] Eckhart Hajnik Imrét tartotta a Szentkorona-tan egyik modern átalakítójának.[621] Hajnik döntő újítása szerinte az volt, hogy a dualizmus közjogi harcait alapul véve, a királyt és a nemességet egyesítő korona-testet az országgyűlésben vélte felismerni, amely elméletnek így Werbőczy koronatanának céljával

---

koronában való egyesülése a koronatan, hanem a koronatagságból következtetett, megosztott közhatalmat is jelentette. „*Könyvemben rámutattam arra, hogy amikor a XIX. század utolsó évtizedeiben, a dualizmus korszakában a magyar Szent Korona tana kialakult, a koronának, mint a területi egység szimbólumának nem tulajdonítottak semmilyen jelentőséget. Ennek magyarázata az, hogy Magyarország akkor történeti határainak teljes birtokában volt. Pedig a korona-eszmének Európaszerte ez volt legrégibb és legáltalánosabb vonása*." Eckhart Ferenc, 1947, 298. Amikor 1946-os szintézisében a Tripartitumról, mint jogforrásról értekezett, akkor is figyelt arra, hogy ne tant írjon: „*Jelentős közjogi kérdések vannak e részben, így a királyi hatalom átruházásáról, a szentkorona tagságáról és a főkegyúri jogról.*" Eckhart Ferenc, 1946, 193.

[617] Eckhart Ferenc, 1941a, 238.

[618] Uo, 251.

[619] Uo, 288. Ez kisebb módosításokkal látható a kéziratban: „*Régi alkotmánytörténeti alapon állnak tehát az 1938:34 és az 1939:6 tc. melyek a sz*[erint]. *a Felvidék egy része és a ill*[etve]. *Kárpátalja* [vissza]*tért a M*[agyar]. *Sz*[ent]. *Kor*[ona]. *testébe*." *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. MTA KK Ms 5617/6. A részlet a kézirat utolsó oldalán olvasható. Érdemes megfigyelni, ahogyan a szöveg az „alkotmánytörténeti alap"-ról az általánosabbat kifejező „történeti alap"-ra íródik át.

[620] „*Ezek a közjogi írók munkáik történeti részeiben, mint láttuk, csak a Hármaskönyvből és a Corpus Jurisból merítettek. Megállapítottuk, hogy mindamellett, avagy éppen ezért nem adtak munkáikban jelentős helyet a szent korona tanának.*" Eckhart Ferenc, 1941a, 316.

[621] Uo, 316-317.

szemben, már a közös „alkotmányos törvényhozás" volt a középpontjában.[622] Ehhez még számos adalékot tettek hozzá Timon Ákos, Concha Győző, és más jogtörténészek művei. A két világháború közötti közjogi írók már a Timonnál „teljes kifejlettségét" elért tant vették át, ezek minősítésétől azonban tartózkodott, és itt egyben el is vágta története fonalát.[623]

Mindezzel még nem oldódott meg a mű értelmezéseivel kapcsolatos probléma. Újabb értékelések szerint Eckhart ebben a könyvben alapvetően eltért korábban vallott nézeteitől, mivel a koronát legalább a 14. század végétől államot szimbolizáló szereppel ruházta fel és ezzel egy kezdetleges állameszmét, államszemélyiséget konstruált a középkor utolsó századaiba.[624] Eckhart e szerint politikai nézetei miatt a korábbi ellenfelei lecsendesítése érdekében felülvizsgálta és megváltoztatta korábbi véleményét a középkori államiságról. A korona, mint független államszemélyiség problémáját már a kortárs Deér József is észrevette (ld. később), és ezt mindenképpen a könyv egyik problémájának tartom. Mint arról korábban szó volt, Eckhart nagy energiákat fektetett annak bizonyításába, hogy a rendi dualizmusban nincs a királyt és rendek felett álló, önálló államszemélyiség: ezzel az ezeréves alkotmány folytonosságát és a magyarság jellegzetes közjogi gondolkodását (is) cáfolta. Ezért feltűnő, hogy 1941-es könyvének középkori részeiben milyen sokszor használja a fogalmat. Ezt nem tekintem gyökeres eltérésnek a korábbiakhoz képest. Eckhart a Szentkorona-eszméje történetét megpróbálta beilleszteni a középkori államteóriákról alkotott képébe, több-kevesebb sikerrel, de mindenképpen célzatos törekvés részének tekinthető.

Az 14. századi angol koronaeszménél még nem volt államszemélyiség: „*A király, mint korporáció, örökéletű, a trón sohasem üresedik meg. Az állam ezzel szemben nem korporáció: az állam jogi személyiségét az angol jog sem a multban nem ismerte, sem a jelenben nem*

---

[622] „*Hajnik beszél először a szent korona egész testéről, amely az országgyűléseken jelen volt, holott ez forrásainkban nem fordul elő. Törvényeink szerint, mint láttuk, a középkori organikus felfogás alapján az ország, nem a szent korona teste van ott képviselve. Hajniknál a területi integritás gondolata helyébe a közjogi integritásé lépett.*" Uo, 319-320.

[623]A kéziratban szerepel egy részlet a nyilasok Szentkorona-felfogásáról, ami viszont nem került be a végleges változatba. Eckhart szerint az „*újkor századaiban is a korona jövedelmeinek nevezik az országgyűlés beleszólása nélkül kezelhető, az állam céljait szolgáló jövedelmeket.*" Uo, 263. Ide illesztette volna be Eckhart Meskó Zoltán egy 1938-ból származó röplapjának kommentárját. „*Ebből a gondolatkörből ered sajátságos továbbfejlesztéssel egy nyilaskeresztes párt programmjában közölt pont: 'Valljuk, hogy minden magántulajdon gyökere és forrása a Szent Korona: tulajdonfősége jelenti a vagyonelosztás biztonságos szelepét. Ha a történeti fejlődés során a vagyon súlya és befolyása idegenek kezébe jutott, a Szent Korona tulajdonfősége adja meg az erkölcsi alapot a vagyonelosztás új rendezésére.' A programm hangsúlyozza azt 'hogy az ősi hamisítatlan magyar alkotmány alapján' áll. Szép példája ez ~~a felfogás~~ annak, hogy mi mindenre ráborítható az 'ősi alkotmány' köpenye*." *Eckhart Ferenc*: A szentkorona-eszme története. MTA KK Ms 5617/6. 149. lap. Az ősi alkotmány jelszavától tartózkodó Eckhart ezt az ideológiát valószínűleg azért is utasította el, mert az ő értelmezésében a Szentkorona-eszmének egy középkorig visszanyúló változata faji/etnikai gondolattól független „állampolgárságot" hirdet, amennyiben a korona iránti hűség származástól függetlenül összeköti az alattvalókat. L. erről: Eckhart Ferenc, 1941a, 105.; 233. Kérdés, hogy ez a részlet miért nem került be a könyvbe. Véleményem szerint a kiadó vagy Eckhart túl erősnek találta volna, ha az egyébként egymástól távoli szemléletű és minőségű Meskó Zoltán és a közjogászok azonos kategóriába kerülnek az ősi alkotmányra való hivatkozásuk alapján.

[624] Az eltérésre Péter László hívta fel a figyelmet: Péter László, 2003, 442. 111. Lábjegyzet, valamint 498-499. Ebből kiindulva, a hozzáfűzött magyarázat: Teszelszky, Kees, 2009, 53-56.

ismeri."[625] Amikor Nagy Lajosnak a Velencével kötött szerződéséről írt, hangsúlyozta, hogy nincs még államszemélyiség, de ezt a korona pótolta: „*Az állam személyiségének hiányát az államhatalmat gyakorló királyok egymásutánja és hatalmuk mindenkori jelvénye, a korona pótolja.*"[626] A függetlenedő korona ebben az időszakban „*az államszemélyiség alakulásának első lépése*", amely tehát még nem volt kész.[627] Eckhart egy külön fejezetet szentelt annak, hogy kimutassa: nem csak a királyi udvarban, a felsőbb hatalmi körökben terjedt el a Szentkorona-eszme, hanem onnan már eljutott a társadalom szélesebb rétegeihez is. Amikor országszerte igazmondásra tettek esküt, a jogi eljárás során „állampolgári" (!) kötelességüket teljesítették a tanúk. A korona itt is a hiányt pótolta: „*A korona, amely nélkül az egyszerű ember és a gyermek ma sem tudja elképzelni a királyt, nagyon alkalmas lehetett a király személye mellett a hiányzó államfogalom pótlására.*"[628] A korona iránti hűség a 15. században állampolgári hűséggé kezdett kifejlődni: „*A személyes hűség, amely sokban emlékeztetett a hűbéri hűségre, magasabb fogalommá, állampolgári hűséggé kezd átalakulni.*"[629] Bizonyos fokú vívódást tükröz egy szövegváltoztatás a kézirathoz képest: „*A szent korona tehát a XV. században, a Werbőczy előtti korban kialakult államszemélyiség* […]."[630] A kéziratos verzióban ez eredetileg máshogy szerepelt: „*A szent korona tehát a XV. században, a Werbőczy előtti korban kialakulóban lévő, de még teljesen ki nem fejlődött államszemélyiség* […]."[631] Persze Eckhart mindezt nem magyar sajátosságnak tartotta, hiszen később hozzáteszi, hogy a csehek is eljutottak egy király és rendek felett álló államszemélyiség kialakításáig.[632]

Elvetném azt a feltételezést, hogy Eckhart az újabb kritikákat akarta elhallgattatni a korona, mint államszemélyiség tézisével. Korábbi ellenfelére, Nagy Miklósra már a könyv elején leértékelő megjegyzést tett, és a híres „közjogias gondolkodás" folytonosságáról, Timonról is nyíltan mondta el nem túl pozitív véleményét, ráadásul az egész mű koncepciója szerint a Szentkorona-tan a dualizmus előtt minimális, vagy semmilyen szerepet nem játszott az alkotmánytörténetben. 1946-os szintézisében is megismételte a koronáról, mint államot szimbolizáló eszméről vallott felfogását, amely művet egy korábbi vitapartnere, Molnár Kálmán ennek ellenére is az 1930-as években már bevetett érvekkel támadott (ld. később).

A könyvnek az állami integritás, államszemélyiség hangsúlyozásával feltevésem szerint többek között két, aktuális célja lehetett. Mint azt említettem, Bónis György a

[625] Eckhart Ferenc, 1941a, 60.
[626] Uo, 65.
[627] Uo, 72.
[628] Uo, 95.
[629] Uo, 103.
[630] Uo, 141.
[631] Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. MTA KK Ms 5617/6. 66-67.
[632] Eckhart Ferenc, 1941a, 151.

német/osztrák Délkelet-Európa kutatások[633] egyik vezéralakjának számító Fritz Valjavec[634] véleményével vitázott 1938-ban. A nemzetiszocialista, valamint az ausztrofasiszta terjeszkedést Murarik Antal is elítélte, az anschluss előtt elkeseredve számolt be Eckhartnak az osztrák politikai helyzetről.[635] Ugyanebben az évben Fritz Valjavec egyébként magával Eckharttal is konfrontációba került egy rövid levélváltás során: „*Eckhart Ferenc még azt is megengedte magának, hogy nyíltan közölje Valjaveccel, semmi olyan témával nem foglalkozik, ami a Südostdeutsche Forschungen számára alkalmas lenne. Ez volt egyébként az egyetlen (s feltűnően rövid) levele, amit a müncheni kollégára vesztegetett.*"[636]

Román történészek angolul, németül és franciául sűrűn publikált eredményei, és persze a bécsi döntések élménye szintén hathattak Eckhartra. Könyve mögött meghúzódik egy olyan koncepció, amely szerint a Szentkorona a hozzá kapcsolt részek (az organikus változatban: a test végtagjai) hol szimbolikus, hol tényleges, de mindenképpen szerves összetartozását jelképezi, s ez a Szentkorona-eszme egyik legrégebbi tradíciója lenne. Nicloae Iorga, Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir történészi munkássága során felmerülő egyik főbb probléma az volt, miként integrálják Erdély történetét a román nemzeti történelembe a változó geopolitikai helyzetnek megfelelően, továbbá igyekeztek egy közös nemzeti identitást létrehozni Moldva, Havasalföld és Erdély történetének összekapcsolásával. Történetírói tevékenységük során ebből kifolyólag egy magyar állam területi integritását szimbolizáló Szentkorona-eszme létét sem fogadták el.[637]

A korabeli fogadtatás az 1931-es recepcióhoz képest kedvezőbb volt Eckhartra nézve. Egyed István a *Katholikus Szemle* lapjain megnyugodva konstatálta, hogy Eckhart nem cáfolta a Szentkorona-eszme/tan létét, bár az ismertető írója az eszme és a tan között egyáltalán nem tett különbséget, így a saját gondolatait vegyítette a könyv szerzőéivel. „*Köztudomású, hogy körülbelül egy évtizeddel ezelőtt új jogtörténeti felfogás tört utat magának a magyar irodalomban, sürgetvén, hogy alkotmánytörténetünknek eddig kialakult*

---

[633] A német és osztrák történetírás a Kárpát-medencében élő németség, vagy éppen a német kultúra hatásainak felkutatásának és tanulmányozásának nagy energiát szentelt a két világháború között, ami 1930-ban a müncheni Südost-Institut létrehozásában (az alapítás előzményeiben Harold mellett Edmund Steinackernek is szerepe volt) testesült meg. Az intézet a német népiség feltérképezésével, illetve Délkelet-Európa történelmével foglalkozott. Edmund Steinackerről: Madaras Éva, 1964.

[634] Ld. még a korabeli osztrák-magyar vitákhoz: Romsics Gergely, 2010.

[635] „*Bónis írt. Nagyon tetszik neki Anglia. A politikai benyomások szinte elkábítják. Ez különben velem is megtörtént Prágában. Itt Bécsben viszont, ha az ember olcsón jót akar mulatni, akkor figyelje az itteni politikát. Azzal csábítják a deré*[k] *osztrákokat az egyedül üdvözítő Vaterländische Frontba, hogy aki oda belép, az olcsó színházi jegyet kap… ilyen körülmények között aztán az embernek igazán csak a középkorral van kedve foglalkozni, valamint a felvidéki magyarsággal.*" Murarik Antal levele Eckhart Ferencnek 1937. március 26-án. MTA KK Ms 5616/112. A Vaterländische Front egy 1933-ban létrehozott, olasz fasiszta mintát szem előtt tartó osztrák párt volt.

[636] Orosz László, 2014, 156. Eckhart koronaeszméről szóló könyvének német fordítását illetően is történtek előkészületek, amiről Ludwig Bittner számolt be neki: Ludwig Bittner levele Eckhart Ferencnek 1943. március 20-án. MTA KK Ms 5615/80.

[637] A huszadik század első felének román történetírásához: Boai, Lucian, 1999, Mârza, Radu, 2014.

tételeit és ezzel egyúttal egész közjogi műveltségünk alapjait revízió alá kell venni. […] *Szinte aggódva vártuk Eckhart régen megígért munkáját a szentkorona-tanról. Vajjon a szorgos oklevélkutatás nem dönti-e meg az ebben a tekintetben kialakult közjogi felfogást, nem fogja-e a szentkorona-eszmét az illuziók világába utalni és nem tagadja-e meg egész közjogi gondolkodásunk alapjának eredeti magyar jellegét. Most előttünk fekszik a könyv és megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a veszély elhárult, a félelem alaptalan volt. Amit Verbőczy Hármaskönyve alapján a szentkorona-tanról tanultunk és tanítottunk, az az oklevelek világában is helytálló.*"[638] Egyed tágabban értelmezte a Szentkorona-tant, amit jól mutat, hogy Werbőczy kora utáni Szentkorona-eszmét is így nevezte, és így épp Eckhart megállapításával ellentétes következtetésre jutott: „*A szentkorona-tan a magyar gondolkodásnak Verbőczy után is állandó vezető eszméje volt. Az ország szétdaraboltsága idején ez az eszme tartotta össze a magyarságot; ez az eszme kapcsolta a századokig külön állami életet élő Erdélyt és a részeket (Partium) Magyarországhoz.*"[639] Ebből a szemléletbeli különbségből erednek az olyan a kommentárjai, mint például: „[…] a *szentkorona-tan seholsem emelkedett oly alkotmányos jelentőségre és nem hatotta át oly állandóan a közfelfogást, mint nálunk.*"[640] Eckhart üzenete az volt, hogy a Szentkorona-tan a megalakulásának korában marginális jelentőségű volt, és szélesebb kör számára főleg a dualizmus idején és már teljesen új elemekkel bővülve vált megismerhetővé. Egyed ezt is kissé átértelmezte, amikor ezzel a mondattal zárta cikkét: „*Az újabb törvényhozás és közjogi irodalom azonban ismét* ***felismerte*** *a szentkorona-tan* ***teljes jelentőségét*** *és a közvéleményben is visszaállította történeti folytonosságát.*"[641]

Bónis György a Magyar Szemlében dicsérte az új Szentkorona-értelmezést. Írását fogalmi meghatározással kezdte. „*A munka címe sokatmondó: nem a szent korona tanáról, hanem a szent korona eszméjéről lesz szó. Ez a kettő nem azonos, a második kifejezés szélesebb körű az elsőnél.*"[642] Míg a Szentkorona-tan „*szigorúan Werbőczy nyomán*" érthető meg, addig teljesen más a Szentkorona-eszme: „*A koronaeszméről újabban beszélnek történetíróink. Ezzel általában a szent korona megszemélyesítését, a magyar állam jelölésére való felhasználását akarják kifejezni. Ebben az értelemben használja a szót Eckhart is s így mindjárt állást is foglal: a szent korona eszméje egyidős a magyar királysággal, míg a szent korona tan ennek a gondolatnak csak egyik újabb megjelenési alakja. S éppen ennek az eszmének a különböző történeti alakjait vizsgálja írónk tipikusan szellemtörténeti*

[638] Egyed István, 1941, 166-167.
[639] Uo, 169.
[640] Uo.
[641] Uo, 170. Kiemelés tőlem – T.L.D.
[642] Bónis György, 1941a, 385.

tanulmányában."[643] Bónis különösen lelkes volt a Szentkorona-eszme területi integritást kifejező értelmével kapcsolatban, amit minden más jelentésénél fontosabbnak tartott.[644] A Werbőczy utáni korszakot Egyedtől eltérően és Eckhart intencióinak megfelelően értelmezte: „*Eckhart impozáns anyaggyűjtésének tanulsága, hogy a Hármaskönyv utáni századok nem a szent korona tanát fejlesztették tovább, hanem a koronaeszmének és az államtest gondolatának középkori elemeit alkalmazták.*"[645] Eckhart javára írta, hogy nem vont le semmilyen tanulságot az utolsó fejezetben, megtette helyette ő: „*A konklúzió azonban csak egy lehet: az alkotmánytörténeti és közjogi irodalom az utolsó évtizedekben letért a szent korona eszméjének majdnem ezeréves útjáról.*"[646]

Szekfű Gyula a *Magyar Nemzet*ben méltatta Eckhartot. Bónissal ellentétben nem tartotta „*ú. n. szellemtörténetnek*" Eckhart kötetét, inkább egy Hajnik Imre és Tagányi Károly nyomdokain járó, Timonnal szemben az oklevelekre építő „pozitív" jogtörténet újabb darabjának.[647] A Werbőczy utáni periódusból leginkább a Szentkorona-tan társadalmi reformokat gátló szerepéről és ezért a reformkorban való használhatatlanságáról írt, mivel az kizárta magából a jobbágyságot azzal, hogy csak a nemesek lehettek a korona tagjai – a politikusok (Apponyi Albert) konstrukciói ennek megfelelően már modern kori felfogásukkal egészítették ki a tant, amikor hozzátették: a Szentkorona-tagság kiterjed minden magyar állampolgárra. Szekfű a Szentkorona-eszme területi integritásra vonatkozó jelentését akár a revízió elméleti megtámogatására is alkalmasnak látta: „*Trianon után is a szentkorona csonkasága kellett, hogy a revizió követelésére ösztönözzön; hogy eléggé felhasználtuk-e e tekintetben a szentkorona-eszmében rejlő lehetőségeinket, ezzel most nem foglalkozunk.*" [648] Szekfű Bónishoz hasonlóan szintén a magyarság politikai tehetségének, sőt a „nemzeti géniusz" megnyilvánulásaként éltette a Szentkorona-eszmét.[649]

Deér József már sokkal kritikusabb volt a Századokban, emellett ő is elismerőleg írt a munkáról. Szerinte a Szentkorona-eszme Eckhart által vált a közjogi spekulációból, dogmából valósággá, az elkövetkezendő nemzedékek szellemi tulajdonává.[650] A korona személyek feletti államszimbólumként való ábrázolásában viszont nem tartott Eckharttal. „*Nem*

---

[643] Uo, 386.
[644] „*Ha a jelen viszontagságai között elfelednők, mik voltunk régen s a magunk kicsinységének érzése indokolatlanul erőt venne rajtunk, csak Eckhart könyvéhez kell fordulnunk, hogy a magyar nagyhatalom részeinek hűségét és ragaszkodását lássuk.*" Uo, 387.
[645] Uo, 388.
[646] Uo, 389.
[647] „*Nyoma sincs itt az ú. n. szellemtörténetnek, melyet a tőle többé-kevésbbé idegenek ma divatos módon fantasztikus vagy misztikus történetköltésnek tartanak.*" Szekfű Gyula, 2001, 306.
[648] Uo, 310.
[649] „*A könyv, melynek adatait itt felhasználtam, politikai tehetségünk nagyságát s alkotásainak rejtett szépségeit hozza napvilágra és megmutatja, mennyivel szebb minden teóriánál a történet valósága.*" Uo, 311.
[650] Deér József, 1942, 201.

oszthatjuk azonban azt a nézetét, mintha a XIV. század utolsó évtizedétől fogva külföldi viszonylatban a korona az állam szimbólumává emelkednék. A kérdés azon fordul meg, mit értünk itt államon s mennyiben tudjuk magunkat bizonyos modern képzetektől függetleníteni. A Nagy Lajos és Velence között 1381-ben létrejött szerződés […] *semmi olyat nem tartalmaz, aminek alapján a koronát többnek kellene tartanunk, mint a magyar királyság (és nem állam) szimbólumának.*"[651] Deér írásának Werbőczyvel foglalkozó oldalain a Szentkorona-eszmével egyenesen szembeállította a tant, hiszen míg az előbbinek isteni és személy feletti vonatkozásai állnak a centrumában, addig Werbőczyt pusztán a gyakorlati politikai célok mozgatták, amikor a hatalom átruházásával foglalkozott. Eckhartnál messzibbre ment, amikor arról írt, hogy ez „*a tan aligha más, mint a magyar lélekből kinőtt korona-eszme tagadása s éppoly szellemi import, akárcsak az a választáson alapuló királyság, melynek igazolására megszületett.*"[652]

Eckhart kéziratos hagyatékában megtalálható Hajnal István véleménye, aki Kazinczy-éremhez írt ajánlást 1941-ben. A nyomtatásban megjelent reflexiókhoz képest Hajnal sokkal jobban nyomatékosította, hogy Eckhart egy eszme történetét a társadalmi „szerkezet" változásával együtt szemléli, így a könyv nem csak jogtörténeti vonatkozású. „*Végig, az újkoron át a társadalom szerkezetével kapcsolatban vizsgálja – a koronaeszme szerepét s ezzel mintegy társadalomfejlődésünk lényegére mutat rá mindenkor. Műve tehát nem csupán jogtörténet, hanem közjogi történetünk egyik jellemző vonása által belső magyar fejlődésünknek érzékeltetése.*"[653]

Hajnal jellemzése azért is figyelemre méltó, mert a szociológiai modellek iránt fogékony történész idegenkedett az általa légiesnek tartott szellemtörténettől, s egyes értelmezések szerint ezért például Max Webert és Werner Sombartot sem fogadta el teljesen, mint a reális okok megragadása helyett „szellemkedő" tudósokat.[654] Eckharttal való kapcsolatához erre az időszakra nézve adalék, hogy Hajnal elküldte *A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről* című tanulmányának[655] különnyomatát Eckhartnak, aki azt röviden kommentálta és egy pesszimista megjegyzést fűzött hozzá. „*Kedves Barátom!*

---

[651] Uo, 203.

[652] Uo, 206. Az elítélés oka ebben az esetben főleg az lehetett, hogy a történész Werbőczy eszméit egyébként is károsnak tartotta. Deér 1938-ban megjelent *Pogány magyarság, keresztény magyarság* című könyvében Werbőczyt és a köznemességet egy szittya-hun öntudattal rendelkező csoportként mutatta be: „*Ez a világnézet pedig népfölségi szellemű, idegengyűlölő, kereszténységellenes és militarista lévén, kiválóan alkalmas volt arra, hogy* […] *kisnemesi tömegek jelszavává váljon.*" Deér József, 1938, 252-253.

[653] Hajnal István véleménye Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története című művéről. MTA KK Ms 5386/3. A szöveget a Függelékben közlöm.

[654] Lakatos László, 1996, 101. Jóllehet azzal kapcsolatban eltérő értelmezések vannak, hogy Hajnal milyen módon viszonyult Weberhez és Sombarthoz, milyen volt az elutasítás/befogadás mértéke: Saád József, 2005, 29-30. Ld. még: Halmos Károly, 2005, 161-164.

[655] Újabb kiadása: Glatz Ferenc (szerk.), 1993, 246-298.

Melegen köszönöm a két különnyomat megküldését. A Századokban megjelentet ~~már~~ még ott olvastam és sok érdekes és megszívlelendő dolgot találtam benne. Csak az a sajnálatos, hogy az idők ma egyáltalán nem kedvezők a kis népeknek."[656]

Eckhart, mint korábbi, hasonló témájú írásaiban, a fent tárgyalt könyvében is szakított Hajnik és Timon alkotmánytörténeteivel. Azáltal, hogy a náluk bár eltérő mértékben és jelentéssel, de rendkívül fontos szerepet játszó Szentkorona-tant Werbőczynek csupán egy politikai célokat szolgáló, a későbbi korokban pedig a társadalmi reformok szempontjából elavultnak, retrográdnak számító konstrukciójaként adta meg, mítosztalanította is egyben. Persze nem csak Timonnal, hanem a kortárs történészek egy részével is vitázott ebben a tekintetben, így Hómannal és Bartoniekkel. Régebbi vitapartnere, Egyed azért örvendett a könyvnek, mert szerinte Eckhart nem cáfolta egy Szentkorona-eszme fontosságát, régi felfogásának változatlanságáról tett azonban tanúbizonyságot akkor, amikor a hozzáfűzött kommentárjaiban a tan nagy és folytonos jelentősége mellett száll síkra. Eckhart az újraértelmezett tan mellett elsősorban egy eszmét kutatott, aminek szerinte nincs végső konklúziója, hanem a történelmi helyzetek alakították ki és változtatták az idők során. Árulkodik módszertani elvéről, ahogyan Otto von Gierke eszmetörténeti könyveinek eredményeit hasznosította (ld. a korábbiakat). Mint lejegyezte magának, Gierke „csak a teóriát" és nem a „valósággal" való kölcsönhatást nézi. Eckhartnál a „valóság" a művelődés- és intézménytörténeti, gazdaság- és társadalmi tényezők voltak: a Szentkorona-eszme annak megfelelően alakult, hogy milyen társadalmi csoportok mekkora szerepet játszottak a király mellett az alkotmányban, az okleveleket kiállító kancellária, hiteleshely milyen körökben és milyen formában tudta terjeszteni, a király hatalmát mekkora birtoktest támogatta. Azt már a kortársak is többféleképpen értelmezték, hogy szellemtörténeti műről van-e szó, ami természetesen attól is függ, mit értettek ezen. Mályusz felfogását követve Bónis azért nevezte annak, mert számára a szellemtörténet egy forráskutatáson alapuló, társadalom- és művelődéstörténetet integráló szintézis, míg Szekfű inkább szembeállította azt a „pozitív" adatkutatással, ami szerinte Eckhart igazi érdeme.[657] Leginkább véleményem szerint Hajnal István megállapításai mutatnak rá a könyv egyik módszertani alapvetésére, azaz a jogi viszonyok társadalomtörténettel párhuzamos követésére, amit Eckhart és tanítványai rendszeresen programpontként adtak meg egy jövőben elkészítendő alkotmány- és jogtörténet számára.

[656] Eckhart Ferenc levele Hajnal Istvánnak 1942. szeptember 23-án. MTA KK Ms 5385/166.

[657] Murarik Antal is szellemtörténeti felvetésnek (itt: kultúrtörténet, eszmetörténet és jogtörténet együttese) tartotta a Szentkorona-eszme kutatását. „*A koronaeszme története, mint eszmetörténeti kérdés jellegzetesen szellemtörténeti probléma. Máshelyt rámutattunk arra, hogy a jogélet történeti vizsgálatában a szellemi kultúra termékeinek vizsgálata csak kultúrkörök jogtörténetének alakjában történhetik helyesen, teljesen.*" Murarik Antal, 1939, 89.

A könyv koncepciójának a tudományos eredményei mellett van egy állami integritást hirdető, azt minél régebbre visszavezető tartalma is. Eckhart könyvének célja az (is) volt, hogy a dualizmus közjogi harcainál alkalmazott Szentkorona-tan helyére egy területi integritást jelképező Szentkorona-eszme tradícióját állítsa (a személyéhez legközelebb álló értelmezők nem véletlenül olvasták ki ezt belőle). A Szentkorona-eszme a könyv szerint egy olyan, folyamatosan változó gondolat volt, amely (jelképezze akár a királyt, akár az „égi" koronát vagy a területi egységet) a magyar államiság történeti kontinuitását, európaiságát biztosította az olyan korokban is, amikor még személyek felett álló államszemélyiség nem létezett. Gyakran utalt a Szentkorona-eszmével kapcsolatban arra, hogy az erdélyiek, horvátok, stb. származástól függetlenül a magyar Szent Korona „állampolgárai" voltak és attól várták fennmaradásukat már a középkor végétől kezdve. Román történészek azon érveivel szemben, hogy Erdélynek kezdetektől fogva román karaktere volt, Eckhart Szentkorona-eszméje szerint a terület az ország „testének" része, így szerinte a bécsi döntések a területi változtatásokkal történeti alapon álltak.

A Századok élén

Miután Hajnal Istvánt súlyos vádak érték azzal kapcsolatban, hogy szerkesztősége idején hozzáállásával utat enged a szélsőjobboldali eszmék terjedésének (egy ilyen szemléletű, 15 oldalas tanulmányról 6 oldalas recenziót írt a folyóiratba, ezáltal többek számára azt sugallva, hogy komolyan veszi), Eckhart Ferenc vette át 1943-ban a Századok szerkesztőségét, és 1944 végéig megtartotta ezt a pozícióját.[658] Helyettes szerkesztője a gazdaság- és társadalomtörténész Berlász Jenő volt, aki 1945-től egyedül folytatta a lap szerkesztési munkálatait.[659] Eckhart ilyen irányú tevékenysége még nem képezte kutatás tárgyát, a következő oldalakon ennek a fontosságára igyekszem felhívni a figyelmet, mindössze néhány, ebből az időszakból származó szöveg, cím kiragadásával.

Eckhart új posztjának betöltése előtt is folyamatosan írt a Századokba, a korábbi szerkesztőkkel pedig jó viszonyban volt: Mályusz erősen védelmére kelt 1931-ben, Domanovszkyval levelezés útján gyakori összeköttetésben állt, Hajnal István pedig rendkívül kedvezően reflektált 1941-es művére. Amennyiben ezeket a személyi kapcsolatokat veszem figyelembe, úgy Eckhart főszerkesztősége nem feltétlenül kellett, hogy egy a korábbiaktól jelentősen eltérő módszertani szemlélet uralomra jutását jelentse – s ehhez még hozzátenném, hogy a helyettes, Berlász Jenő Domanovszky tanítványa volt. Berlász így emlékezett vissza a

[658] A szerkesztőségi botrányról: Pál Lajos, 2015, 73-85.
[659] Buza János, 2010.

váltásra: „*1943 nyarán történt, hogy Eckhart Ferenc professzor telefonon meghívott magához. Hívása számomra meglepő volt, hiszen közelebbi kapcsolat ez ideig nem állt fenn köztünk; csupán a Történelmi Társulat üléseiről ismertük egymást. Még inkább meglepődtem, amikor megtudtam, miről van szó. A professzor közölte velem, hogy a Társulat választmánya legutóbbi ülésén őt bízta meg a Századok szerkesztésével, ő pedig szívesen venné, ha a szerkesztői teendők ellátásában segítségére lennék. Megtisztelő felkérésére azonnal nem válaszolhattam. Előbb beszélnem kellett hivatali elöljárómmal, Deér József professzorral, az akkori Történettudományi Intézet igazgatójával. Ő semmiféle nehézséget nem támasztott, úgyhogy módomban állt a felkínált helyettes szerkesztői megbízatást elvállalni. Arról, hogy mi okból került sor a szerkesztőváltásra, egyáltalán mi történt az említett választmányi ülésen, Eckhart professzor nekem sem akkor, sem utóbb nem nyilatkozott. Arról sem szólt, ki ajánlott engem figyelmébe szerkesztőtársként. Biztos voltam abban, hogy az ajánlást mesteremnek, Domanovszky Sándor professzornak köszönhetem.*”[660]

Az új főszerkesztő beköszöntője leginkább praktikus megfontolásokat ajánlott a cikkeket beküldők figyelmébe: igyekezzenek röviden, érthetően, tárgyilagosan, a túlzásba vitt polemikus hangvételt mellőzve, a magyar történelemre koncentrálva írni.[661] A történettudomány minden ágát érvényre kell szerinte juttatni és azért ezzel együtt megjegyezte, hogy a „*szellemi okok*” a legfontosabbak a történelemben.[662]

Eckhart és tanítványa, Bónis György recenziói természetesen megszaporodtak a váltás után. Eckhartnak két ismertetését emelném ki ezek közül. Rácz György büntetőjogász *Az igazi Werbőczy* című (1941) munkáját (a középkori jogtudós halálának 400. évfordulóján, 1941-ben „Werbőczy-év” volt) Eckhart erősen ironikus bírálatban részesítette, s a recenzióban röviden ismét, már korábban elhangzott vádakra válaszolt. „*.Ismerteti Werbőczy életét Fraknói munkája alapján, majd a Hármaskönyvet méltatja, legtöbbet a szentkorona-eszmével foglalkozva a régi, elcsépelt frazeológiával. Ez az eszme ’sajátosan magyar jogszemlélet, mely* […] *megakadályozta, hogy a nyugati magánjogias hűbériség tőlünk idegen* […] *tanai behatoljanak.’* […] *Nem tudjuk, mi akadályozta Cseh-, Lengyel-, Svédországban stb. e veszedelmes tanok elterjedését, holott egyik helyen sem volt meg a sajátosan magyar jogszemlélet. Azt sem tudjuk, minő veszedelmeket idéztek elő e tanok a hűbériség klasszikus földjén, Angliában, amelynek közjogi viszonyai talán mégis gyorsabban fejlődtek, mint a hazaiak.”*[663] Eckhart ezt követően kitért Rácznak a Werbőczy vagyonszerzései iránt

[660] Berlász Jenő, 1989, 238.
[661] Berlász szerint a szakszerűség hangoztatásával próbáltak „*minden nép- és nemzetellenes idegen eszmei-politikai befolyást*” elhárítani a folyóirattól. Uo.
[662] Eckhart Ferenc, 1943a, 273.
[663] Eckhart Ferenc, 1943c, 490.

érdeklődő szellemtörténészeket kritizáló megjegyzéseire. „*Szerző jobbra-balra hadakozik, üt-vág, innen-onnan idéz, de óvatos duhaj a héroszvédelem terén, aki nem nevezi meg sehol ellenfeleit, pl. Szekfű Gyulát sem* […]. *Végül a már ismert olcsó recept szerint általános kirohanást intéz a szellemtörténészek a jogászok szemében gyűlölt fajtája ellen* […]. *Szegény szellemtörténészek!*" A történész itt idézett egy amúgy Eckhartnak szóló, 1931-es politikusi beszédet a szellemtörténet materializmussal való azonosításáról, majd hozzátette: „*Persze, persze a szellemtörténészek, mint gonosz materialisták, Werbőczy vagyonszerzése iránt érdeklődnek legjobban.*"[664]

Egy Bónis-tanulmányról (amit a Domanovszky-féle *Magyar művelődéstörténet*ről készített) írt recenziója szerint a közjoggal foglalkozó jogászok szemléletét továbbra is a maradiság jellemzi. Eckhart tanítványa ugyanis hiányolta a művelődéstörténetből a jogtörténeti fejezeteket, a hiányt pedig a kimaradt diszciplína elmaradottságában, Timon tanári tevékenységének hatásában látta. A Századok főszerkesztője nem csak Timont, hanem a korabeli oktatókat is felelőssé tette a történetietlen gondolatok terjedéséért a jogtudományban. Eckhart egyetértve foglalta össze Bónis gondolatait az új jogtörténet kellékeiről: „*Az ellentét nem a mai jogtörténet és a művelődéstörténet, hanem a jogászgondolkodás és a történetírás közt áll fenn. Ezért hibás a jogtörténet mellőzése a művelődéstörténet köteteiben. A jogtörténeti irodalom ma már a modern történetíró minden eszközét felhasználja, így a népiségtörténetit is.*"[665]

A két ismertetés szemlélteti, hogy Eckhart az 1931-es támadások után is kapott hasonló kritikákat, a közjogászokkal szemben pedig továbbra is sürgette a jogtörténet megreformálását. Ezt az újítást a szerkesztői Beköszöntőben tett kijelentése ellenére nem csupán a „szellemi okok" megragadásával képzelte el, hanem Bónis tanulmányát bemutatva még a népiségtörténetet is szóba hozta.[666]

Szekfű Gyulát 60. születésnapja alkalmából magától értetődően Eckhart köszöntötte a lapban, s ezzel a köszöntővel kapcsolatban azt emelném ki, hogy Szekfű egyik legjobb művének továbbra is a *Serviensek és familiárisok*at tartotta, de a folyamatos forráskutató

---

[664] Uo, 491.

[665] Eckhart Ferenc, 1943d, 521. Eckharttal szakmai és emberi kapcsolatuk egyébként Bónis Kolozsvárra kerülése után sem szakadt meg. 1943-tól természetesen Bónis recenziói is megszaporodtak a Századokban. A háború kimenetelének megítélésében nem voltak viszont egyetértésben. Mestere növekvő pesszimizmussal figyelte az eseményeket, míg Bónis inkább pozitívan értékelte az aktuális helyzetet. Amikor első feleségének (Balogh Mária) rokonságát mutatta be kéziratban maradt emlékezésében (1983), visszatekintve a következőket írta: „*Mint a román világból megszabadult magyarok, lelkesen helyeselték a magyar politikát; Horthy Miklós nagy ember volt számukra, az – átmeneti – területi revíziók: sikerek. Mi is így gondoltuk, és – ami nagy hiba volt – nem hallgattuk a londoni rádiót.* [Eckhart] *Feri bácsi felhívta a figyelmemet egy svájci könyvre, amely kimutatta, hogy Hitler őrült. De mi hagytuk magunkat sodortatni a háborúba, mely egyre rosszabbul kezdett állni.*" Bónis György, 2007, 114.

[666] A népiségtörténet magyar változatáról Mályusz Elemér és Szabó István példáján keresztül: Erős Vilmos, 2013.

tevékenység előtt is tisztelgett. „*Folyóiratunknak is tudomást kell vennie erről az évfordulóról, amelyet, ha a magyar sors hajója nem hánykódnék újból borzalmas viharokban, az egész magyar értelmiségnek meg kellett volna ünnepelni.*" Habár sokan publicisztikának minősítik munkásságát, Eckhart szerint „*az ő publicisztikája is történetírás, a jelen történetírása* […]." A Hóman–Szekfű szintézis rá eső részének megírása után sem „*szüntette meg azt az aprólékos forráskutató munkásságot, amelynek olyan alapvető tanulmányt köszönhetünk, aminő a fiatalkori 'Serviensek és familiarisok.'* […] *Ő, aki a jelen és a közelmúlt kérdéseiről nagyhatású cikkeket ír, ma is behatóan foglalkozik levéltári kutató munkával.*"[667]

A szerkesztősége idején megjelent tanulmányok tekintetében először is kiemelném a Deér József és Tóth Zoltán között lezajlott (egyébként ismert) vitát, amelyben Eckhart is állást foglalt, Deér javára. Deérnek 1944-ben jelent meg egy nagyobb cikke „*III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban*" címmel, a szerkesztőség így próbált teret biztosítani a történésznek.[668] Az összecsapás középpontjában az a kérdés állt, hogy ki járult hozzá nagyobb mértékben a magyar királyság megalapításához, a császár (III. Ottó) vagy a pápa (Szilveszter)? A kérdésfelvetésnek akkoriban komoly történetpolitikai tétje volt: a nemzetiszocialista történetírás képviseletében Albert Brackmann amellett érvelt, hogy Ottó a birodalmának vazallusaivá tette a magyar és a lengyel királyságot, csak az országok később függetlenné váltak – a német történész egyébként biztosra akart menni a hatás elérésében, így még Himmlernek is eljuttatta tanulmányát.[669] Hasonló véleményen volt a magyar történészek közül Tóth Zoltán is, aki 1937-ben megírt tézisét az 1938-ban megjelent Szent István-emlékkönyvben szerette volna közölni, ám a szerkesztők elfogadhatatlannak tartották a megjelenését, így Tóth egy külön könyvben publikálta eredményeit (*A Hartvik-legenda kritikájához* – 1942).[670] Az ellenérveket Deér József képviselte a leghevesebben, aki számolt a nácik politikai célzatával, ezért különösen veszélyesnek tartotta Tóth meglátásait. A vitát és a német történészek véleményét ebben az 1944-ben megjelent cikkében foglalta össze és természetesen ellenük tette le voksát.[671]

[667] Eckhart Ferenc, 1943e, 525.
[668] Deér és Tóth vitájáról: Erős Vilmos, 2000a, 100-101. 270. Lábjegyzet. Péter László, 2003, 426-429.
[669] Péter László, 2003, 428. 34. Lábjegyzet.
[670] Az egyébként a nácikkal nem szimpatizáló Tóth szerint a korona küldésében a császár sokkal nagyobb szerepet játszott, mint a pápa, így a történész a Hartvik-legenda hitelességét is kétségbe vonta. Uo, 427-428.
[671] Erős Vilmos, 2000a, 100-101. 270. Lábjegyzet.

Eckhart 1946-ban tért ki a vitára összefoglalójában. Szerinte a koronaküldés aktusa ugyanúgy zajlott, mint a középkorban általában, ezért nem látott a középkori felek részéről különösebb politikai ambíciót.[672]

A Századok ugyanezen számában, közvetlen Deér cikke után jelent meg Mályusz Elemér tanulmánya a magyar városfejlődésről. Ebben a német népi történetszemlélettel (amely kultúrtalajnak[673] tartotta a magyar területeket a középkori magyar városok feltételezett német eredete miatt) szállt szembe és kijelentette: a németeken kívül a magyarok is képesek voltak városalapításra a középkori Magyar Királyságban (Kassa, Kolozsvár, Miskolc példája alapján írta ezt Mályusz).[674] Az említett két tanulmány azt bizonyítja, hogy a folyóirat Eckhart főszerkesztősége idején egy német/náci-ellenes vonalat képviselt ekkor.[675]

A tematikával kapcsolatban néhány rövid megjegyzést tennék még. Eckhart őstörténeti érdeklődése tükröződhet abban, hogy több ilyen témájú tanulmány is megjelent rövid időn belül a lapban: Czeglédi Károly: *Magna Hungaria*, Makkai László: *Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben* és Gallus Sándor: *Az őstörténelem módszertani alapjai* sorolhatók ide. A román történészekkel folytatott polémiák magyar résztvevői is hangoztatták véleményüket, így Elekes Lajos: *A románok "történeti élettere"* című tanulmányában. A rendi társadalom kérdéséről írtak Majlát Jolán és Márkus István (*Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században*) egy terjedelmes írást. Eckhart főszerkesztősége mindössze két évfolyamra gyakorolt hatást és úgy látom ezzel összefüggésben, hogy a társadalomtörténeti szempontok továbbra sem szorultak háttérbe a váltás után.

---

[672] „*Szent István, mint a kereszténységhez csatlakozó uralkodó hatalmának elismerését csak az egyháztól remélhette. Mikor Rómához fordult, ezt nem valami politikai számításból tette, hogy a császárral szemben függetlenségét hangsúlyozza.* […] *Ezzel nem állt ellentétben, hogy ő is, mint más kortársai, az angol és francia királyok, a keresztény világ fejének, az akkor még a pápánál is magasabban álló császárnak felsőbbrendűségét elismerte.* […] *Nem igazolható a kritikát kiálló módon, hogy Szent István III. Ottótól lándzsát kapott és így, miként a lengyel herceg, a birodalom patríciusává lett volna. Lándzsa az első koronázásnál, de a későbbi koronázási jelvények közt sem szerepel és csak Szent István halála után jutott jelentőségre.*" Eckhart Ferenc, 1946, 22.

[673] A néptalaj (Volksboden) olyan terület, ahol a jelenben is élnek németek, míg a kultúrtalaj (Kulturboden) olyan terrénum, ahol bár nincs jelentős német közösség, a kulturális vívmányaiknak köszönhetően német kultúrszférába tartozik.

[674] Erős Vilmos, 2000a, 119.

[675] Eckhart politikai nézeteit tekintve a náci-ellenes vagy antifasiszta történészekkel egy platformon volt. „*Még a legnagyobb társaság, amibe három hete eljutottam, a szombat délutáni volt, ahol Eckhart, Horváth János, Németh Gyula nagy antihitleri beszédeket tartottak, egyedül Károlyi úr mutatott nagy hajlandóságot a németek és Führerük iránt, Bethlenre különben is neheztel, hogy annyi adósságot csinált, s ezért vonják le a nyugdíjasok fizetését.*" Szekfű Gyula Angyal Dávidhoz írt, 1935. március 25-én kelt levelét idézi: Dénes Iván Zoltán, 2015, 286.

Magyar alkotmány- és jogtörténet

Egyed István alkotmánytörténeti/alkotmányjogi összefoglalója 1943-ban jelent meg. A könyv a magyar alkotmány közjogias, szabadságszerető szellemének próbált emlékművet állítani, nem leplezett náciellenes tartalommal. Eckhart alkotmánytörténeti szemléletével szemben is egyértelműen állást foglalt az „őshazából hozott" magyar politikai érzék által alkotott Szentkorona-tan kiemelt szerepeltetésével.[676] Egyed munkájának feltűnő vonása az európai szemlélet hiánya és az állam- és alkotmányközpontúság mellett az, hogy a történeti távlat hiányzik az egyes fejezetek témáinak kidolgozásánál. Kijelentései az alkotmány elemeiről, fejlődéséről meglehetősen általánosak, hiszen a magyar nemzet „lelkében" látta azok forrását. A jellegzetes közjogias irány a magyar alkotmányfejlődésnek egyediséget kölcsönöz: „*A környező államok hűbéries, patrimoniális berendezésével ellentétben, nálunk a szentkorona-tan szellemében a nemzeturalom igen korán érik ki általános nemzeti meggyőződéssé és a nemzeturalom eszköze: az országgyűlés igen gyorsan foglalja el vezető helyét a nemzet életében.*"[677]

Eckhart 1944-ben publikált recenziójában a szerzőt egy régi alkotmánytörténeti iskola képviselőjeként jellemezte. Először is túl szűk behatárolásnak látta azt, hogy a nemzeti jellemet az alkotmány tükrözi a leginkább. „*Nemzeti nyelvünk, költészetünk, irodalmunk, zenénk vajjon eltörpülnek-e alkotmányunk mellett és nem fejezik-e ki jobban nemzeti egyéniségünket?*"[678] Nem fogadta el a múlt modern fogalmakkal (jogfolytonosság, közjogiság a középkorban, stb.) való átitatását és a Szentkorona-tan nemzeti egységet kifejező voltát sem. Záró soraiban így összegzett: „*A régi alkotmány jogi iskoláihoz való tartozását bizonyítja az, hogy az alkotmány szociális vonatkozásainak kérdését nem veti fel, holott a társadalmi és alkotmányos változások minden időben okozati összefüggésben állottak egymással. Előnyére írhatjuk, hogy az újabb történeti irodalom eredményeit iparkodik figyelembe venni és azokra építeni. Mégsem sikerül magát mindenütt mentesíteni bizonyos régi ahisztorikus felfogástól.*"[679]

Eckhart 1946-ban megjelent tankönyvét abból a szempontból fogom elemezni, hogy az általa megelőlegezett alapelveket és az addigi kutatási eredményeit miként hozta tető alá az új alkotmány- és jogtörténeti össszefoglalójában.

A disszertációmban eddig tárgyalt szintézisekhez képest feltűnő a periodizáció: a legfőbb alkotmánytörténeti egységek címei nem állami, politikai szervezetek, a Szentkorona-

[676] „*Mi az alkotmányunkat nem kaptuk, nem másoltuk, azt egyáltalában nem készítették; úgy nőtt az ki a nemzeti lélekből természetes fejlemény gyanánt, mint a nemzeti kultúra legnagyobb szabású alkotása.*" Egyed István, 1943, 43.
[677] Uo, 244-245.
[678] Eckhart Ferenc, 1944, 119.
[679] Uo, 123.

eszme vagy Werbőczy nevére utalnak, ehelyett általánosabb fogalmakkal találkozunk, mint például őskor, középkor, újkor, és az „*utolsó száz év alkotmánytörténete*”. Az alkotmánytörténeten kívüli témák „*magánjog*”, „*büntetőjog*” és „*perjog*” címszavak alatt kaptak helyet. A korszakolásnál Eckhart figyelembe vette és próbálta elkerülni a korábbi alkotmánytörténeti munkák azon gyakorlatát, hogy a középkor vége egyben a történetük lezárását is jelentette, bár a 19. és 20. századokra sokkal kevesebb energiát szentelt. Az alfejezetek intézmények, népek, társadalmi csoportok és jogi személyek neveit viselik. Előszavában megismételte az addig gyakran leírt, általa leginkább fajsúlyosnak tekintetett alapelvet: „*A jogintézmények alakulása minden időkben a társadalom fejlődésétől függött, ezért e szempont érvényesítésére különösen törekedtem.*”[680] Eckhart továbbra is polemizált a könyvben, így számtalan olyan megszólalást lehet kiemelni belőle, amit csapásnak szánt ellenfelei nézeteire. Így az Aranybullában fellelhető ellenállási jogot évszázadokon keresztül érvénytelennek mutatta be, az Anonymusnál olvasható pusztaszeri gyűlésnek a fejedelem korlátozásáról szóló pontjait mesének nevezte, a királyi tanácsban parlamentáris miniszteri felelősséget kereső álláspontot elvetette, hogy csak néhányat említsek.[681] A könyvben Eckhart minden korábbi vitás kérdésben a Timonnal és a közjogászokkal ellentétes álláspontot foglalt el. Nagy Lajos után Mária nem szabad választás, hanem női öröklési jog alapján töltötte be a trónt, az Árpádok idejében a trónöröklési elvek változtak és a király személyétől függtek, a patrimoniális királyi hatalom nem tűrt el modern demokratikus korlátozást, stb.[682] Az új tankönyv egyik kulcsproblémája az, hogy miként alakulnak ki a különböző társadalmi csoportok és azok milyen szerephez jutottak az alkotmányos életben. A királyság megalapítása utáni évszázadokban az alkotmány története a királyi hatalomról szól, hiszen az uralkodó a legfőbb bíró, törvényhozó és a kormányzás egyedüli gyakorlója. A királyon kívül először az egyház jutott nagyobb szerephez az alkotmányfejlődésben, amit az is mutat, hogy még az Aranybulla kiadása után is inkább az egyház vette védelmébe az alattvalók jogait (1231), mintsem az újonnan elismert nemesség az ellenállási joggal.[683] A nagyobb birtoktestekkel rendelkező oligarchák kezdtek először komolyabb teret nyerni a királyi tanácsban és más intézményekben, majd kialakult a duális alkotmány a köznemesség előretörésével a 15. században. Azért, hogy Eckhart ezeket a folyamatokat érthetővé tegye, az alkotmányfejlődéssel párhuzamosan elsősorban társadalomról (különösen a hűbéri elemekről, így a familiáris-rendszerről), rövidebben pénzügyekről, hadtörténetről és az egyházi

[680] Eckhart Ferenc, 1946, 4.
[681] Uo, 33. 98-99. és 108. Ld. még: „*Az ősi demokrata egyenlőség a magyarságnál épúgy a mesék birodalmába tartozik, mint más nemzeteknél. A magyaroknak már a honfoglalás előtt is nagy számmal voltak szolgáik, mégpedig túlnyomó részben magyar népi eredetűek.*” Uo, 56.
[682] Uo, 76. és 79-86.
[683] Uo, 34-35.

tisztségekről is közbeiktatott egy-egy fejezetet, amelyeket javarészt Tagányi, Hóman, Szekfű, Mályusz, Deér, Váczy és mások munkáira, valamint saját korábbi eredményeire épített. Gyakran hangsúlyozta a gazdaság hatását egy-egy társadalmi/alkotmányos változásra: eszerint a jobbágyság létrejöttét „*előmozdította a pénzgazdaság kifejlődése, ami a XIV. században már lehetővé tette a birtokosnak, hogy magát népe szolgáltatásaitól függetlenítve fedezze ipari szükségleteit.*"[684] Az újkori részben a középkorinál többet foglalkozott a jobbágyokkal és a földesúri büntetőbíráskodással. A 16-17. századtól kezdve a növekvő befolyású birtokos arisztokráciával szemben a köznemességgel együtt a parasztság is fokozatosan süllyedőben volt, a rendek reformoktól (kiváltságaik eltörlésétől) való ódzkodása pedig csak nehezeített a középkorihoz képest egyébként rosszabbra fordult sorsukon. A 18. században éppen ezért a bécsi udvar, jelesül Mária Terézia kezdeményezte a jobbágyság, mint a legtöbb adóval sújtott réteg helyzetének javítását (urbárium), akik ezért a nemességtől elhidegülve, inkább a Habsburg uralkodókban látták védelmezőjüket.[685]

Eckhart a könyv egyik legrövidebb szakaszában 1848-tól 1944-ig kísérte az alkotmányfejlődést, itt azonban inkább a politikai eseményekre és közjogi harcok bemutatására koncentrált, a társadalomtörténeti vonalat tehát nem vitte végig az egész könyvön.

Említhető itt ismét a Szentkorona-eszme/tan Eckhart általi felfogása. A történész az erről szóló két, rövid fejezetben megismételte az 1941-ben írtakat, egy feltűnő különbséggel. Nem nevezte Werbőczy organikus Szentkorona-tagságról alkotott gondolatát Szentkorona-tannak. Mint azt a vonatkozó fejezetben kifejtettem, a fogalom elmaradásának oka abban keresendő, hogy Eckhart szerint a Hármaskönyv nem Szentkorona-tant alkotott: „*Erre a tételre nem mint közjogi tanra, hanem a nemesi egyenlőség, a nemesi 'demokrácia' bizonyítása végett volt Werbőczinek szüksége.*"[686]

Az új tankönyv recepciója vegyes képet mutat. Molnár Kálmán a *Jogtudományi Közlöny*ben ezúttal is kifogásokkal élt. Bevezetésképp kinyilvánította, hogy a (negatív) véleménye továbbra sem változott a történész tudományos tevékenységét illetően. Eckhart 1931-es tanulmányát szerinte „*a magyar közjogászok összességének, s a történészek egy részének élénk*" ellentmondása kísérte. Az új munka az akkoriban meghirdetett történészi

[684] Uo, 59-60.

[685] „*Az a körülmény, hogy nálunk kizárólag a paraszt viselte az állami terheket, megokolttá tette, hogy az államhatalom helyzetének javításáról gondoskodjék.* […] *Ily módon a jobbágyság nem csekély előnyére helyreállott a közvetlen kapcsolat közte és a király között. Mindjárt az 1764. országgyűlés után tudomásul vette a parasztság, hogy a királynő pártfogásába készül venni ügyét, számos panaszló küldöttséget menesztett Bécsbe és kezdte mindenfelé megtagadni a földesurakkal szemben fennálló kötelezettségei teljesítését, sőt a dunántúli nagybirtokon több helyen zavargások is keletkeztek.*" Uo, 210-211.

[686] Uo, 120. Ezt erősíti a Szentkorona-tan egyetlen alkalommal történő említésének kontextusa a könyvben: „*A szentkorona-eszmét középkori értelmében Mohács után is megtaláljuk anélkül, hogy valaki is gondolt volna a közjogi értelemben vett szentkorona-tanra.*" Uo, 254.

program valóra váltását jelenti, amelyből egyedül Eckhart forráselemző kvalitásait értékelte kedvezően. Ellenben továbbra is hiányolta a történész „érzékét" a „népszemélyiség" megnyilatkozásainak felderítésére. „*Az önhitt racionalizmus és cinizmus fölényes mosolyával szemben a magyar közjogásznak nem kell szégyenkeznie amiatt, ha a periratok, formulárék, és fejedelmi pátensek tanulmányozása közben, - sokszor éppen azok ellenére – intuitive már a priori megérzi a népegyéniségnek jogkereső rezdüléseit, s az alkotmány formába beépített lelkét, - s a történészek napvilágra hozott további részadataiból csak a posteriori kapja meg a közelebbi igazolását annak amit a jogásznak igazságkereső szeme, s a közjogásznak a nemzeti géniusz hangja felé kitárt füle már előbb elárult neki.*"[687] Ezzel kapcsolatban kifejezte háláját Eckhartnak azért, mert a Szentkorona-eszméről írt könyvében a rengeteg közzétett adattal hatalmas fegyvert adott a közjogászok kezébe. Végezetül Molnár szerint a periodizáció elhanyagolta az 1920 és 1944 közötti időszakot, aminek a kidolgozását inkább a közjogászok számára kellett volna meghagynia.[688]

Bónis György a második kiadásról írva a Századokban haladásnak nevezte Eckhart tankönyvét az 1929 előtt készült jogtörténeti művekhez képest. Első pontként a fantáziálás helyett a realitások felé fordulást emelte ki, mint a „gentry-illúziókat" polgári józansággal helyettesítő szemléletmód érvényesülését.[689] A szláv jogi analógiák és a cseh, szlovák irodalom ismeretét a „szemhatár kitágításaként" értékelte és kiemelte a jobbágyok iránti részvétet. A társadalomtörténeti törekvéseket különösen üdvözölte, de hiányolta a társadalom és jogtörténet szervesebb összeillesztését. „*Az utóbbi időben szaktudományunk egyre jobban közeledett a társadalomtörténethez, s ma már a jogfejlődés vázolását a társadalom alakulásának ismertetése nélkül el sem tudjuk képzelni.* […] *Bőségesen foglalkozik a társadalmi viszonyokkal, mind a középkorban, mind az újkorban. Mégsem érezzük – s ez nem a szerző hibája – az organikus összefüggést a két fejlődésvonal között.* […] *Mennyire megszoktuk az ilyen fordulatokat: 'a nemesség befolyásának erősödésével', 'a király hatalom gyöngülésével' stb.! Ezekben okozati összefüggéseket sejtettünk, de nem válaszolunk rá: milyen erők idézték elő a nemesi befolyás erősödését, vagy a királyi hatalom gyöngülését. Egyszóval: E. nagyjelentőségű munkája ébreszt rá igazán szaktudományunk szociológiai alapvetésének hiányára.*"[690] Bónis kevésnek tartotta a gazdasági tényezőknek szentelt oldalak mennyiségét, tekintve hogy szerinte a tankönyv szerzője a jogtörténeten kívül a

[687] Molnár Kálmán, 1947, 338.
[688] „*Most viszont Eckhart Ferenc alkotmánytörténete már nemcsak benépesíti az eddig senki földjét, de erősen bele is szántott a szomszédéba, amikor 1944-ig szövi fejtegetései fonalát.*" Uo, 338-339.
[689] Bónis György, 1947b, 237.
[690] Uo, 239.

„*gazdaságtörténetben is eredetit és maradandót alkotott* […].”[691] Egy későbbi monográfiát kipótolna a „népi jog” behatóbb tanulmányozásával, mert az ősi jog ismerete új kereteket adhatna a különböző jogszokások taglalásához. A kritikák után megismételte a recenzió elején elhangzottakat, hozzátéve, hogy Eckhart legnagyobb érdeme a jogtörténetnek a történetírás más ágaihoz való felzárkóztatása. „*Egy bizonyos: E. fellépése és munkássága nélkül a magyar jogtörténet nem állhatna egyvonalban szépen fejlődő történelemírásunk más ágaival, s ha valaha meg fogják írni tudományágunk történetét, E. nevét Kovachich és Hajnik mellett fogják említeni.*”[692]

Eckhart a könyv bevezetőjében azt írta, hogy az 1931-es támadások után nem vont vissza állításaiból és a meggyőződésének megfelelően tanított az egyetemen. Az egyetemi előadásait összefoglaló tankönyve szintézisbe foglalta korábbi kutatási eredményeit. Az összefoglalás mikéntje adja meg az igazi súlyát: az egyik első magyar alkotmány- és jogtörténeti tankönyv a huszadik században, amely nem merült el a közjogi, politikai harcokban (annak ellenére sem, hogy a Habsburgok korát sem hagyta ki), Werbőczy személyének misztifikálásában és meglehetősen kis szerepet tulajdonított a „Szentkorona-tannak”, valamint igyekezett a társadalom történetével szinkronban kidolgozni az új alkotmánytörténeti összefoglalót. Mindezek mellett azonban úgy gondolom, hogy a szintetizálás kivitelezése nem volt egyenletes és problémamentes, mint arra Bónis is utalt recenziójában. A következő fejezetben arra térek ki, hogy milyen módon folytatódott Eckhart pályája az összefoglaló megjelenése után.

[691] Uo, 240. Bónis ezirányú érdeklődése miatt általában figyelemmel kísérte Eckhart gazdaságtörténeti műveinek sorsát is: „*Kedves Bátyám! Nagy örömmel értesültem arról, hogy az Akadémia ebben az évben a Te nagy gazdaságtörténeti munkádat jutalmazta a Chorin-Alapítvány kamataival.* […] *Szívből gratulálok pályád újabb sikeréhez.*” Bónis György levele Eckhart Ferencnek 1942. május 27-én. MTA KK Ms 5615/101.
[692] Bónis György, 1947b, 242.

1946 után: törés, tetőpont vagy kontinuitás?

Marxista kritikák Eckharttal és Bónissal szemben

Eckhart 1946-47-ben ismét a jogi kar dékánja, 1946 és 1949 között pedig a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt. Elnöki megnyitó beszédében borúsan szemlélte a jelent, de próbált példaképeket állítani hallgatósága és olvasói számára. A Társulat indulási szakasza (19. század), a forrásgyűjtésekre és azok szakszerű publikálására való törekvés lelkesítették a történetírókat is, „*hogy a kor színvonalán álló műveket írjanak.*”[693] Eckhart történelemszemléletére nézve jellemzőnek tartom, hogy miket emelt ki az elődök programpontjaiból. Horváth Mihálynak a tízéves jubileum idején elhangzott beszédéből a vándorgyűlések által gyűjtött források jellegéről mondottakra koncentrált, ugyanis az így nyert anyag „*kiegészítette történetírásunk eddigi forrásait, amelyek csak a politikai és nemzetközi életre, a harcok és forradalmak eseményeire vonatkoztak, olyan adatokkal, amelyek a mindennapi életről, a társadalmi és műveltségi viszonyokról adtak tájékoztatást.*”[694] Klebelsberg Kuno szervezőtevékenységéről elismerően írt, mert szerinte a történészeket kollektív munkára tudta ösztönözni és ráirányította a figyelmet a 18-19. századi források fontosságára, s különösen „*arra, hogy a jobbágyság történetére vonatkozó anyag csaknem teljesen ismeretlen abból az időből, amikor, mint tudjuk, a királyi hatalom felkarolta a jobbágyság ügyét, hogy azután azt Ferenc idejében elejtvén, a liberális ellenzék vegye pártfogásába.*”[695] Előnyösnek és követendőnek értékelte a Századok két világháború közötti szempontjait is. „*Domanovszky Sándor, majd Hajnal István szerkesztésében a politikai, történeti cikkek helyét jórészt alkotmány-, gazdaság-, művelődés-, majd társadalomtörténeti cikkek foglalták el.*”[696] Ezek után nem lehetett kétséges, hogy Eckhart milyen irányelvek szerint képzeli el a magyar történetírás további munkáját: politikatörténet helyett társadalomtörténet álljon (továbbra is) a középpontban, a színvonal pedig célozza a két világháború közötti tudományét. Ebben az időszakban azonban nem csak Eckhart, hanem Kolozsváron oktató (1940–1947) tanítványa, Bónis György is pesszimistán nézett a jövő elé. 1945-ben írta Eckhartnak: „*A helyzetem pedig éppen olyan bizonytalan most már, mint a többi kollégámé.* […] *Érzéseim a legrosszabbak. Jelenleg nem kérhetek semmit egy honi állást illetően, csak arra kérlek, hogy* <u>*ne felejtsetek el*</u> […].”[697] Az idézetten kívül 1946-ban is írt egy hosszú levelet mesterének helyzetéről és készülő könyvéről.[698] „*Nagyon érdekelnének az*

[693] Eckhart Ferenc, 1947a, 2.
[694] Uo, 3.
[695] Uo, 5.
[696] Uo, 6.
[697] Bónis György levele Eckhart Ferencnek 1945. október 2-án. MTA KK Ms 5615/102. Kiemelés az eredetiben.
[698] Bónis kinevezés és kultuszminiszteri felhatalmazás után nyilvános rendkívüli tanárként oktatott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. Nyaranta hallgatóival erdélyi jogszokásokat

újabb pesti tudományos eredmények; az elzártság hatását kezdem érezni. Mi van a Századokkal?[699] *Ha ismét megjelenik, nagyon kérlek, juttasd el hozzám is, intézetemhez is, kifizetéséről gondoskodni fogok. Vajjon lesz-e mód újra ismertetésekre?* […] *De jó volna kapni valami újat Nyugatról és Keletről is. Itt még szovjetkönyvekhez sem jutunk a pártirodalmon kívül, nem szólva másokról.* […] *Mint írtam, a provinciális érzés kezd erősen érvényesülni és nincs kivel megvitatni a problémákat. Egyedül Jakó Zsiga*[700] *áll a történészek közül a kor színvonalán, de az ő érdeklődése egészen településtörténeti. A hozzászólás, a kritika hiányzik. Június 5-én felolvastam egy részletet munkámból az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti szakosztályán (a jogi most csak 'népszerűsítéssel' foglalkozik), nagyon szép közönség volt jelen, de egyiktől sem kaptam olyan hozzászólást, amiből tanulhattam volna. Hozzá kell venni a külföldi folyóiratok hiányát, s akkor teljes a kép.*"

A Bónis által említett könyv 1947-ben jelent meg és benne a rendiség, hűbériség fogalmának tisztázását kísérelte meg alapvetően Max Weber fogalmaira építve. Kéziratának egyes változatait írójuk megküldte Eckhartnak, erről is szó esik levelében.[701] „*A V. Fejezet A magyar hűbérviszony helyi alakjai címen egy rövid körképet fog adni a horvát-szlavón és felvidéki prédiálisokról, jobbágyfiúkról, lándzsásokról, soltészekről, kenézekről, gerétekről, vajdákról, lófőkről és kunkapitányokról, a VI. pedig A rendi állam kialakulása címen sokat át fog venni a régi utolsó fejezetből, de egy igen lényeges ponttal fogja kibővíteni: a 'homo possessionatus' fogalmának elemzésével, aminek konkluziója, hogy a XIV.-XV. századi Magyarországon nem a nemesi rend, hanem a birtokososztály kezében volt a hatalom (mindkét fogalmat weberi értelmében véve). A Werbőczy-vázolta állapotba való átmenetet (nemesség birtok nélkül) természetesen az armális megjelenése jelzi. Ezekhez a fejezetekhez az anyagom többé-kevésbbé együtt van, de megfogalmazásuk még most a következő hónapok feladata lesz. A könyvet az Erdélyi Tudományos Intézet fogja kiadni, ha ugyan megkapja a kormánytól az ígért összegeket. Nagy terjedelme kissé aggaszt, de annyi kérdést ölel föl, hogy nem foghattam rövidebbre*."[702]

---

gyűjtött Kalotaszeg környékén. A háború után újra visszakerült Kolozsvárra, ebből az időszakból származik az idézett levele. 1947-ben Bónist kiutasították Romániából egy egyetemi jegyzetben közölt, a dáko-román kontinuitásról szóló megjegyzései miatt. Ezt követően idehaza belépett a Nemzeti Parasztpártba, de ott persze nem sokat tudott politizálni. 1956 októberében a Szegedi Egyetemi Forradalmi Bizottság tagjaként vett részt a forradalomban, amiért később eltanácsolták a Szegedi Egyetemről, ahol a Romániából való hazaérkezése után dolgozott. Balogh Elemér, 2003, 538-540.

[699] A Századok 1945. és 1946. évi folyamai végül egyben jelentek meg, Bónis valószínűleg a késlekedésre/kihagyásra utal.

[700] Jakó Zsigmondról van szó, aki 1945-től előadótanárként oktatott a kolozsvári tudományegyetemen.

[701] Ld. Bónis György, 1947a. Erről röviden: Balogh Elemér, 2003, 542-545. Hozzátartozik ehhez, hogy Bónisról nincs átfogó monográfia, amely az egyébként igen jelentős életművet dolgozná fel.

[702] Bónis György levele Eckhart Ferencnek 1946. szeptember 1-én. MTA KK Ms 5615/103. A könyv megjelenésekor Bónis börtönben ült, az elkészült példányokat pedig meg akarták semmisíteni. Balogh Elemér, 2003, 545. 3. Lábjegyzet.

A levélből idézett részek, Bónis könyvének felépítése, témája és megközelítési módja jelzik, hogy egy társadalomtörténeti és szellemtörténeti (bár ő összetartozónak vélte ezeket az irányokat) programot igyekezett megvalósítani az 1931-es vitákban felmerülő kérdések megvizsgálása érdekében.[703] Bónis művének bevezető, alapfogalmakkal foglalkozó fejezete elméleti tudatosságról árulkodik. „*Hűbériség és rendiség: ez a két kifejezés a társadalom történetének területére vezet bennünket. Célkitűzésünk jogtörténeti, de meggyőződésünk, hogy a jogtörténet sem lehet a formális jogtételek változásának krónikása, hanem a társadalom életének kialakulását kell nyomon követnie úgy, amint a külső társadalmi szabályozásban: a jogban megnyilvánul.* […] *a történelem sem láthat biztosan szociológia nélkül. A történés folyamata lényegében a társadalom története* […].”[704] Bónis szerint nincs egységes, mindenhol hasonló alakban felbukkanó rendiség és hűbériség Európában, ezért általánosabb, konstruált fogalmakból (ideáltípusokból) kiindulva azt szeretné áttekinteni, hogyan alakultak azok a magyar viszonyokhoz „alkalmazkodva”.[705] „*Így értelmezzük munkánkban is az ideáltípus fogalmát. Elmélete szerint ez nem gondol határozott történeti egyéniségekre, sőt történeti egész jellemzésére sem, csak egy oldalának kidomborítására használható, viszont éppen e miatt alkalmas a történeti jelenségek korlátlan számának jellemzésére, ismétlődni képes alkatrészeik alapján.* […] *Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a tiszta típus csak gondolkodásunk eszköze a történeti megismerés szolgálatában, mely az egyes folyamatokat, intézményeket sohasem ábrázolja.*”[706] Bónis felfogásában a weberi ideáltípus az általánossága miatt biztosítja a magyar jogfejlődés európai hátterének megértését, de a társadalomtörténeti szempontok megragadását is, tehát a könyv két legfőbb módszertani alapelvét.[707] A szerző könyvében olyan fogalmak történeti váltakozását járta körül, mint például a náci fajelmélettől eltérően felfogott *vérközösség* és a különböző (néhol egymást fedő, egymásra épülő) *osztály*ok és *rend*ek.[708] A középkori jogfejlődést Bónis ebből kiindulva értelmezte. A középkor szerinte az egyént kiszakította a nemzetségi, vérközösségi keretekből és szerződéses viszonyt hozott létre az egyes individuumok között.[709] Az uralmi típusokat is Weber alapján

[703] Bónis tudományos hagyatékának jegyzéke: Kávássy Sándorné, 2014.
[704] Bónis György, 1947a, 11. Mályusznak az Eckhart-vitáról írt cikkére hivatkozik ezen az oldalon, azaz a Mályusz-írás legfontosabb tanulsága Bónis számára a társadalomtörténeti szempont fontossága volt.
[705] „*Ha tehát nem akarjuk hazai adatainkat valamelyik nagy nemzet társadalomfejlődéséhez viszonyítani, s ezzel egyoldalúságba esni, olyan disciplinát kell keresnünk, amely nem az egyes történeti egyéniségeket, hanem az emberi társadalom fejlődésének általános törvényszerűségeit vizsgálja, amelynek meghatározásai téren és időn felül is érvényesek. Ez pedig csak a szociológia lehet.*” Uo, 11-12.
[706] Uo, 15.
[707] Uo, 17. Bónis Weber-recepcióját elismerően értékelte Saád József: „*Jelenlegi ismereteim szerint Bónis György volt az, aki igazán értette Webert.* […] *Ő nemcsak az ideáltípus megértésével, hanem ezen túlmenően a weberi észjárás bensőséges ismeretével is kitűnt.*” Saád József, 2005, 31.
[708] A rend fogalma főleg jogi, társadalmi és politikai, míg az osztály koncepciója elsősorban társadalmi és gazdasági szempontok vizsgálatát vonta maga után.
[709] Bónis György, 1947a, 24. 23. Lábjegyzet.

határozta meg (karizmatikus, tradicionális, legális/racionális),[710] és végigkísérte ezek érvényességét a nyugat-európai, majd a magyar jogfejlődés történetén. A magyar alkotmány- és jogtörténetben inkább a személyes királyság terminus bevezetését javasolta, mert ez jobban kifejezi, hogy a király személye volt a legfontosabb tényező 1000 és 1222 között, s emiatt a feudalizmus is csekély mértékben hatott (ez az új ideáltípus ezek szerint a bizonyos mértékig érvényesülő hűbéri, patrimoniális és karizmatikus uralmi formák közös jellemzőjét [személyesség] állítja középpontba).[711] Társadalomtörténeti megközelítéssel[712] értelmezte Bónis a rendiség kialakulását, amit kiemelt problémának tartott. „*A magyar társadalom és jog fejlődésének döntő szakasza a XIII. század. Azok a gazdasági és szociális hatóerők, amelyek a nyugati tiszta hűbériség hanyatlását és a rendi korporációk lassú kiképződését idézték elő, nálunk is felkavarták a szentistváni államszervezet állóvizeit.*”[713] Mint azt Eckhartnak jelezte levelében, a jog társadalomalakító szerepét kisebb jelentőséggel ruházza fel, mint a gazdasági, társadalmi hatóerők alakító szerepét, ezért emelte ki, hogy nem a nemesi rend, hanem egy gazdasági alapon szerveződő osztály kezében összpontosult a hatalom a 14-15. század folyamán. A mű egyébként sokban követte az eckharti megállapításokat, még ha az egyes kérdésekben Bónis eltérő álláspontra is jutott (például a hűbéri jog helyett szerinte végig inkább a rendi érvényesült a magyar jogfejlődésben). Az eckharti törekvésekbe illett a Tripartitum abszolutizálásának elutasítása és a Szentkorona-tan értelmezése is. „*Ha a XIV–XV. század nemes-fogalmának átalakulását kellően meg akarjuk ismerni, mindenekelőtt meg kell szabadulnunk a Hármaskönyv bűvöletétől. Amint a történelemi irodalomból már régebben ismeretes, hogy a I. 3. címben foglalt elbeszélés a nemesség eredetéről a Kézai–Thuróczy-hagyomány egyszerű átvétele s mint ilyen, nem léphet fel a hitelesség igényével, amint Eckhart Ferenc fejtegetései szerint a híressé vált szentkorona-tan megszövegezésének is csupán a nemesi egyenlőség bizonyítása volt a célja* […].”[714] A Szentkorona-tan itt Eckhart 1941-es művének értelmében a Werbőczy által kifejtett organikus koronatagság, aminek a szerepe marginális volt a saját korában.

Eckhart és Bónis az általuk korábban kijelölt programpontokat igyekeztek megvalósítani az 1945. évet követő első esztendőkben is. Bónis 1947-ben kiadott könyve a

[710] Uo, 30. Ez a weberi meghatározás adta a vizsgálódás egyik elméleti alapját (az uralom ideáltípusait) és Bónis történetének vezérfonalát, hiszen a tradicionális formából alakult ki a patrimoniális, majd abból a hűbéri/rendi berendezkedés.
[711] Részletes kifejtése: Uo, 70-110. A személyes királyság koncepciója sokat köszönhetett Tagányi földközösség-elméletének (a föld birtoklása helyett a személyes kapcsolatok a meghatározóak), akit Bónis ebben a vonatkozásban is fontos szellemi elődnek tartott.
[712] A társadalom és jog kölcsönhatásáról ld. még: „[…] *jogi formulázás önmagában nem elegendő társadalmi kialakulás nélkül. A jognak igen nagy hatása van az életre, s társadalomformáló szerep is juthat neki; csakhogy akkor hatékonynak kell lennie, érvényesülését megfelelő eszközökkel kell biztosítania*.” Uo, 170.
[713] Uo, 111.
[714] Uo, 442.

társadalomtörténeti és szellemtörténeti szempontok alapján, az Eckhartot körülvevő vitákkal számolva, saját történetetet alkotott a középkori magyar jog- és alkotmányfejlődésről egy európai kontextusban.

Ismert, hogy Eckhartot a tudományos közéletben rövid idő alatt marginalizálták,[715] bár továbbra is megtarthatta jogtörténeti katedráját. 1949-ben a Magyar Történelmi Társulat élén Andics Erzsébet váltotta, sőt az Akadémia rendes tagságából „tanácskozó taggá", azaz jelentéktelen pozícióba fokozták le. Andics elnöki székfoglaló beszédében a „feudális, klerikális" magyar történetírás ellen szólalt fel, Bónist pedig Illés Józseffel és Rácz Györggyel együtt (akik egymástól igen eltérő felfogást képviseltek) a Werbőczyt kultiváló szerzők közé sorolta és marasztalta el.[716] Nem volt számára pozitív Eckhart részéről az a tény, hogy Klebelsberg tevékenységét állította példának korábban. A történészeknek szerinte elég okuk lett volna az optimista megnyilvánulásokra és reménykedve várni a jövőt. „*Nem így a Századok és a Történelmi Társulat elnöke. Ez utóbbi ugyanakkor ünnepi beszédében Klebelsberg Kunóról úgy emlékezik meg, mint akinek a működésével 'a magyar történetírás történetében örökké emlékezetes' dicsőséges korszak indult meg. Azt hiszem, nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy Magyarországon ebben az időben a Századokon kívül aligha volt még egy nyomtatott orgánum, amely Klebelsberg Kunó* [sic!] *dicsőítésével foglalkozott volna.*"[717] A továbbiakban két csomópontra koncentrálok: rövidebben Eckhart 1848/49-ről írt könyvére, bővebben Sarlós Márton 1955-ös támadására térek ki.

A forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára született meg a történész *1848, a szabadság éve* című könyve. Leginkább ismeretterjesztő szándék szülte, szerzője nem akart egy gyökeresen új értelmezést adni az eseményeknek, inkább állást foglalt bizonyos vitás kérdésekben a már korábban kifejtett véleménye mentén.[718] A társadalmat az 1848 előtti

[715] Ld. Romsics Ignác, 2011, 372-372. és 375.
[716] Andics Erzsébet, 1948, 3.
[717] Uo, 10. Kosáry Domokos így emlékezett vissza az „eligazításra": „*De jelen voltam azután 1949 tavaszán azon a társulati ülésen, amelyen az elnöki megnyitó leszögezte, hogy ami addig volt, szinte majdnem mind használhatatlan, hiszen Magyarországon lényegében véve 'még polgári történetírásról sem beszélhetünk', hanem csak feudálisról, klerikálisról, amely a társadalmi osztályok létét sem ismerte el, viszont Werbőczyt és az árulókat ünnepelte. A megnyitó Hajnalt, Szekfűt és Eckhart Ferencet név szerint összeszidta, minket, többieket kollektíve, együttesen. Ezzel szemben elénk állította, olyan haladó hagyomány igazi mintaképeként, amelynek szelleméhez vissza kell térnünk, Horváth Mihály mellett régi ismerősünket, név szerint: Thaly Kálmánt. A kör bezárult. Egy időre.*" Kosáry Domokos, 1987, 346. A történtek ellenére 1950 februárjában Andics az általa korábban elítélt történészekhez fordult, amikor azzal az ötletével kapcsolatban intézett kérdést hozzájuk (Domanovszky, Szekfű, Mályusz, Eckhart, Paulinyi jöttek számításba), hogy le szeretne mikrofilmeztetni forrásokat Bécsben, miután a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet gyakorlatilag megszűnt. Válaszában Eckhart az intézmény ismételt működésbe hozása mellett és a mikrofilmezős módszer ellen érvelt. Az esetről bővebben ír: Ujváry Gábor, 1996, 146.
[718] „*Sokszor volt alkalmam tapasztalni, hogy még műveltjeinknek is mily zavaros fogalmaik vannak történetünk legdicsőbb, legmozgalmasabb éveiről, 1848–49-ről. Az 'átkos Bécs', a kamarilla, a március 15-i pesti ifjúsági megmozdulás, Kossuth feldicsőített alakja, Görgey 'árulása' azok az összetevők, amelyekből ered még az értelmiségiek fejében is valami zavaros kép a magyar nemzet történetének ezekről a tragikus éveiről.* […] *Mikor az új magyar demokrácia a magyar szabadság, az első magyar demokrácia megszületésének századik*

években középkoriasnak minősítette. Az osztályokat (köznemesség, jobbágyság, főnemesség, polgárság) nem egységes csoportoknak fogta fel, szerinte jelentős vagyoni és társadalmi különbségek voltak körükben. A városlakó polgárság idegen nemzetiségű, konzervatív és gyenge volt, ezért nem játszott szerepet a forradalomban.[719] Az alkotmányos viszonyok sem voltak előrehaladottabbak a rendi duális szemlélet érvényesülése miatt. „*Ez a nehézkes tárgyalási mód még mindig a középkori törvényhozásra emlékeztet, amikor a király és az ország, vagyis a rendek alkudoztak az állam szükségleteinek fedezéséről és erre vonatkozólag egymással mintegy szerződést kötöttek a törvényben. Nagyobb reformok letárgyalására ez nem volt alkalmas eljárás.*”[720] A forradalom tehát az elmaradott társadalmi, gazdasági és alkotmányos körülmények közepette bontakozott ki, ami meghatározta arculatát. Hogyan értékelte Eckhart 1848 különböző szereplőit, társadalmi rétegeit az események elbeszélése közben? Táncsics Mihály szinte az egyedüli, akinek radikális, vagy „szocialista elvei” voltak, ráadásul az országgyűlésen beszéde, öltözködése miatt szerinte rendre kinevették és gúnyolódás céltáblájává vált.[721] Petőfi Sándorról alig esik szó.[722] A szerző pozitívan értékelte a klérus önkéntes lemondását a tizedszedésről a jobbágyterhek enyhítése végett.[723] Kossuth nyílt értékelésétől tartózkodott, ennek ellenére a legtöbbször, mint felbújtó, a helyzetet állandóan radikalizáló, az alsótábla véleményét vezérlő személy tűnik fel Széchenyi nyugodtságával ellentétben.[724] A túlbuzgó, optimista és forrófejű Kossuthtal (ő a gerillacsapatok mellett érvelt) szemben katonai ügyekben inkább Görgey (aki inkább reguláris hadsereg harcértékében bízott) képviselte a szakértelmet higgadtságával – az ő ellentétükről Eckhart sokat írt, mert szerinte nagyban meghatározta a szabadságharc kimenetelét.[725] Görgey a csatákban többnyire megfelelően helytállt, de politikai érzéke nem volt.[726] A világosi fegyverletétel jogos döntés volt részéről: „*Az árulás vádja tehát már elhangzott, pedig az adott helyzetben Görgey mit tehetett mást, ha a haszontalan vérontást és pusztulást el akarta kerülni!*”[727] Az árulás vádjának történetéhez, a későbbi vitákhoz Kosáry Domokoshoz utalta

---

évfordulójáról megemlékezik, minden magyar kötelessége megismerni, hogy tulajdonképpen mit is ünnepelhetünk. Ennek a célnak a szolgálatába szegődött ez a könyv […].” Eckhart Ferenc, 1948b, 5-6.

[719] „*Nyugat- és Felső-Magyarország régi városainak jelentősége a bécsi gazdaságpolitika folytán, mely Magyarországot gyarmati sorsra szánta, teljesen lecsökkent. Német lakóik viszont szűk látókörű, konzervatív gondolkozású, céhekbe tömörült kisiparosok és helyi jelentőségű kereskedők voltak* […].” Uo, 23-24.

[720] Uo, 39-40.

[721] Uo, 73. 81. és 120.

[722] Uo, 263-264.

[723] Uo, 85.

[724] Uo, 71. 90. 109. 126. és 142-143. Ld. még: „*Kossuth az őt jellemző optimizmussal nézte a pénzügyi fejlődést. Még augusztus 17-én egy értekezleten kijelentette: 'Két hét múlva annyi pénzünk lesz, mint a szemét. Angliából 3 millió font sterlinget kapok'. Mire alapította ezt a reménységét, nem tudni. De a jelenlévő Széchenyi beírta naplójába: 'Megáll az eszem!'*” Uo, 128.

[725] Uo, 181-190. és 214.

[726] Uo, 278.

[727] Uo, 288.

az olvasót.[728] A könyv az aradi tizenhárom kivégzésének leírásával, különösebb konklúzió nélkül zárult.

Némi iróniával tett hozzá a könyv címéhez egy később áthúzott mondatot önéletrajzában Eckhart: „*1848, a szabadság éve (1948. 319). ~~Ez utóbbi nem részesült osztatlan elismerésben~~*."[729]

Ez persze enyhe kifejezés volt a fogadtatás jellemzésére. A Századokban többek között Spira György, Hanák Péter és Sándor Pál ismertették az 1848 centenáriumára készült történészi munkákat.[730] „*Eckhárt Ferenc könyve* […] *1848-49 történetének feltárásával kísérletezik*. […] *Írása tudományos formába bujtatott* ***ellenforradalmi propaganda****, melyben 1848 századik fordulójának ünnepén – a forradalom és szabadságharc eszményeinek megtagadása jut kifejezésre.* […] *A Széchenyi-kultusz felélesztése a centenárium évében – mert erről van szó Eckhárt munkájában – burkolt, sőt gyáva tagadása 48 forradalmi hagyományainak. De Eckhárt a történelemhamisítás terén odáig megy, hogy Széchenyit a népszabadság őrangyalának teszi meg.* […] *Azért, hogy félreállítsa a magyar nép* ***igazi*** *eszményképeit: Kossuthot – Petőfit – Táncsicsot.* […] *Görgey dícséretét zengve, ő is elítéli a népfelkelés harci eszközét a nélkül, hogy csak egyszer is megemlítené a nemesség reakciós szabotázsakcióit, mellyel az a függetlenségi harc katonai szervezését igyekezett aláásni.* […] *Ezek után világos, hogy Eckhárt munkája a reakciós ideológia behatolása a magyar forradalom és szabadságharc százéves fordulóját ünneplő történeti irodalomba.*"[731] Az ismertetést jórészt valószínűleg Sándor Pál írta, aki a *Társadalmi Szemlé*ben külön megjelentette Eckhartról szóló értékelését, néhány állítással kibővítve a fentebb idézett tételeket. A Századokban megjelent kritikájához képest jobban kiemelte Eckhart érzéketlenségét a társadalmi-politikai kérdések iránt és azt a „hibáját", hogy Kossuth, illetve Görgey ellentétét személyes szembenállásként értékelte. „*Hiszen aki ezeket a személyi szempontokat hangsúlyozza, az nem láthatja szükségét annak, hogy a 48-as események társadalmi és politikai összefüggéseire rámutasson és hogy ehhez egy mennyiségében bővebb forrásanyagra támaszkodjék.*"[732] Nem foglalkozott Eckhart az eseményekre döntő hatást gyakorolt kossuthi ingadozással a liberális nemesség és a radikális baloldal között és nem vette figyelembe, hogy 48/49 végső kimenetelét a harc döntötte el.[733]

A könyvvel azért is érdemes foglalkozni, mert ismét megmutatkoztak benne Eckhartnak a magyar társadalomfejlődésről vallott nézetei. Az előzményeket a társadalom- és

[728] Uo, 297.
[729] MTA KK Ms 5614/62. 2. oldal. Kiemelés az eredetiben.
[730] Balázs Tibor–Balázs Tiborné et al., 1948.
[731] Uo, 342-343. Kiemelések az eredetiben.
[732] Sándor Pál, 1948, 624.
[733] Uo, 626.

alkotmánytörténet kibontásával kezdte tárgyalni: középkorias jelzőkkel írta körül Magyarország helyzetét, mivel nemzeti polgári osztály nem fejlődött ki. A bírálók érdeklődését mégsem a társadalomtörténeti körkép keltette fel, hanem az ideológiailag nem megfelelő karakterábrázolások. A jogtörténet terén is akadtak éles hangú bírálói.

Sarlós Márton[734] ellenvéleményéről az irodalmi áttekintésben már volt szó. Az Eckhart és Bónis által írt tankönyv ellen írt érvek nyomán keletkezett, a budapesti jogtudományi karon lezajlott összetűzés a második Eckhart-vitaként ismert. A jogi kar a felmerülő kérdések tisztázására két napirendi pontot tűzött ki 1955 májusában, amely közül az egyik a szellemtörténet és a magyar jogtörténet kapcsolatáról szólt. Az ülésen 59 személy vett rész, köztük például Székely György. Itt szólalt fel Sarlós Márton Eckharték ellen és itt reagált ugyancsak beszéd formájában Eckhart az elhangzottakra. A Sarlós Márton figyelmét felkeltő részlet az egyetemi jegyzetben az alábbi volt: „*Merész tettnek számított a szellemtörténeti irány fellépése 1931-ben. Ez az irány helytelen világnézeti alapból, a német idealizmus történeti felfogásából indult el, hiszen Marx és Engels már egy évszázada a spekulatív filozófia régi illúziójának nevezték azt a tanítást, hogy a szellem uralkodik a történelemben. De az adott történelmi helyzetben a szellemtörténet megindulása mégis haladást jelentett. Gyökerében támadta meg a magyar sovinizmus áltudományát és különösen két pontban szedte ízekre annak tanításait. Nagy nyomatékkal mutatott rá állam- és jogfejlődésünk egyetemes összefüggéseire és legközelebbi rokonait a cseh és lengyel fejlődésben találta meg, melyekről a soviniszta Horthy-rendszerben még tudni sem volt szabad. Másrészt metsző bírálatnak vetette alá a szentkorona-tanához fűzött szemfényvesztő játékot és sürgette, majd meg is valósította ennek a politikai elméletnek az adatokon alapuló, kritikai megvizsgálását. Érthető, hogy ezek a megállapítások szentségtörés számba mentek, és a közvélemény rendkívüli felháborodását váltották ki.*”[735]

Sarlós felszólalása (amely a tankönyv bírálata után az egész eckharti munkásságot célkeresztbe vette) szerint a szellemtörténet nem jelentett haladást, hanem fasiszta tanokkal fertőzte meg a magyar jogtörténetet, Eckhart pedig szerinte 1931-ben még nem támadta meg Hajnik és Timon Szentkorona-tanát sem, hanem majd csak 1941-ben tette ezt meg. Új Szentkorona-tana pedig rasszista (a magyar egyeduralkodók török fajiságának kiemelése miatt), klerikális (az organikus vonásaira célozva) és irredenta, így mindenképpen visszalépés volt Timonhoz képest. A steinackeri hatás felemlítése is ebben a kontextusban történt, azt akarta ugyanis Sarlós az osztrák történész 1907-es írásával bizonyítani, hogy Eckhart előtt

[734] Életrajzi adatok: Horváth Pál, 1972.
[735] A szöveget idézi: Tóth Zoltán József, 2007, 189.

már régen megörtént Timon tudományos alapokon való kritizálása, így a magyar történész 1931-es tanulmánya nem jelentett újat.

Eckhart a vitára készített szövegében[736] visszatekintett pályájának leginkább vitatott szakaszaira és igyekezett azokat értelmezni, ezért a dokumentum historiográfiai szempontból (is) értékes forrást jelent. Eckhart beszédének két írott változata van. Az egyik a vázlatszerű fogalmazvány az MTA Kézirattárában, a másik maga a végül elmondott szöveg, amely az ELTE ÁJK Egyetemi Levéltárában található. A szöveg egy meghatározott logikát követ, hiszen alapvetően egy reakcióról van szó: Eckhartnak a felszólalásban sorra kellett vennie Sarlós érveit és azokra reagálni, ez eleve meghatározta a szövege gerincét. Eckhart a beszédet igen jelentős számú közönség előtt készült elmondani, ami felveti az önigazolás szándékát is, de ezen kívül azért is fontos, mert amit ilyen körülmények között is felvállalt, az mindenképpen lényeges elem az életműben.

A szövegben Eckhart többször hangsúlyozza, hogy az általa használt kifejezések a két világháború közötti írásaiban ugyanolyan értelműek, mint a sztálini megfogalmazások az 1950-es években (korszellem = ideológiai felépítmény, stb.), már csak azért sem kell visszavonnia semmit koncepciójából, persze a szellemtörténet elfogadását leszámítva. A Sztálinra való hivatkozások ellenére nem egy marxista szöveggel állunk szemben, Eckhart vállalta korábbi munkásságát, a marxista kifejezésekkel pedig játékot űzött. Megpróbálta azonban minél inkább leválasztani magáról a szellemtörténetet és kiemelni „adatkutató" eljárását. Mint arról korábban írtam, úgy állította be például Klebelsberg felkérését (arra nézve, hogy pályázza meg megüresedett budapesti magyar jog- és alkotmánytörténeti tanszéket), mint amire nem számított különösebben. Ebben a friss helyzetben, miután megismerkedett a szellemtörténettel, írt egy programadó írást, amelyből azonban a szellemtörténeti részeket nem igazán tudta átgondolni. Dilthey, Troeltsch és Weber nevét említette, és bár az első kettővel elmondása szerint nem tudott megbirkózni, Weberben „talált valamit". Ez utóbbi, Weberrel kapcsolatos megjegyzése nem szerepel a végleges változatban, talán óvatosságból.[737] Ezen kívül a jogeszmék kutatásának fontosságát és a társadalomtörténeti vonalat vállalta a legkövetkezetesebben. Az alábbiakban néhány szemléletű részletet közlök a beszédből.

„*TISZTELT KARI TANÁCSÜLÉS!*

Már egy féléve kísértet jár körül az egyetemen. […] *Ki idézte fel ezt a kísértetet* [sic!]*? És mi adott erre okot? Sarlós Márton professzor 1952-ben kiadott és azóta használt jogtörténeti*

[736] Eckhart Ferenc felszólalásvázlata Sarlós Márton vádjai ellen. MTA KK Ms 5617/21.

[737] Weberre nem volt előnyös hivatkozni ebben az időszakban. Ld. Szigeti József (eredetileg 1952-ben publikált, Bónis és Eckhart által ismert) bírálatát a kapitalizmus-felfogásáról: Szigeti József, 1964, 121-132.

jegyzetünkben olvasta a következőket […].[738] *Beismerem, hogy hiba volt, ha félreérthető módon is azt állitani, hogy a szellemtörténeti irány haladást jelentett. Hangsúlyozom azonban, hogy ezt igy sohasem oktattuk sem itt Budapesten, sem a vidéki karokon. Nem volt sehol ilyen vizsgakérdés: hát a szellemtörténeti irányról mit tud? Mire a felelet az lett volna, hogy a maga idejében haladó volt.* […] *Hogyan jutott be a jegyzetbe ez a néhány inkriminált sor? Az én szerénységem miatt. Nem akartam, hogy az általam szerkesztett és részben megirt jegyzetben az én működésem mindjárt az elején dicsérőleg szerepeljen. Ezzel csúfosan megjártam úgy, hogy most Sarlós Márton professzor cikkével kapcsolatban magamról kell itt beszélni. Sarlós Márton professzor ugyanis felhasználja azt az alkalmat, hogy 1931-ben megjelent cikkemet vizsgálat tárgyává tegye és mint egy 24 év alatt elévült bűnügy aktájában mélyedjen el. Hogy vajjon az igazságos bíró, vagy a mindenáron vádat emelni akaró ügyész szemével tette-e azt meg, arról a következőkben fogunk meggyőződni. Mint elsőrendű vádlottnak, előéletemről kell valamit mondanom. Hosszú időt, két évtizedet töltöttem Bécsben a volt közös levéltárak körül. Állásomnál fogva nem annyira jogtörténeti kérdésekkel, mint inkább gazdaságtörténetiekkel foglalkoztam, ámbár első nagyobb munkám 1914-ben a német nyelven megírt 'Hiteles helyek' külföldön nem ismert és hazánkban sem eléggé méltatott intézményét ismertette meg. Azután főkép gazdaság- és hivataltörténeti cikkeket írtam. 'A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában' című 1922.-ben megjelent könyvemről Révai József azt irta 1932-ben 'gazdag anyagú, alapvető könyv' /Marxizmus-népiesség, magyarság., III. kiadás 114. lap./.*[739] *Már az 1920-as években gyűjtöttem a magyar jobbágyság történetére és mozgalmaira vonatkozó anyagot, amely, képessé tesz arra, hogy a II, világháborúban elpusztult forrásanyag hiányában jegyzeteim alapján a magyar jobbágyság fontos kérdéseihez, a bécsi udvar jobbágypolitikájához hozzászólhatok. Hogy nem készültem jogtörténeti tanszékre, bizonyítja, hogy bécsi tartózkodásom utolsó évében írtam egy diplomáciatörténeti munkát*[740] *'Die Deutsche Frage und der Krimirieg' /Berlin 1931./* […] *A bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója is voltam egykét évig. Közel voltam ahhoz, hogy valamely német vagy osztrák egyetemen magántanár, esetleg utóbb professzor lehessek.*[741] […] *Így ért 1929-ben az akkori vallás- és közoktatásügyi*

[738] Ld. a korábban idézett szöveget.
[739] Ld. az 1922-es mű recepciójáról szóló fejezetet.
[740] Eckhart Ferenc, 1931a.
[741] Eckhart neve 1926-ban felmerült, mint Gragger Róbert utódja Berlinben, ráadásul Dopsch ajánlásával. A kinevezés nem történt meg, de a történész sem törekedett rá, mondván, Bécsben nyugodtabban tud dolgozni. 1927-ben pedig már azt fejtegette, hogy a jogtörténeti tanszék „*kényelmesebb és jobb*" lenne számára. Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1926. december 16-án. ELTE EKK G628 11. levél; Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1927. december 26-án. ELTE EKK G628 21. levél.

miniszter felszólítása,[742] *hogy pályázzam meg a Király János nyugalombavonulásával* [sic!] *megürült II. magyar jogtörténeti tanszéket. A miniszter célja volt – mint nekem mondotta –, hogy végre a jogi karon is tudomást szerezzenek a magyar történettudomány eredményeiről. Amikor Budapestre jöttem, itt új szellemi környezetbe kerültem. Itt akkoriban virágzóban volt Thienemann Tivadar és Szekfű Gyula égisze alatt megalakult MINERVA TÁRSASÁG a szellemtörténeti irányzat ápolására. Magam sohasem foglalkoztam azelőtt szellemtörténettel, sőt történetfilozófiával sem. A bécsi 'Institut für österreichische* [!] *Geschichtsforschung'-ban, melynek tanítványául vallhattam magamat, történetfilozófiáról sohasem esett szó. Ellenkezőleg, – mint ma is – a történeti segédtudományokkal és a történeti adatkutatás módszereivel foglalkoztak ott. Itt Budapesten felfedezve filozófiai műveletlenségemet, elővettem Dilthey, Troeltsch és Max Weber munkáit. Bevallom az első kettőt sohasem tudtam megemészteni.* […] *Mit kifogásol Sarlós Márton professzor ebben a cikkben, illetőleg mit támad meg a jogtörténeti jegyzettel kapcsolatban? Az előbbiek alapján ugyanis Sarlós Márton professzor cikkének jelentős részében a szellemtörténeti helyébe behelyettesíthető az én 1931. évi cikkem. Sarlós Márton professzor tagadja, hagy az én fellépésemhez bátorság kellett és hogy az uralkodó sovinizmussal szemben az haladást jelentett és hogy gyökerében támadta meg a magyar sovinizmus általudományát különösen két pontban: Hogy a magyar állam- és jogfejlődés legközelebbi rokonai nem az angol, hanem a cseh és lengyel fejlődés és tagadja továbbá, hogy megvalósítottam a szentkorona-tan adatokon alapuló kritikai megvilágítását. Sőt a szentkorona-tanba a nemzeti mithológia helyett reakciós, klerikális mithológiát vittem be. Sarlós Márton professzor szerint, a magyar jogtörténet sovinizmusának megtámadása már 1911 előtt megindult. Én soha sehol sem vitattam magamnek e téren az elsőséget. Hogy voltak kritikai hangok, jól tudtam és tudom, de azok nem a magyar jogtörténet tanszékéről hangzottak el. Azt ő is elismeri, hogy én hangoztattam először különös nyomatékkal a cseh és lengyel jogfejlődés analógiáját a magyarral és itt kénytelen megmondani, hogy ezt tulajdonképen nem is szellemtörténeti, hanem gazdaság- és társadalomtörténeti alapon teszem. Hozzáteszem ugyan hibásan az idevonatkozó részben /lásd a tanulmány 301. oldalán/ 'a gondolati, szellemi háttér is azonos volt'. Ez persze a mai szemmel nézve nem helyes. Így kellett volna mondanom: az ideológiai felépítmény ugyanis azonos volt ezekben az országokban. De hiába, akkor még nem olvashattam Sztálinnak híres*[743] *nyelvtudományi cikkét.*[744] *Nem foglalkozom azzal, amit Sarlós Márton professzor a*

[742] A fogalmazvány szerint Eckhartot „váratlanul" érte a felszólítás: „*Így ért Kleb*[elsberg Kuno] *váratl*[an] *felszólítása pályázzam a katedrára… a cél volt…*" Eckhart Ferenc felszólalásvázlata Sarlós Márton vádjai ellen. MTA KK Ms 5617/21. 2. p.

[743] Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Szikra Kiadó, Budapest, 1950. Eredetileg 1950-ben jelent meg a Pravdában.

szellemtörténetről ír általában a történeti irodalomban, *mert könnyű dolga volt. Tekintélyekre* hivatkozhatik. *Elintézte előtte ezt a kérdést Andics Erzsébet és Szigeti József.* […] *Nem kell semmi szellemtörténet annak a megállapításához, hogy a 'hűség' a lovagi és az ebből származó, alattvalói hűség /fidelitas/ benne volt az uralkodó osztály ideológiájában, mint annak egyik lényeges eleme. Ha valaki egy tucat királyi adománylevelet olvasott el a sok-sok százból, efelől nem lehet kétsége.*[745] *Tegyük fel, hogy azok a hübérkori lovagok egyebet sem csináltak, mint raboltak, mint azt Sarlós Márton professzor Engelst vulgarizálva hiszi, amikor királyukkal az ellenség ellen' vonultak – félreértés ne essék, hogy megint csak raboljanak, de el is estek közben – azt is a királyukhoz való hűséggel indokolták meg. A hűség fogalma nélkül különben nem magyarázhatnók meg a hűtlenség /nota infidelitas/ a hüberkori magyar büntető jogban fontos fogalom vagy a 'jus resistendi' fogalmát, ez csak a király és alattvalói között fennálló kapcsolat alapján érthető meg. Azt sem tagadhatja Sarlós Márton professzor, hogy Szent István és Szent László, de még Kálmán törvényeit is csak akkor érthetjük meg igazán, ha ismerjük az udvarukban uralkodó egyházi ideológiát, amely épen a rabszolgaság és a magántulajdon kérdésében visszahatott az alapra, a gazdasági és társadalmi viszonyokra.* […] *Hiába akar befeketíteni engem a boszorkányperek és a tortúra kérdésében, hogy én azokat igazolni, akarom. Csak csodálkozom, hogy az istenítéletekkel nem hozakodik elő, amelyekről ugyan azon a lapon beszélek. Úgy állítja be, mintha én ezeket helyeselném, holott csak rámutatok arra, hogy ezeket csak úgy érthetjük meg, bármennyire is elítéljük ma őket, ha a kornak a gondolkodását, ideológiáját ismerjük. Persze ma másképgondolkodunk minderről, nemcsak Sarlós Márton professzor, hanem minden józaneszü ember.* […] *Kifejtettem, hogy a korona-eszme az egyháznak két tanításából: a korona a királyi hatalom szimbóluma és az egyháznak és az államnak organikus felfogásából terjedt el a kancelláriákban helyetfoglaló papok útján és alakult át az egyes országokban más- és másképen. Hogy ezzel 'vallási mithológiát' vittem volna be a szentkorona-tanba a Timon-féle 'nemzeti mithológia' helyébe, azt csak az állíthatja, aki sohasem foglalkozott azzal, hogy miként gondolkoztak az emberek, ha úgy tetszik, osztályuralmuk fennállása idejében.* […] *Ezekután összefoglalva az elmondottakat, elismerem, hogy mint szerkesztő vétkes gondatlanságot követtem el akkor, amikor jegyzetünkben olyan kifejezést hagytam benne, amely alkalmat ad esetleg arra, hogy a szellemtörténeti irányt haladónak tekintse valamelyik hallgató. Egyébként azonban az*

---

[744] „*Hozzáteszem ugyan hibásan 'a gondolati, a szellemi háttér is azonos volt.' Ez persze mai szemmel nézve* [nem] *helyes: úgy kellett volna mondanom: az ideológiai felépítmény is azonos* [volt]*... de hiába… A gazdasági és társ. tényezők fontosságát ismét hangsúlyozom ebben a sz*[ellem]*tört*[énet]*i cikkb*[en] *(ol. 296. l.) Ugyh*[ogy] *t*[ula]*j*[don]*képen tudatalatti materialista*." Eckhart Ferenc felszólalásvázlata Sarlós Márton vádjai ellen. MTA KK Ms 5617/21. 4. p. A „tudatalatti materialista" talán túl erős „játék" lett volna?

[745] E két mondat kifejezetten jó példa arra, hogy próbál Eckhart az adatgyűjtögető „pozitivista" szerepében feltűnni, mintha csak egyedül az általa olvasott források alapján írta volna meg a Szentkorona-eszme történetét.

előadottak alapján Sarlós Márton professzor minden állítását határozottan visszautasítom."[746]

Eckhart minden, korábban is hangoztatott módszertani elve megjelenik a szövegben. Adatkutatás, intézménytörténet, a szellemi, gazdasági, társadalmi tényezők fontossága a jogtörténetben, a Szentkorona-tan és eszme történetileg való értelmezése. Mindenesetre a vita egyik visszatérő problémája, hogy Eckhart „pozitivista" vagy szellemtörténész volt-e. A pozitivista minősítés ebben a kontextusban „pozitív" volt, tehát a korábbi (1941) véleményével szemben Bónis is így értékelte Eckhartot: „[…] *a szellemtörténeti irányt védeni nem kívánom. De annyit meg kell jegyeznem s ezt igyekeztem bizonyítani többször említett kéziratomban is, hogy Eckhart Ferenc munkássága egészében pozitivista s csak az 1931-ben uralkodó ideológiának – akkor úgy mondtuk: a korszellemnek – engedve, hamis tudattal vallotta magát programadó cikkében szellemtörténésznek.*"[747]

Érdemes még megemlíteni Sarlós és Kosáry Domokos Steinackerről való eltérő felfogásainak rövid összeütközését is. Ismerve Eckhart és Szekfű dualizmus idején elfoglalt álláspontját, jobban érthetővé válik, hogy Szekfű tanítványa, Kosáry Domokos teljesen az ő álláspontjához visszatérve, Szekfűre hivatkozva támadta Steinackert egy 1962-es tanulmányában (az újabb, Széchenyiről szóló irodalom bemutatásakor) azért, mert még mindig „turáni" népnek tartja a magyarságot, a magyar történeti szakirodalomról (illetve Széchenyiről) pedig továbbra is sommás, elfogult véleménye van.[748] Talán nem meglepő, hogy Sarlós Márton 1964-es recenziójában röviden Kosáryval is vitába szállt Steinacker értékelésével kapcsolatban.[749]

Jobbágysággal kapcsolatos kutatások

Eckhart programírásainak gyakran visszatérő pontja volt a „nép" felé való történészi nyitás szükségessége. A jobbágyság helyzete tétkérdés volt az „igazi" „nemzeti" jog megismeréséhez és a Habsburg gazdaságpolitika hatásainak/lehetőségeinek az

[746] ELTE ÁJTK kari ülés, 7-14. pp.
[747] ELTE ÁJTK kari ülés, 18. p.
[748] „*A XX. század elején ugyanis sok tekintetben valóban igaza volt, amikor a Timon-féle, már akkor ijesztően elavult, félfeudális magyar jogtörténeti iskolát támadta* […]. *Igaz, Szekfű szerint Steinacker már akkor sem volt hajlandó meglátni, hogy Timon mégsem volt azonos az egész magyar jogtörténettel, hogy tőle elforduló nézetek is kezdtek megjelenni*." Kifejtette továbbá, hogy a két világháború közötti Steinacker-tanulmányok elemzésébe inkább bele sem megy, mert azok tipikus „Südost-érvek" a kelet-európai népek alsóbbrendűségéről és a németség kultúrteremtő jellegéről. Kosáry Domokos, 1962, 276.
[749] „*'A mai magyar történész szinte elfogódottan olvashatja e (Steinacker) nevet' egy új könyv címében – írja neves történészünk* [Kosáry Domokos – T.L.D.] *Századok-beli könyvbírálatában. Mit fűzhetnénk ehhez hozzá mi magyar jogászok, különösen az idősebb generációkban, akik még mint egykori Timon-hallgatók olvashattuk izgalmas érdeklődéssel Steinacker 1907. évbeli kritikáját*." Sarlós Márton, 1964, 428.

értelmezéséhez, de a magyar társadalom elmaradottságának/fejlettségének mérőeszköze is volt. Eckhart a két világháború között is nagy mennyiségű forrást és irodalmat gyűjtött össze a jobbágysággal kapcsolatban, ezirányú érdeklődése jóval megelőzte az 1945 utáni időket.[750] Néhány értelmezés szerint Eckhart a politikai fordulat miatt nyúlt – ismét, vagy először – a jobbágyság történetéhez a kommunizmus idején.[751]

Az ilyen témájú kutatásoknak egyrészt a bécsi kormányszékek, uralkodók politikáját, másrészt a jobbágyság és földesurak jogi intézményeit, szokásait vizsgáló vonatkozásai voltak Eckhartnál, először az előbbire térek ki.

A szellemtörténeti nyitásról szóló alfejezetben említettem, hogy a történész 1925-ben Mária Terézia úrbéri rendeletének hátteréről értekezett, amelyben az intézkedést a királynő lelkületére, vallásos meggyőződésére vezette vissza. Ezt a gazdasági, társadalmi szempontokat előtérbe helyező nézetekkel szemben fejtette ki.[752] A tanulmány szerint Mária Terézia őszinte vallásos meggyőződése olyannyira erős volt, hogy nem vette figyelembe azt sem, hogy reformjaival uralmának támaszát, a nagybirtokos réteget idegenítheti el magától. Az úrbérrendezés nem ment zökkenőmentesen a földesurak konzervatív nézetei miatt, de persze az uralkodónő sem akarta teljesen felforgatni a társadalmi berendezkedést, ezért Eckhart konzervatív reformnak nevezte az úrbéres rendezést, szemben a későbbi II. József doktríner eljárásával. „*Mária Terézia parasztreformja konzervatív jellegű, amint gondolkozása is konzervatív volt. József doktrinárizmusával szemben, ki az újat gyakran csak azért akarta, mert új volt, ő bizonyos szeretettel csüngött a tradición.* […] *Reformja nem akarta a meglévő társadalmi kereteket szétrombolni, hanem csak azokon belül a paraszt megélhetését, anyagi boldogulását biztosítani.* […] *Ha neheztelt is az utolsó országgyűlés miatt, ha haragudott is a 'nagyokra', nem felejtette el öreg korában sem azokat az érdemeket, melyeket a magyar nemesség, főleg a főnemesség trónjának megmentésével szerzett.*"[753] A lelki tényezők mellett Eckhart kiemelte az európai gondolatok, így a fiziokratizmus hatását is, amely a paraszt helyzetén igyekezett jobbítani. Mária Terézia elzárkózott az új tanok elől, de

[750] Eckhart Ferenc bibliográfiai jegyzetei. MTA KK Ms 5623/2. Itt más témáktól elválasztva vannak csoportosítva a jobbágyság történetével foglalkozó külföldi és magyar irodalmi tételek. Eckhart szemináriumán tanítványai is feldolgoztak hasonló témákat, ld. Szoika Kamill: Földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. Budapest, 1944.

[751] „*A mind radikálisabbá váló politikai változások Eckhart Ferencet sem kímélték. A megalázó szerepvállalások arra késztették, hogy olyan kérdések kutatása felé forduljon, melyek terepén otthonosan mozgott, s melyek a kultúrpolitika történelmi materialista elvárásait is, legalább formális értelemben kielégíthették. Újra a gazdaságpolitika és a parasztkérdés vidékén találkozhatunk tehát az idős tudóssal.*" Mezey Barna, 2000, 426. „*Minthogy a politikai hatalom igényeinek eleget kellett tenni, még a meggyőződésesen más alapokon álló jogtörténészeknek is kompromisszumot kellett kötniük a kutatások további folytatása és a publikálás lehetőségének fenntartása érdekében. Eckhart Ferenc az elnyomott társadalmi rétegek, a jobbágyosztállyal kapcsolatos állampolitika alakulása, majd a jobbágyság elnyomó szerve, az úriszék működése felé volt kénytelen fordulni* […]." Stipta István, 2006, 640.

[752] Eckhart Ferenc, 1925b, 500-501.

[753] Uo, 507.

államtanácsosai ismerték azokat és ezért támogatták az uralkodónő vallási meggyőződése miatt hozott intézkedéseit.[754] A szerző szerint a nemesi adómentesség erkölcsi alapjául szolgáló katonáskodás már idejét múlt érv volt a korszakban, hiszen az állandó hadseregek és így az állam szempontjából az adózó és harcoló paraszti osztály fontosabb volt a nem adózó és már nem is hadakozó nemesnél.[755]

Eckhart a '20-as években egy jobbágyság történetéről[756] szóló munkát is szeretett volna írni, s egy alkalommal közel került a megvalósításhoz is. Gaál Jenő közgazdásztól (aki az MTA nemzetgazdasági bizottságának elnöke volt ekkor) 1928-ban megbízást kapott a jobbágyság 18. század végi, 19. század eleji történetének megírására, amely feladatot Eckhart el is vállalt.[757] A Gaál által eredetileg megadott téma („*A magyarországi jobbágyterhek megszűntetésére irányuló mozgalmaknak, különösen azok megváltásának bírálatos története*") helyett „*A magyar jobbágyság jogi és gazdasági helyzete Mária Terézia korától a földtehermentesítésig*" lett volna a mű címe és pénzügyi juttatás fejében 1930 végéig kellett volna elkészülnie vele Eckhartnak – talán az 1929-ben bekövetkezett váltás (a jogtörténeti tanszékre való kinevezés) miatt nem realizálódott végül a terv.

1942-ben Eckhartot a Magyar Általános Hitelbank igazgatója, Fabinyi Tihamér kereste meg azzal a kérdéssel, hogy milyen jogtörténeti témákat tudna javasolni kidolgozásra a Magyarságtudományi Intézet számára.[758] „*Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyarságtudomány előbbrevitelének, a magyarság mibenléte megállapításának előmozdítása volna az is, ha hazai jogunk történetéből felkutatnók azokat a momentumokat, amelyek lényeges komponensei a magyarság jellegének és lelki összetételének.*"[759]

Válaszfogalmazványában Eckhart a népi jogszokások gyűjtését és a parasztság jogviszonyainak kutatását ajánlotta Fabinyi figyelmébe, ám egyelőre kivitelezhetetlennek látta a programot. „*Könnyebb volna valamit elérni olyan levéltári anyag közzétételével, amely a magyar parasztság jogviszonyaira vonatkozik. Az Orsz. Levéltárban a kérdés legjobb szakértőjétől, Szabó Istvántól kapott értesülés szerint legcélszerűbb volna jobbágyok végrendeleteinek összegyűjtése a 16-18. századból. Ilyen van kb. 100-200 darab a különböző*

[754] Uo, 511.
[755] Uo, 512.
[756] A jobbágyság viszonyairól írván említette meg szándékát Mályusznak: „[…] *azt hiszem, hogy úgy Verbőczy, mint az 1514. törvény inkább túlkapások ellen akarják megvédeni a jobbágyot. A heti 1 robotnap és a szolgáltatások nem nagy megterhelés ahhoz képest, ahogy a jobbágy akkor már egész Kelet-Európában, Poroszországot is beleértve meg volt terhelve. Röghöz kötöttség mindenütt kialakult a 'Gutsherrschaft'-okkal.* […] *Én is szeretném már egyszer jobbágykötetemet megcsinálni, de a sokféle és most egy időre meggyarapodott hivatalos és félhivatalos munkák miatt nem tudom mikor leszek annyira, hogy a megírásra gondolhassak.*" Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1927. február 12-én. MTA KK Ms 6399/275. Kiemelés az eredetiben.
[757] Gaál Jenő levele Eckhart Ferencnek 1928. árpilis 2-án, 19-én és május 17-én. MTA KK Ms 5616/6-8.
[758] Az intézetet Eckhart öccse, Eckhardt Sándor hozta létre 1939-ben. A népi kutatások előmozdítása érdekében ösztöndíjakat biztosított néprajzi szempontokat alkalmazó és/vagy parasztsággal foglalkozó kutatók számára.
[759] Fabinyi Tihamér levele Eckhart Ferencnek 1942. december 11-én. MTA KK Ms 5616/1.

családi levéltárakban és a Neoregestrata Actakban az Orsz. Levéltárban. Ezek a magyar nyelvű végintézkedések sok tekintetben vethetnének új fényt a magyar parasztság jogviszonyaira. Nagyobb tömegű volna a földesúr-jobbágy viszonyra vonatkozó iratok: így exemptiók, inscriptiók, manumissiok, szolgálatba lépések és kezességvállallások stb. közzététele. […] *E publikációkból kiderülne, hogy a földesúr-jobbágyi viszony korántse volt olyan sémaszerű, mint azt általában hiszik.* […] *Minde tervek azonban a mai háborús viszonyok közt nehezen valósíthatók meg, mert aligha találhatók a gyüjtő-munkára megfelelő szakképzettséggel rendelkező fiatalemberek. Legalkalmasabbak volnának erre az Országos Levéltár legfiatalabb tisztviselői, de ezek jórészben hadi szolgálatot teljesítenek, közülük az is, akit mint tanítványomat egyik vagy másik munka elvégzésére ajánlani tudnék. Az egyetemet végzettek is, akik még nincsenek állásban, vagy már bevonultak, vagy bevonulás előtt állnak."*[760]

Az 1946-os összefoglalójáról szóló alfejezetben említettem, hogy abban Eckhart a 18. századi Habsburg jobbágypolitikáról a korábbi műveihez hasonló gondolatokat írt le és bővített ki, erősebben kihangsúlyozva az urbárium hatását a jobbágyoknak az uralkodó felé való közeledésére. A bécsi jobbágypolitikáról a legrészletesebben 1956-ban megjelent tanulmányában írt a Századokban.

E szerint a magyar kormányszékek és megyék vezetői földesurak is voltak egyben, tehát egy elmaradott társadalmi rend fenntartásában érdekeltek. Ebből kifolyólag az egyetlen kiút a felülről való reform, amit viszont a rendszert megdönteni nem akaró Habsburg uralkodók vettek a kezükbe.[761] A királynő és a rendek Pozsonyban csaptak össze egymással, aminek a vége az uralkodónő hajthatatlansága miatt az úrbérrendezés elrendelése lett, akár a nemesség érdekeivel szemben is.[762] Az urbárium végrehajtása nem volt egyszerű: „*A földesúri osztály, ahol lehetett, iparkodott az Urbárium végrehajtását megakadályozni, halasztgatni, ahol pedig ez nem sikerült, a végrehajtást a jobbágyok kisajátítására felhasználni és saját földjét a jobbágyok rovására növelni.*"[763] Mária Terézia legfőbb célja a jobbágyok rokonszenvének megnyerése, segítségükkel az urak sakkban tartása volt – a vallási motiváció helyett ebben a tanulmányban már reálpolitikai megfontolások állnak politikája hátterében. A felállás viszont nem változott: a reformer idegen küzd az elmaradott nemzetivel szemben, a bécsi gyarmatosító gazdaságpolitika árnyékában. A földesurak elnyomó hatalmának és az urbárium eredményeképp Mária Teréziának és II. Józsefnek sikerült a bécsi kormány pártjára

[760] Eckhart Ferenc levele Fabinyi Tihamérnak 1943. január 5-én [Fogalmazvány]. MTA KK Ms 5615/52.
[761] Eckhart már nem hangoztatta Mária Terézia humanista meggyőződésének jelentőségét a bécsi jobbágypolitikában, bár a paraszti terhek enyhítésénél a reformista álláspontot továbbra is a „legműveltebb" tanácsosok (és Hajnóczy József) képviselik számára. Eckhart Ferenc, 1956, 69. 88. Hajnóczyról: 107-108.
[762] Uo, 69-89.
[763] Uo, 94.

állítania a forrongó alsóbb néprétegeket. József robotváltsága azért nem volt, lehetett megvalósulása esetén sem sikeres, mert közben a gyarmatosító gazdaságpolitika negatívumai ellensúlyozták volna jótékony hatásait. „*József robotváltsági rendszerének Ausztriában nagyszámú új parasztbirtok keletkezése, a szabadabb paraszti osztály megnövekedése volt az eredménye. Nálunk azonban a magyar parasztságnak, amelynek a földesúri kizsákmányolás mellett, a gyarmati elnyomás miatt nem volt pénze, semmi haszna sem volt belőle.*”[764] A jobbágykérdés összefüggése a Habsburg gazdaságpolitikával Eckhartnál itt is megnyilvánult, s pár oldallal később megjelent a cseh példával való összehasonlítás, amikor II. Józsefről írt: a „*parasztosztályból*” terheinek könnyítése és így gazdagodása miatt később kialakulhatott egy „*cseh iparos réteg és intelligencia*”, ami a cseh „*nemzeti újjászületéshez*” járult hozzá.[765] A jobbágyreformok felemás érvényre jutása és a bécsi gazdaságpolitika az egészséges magyar nemzeti fejlődés útját vágták el. A megkezdett, lassan teret nyerő reformok is elakadtak a francia forradalom hatása miatt: „*Így II. József utódai alatt jobb útnak látszott a nemességgel megalkudni, a feudális társadalmi és alkotmányos viszonyok megtartása és megerősítése mellett. Ezzel együtt – ismételjük, a francia forradalom hatása alatt – az udvar jobbágypolitikájának is meg kellett változnia.*”[766]

A jobbágypolitikai témák mellett nagy jelentőségűek az 1950-es években közölt kutatási eredményei a jobbágyok és földesurak jogintézményeiről. A különböző alfejezetekben utaltam Eckhart nézeteire a jobbágyságról és arra, hogy a magyar történész fontos problémának tartotta a kérdést. 1946-os szintézisében Szabó István kutatásaira (is) alapozva írt a jobbágyságról, s a debreceni történészhez hasonlóan a középkorhoz képest az újabb korokat hanyatlásként értékelte a parasztság helyzetét tekintve. Nyomon követhető például, hogy Szabó ihlette Nagy Lajos 1351. évi törvényének értelmezését Eckhartnál. A kilenced szabályozása nem a földesúri elnyomatás eszköze volt, hanem demográfiai okokkal magyarázható: „*A törvény célja volt megakadályozni, hogy a földesurak kedvezőbb szolgálati feltételek igéretével egymás jobbágyait eddigi uruk elhagyására bírják. Az Európát és hazánkat is ezidőtájban több ízben végigpusztító pestis a munkaerőt nagyon megritkította és szükségessé tette, mint másutt, nálunk is a legfontosabb szolgáltatásnak egységes szabályozását.*”[767] A jobbágyok helyzete a közép- és kisbirtokos nemesség szerepének

[764] Uo, 110.
[765] Uo, 113.
[766] Uo, 125.
[767] Eckhart Ferenc, 1946, 61. Szabó István ezzel a nézetével egyébként később szembekerült Székely Györggyel, aki a törvényben a jobbágyság alárendelésének eszközét látta a földesúri osztály részéről. A vitáról ld. Erős Vilmos, 2013, 51.

országgyűléseken való megnövekedésével együtt romlott, így a kérdést Eckhart összekapcsolta alkotmánytörténeti koncepciójával.[768]

Az egyik legfontosabb írás a témában Eckhartnak az 1954-ben megjelent *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században* című könyve. A mű uradalmi számadások, jövedelmi lajstromok, az úriszéki bíráskodás jegyzőkönyveinek, vagy szükség esetén a nyelvészeti eredmények igénybe vételén alapult.[769] Eckhart különböző jogintézményeket mutatott be, így a földesúri bíráskodással szembeállított falusi ítélkezés fórumát (a „falu füstjét") is. A büntetőbíráskodás fejlődését döntően gazdasági okokkal magyarázta – a földesurak bírságolási rendszere a tőkefelhalmozást segítette elő. A könyvben több kifejezés szól az osztályharcról, jobbágymozgalmakról, azonban ez a szemlélet nem jellemző a könyv egészére. A társadalmi rétegeket egymással való bonyolult interakcióikból bontja ki, betekintést nyújtva egyben a mindennapi életbe is, ezúttal teljesen mellőzve a politikát. Persze a megírás korának frazeológiája több tekintetben is érezhető. Az utolsó fejezet „*földesúri ideológiával*" foglalkozik.[770] A földesúri ideológia a feudális társadalmi viszonyokat bebiztosító Tripartitumon alapszik és abból áll, hogy az úr intézkedései ellen lázadó, panaszt tevő jobbágy vagy jobbágyi sorban tengődő nemes lényegében felségárulást, hűtlenséget követ el tettével. Egy ilyen eset kapcsán írta Eckhart: „*A földesúr ügyésze tehát a vádlottat, mint felségsértőt kívánja elítéltetni, alkalmazva a bűncselekményre a Hármaskönyvnek azt a címét, amely szerint a felségsértők javai a koronára szállnak hűtlenség címén.*"[771] A falu bíráskodása áll a könyv középpontjában, mivel a szerző számára ez egy írott forrásokon keresztül nehezen megfogható, az ősi népi jogot képviselő intézmény (a falu füstje) volt: „*Nem tudjuk világosan megmagyarázni ennek a bizonyára ősi kifejezésnek az eredetét, amely a XVII. század végén még élt. A füst a tűzhelyet jelzi, amelynek a már kialakuló feudalizmus idejében jogi vonatkozásai voltak.* […] *A falu, létrejötte óta, nemcsak termelési, hanem igazságszolgáltatási egység is volt, és a bíró bizonyára kezdettől fogva szerepet játszott a faluközösségen belül előforduló érdekellentétek, a faluközösség tagjai között felmerülő*

[768] „*A nagyarányú bevándorlás volt a legfőbb oka a jobbágytelkek elhanyagolásának, amelynek már jó fele lakatlan, puszta volt a XV. század második felében. Ez a nemesség részéről a szabad költözés megakadályozására irányuló törekvéseket idézett elő. Királyaink és a nemesség között küzdelem folyt le ebben a kérdésben.* […] *Érthető, hogy a jobbágyok szabadságainak korlátozására II. Ulászló uralkodása alatt került sor, amikor a közép- és kisbirtokos nemesség az országgyűlésen döntő befolyáshoz jutott.*" Eckhart Ferenc, 1946, 62-63.

[769] Így járt el például a „fráng" intézmény eredetének vizsgálatánál, amely a földesúr által elrendelt békesség megzavarásának büntetését jelentette. Eckhart Ferenc, 1954, 77-82.

[770] Uo, 189-203.

[771] Uo, 199. A fejezet szerint a jobbágynak joga volt panaszt tenni földesura ellen akár a nádornál vagy a törököknél is. Hogy ez ne hangozzon túl veszélyesen (hiszen itt nem egy teljesen jogfosztott, elnyomott rétegről van szó), Eckhart egy alkalommal finomította ilyen jellegű kijelentéseit: „*Azt hihetnők ezek után, hogy a jobbágyközség saját földesurának előadhatta panaszait, azzal nem sértette meg az engedelmességet és hűséget. De nem mindig volt így. Ha a földesúr szerint jobbágyai méltatlanul panaszkodtak, akkor is széke ítélkezett a hűséget megsértők felett.*" Uo, 198.

viszályok elintézésében. […] *A feudalizmus delelőpontján, amikor írásbeli emlékeink az úriszéki bíráskodásról kezdődnek, a falu ítélő szavát csak ritkán halljuk, inkább csak az elnyomó földesúri szék közvetítésével, ahová a füstön elintézett perek megfellebbezhetők voltak. **A népi jogélet szava így csak eltorzítva kerül fülünkhöz, de így is nagy értékeket közvetít.***"[772] Eckhartot a jobbágyság, parasztság esetében nem egy osztály, hanem a „népi" jog érdekelte, ezért a földesúri ítélőszék forrásain keresztül megpróbálta felderíteni a falu bíráinak régebbi jogosítványait is. Ez azért különösen nehéz, mert Eckhart szerint a 16. századtól kezdve kimutatható az intézmény térvesztése, ezzel párhuzamosan az úriszék hatalmának növekedése, a hanyatlás tehát a középkorhoz képest következett be.[773] Nem volt ártatlan azonban a falusi bíró sem, hanem gyakran a földesúrnál is lelkesebben élt vissza hatalmával és fosztotta ki a falu parasztjait.[774] Ezzel összefüggésben említeném meg, hogy a parasztsággal szemben az elnyomó hatalmat nem csupán a földesurak, hanem más elemek is reprezentálják Eckhartnál, így a hajdúk, a földesúr tisztjei, ügyvédek, porkolábok, ispánok stb. Ráadásul ezek a tisztek egymással és a földesúrral is gyakran összetűzésbe keveredtek jogsértések (lopás, a jobbágyok bántalmazása stb.) során.[775] A jobbágy az elnyomással szemben többféleképpen vehette fel a harcot: ügyvéd, eskü vagy kezesség útján. Az elfogott jobbágyért szabadon lévő társai vállalhatnak kezességet,[776] tehát vagyonukat összeadva fizethettek a földesúrnak a bűncselekmény büntetésének kiváltásáért. Nem éppen a jobbágyi vagyontalanságot, kiszolgáltatottságot támasztja alá, hogy néhol akár egy személy is ki tudta váltani az elfogott jobbágyot.[777] A földesúrnak a 16. században még privilegizált helyzete volt abban a tekintetben, hogy bizonyítás nélkül is vádat emelhetett, de később ez a szokás megváltozott: „*A XVII. század második felében kezd utat törni az a felfogás, hogy a földesúrnak is, ha vádat emel, azt bizonyítnia kell. Bizonyítás hiányában nem lehet a jobbágyot elítélni.* […] *A bíróság tehát már nem vesz tudomást a földesúrnak mint felperesnek kiváltságos helyzetéről, hanem tőle is bizonyítékokat kíván, mint bármely más sértett féltől.*"[778]

---

[772] Uo, 9-10. Kiemelés tőlem – T.L.D.

[773] „*Az általános kép, amelyet a falu bíráskodásáról szóló töredékes feljegyzésekből, értesítésekből kapunk, már a XVI. század végén hanyatló hatáskört mutat. A földesúri szék egyre inkább magához ragadja a pereket, még a kevésbé jelentőseket is.* […] *Az elnyomó földesúri hatalom a falusi önkormányzatot elnyelte.*" Uo, 12.

[774] Uo, 24-25.

[775] Uo, 181-188. „*Az eddigiekből kiderült, hogy a tiszteknek milyen nagy hatalmat adott kezébe a földesúr részéről átruházott bírságolási jog, amelyet azok széktartás nélkül is gyakorolhattak. Ezt a hatalmat jelentékenyen növelte a tiszti kizsákmányolásnak és a jobbágyi engedelmesség kikényszerítésének eszköze: az úriszék.* […] *A távollevő földesúr gyakran nem is szerezhetett tudomást a szék ítéletéről, amelyet még nagyobb uradalmakban is csak a század vége felé kezdtek írásba foglalni. Alighanem csak azok az ítéletek kerültek elébe, amelyekben kegyelmi jogának gyakorlásáról volt szó.*" Uo, 182.

[776] Uo, 35-41.

[777] Uo, 36. Ehhez Eckhart hozzáteszi, hogy ritkán fordult elő a dolog.

[778] Uo, 47. Az eskü mentő szerepéről: Uo, 48-53.

A népi jog és a hatalom szembenállása mellett meghatározó a gazdasági érdekek tematikája is a könyvben. A földesurak bírósági jogosítványaikat leginkább pénzgyűjtésre használták és jövedelmük biztosítása érdekében közvetve és közvetlenül is uralmuk alá hajtották a jobbágyságot. A 16. század közepétől a 18. századig terjedő időszakban ilyen bevétel volt a bírságolás, amelyet különböző bűnelkövetések (testi sértés, káromkodás, paráznaság, kisebb értékű lopás) megtorlásául róttak a jobbágyokra. Az erre vonatkozó anyagból Eckhart táblázatot szerkesztett az országos helyzet bemutatására.[779] A bírság ott növekedett elsősorban, ahol az úriszéknek már sikerült háttérbe szorítania a falusi bíráskodást: a két intézmény közötti különbség ezen a téren is megmutatkozott.[780] A bírságolások rendszere végül a kapzsiságból fakadó visszaélések nagy száma miatt szűnt meg, persze ebben nem csak a földesúr tisztjei a jobbágyok, hanem a vármegyei bürokrácia is felelős volt a nemesek ellenében.[781]

Degré Alajos recenziójában a munkát egy adósságtörlesztésnek minősítette, hiszen már több szerző részéről megelőlegezett, ám bővebben nem tárgyalt témát (úriszéki bíráskodás) dolgozott fel benne. Bővebb idézést érdemel, Degré Eckhart könyvét milyen előmunkálatok sorának végén említette. „*Hajnik alapvető perjogtörténeti művében felvázolta ugyan néhány jellemző vonását, de minthogy kutatásai csak a mohácsi vészig terjedtek és e korban kevés írásbeli megemlékezés történt az úriszékekről, viszont azoknak is csak egy részét ismerhette, keveset mond róla. A Hajnik művét folytatni kívánó perjogtörténeti kísérletek (Vinkler, Meznerics, Torday, Bónis stb.)*[782] *részletesen foglalkoztak a Kúria és a megyei bíróságok szervezetével és működésével, de a városi bíróságokról és az úriszékekről érdemleges mondanivalójuk nem akadt. Szoika Kamill (Eckhart tanítványa) bátor témaválasztású dolgozatában (Földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. Bp. 1944) csak annyit mutat ki, hogy Magyarországon egyes egyházi nagybirtokok már a XII. században királyi privilégiumot szereztek alkalmazottaik, alárendeltjeik feletti bíráskodásra, a XIII. században pedig számos világi nagybirtok is szerzett ilyen privilégiumot, de ez a bíráskodás nem volt teljes, mert a súlyos bűncselekményekben való ítélkezés ki volt véve hatásköréből.*”[783] Degré dicsérte Eckhartot, amiért a materiális tényezőket figyelembe vette a földesúr által kiszabott bírságok célját tekintve, mivel ezek szerinte inkább adók voltak,

[779] Uo, 209-213.
[780] Uo, 72-73.
[781] Uo, 88-93.
[782] Vinkler Jánosról, Meznerics Iványról és Torday Lajosról van szó, ők kutatásaikat főként a két világháború közötti időszakban publikálták és nagyrészt Eckhart-tanítványok voltak. Hajnik esetében természetesen a már említett, 1899-ben megjelent perjogtörténeti monográfiájára gondol Degré.
[783] Degré Alajos, 1955, 254.

mintsem az igazságszolgáltatás eszközei.[784] A könyv legjobb részének a falusi bíráskodásról írtakat tekintette. „*Ennek az intézménynek ugyanis közvetlen írott emléke nem maradt, de az úriszékek, sőt megyei statutumok egy-egy odavetett szavából, legfeljebb egy mondatából meg tudja rajzolni a falusi bíráskodás kereteit, eljárásmódját, szervezetét, hatáskörét, sőt hanyatlásának okait is.*”[785] Összegzésképp rendkívül pozitív képet adott a könyvről, mégpedig módszertani, tematikai egyedülállósága folytán. „*A könyv tehát nemcsak régi hiányunkat pótolja, fordulópontot jelent jogtörténetírásunkban is, mert ez az első könyv, amely szoros értelemben vett jogtörténet, tehát egy jogintézmény kereteit és annak gazdasági és társadalmi hatásait, eredeti forráskutatás alapján materialista történetszemlélettel mutatja be.*”[786] Hiányolta a felsorolt érdemek után Eckhart könyvéből a végső konklúziót – hozzátenném, hogy a történésznél valóban nem könnyű például azt eldönteni, hogy egyetértett-e Pach Zsigmond Pál magyar társadalomfejlődéssel kapcsolatos elméletével, vagy sem (ld. alább).

Sinkovics István 1957-ben reagált Eckhart könyvére a Századokban. Gazdag forrásanyagra támaszkodó, a bíráskodás mögött meghúzódó társadalmi rendet és az anyagi motívumokat egyaránt bemutató, ráadásul az elnyomott társadalmi rétegekkel szimpatizáló írásnak nevezte, s külön kiemelte a parasztság mindennapjainak ábrázolását. „*Az úriszéki jegyzőkönyvek feljegyzései mögött mint villámláskor egy pillanatra megvilágosodik a paraszti élet, a jobbágyfalu, amely ősi szokások megszakítatlan folytonosságát hordozza. A hétköznapok élete jelenik meg egyszerűségével, munkaeszközeivel, küzdelmével.*”[787] Két nagy hiányossága Eckhartnak azonban a kelet-európai (orosz, lengyel), illetve például Engels nyomán[788] a német párhuzamok figyelmen kívül hagyása és a tőkefelhalmozás kérdésében való kétértelmű állásfoglalása. A földesúri bírságolásból eredő jövedelem kapcsán nem világos szerinte Eckhart nézete. „*A földesúri jövedelmek elemzése a magyarországi tőkefelhalmozás vitatott kérdéséhez vezet. Eckhart álláspontja nem egyértelmű és nem is elég világos a tőkefelhalmozás mozzanatainak megítélésében.*”[789] Hiszen egyrészt elfogadta Pach Zsigmond Pál megállapítását, hogy a 16. században megindult Magyarországon a földesúri tőkefelhalmozás, másrészt leszögezte, hogy az a bécsi gazdaságpolitika káros hatása és az elmaradott gazdasági viszonyok miatt nem értelmezhető a marxi fogalom keretei között,

[784] Néhány helyen szerinte túlzásba is vitte ezen tényezők hangsúlyozását. „*Kár, hogy néha ott is jobbágyelnyomó célzatot és materiálista indokokat keres, ahol ez erőltetett.*” Uo, 256.
[785] Uo.
[786] Uo.
[787] Sinkovics István, 1957, 428.
[788] „*Hiszen Eckhart adatai nem egyszer kísértetiesen hasonlítanak ahhoz, amit Engels ír a német parasztságról* […]”. Uo, 429. A kelet-európai perspektíva (és ezzel együtt ebben az esetben egyébként a marxista irodalomra való hivatkozás) hiányára a következő oldalon is felhívta a figyelmet, a robotmunkával kapcsolatban. Uo, 430.
[789] Uo, 429.

mivel a felhalmozott tőkét nem tudták iparba fektetni. Azaz Sinkovics szerint nem lehet eldönteni, hogy a recenzált mű szerzője elismerte, vagy vitatta a marxi tőkefelhalmozás folyamatának magyarországi jelenlétét. A megoldás szerinte a kelet-európai viszonyokba való ágyazás lett volna. „*A fejlődés sajátos kelet-európai útját kellett volna jobban szemügyre venni (amire Eckhart közvetve céloz is, amikor 'elmaradt gazdasági viszonyaink'-ra hivatkozik), és akkor elkerülhető lett volna az olyan egyszerűsítőnek tünő magyarázat, hogy Magyarországon a XVI-XVII. században a pénz tőkévé válását, az ipari tőke kialakulását 'az osztrák tartományoktól való gazdasági függésünk' akadályozta* […].”[790] Ellentmondásnak tartotta Eckhart indoklását azért is, mert korábban pont ő fejtette ki, hogy a bécsi udvar gazdaságpolitikája csak a 18. századtól kezdve éreztette negatív hatásait.[791] Felvethető, hogy itt Eckhart korábban már vázolt gazdaság- és társadalomtörténeti koncepciója az ellentmondás/vita okozója. A tőkefelhalmozás hiába indult meg, mivel nem lehetett vállalkozásba ültetni a földesurak pénzét az ipar fejletlensége, illetve inkább annak hiánya miatt, nem szolgálta a kapitalizmus kifejlődését.[792]

A jobbágyság témája kiemelt volt az eckharti életműben társadalom- és jogtörténeti szempontból is. A cseh példával való összehasonlítás (itt visszautalhatok az 1956-ban megjelent tanulmányán kívül az 1929-es cikkére is) szerint az elnyomott rétegek felemeléséből született meg a nemzeti értelmiség és iparos réteg. A rendi alkotmány fennmaradása és a Habsburg gyarmatpolitika következtében a jobbágyreformok kudarca Eckhartnál a magyar társadalmi (nemzeti) fejlődés felemásságát húzta alá. Programírásaiban a népi jog megismerését sürgette, amit tanítványai kezdetektől fogva igyekeztek szem előtt tartani. Egy olyan felvetés, amely szerint Eckhart a marxizmushoz való igazodás miatt foglalkozott ismét a jobbágysággal a kommunizmus idején, akkor segítené elő az értelmezést, ha a történész korábban nem, vagy alig kutatta volna a témát – a leírtak alapján azonban ez nem elégséges magyarázat, ám a kor retorikája valóban megjelent az ötvenes években közzétett írásaiban. Az 1954-es művéhez hasonló köteteket korábban talán azért nem publikált, mert energiáit teljesen lekötötte egy új alkotmány- és jogtörténetnek a kidolgozása, tanítványai viszont már ilyen irányban tájékozódtak, amit Murarik és Bónis munkássága is bizonyít. A Történelmi Társulat élén elmondott beszédében Eckhart kiemelte a gazdaság- és

[790] Uo, 430.

[791] A bírált részlet így hangzik: „*Elmaradt gazdasági viszonyaink között a jobbágyoktól bírságok címén kisajtolt pénz kincsként halmozódott fel a földesuraknál, újabb földbirtok szerzésére vagy fényűző életmódra nyújtott eszközöket, vagy kölcsönügyletekkel forgatták azt és gyarapították. Az osztrák tartományoktól való gazdasági függésünk miatt sem volt a pénz ipari vállalkozásokba elhelyezhető. Ily módon nem foglalható a marxi 'eredeti tőkefelhalmozás' fogalma alá.*” Eckhart Ferenc, 1954, 57.

[792] Kállay István 1986-ban úgy látta, Sinkovits akkor nem írta le egyértelműen, hogy Eckhart végeredményben nem fogadta el Pach elméletét: „*A kortárs nem mondta ki, ami mindebből kiolvasható: Eckharttól idegen volt ez a megállapítás és főleg nem következett az általa vizsgált forrásanyagból.*” Kállay István, 1986, 332.

társadalomtörténet mellett a mindennapok történetének szerepét is, ebbe a kitűzött programba némileg beleillett a földesúri büntetőbíráskodásról és a falu füstjéről írt könyve.

Végezetül néhány megjegyzés az 1945/46 utáni, Eckhart haláláig terjedő időszakhoz. Ez a periódus abban a tekintetben kontinuitást[793] jelent, hogy a történész néhány formalitástól eltekintve (a szellemtörténettől való elhatárolódás – de az irányzatot csak azután ítélte el, hogy nyílt támadás érte Sarlós részéről) korábbi munkásságára támaszkodott és jelentős koncepcionális tételeket nem alakított át a marxista történetírás kívánalmainak megfelelően. A gazdaság- és társadalomtörténet képezte továbbra is a különböző témák feldolgozásának alapját, és mint a Magyar Történelmi Társulat elnöke, ezt a vonalat szerette volna, ha érvényesül a magyar történetírásban is. Éppen ezért jelentős törés az életműben a Történelmi Társulat élén működő Eckhart leváltása, ám ez az esemény a magyar történetírás szempontjából is szimbolikus volt. A korábbi szerkesztőtárs, Berlász Jenő Domanovszkyhoz írt levele a Századok kapcsán ezen törés tapasztalatát tükrözi: „*A Századok ez évi kötetét készítem sajtó alá. Majdnem bizonyos, ez az utolsó, amit még én állíthatok össze. Az események meglehetősen vágtatnak. A tanárságomat már elvesztettem. A folyóirat sem maradhat sokáig a kezemben, helyesebben a kezünkben. Ezzel a számmal egy fontos korszak zárul le, Professzor Úr nyitotta meg ezt a korszakot.*"[794]

[793] A folytonosság mellett érvel még: Révész T. Mihály, 1986. Eckhart egyébként nem csak a Századok két világháború közötti szerkesztőségével, de más intézményekkel is vállalta a szellemi közösséget, később nem véletlenül vált idegenné a történész az új hatalom számára. 1948-ban a Hajnóczyról elnevezett jogászképző kollégiumot a következő szavakkal üdvözölte a Jogtudományi Közlönyben: „*Elég itt a bölcsészeti kari, immár fél évszázada működő Báró Eötvös József Kollégiumra utalnom. Aligha van olyan ága a bölcsészeti karon tanított tudományoknak, amelynek elismert tudósa ne nevelődött volna ki az Eötvös-Kollégiumban. Működését követendő példaként tartsa szem előtt az új Hajnóczy-Kollégium!*" Eckhart Ferenc, 1948a, 156. Az ötvenes évekből azonban találkozhatunk a hatalomnak tett „engedményekkel" is, hiszen Eckhart egy recenzióban dicsérőleg írt Andics Erzsébet munkájáról. Eckhart Ferenc, 1955,

[794] Berlász Jenő levele Domanovszky Sándornak 1948. augusztus 23-án. MTA KK Ms4523/232. Az említett számról ld.: Berlász Jenő, 1989.

Összegzés

Jelen sorok írójára hatással volt a posztmodern irányzat több képviselője (Hayden White, Michel Foucault, Keith Jenkins), de leginkább Foucault gondolatai.[795] Foucault első nagyobb munkája, *Az őrület története a klasszikus korban* az őrületet/bolondságot nem, mint eleve adottat, létezőt fogja fel, hanem egy olyan jelenségként taglalja, amelyet az egymástól eltérő korok szerint meghatározott, történetileg egymásra épülő beszédmódok, hatalmi viszonyok, intézményi hálózat, nyelvi készlet termelt ki magából. Az, hogy egy társadalom mit tart őrületnek, a társadalmat inkább minősíti, mint az őrültnek nevezett személyt. Ezzel összefüggő nézeteit úgy is lehetne röviden összegezni, hogy Foucault-t inkább a szavak érdekelték, mint a dolgok. Dolgok, értékek önmagukban nem léteznek, a szavak hozzák létre őket és a szavakban léteznek.[796] A francia filozófus ezt az elméletet kisebb-nagyobb eltérésekkel megpróbálta végigvinni további munkáiban, így a humántudományok alakulása, a szexualitásról szóló beszédmód, a börtönök, kórházak, elmegyógyintézetek szerepe szintúgy érdekelte abban a tekintetben, hogy az egész társadalmat átszövő hatalmi technikák hogyan működtek különböző terepeken. Foucault kidolgozott egy forrásértékelő „módszert", ez pedig a dokumentum-monumentum kérdésén keresztül mutatkozott meg. Szerinte a történészek számára a dokumentum típusa a legfontosabb: azt kérdezik egy adott forrástól, hogy igazat mond-e, mennyire tanúskodik a múltról és arról az eseményről, amiről szól. Foucault elmélete szerint azt kellene inkább megnézni, milyen viszonyok hozták létre azt a bizonyos szöveget és milyen mögöttes hatalmi relációkra lehet ebből következtetni, kik hozzák szóba a különböző korszakokban a forrást és miért, tehát a forrást monumentumként kell elgondolni.[797] A monumentum nincs kapcsolatban valamiféle valósággal, hanem az éppen fennálló hatalmi viszonyok sűrűsödnek össze benne, ez a felgyülemlés pedig egy olyan pillanat megörökítése egyben, amelyben a meglehetősen tágan értelmezett (amennyiben minden ember tényező benne) hatalom megmutatkozik. A bevezetőben módszeremet historiográfiaiként határoztam meg. A historiográfia is erősen koncentrál a diskurzusok elemzésére, az egyes történészek koncepciójának felderítésére, a történeti beszédmód belső logikájának megértésére. Egy

[795]White, Hayden, 1997, Jenkins, Keith, 2004. A posztmodernről és történetírásról részletesebben: Breisach, Ernst, 2003. Magyarul: Gyáni Gábor, 2000, Kisantal Tamás–Szeberényi Gábor, 2001, Gyáni Gábor, 2003, Erős Vilmos, 2015, 220-224. Egy posztmodernnel vitázó, de számos érvével szemben megértő álláspont a brit Richard Evans tollából: Evans, Richard J., 2000.

[796] Ld. Foucault, Michel, 2004. Az értelmezéshez: Takács Ádám, 1998, Sutyák Tibor, 2007.

[797] A dokumentum-monumentum kérdésének kifejtése: Foucault, Michel, 2001. A dokumentum-monumentum problematikáját egy példával illusztrálva: az Aranybulla dokumentumként arról beszél(het) a történészeknek, milyen volt az egyes társadalmi/jogi csoportok és a király viszonya egymáshoz, milyen elvek foglaltattak benne, s vajon megvalósultak-e azok az évszázadok során. Monumentumként ezzel szemben a fő kérdés az, hogy a különböző korokban kik és miért, illetve hogyan beszéltek az Aranybulláról (hiszen az Aranybullákat itt a beszéd hozza létre), akár a 20. századi történészek közül. Milyen intézmény, nyelvi készlet, ideológiai célkitűzés állt a róla szóló diskurzust alakító történész mögött, hogyan illesztette Aranybulláról nyújtott értékelését a már kialakult vagy kialakulóban lévő koncepciójába?

történész nézeteire nézve a kortárs recepció, más szakmabeliekkel vagy esetleg szakmán kívüliekkel folytatott vitái rendkívül árulkodóak. Dolgozatomban ezért a diskurzuson és Eckhart történelemmel kapcsolatos koncepcióinak kibontásán nagy hangsúly van. E diskurzuselemzés néhány tekintetben megfelel historiográfiai módszeremnek, van azonban egy döntő különbség is Foucault-hoz képest: számos, nyílt állásfoglaló értékelés olvasható az Eckhartról írt fejezeteimben.

„A" historiográfiában az értékelésnek megközelítéstől függően több módja is lehet. Eckhart és kortársai pszichológiai vonásait is lehetne tárgyalni,[798] de lehetne fókuszálni döntően a – az antropológiai fordulat jegyében – történetíróra, mint emberre (családi, baráti kapcsolataira, stb.), ahogyan Jo Tollebeek járt el a nemzeti történeti szintézisek háttérmunkálatainak bemutatásakor.[799] Molnár Kálmán vagy Nagy Miklós támadásait lehetne magyarázni személyes ellentétek alapján. Molnár visszaemlékezéseiben írta, hogy nagy hatást gyakorolt rá az őt gyakran megbántó, cinikus középiskolai osztályfőnöke, aki élete végéig súlyos emlék maradt meg benne, s ezért nem véletlen, hogy Eckhartban is ellenszenves tulajdonságnak találta a cinizmust.[800] Nagy Miklóst egy levele szerint az is sarkallta az Eckhart elleni fellépésre, hogy a jogtörténész lenézően beszél más történészekről.[801] Ilyen és ehhez hasonló elemző szempontok sokat árnyalhatják a történészi pozíciókat és az Eckhart fellépésére adott reakciók megértéséhez is hozzájárulhatnak. Az ellentéteket és Eckhart kortárs értékelését viszont nem mindig a személyes kapcsolatok milyensége határozta meg. Károlyi Árpád baráti viszonyban volt Eckhart mellett Nagy Miklóssal és szintén nagyképűnek tartotta az előbbit, mégis kétkedve fogadta az utóbbi kritikáját. Eckhart 1931-ben felháborodott Hajnal István Napkeletben közzétett reakcióján, de kedvező véleménnyel voltak egymás szakmai teljesítményéről. Illés Józsefnek címezve Eckhart külön tanulmányt írt és Degré Alajossal közösen egy tiszteletkötetet is szerkesztett, közben pedig nagyon negatívan vélekedett Illés szakmai színvonaláról.

Többször utaltam rá, hogy Eckhart egy olyan történésznemzedék tagja volt, amely a dualizmus idején kezdte pályafutását és a két világháború közötti időszakban teljesedett ki igazán. A legjellemzőbb vonása ennek a nemzedéknek a politika- és eseménytörténettel való szembeszállás társadalomtörténeti és szellemtörténeti alapon. Ennek a törekvésnek rendkívül

[798] Dénes Iván Zoltán Szekfű Gyuláról írt monográfiájában a történészt politikai eszmék mentén értékeli (például antiliberalizmus, antimodernitás) és pszichológiai élmények (a Száműzött Rákóczi című művét ért támadások) hatásának tulajdonítja Szekfűnek a saját és mások tudományos tevékenységéről való véleményalkotásának mechanizmusait. Dénes Iván Zoltán, 2015, 408-410.

[799] Tollebeek, Jo, 2013.

[800] Molnár Kálmán, 2011, 125. és 149.

[801] „[…] *a kritika megírására még egy ok késztet, még pedig az Eckhart bántó önhittsége, mellyel a magyar történetírásról előttem is nyilatkozott, miközben szuverénül leszamarazta azt a kollégáját* [Illés Józsefről van szó – T.L.D.] *is az egyetemen, aki más álláspontot foglalt el, mint ő.*" Nagy Miklós levele Angyal Dávidnak 1931. augusztus 8-án. MTA KK Ms 803/218.

különböző eszközei lehettek, amelyek váltakozását/kombinálását Eckhart életműve rendkívül jól reprezentálja. Eckhartnál a társadalomtörténeti érdeklődés az életmű egyik leginkább folytonos eleme. Emellett végig tapasztalható nála a professzionális történész eszköztárának tisztelete (forráskutatás és forráskritika, forrásközlés, adatgyűjtés és ezek alapján tények rögzítése, ami az irodalomban a „pozitivizmus" címén szerepel) is, annál azonban jelentősen túllép a rokontudományokkal kooperáló, új forráscsoportokat bevonó, elemző jellegű társadalom- és gazdaságtörténet művelésével – jóllehet ez utóbbi törekvéseit, programpontjait nem egyszer tanítványai jobban kiteljesítették. A „pozitivista" adatkutató képe előnyös lehetett Eckhart számára akkor, amikor a szellemtörténetet kissé máshogy értelmező közjogászokkal szemben kellett érvelni, vagy amikor a marxista kritikák idején a szellemtörténettől való távolságot kellett demonstrálni: ez az önkép azonban a későbbi szakirodalomra is rávetült. Az „adatokra" való gyakori hivatkozás[802] magyarázható a hosszú levéltáros múlttal és azzal a személyiségbeli vonással, hogy Eckhart igyekezett óvatosan írni, mert tartott az esetleges kritikáktól – persze ez utóbbi törekvés nem mindig alakult számításai szerint. Szekfűnek többször írt ilyen jellegű dilemmáiról.[803] Szekfűhöz, Mályuszhoz, Angyalhoz vagy öccséhez képest Eckhart sokkal nehézkesebben írt, s telán ennek is köszönhető, hogy olyan nagy viták zajlanak/zajlottak műveinek dekódolása körül.

Eckhart kapcsolati hálója visszatükrözheti a leírtakat. Angyal és Károlyi[804] a forráskritikát középpontba állító professzionális történetírás két jelentős magyar képviselője, az újabb generáció tagjaiként Domanovszky, Hajnal, Mályusz a társadalom- és gazdaságtörténet művelői, Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor pedig a szellemtörténet iránt fogékony szerzők (bár Mályusz is komolyan foglalkozott szellemtörténettel, nem véletlen, hogy Eckhartot is el tudta igazítani a témában). A tanítványok közül Murarik Antal és Bónis György egyszerre társadalomtörténeti és szellemtörténeti programot képviseltek, utóbbinak 1947-ben megjelent műve teljesíti be e két irány összekapcsolását.

Nem értek egyet azzal az értékeléssel, hogy Eckhart elsősorban „pozitivista" volt és csak úgy nyúlt a szellemtörténet jelszavához, hogy az igazából nem teljesen felelt meg tudományos felfogásának, azaz nem gondolom úgy, hogy a történész esetében a

[802] Természetesen e korszakra nézve (is) elővigyázatosan kell eljárni a társadalomtörténész, szellemtörténész stb. megnevezésekkel, hiszen Eckhart 1931-ben megjelent könyve a krími háborúról például tipikus 19. századi diplomáciatörténet, amelynek főszereplői uralkodók és követek. Eckhart Ferenc, 1931a.

[803] „*Febr. 10-én lemegyek Bpestre, mert 11.-én van a felolvasásom.* […] *Iparkodni fogok minél szárazabb és szakszerűbb lenni, mert vigyázni kell, hogy se jobbra, se balra ne kovácsolhassanak tőkét szavaimból*." Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulának 1929. január 24-én. ELTE EKK G628. 26. levél.

[804] Eckhart a történész Károlyiról rendkívül elismerően nyilatkozik Ludwig Bittnernek küldött levelében: Eckhart Ferenc levele Ludwig Bittnernek 1934. szeptember 11-én. ÖStA HHStA, Nachlass von Ludwig Bittner. 3-1-82.

szellemtörténet és a „pozitivizmus” szöges ellentétei voltak egymásnak.[805] A szellemtörténet több szempontból is beleillett Eckhart programjába és különösen 1931 és 1941 között hatott a történészre, jóllehet a szellemi, lelki tényezők állandó értelmező keretet jelentettek a történész számára.[806] Az irányzat ismeretelméleti alapállása szerint az egyes korszakokat saját kontextusukból kell megérteni, ugyanis a jogeszmék folyton változtak, tartalmuk rendre kiegészült, átalakult – a társadalomtörténeti érdeklődés mellett ez a nézet választotta el Eckhart szakmai felfogását közjogász vitapartnereiétől. Az eseménytörténeti alapú politikatörténet alternatívájaként fellépő eszme- és kultúrtörténet, valamint az európai látásmód egyébként jellemző volt az Eckhart által olvasott szellemtörténészekre.

A Harold Steinackerrel való „rokonítások” az életmű értelmezésének zsákutcáit jelentik. Két különböző korszakban két, egyébként eltérő politikai nézeteket valló személynek is az volt a célja vele, hogy Eckhart tudományos működésének súlyát kisebbítse. Steinackernek saját koncepciójának igazolását jelentette Sarlós Márton Eckhartról és a róla adott értékelése, valamint megerősítette abban, hogy ő képviselte/képviseli az igazi tudományos álláspontot a magyar alkotmánytörténettel kapcsolatban. Természetesen Steinacker tanulmánya több más külföldi Timon-kritikus mellett kifejezetten jól jött Eckhartnak kritikája kidolgozásához (ráadásul az osztrák történész kifogásaival szemmel láthatóan azonosult is), de semmiképp nem jelenetett komoly „szellemi importot”.

Milyen újdonságai voltak még az „Eckhart-iskolának”? Az új jogtörténeti irány saját korához mért modernségét alátámasztja, ha a 19. század második felének whig

---

[805] Degré Alajos, 1969, Mezey Barna, 2000, Horváth Pál, 2005.

[806] Jó kiindulópont lehet Joó Tibor 1935-ben leírt értelmezése ahhoz a kérdéshez, hogy ki/mi számít szellemtörténetinek (disszertációmban többször említettem, hogy a szellemtörténet felé forduló szerzők nem mindig ugyanazt értették alatta, jóllehet közös pontok felfedezhetők az érvelésekben) a tárgyalt időszakban. „*Ilyenformán nemcsak azok közt, akik csupán képzelődnek a 'szellemtörténet' felől, hanem művelői körében is a legkülönbözőbb vélemények alakultak ki arról, hogy mit kell alatta érteni. Nemcsak egy bizonyos szemlélet, hanem valami önálló tudományszak és sajátos módszer megjelölésére is használják, az egységes történetet éppen úgy szétszabdalván, – hogy az ő szavukkal éljünk, – merőben szellemtörténetietlen módon, mint a régi, a specializálás mámorában élő tudomány, amely ellen harcrakeltek. Néhány ilyen felfogás: 1. Szellemtörténet mindaz, ami nem politikai történelem. 2. Nem egyéb, mint kultúrtörténelem. 3. Az, amit régente eszmetörténelemnek neveztek. 4. A történeti szociológus szemlélete, mely a történet főtényezőjének a tömegeket látja, s az összes történeti jelenségeket a társadalmi élet egyszerű vetületének tekinti. 5. Olyan diszciplina, amely a történet folyamát nagy egyéniségek személyes élete köré fonja. 6. Az a metódus, mely az események mögött lelki – nem szellemi! – motívumokat keres. 7. A történetnek szintétikus világnézeti szemlélete, ennélfogva olyan betetőző diszciplina, amely a történelmi kutatás által már összehordott és feldolgozott anyagot használva, a múltat összekapcsolja a jelennel. 8. A történetben tevékeny végső és általános erőknek a kidolgozása, kipreparálása. 9. A történet filozófikus áttekintése. 10. A nagy fejlődési egységeket átfogó, az adatokkal nem pepecselő folyamatos történelmi előadás. 11. Olyan előadási mód, mely csak egyének, művek vagy korok lélekrajzához illik, tehát tárgya csak az lehet. S a példák még szaporíthatók. Szinte annyiféle felfogás kering, ahány 'szellemtörténeti' mű megjelenik. E meghatározások első tekintetre homlokegyenest szembenállnak egymással; de ha közelebbről megismerkedünk velük, rájövünk, hogy valamennyiben van egy közös elem: mind valaminő szempontot állít a történet adathalmazával szembe és azt ezáltal egységbe akarja fogni; s ez a szempont valami egyébbé akarja emelni a történelmet adatok puszta regisztrálásánál. Ezen a nyomon kell elindulnunk*.” Joó Tibor, 1935, 6-7. Amennyiben pedig a historizmust egyenlőnek tekintjük a szellemtörténettel (mint azt Georg G. Iggers teszi), akkor Eckhart történetszemléletére általában jellemző a szellemtörténet.

történetírásával (W. Stubbs, E. A. Freeman, J. R. Green) vitázó – Eckhart, valamint Bónis által jól ismert – angol jogtörténészek (F. W. Maitland, Paul Vinogradoff, Th. Plucknett), főbb eredményeit is figyelembe vesszük. A királyok nem idealizált személyekként jelentek meg műveikben, hanem a királyságot, mint tisztséget, intézményt, adminisztrációs központot értelmezték. Nem az alkotmány és jog történelem feletti, törvények szövegéből leszűrt, permanens esszenciáját keresték, hanem működése közben mutatták be, ami aprólékos oklevélkutatást igényelt. Jelentősen relativizálták az alkotmánytörténet és az alkotmány jelentőségét, amennyiben a „központ" helyett/mellett széles perspektívában ábrázolták a különböző intézményeket (Eckhartnál ez pl. a „népi" jog gyűjtésének programjában, vagy a hiteleshelyek kutatásában mutatkozott meg). A politikai eseménytörténettel éles ellentétben, a társadalom- és gazdasági, valamint eszmei tényezők vizsgálata szintén az elemző és fogalmakkal dolgozó történetírás alapjaihoz tartozott.[807]

Rátérve a Timon és Eckhart közötti ellentétekre, elmondható, hogy egy világ választota őket el egymástól. Nem véletlen, hogy a két világháború között azok, akik új alapon közelítették meg a jogtörténetet, a Timonhoz köthető gondolatokkal való leszámolást elsőrangú feladatnak tekintették. Timon már a saját korában sem volt korszerű, hiszen Hajnik Imréhez képest egyértelműen visszalépés az ő tevékenysége, valamint vele szemben alternatívát jelentett a dualizmus idején nem csupán a Szekfű és Eckhart által oly nagyra értékelt Tagányi Károly, valamint a vele vitázó Erdélyi László, hanem a régebbi nemzedék képviselői (Angyal, Fraknói, Károlyi, Marczali) is. További adalék Timon megítéléséhez, hogy az Eckharttal vitázó kritikusok (Egyed, Kérészy, Molnár, Nagy, Tomcsányi) egy tömbként az ő érveivel, szemléletével vonultak fel az új alkotmány- és jogtörténet ellen.[808] Eckhart fellépése egy minőségileg jobb alkotmánytörténet kibontakozását eredményezte, amennyiben európai kontextusban, szellem- és társadalomtörténeti alapon értelmezte újjá a vitás kérdéseket. Persze nem mindegy, milyen Szentkorona-eszmét állított a Szentkorona-tan helyébe. Eckhartról írva a szerző intencióinak megfelelően mindenképpen különbséget kell

[807] Blaas, P. B. M., 1978, 1-71., 240-373.; Schuyler, Robert Livingston, 1960. Eckhart jogtörténet-írása egyébként egyáltalán nem rokon a progresszivizmus/New History megközelítésével: Beard, Charles A., 1988. Megemlíthető viszont, hogy néhány újabb értékelés szerint a szellemtörténet a Reinhart Koselleck-féle fogalomtörténet lényeges előzménye volt, hiszen a Begriffsgeschichte problémája szintén abban fogható meg, hogy az egyes fogalmak jelentései hogyan módosultak az idők során a társadalmi, szellemi és politikai tényezők hatására. Ez a korona jelentéseinek váltakozását nyomon kísérő Eckhart 1941-es munkájára szintén érvényes, ami a saját korában való modernségét húzza még inkább alá. Čtvrtník, Mikuláš, 2010, 22-39. A Begriffsgeschichte és a szellemtörténet kapcsolatáról ld. még: Richter, Melvin, 1987. Természetesen az azonosság azért sem lehet teljes, mert Eckhartnál a korona fogalmának, fogalmainak története egy nemzeti kontinuitást is teremtett. Koselleck vállalkozásától idegen lett volna egy – a szellemtörténetre már inkább jellemző – történelmi kontiunitást biztosító, bizonyos szempontból holisztikus „szentkorona-eszme" történetét megírni. Eckhart könyvében a koronaeszme ráadásul sokkal inkább felülről terjed lefelé, az alsóbb néprétegek koronafelfogásáról szinte semmilyen szó nem esik.

[808] Eckhart nevezett ellenfeleivel szemben összezártak az egyébként különböző szakmai kérdésekben komoly vitákat folytató történészek (Mályusz, Domanovszky, Hajnal, Szekfű, Károlyi stb.).

tenni az eszme és a tan szavak között, különben jelentősen megnehezül a történész nézeteinek értelmezése.[809] Eckhart, mint arra kitértem, 1941-es művében nem cáfolta azt, hogy történetileg létezik egy változó tartalmú Szentkorona-eszme, amelynek része az organikus államtan. *A szentkorona-eszmé*nek azonban volt egy olyan következtetése, hogy Werbőczy organikus koronatagságról szóló elmélete saját korában marginális szerepet töltött be, így nem véletlen, hogy amikor Eckhart később megnyilvánult a témában, egy utólagos módosításként már kerülte annak Szentkorona-tanként való címkézését, persze a Szentkorona-eszméjének legfőbb tartalmát (mint az állami integritás szimbólumát, ami akár a modern állam helyetteseként is funkcionál) később, egy román történésszel vitázva is vállalta.

Eckhart gazdaságtörténeti tevékenysége nem volt iskolateremtő, de a történész járatos volt korának közgazdasági és gazdaságtörténeti irodalmában, valamint két meghatározó munkája is született ilyen témában. Bár a politikatörténet ellenében pozicionálta 1922-ben megjelent művét, abban nem szorította teljesen háttérbe a politikai dimenziót és ez részben megfelelt a gazdasággal kapcsolatos nézeteinek is, amennyiben az állam szerepét meghatározónak tartotta a modernizációban. Sokat épített Sombart kapitalizmus-értelmezésére, de nem fogadta azt el teljesen, ugyanis Eckhart számára a modernizáció a saját korában még elérendő cél volt. Otto Hintze intézettörténeti iskolája meghatározó volt a gazdaságtörténeti (és egyébként a jogtörténeti) megközelítése szempontjából, amennyiben Eckhartnál a gazdaság egyik fő alakítói az intézmények voltak.

A historikus kifejtett gondolai a magyar gazdaság- és társadalomtörténettel kapcsolatban nagy hatást gyakoroltak a kortársakra és a későbbi vitákra is, egyfajta (nem mindig egyértelműen definiált) elkanyarodás-elméletet fejtett ki ilyen tárgyú könyveiben és tanulmányaiban. Gazdaságtörténet-írás terén az alkotói-minőségi fénykor az 1945 utáni időszak helyett az 1945 előtti volt Eckhart számára, amit az 1908-ban, 1922-ben és 1941-ben megjelent gazdaságtörténeti monográfiái fémjeleznek. A marxista történetírás egyes képviselői (Andics, Pach, Révai) hasonlóan értékelték a Habsburg gazdaságpolitikát, a hangsúlyokat azonban áthelyezték és a gyarmatosítás fogalmának időbeli és jelentésbeli kiterjesztésével átalakították az eckharti történetet. Posztumusz megjelent monográfiája (1958) egyáltalán nem mérhető fontosságában a korábbi gazdaságtörténeti munkáihoz.

Amellett, hogy témáit európai kontextusban dolgozta ki, Eckhart történetei nemzeti alapúak voltak, amit szintén figyelembe kell venni. Az egyetemen tartott jogtörténeti előadásaiban az általános helyett a nemzetit ruházta fel pozitív töltettel.[810] Az újabb

[809] Többek között Várdy Béla sem teszi meg ezt a különbséget, így a „*Doctrine of the Holy Crown*" nála (is) a Szentkorona-eszmék szinonimája egyben. Steven Bela Vardy, 1976, 179-180.
[810] A Függelékben közlök néhány részletet az előadás szövegéből.

historiográfiai kutatások (*Writing the Nation* sorozat) is alátámasztják azt, hogy a nemzeti narratíva legalább a 20. század második feléig a mesterelbeszélés pozíciójában volt a történetíráson belül. A történészek tudományos tevékenység gyakorlása mellett egyszerre voltak a nemzeti identitás formálói is: tudományos presztízsüket még növelte is ilyen szempontú közéleti szerepvállalásuk.[811] Eckhart ebből a szemszögből nézve is reprezentatív életművet hagyott maga mögött. Cáfolta Timon történetietlen Szentkorona-tanát, ugyanakkor egy másik, nemzeti szempontból lényeges eszmét ültetett a helyébe, amely bár nemzetek felettiséget hirdetett, a Szent Korona alattvalói Eckhartnál mégis a magyar koronának tartoznak hűséggel már a középkor végén. A Habsburgok gazdaságpolitikájával kapcsolatos írásait tudományos megfontolások mellett nemzeti sorskérdések magyarázatának szándéka is vezérelte. Magyarország nyugathoz képest való elmaradottságának, modernizációjának, a kapitalizmus kialakulásának ezért különleges hordereje volt Eckhart történeteiben. Az osztályfogalmakat számos kortársához hasonlóan etnikai tartalommal töltötte meg, ami a német, örmény, görög és zsidó polgárok, kereskedők esetében figyelhető meg. Származásuk, idegenségük mutatója és részben okozója a felemás kapitalista fejlődésnek.[812]

Persze a *Writing the Nation* által rajzolt kép általánosabb jellegű (ilyen szempontból inkább viszonyítási alap), hiszen a közélet (egy része) nem mindig lelkesedett Eckhart nézeteiért, annak ellenére sem, hogy nemzeti történetet írt.

[811] Ld.: Stefan Berger–Chris Lorenz, 2011. A Writing the Nation a *Palgrave Macmillan* kiadó gondozásában megjelenő, új, historiográfiai témájú, a nemzeti történetírásokra koncentráló, több mint száz történész kollektív munkáján alapuló sorozat, amely immár közel egy tucatnyi kötetet foglal magában. A sorozat szerkesztői között találjuk például a nemzeti identitás és történetírás kapcsolatára specializálódott Chris Lorenzt, Jo Tollebeeket és Stefan Bergert. A sorozat célja leginkább az európai nemzetállamok történetírásának transznacionális (a nemzeti kereteket jelentősen kitágító vagy elhagyó) bemutatása, erősítve ezzel egy európai látószög kidolgozását. Hasonló problémákat jár körül a cseh, magyar és lengyel 1945 utáni történetírás összehasonlításakor: Hadler, Frank, 2002. Ld. az ismertetésemet a sorozat egyik újabb kötetéről: Törő László Dávid, 2016d.

[812] Ld. még a különböző társadalomábrázolásokhoz: Kövér György, 2014b.

Felhasznált források és irodalom

Rövidítések:

ELTE KK = ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattára
HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
IÖG = Institut für Österreichische Geschichtsforschung
MTA KK = MTA Könyvtárának Kézirattára
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

Levelezések

Angyal Dávid levelei Domanovszky Sándornak. MTA KK Ms 4522/199-226.
Angyal Dávid levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5615/56-61.
Bálint Nagy István levele Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5615/66.
Berlász Jenő levelei Domanovszky Sándornak. MTA KK Ms 4523/224-232.
Bónis György levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5615/96-103.
Bónis György levelei Mályusz Elemérnek. MTA KK Ms 6398/448-462.
Csuday Jenő levele Molnár Kálmánnak. MTA KK Ms 6217/179.
Domanovszky Sándor levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5615/116-120.
Eckhardt Sándor levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5615/122-138.
Eckhart Ferenc levele Fabinyi Tihamérnak [Fogalmazvány]. MTA KK Ms 5615/52.
Eckhart Ferenc levele Hajnal Istvánnak. MTA KK Ms 5385/166.
Eckhart Ferenc levele Károlyi Árpádnak [Fogalmazvány]. MTA KK Ms 5615/53.
Eckhart Ferenc levele Ludwig Bittnernek. ÖStA HHStA, Nachlass von Ludwig Bittner. 3-1-82.
Eckhart Ferenc levelei Angyal Dávidnak. MTA KK Ms 807/136-163.
Eckhart Ferenc levelei Domanovszky Sándornak. MTA KK Ms 4523/590-623.
Eckhart Ferenc levelei Mályusz Elemérnek. MTA KK Ms. 6399/267-293.
Eckhart Ferenc levelei Oswald Redlichnek. IÖG, Nachlass von Oswald Redlich. [Jelzet nélkül]
Eckhart Ferenc levelei Szekfű Gyulának. ELTE EKK G628.
Fabinyi Tihamér levele Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/1.
Gaál Jenő levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/6-8.
Jan Karpas levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/67-68.
Károlyi Árpád levelei Angyal Dávidnak. MTA KK Ms 801/561-580.
Károlyi Árpád levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/29-66.
Ludwig Bittner levele Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5615/80.
Mályusz Elemér levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/89-90.
Murarik Antal levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/111-114.
Nagy Miklós levelei Angyal Dávidnak. MTA KK Ms. 803/183-265.
Szekfű Gyula levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms. 154-208.
Tagányi Károly levelei Angyal Dávidnak. MTA KK Ms. 809/192-205.
Tomcsányi Móric levelei Eckhart Ferencnek. MTA KK Ms 5616/223-224.

Jegyzőkönyvek

ELTE ÁJTK kari ülés = Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései, 1954-1955**.** 1955. május 14. 855-11/6-1955. d. sz. Online:

http://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_AJTK_KARI_1954-55/?pg=98&layout=s Letöltés ideje: 2016-06-18.

Kéziratban fennmaradt írások, jegyzetek

Hajnal István véleménye Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme című művéről. MTA KK Ms 5386/3.

Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Kézirat. MTA KK Ms 5617/6.

Eckhart Ferenc: Karl Tagányi. MTA KK Ms. 5617/19.

Eckhart Ferenc jogtörténeti egyetemi előadásainak és az ahhoz készült jegyzeteknek töredékes szövege. MTA KK Ms 5618/18.

Eckhart Ferenc jogtörténeti és jogelméleti jegyzetei. MTA KK Ms 5623/1.

Eckhart Ferenc: Opponensi vélemény Gyömrei Sándor kandidátusi értekezéséről. MTA KK Ms 5618/3.

Eckhart Ferenc bibliográfiai jegyzetei. MTA KK Ms 5623/2.

Eckhart Ferenc felszólalásvázlata Sarlós Márton vádjai ellen. MTA KK Ms 5617/21.

Eckhart Ferenc: Magyarország története c. könyvének román és horvát ismeretései. MTA KK Ms 5623/146-148.

Eckhart Ferenc egyetemi tanári működésére vonatkozó anyag. Iratok, jegyzőkönyvek, vizsgatételek. MTA KK Ms 5614

Eckhart Ferenc nyomtatásban kiadott, hivatkozott művei

Eckhart Ferenc, 1908 = A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad.

Eckhart Ferenc, 1910 = A pápai és császári kanczelláriai gyakorlat hatása Árpádkori királyi okleveleink szövegezésében. Századok. 713-724.

Eckhart Ferenc, 1912 = A diplomatikai kritika és a hazai okleveles anyag. Történeti Szemle. 557-586.

Eckhart Ferenc, 1913a = Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. Történeti Szemle. 439-442.

Eckhart Ferenc, 1913b = Hiteles helyeink oklevélkritikája. Turul. 158-163.

Eckhart Ferenc, 1913c = Hiteles helyeink eredete és jelentősége. Századok. 640-655.

Eckhart Ferenc, 1914a = Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung", IX. Ergänzungsband, 2. Heft. Innsbruck.

Eckhart Ferenc, 1914b = A főbányagrófi hivatal szervezése. Századok. 197-213.

Eckhart Ferenc, 1915a = Nyílt levél a szerkesztőhöz. Századok. 570-572.

Eckhart Ferenc, 1915b = Julius Szekfű, A száműzött Rákóczi (Der verbannte Rákóczi). Sonderabdruck aus den „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung". 36. Band, 2. Heft.

Eckhart Ferenc, 1915c = A közös vámterület történetéről. Századok. 465-478.

Eckhart Ferenc, 1916 = Domanovszky Sándor: A harminczadvám eredete. Budapest, 1916. Történeti Szemle. 121-122.

Eckhart Ferenc, 1918 = Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. Századok. 356-391.

Eckhart Ferenc, 1922 = A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság, Budapest.

Eckhart Ferenc, 1923 = A szociáldemokrácia az új Ausztriában. Társadalomtudomány. 329-354.

Eckhart Ferenc, 1924a = A pénzügyi talpraállás társadalmi nehézségei Ausztriában. Társadalomtudomány. 1-14.

Eckhart Ferenc, 1924b = Bevezetés a magyar történelembe. A Danubia Kiadása, Pécs–Budapest.

Eckhart Ferenc, 1925a = Dopsch Alfonz. Budapesti Szemle. 105-119.

Eckhart Ferenc, 1925b = Mária Terézia és a magyar parasztkérdés. In: Lukinich Imre (szerk.): Emlékkönyv doktor Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján. Budapesti Hírlap Nyomda. Budapest, 449-512.

Eckhart Ferenc, 1927 = Illés József és a magyar jogtörténet. In: Gévay-Wolff Nándor, Schirilla László Arisztid (szerk.): Emléklapok: Viski Illés József Dr. egyetemi tanárságának huszonötéves jubileuma alkalmából. Királyi Magyar Egytemi Nyomda, Budapest, 29-42.

Eckhart Ferenc, 1928 = Alfons Dopsch: Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. 1928. Századok. 828-832.

Eckhart Ferenc, 1929a = Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter. Ungarische Jahrbücher. Band IX. 426-432.
Eckhart Ferenc, 1929b = Az „elnyomott csehek”. Magyar Szemle. 5. köt. 104-113.
Eckhart Ferenc, 1929c = A Habsburg-Lotharingiai ház családi törvénye. MTA, Budapest.
Eckhart Ferenc, 1931a = Die deutsche Frage und der Krimkrieg. Ost-Europa-Verlag, Berlin.
Eckhart Ferenc, 1931b = Jog- és alkotmánytörténet. In: Hóman Bálint (szerk.): A magyar történetírás új útjai. Budapest, Magyar Szemle Társaság. 269-323.
Eckhart Ferenc, 1931c = A magyar alkotmányfejlődés. Magyar Jogi Szemle. 5. sz. 201-215.
Eckhart Ferenc, 1931d = Néhány észrevétel. Magyar Jogi Szemle. 6. sz. 293-294.
Eckhart Ferenc, 1931e = Alkotmánytörténeti illúziók és szentistváni realitások. Nemzeti Újság. Március 11. 1.
Eckhart Ferenc, 1931f = Válasz a magyar alkotmánytörténet ügyében. Budapesti Hírlap. Március 10. 7.
Eckhart Ferenc, 1931g = Nyilatkozat. Nemzeti Újság. Április 29. 6.
Eckhart Ferenc, 1931h = Schünemann Konrad: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. 1929. Deutsch-ungarische Heimatsblätter. 3. Jg. 2. Heft. 158-159.
Eckhart Ferenc, 1932a = Vita a leánynegyedről. Századok. 408-415.
Eckkhart Ferenc, 1932b = Jog- és alkotmánytörténet. In: Hóman Bálint (szerk.): A magyar történetírás új útjai. Budapest, Magyar Szemle Társaság. 2. kiadás. 269-323.
Eckhart Ferenc, 1933a = Magyarország története. Káldor Könykiadóvállalat, Budapest.
Eckhart Ferenc, 1933b = Bocskay és híveinek közjogi felfogása. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Sárkány-Nyomda, Budapest. 133-141.
Eckhart Ferenc, 1933c = Divéky Adorján: Az Aranybulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya. Századok. 97-98.
Eckhart Ferenc, 1934a = Erdély alkotmánya. Magyar Szemle. 22. köt. 206-214.
Eckhart Ferenc, 1934b = A tudós a válságban. A történész: Eckhart Ferenc. (Az interjút készítette: Siklós Ferenc). Pesti Napló, május 13. 14.
Eckhart Ferenc, 1936 = A jog- és államtudományi kar története 1667-1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
Eckhart Ferenc, 1938 = Szent István királysága. Esztergom évlapjai. 38-42.
Eckhart Ferenc, 1940 = The Holy Crown of Hungary. The history of an idea. The Hungarian Quarterly. 633-658.
Eckhart Ferenc, 1941a = A szentkorona-eszme története. MTA, Budapest.
Eckhart Ferenc, 1941b = A magyar közgazdaság száz éve. 1841-1941.
Eckhart Ferenc, 1943a = Beköszöntő. Századok. 273-276.
Eckhart Ferenc, 1943b = Illés József: Werbőczi és a Hármaskönyv. Budapest, 1942. Századok. 492.
Eckhart Ferenc, 1943c = Rácz György: Az igazi Werbőczy. Budapest, 1941. Századok. 490-491.
Eckhart Ferenc, 1943d = Bónis György: Jogtörténet és művelődéstörténet. Budapest, 1943. Századok. 520-521.
Eckhart Ferenc, 1943e = Szekfű Gyula 60 éves. Századok. 525.
Eckhart Ferenc, 1944 = A magyar alkotmány. Magyar Szemle. 46. köt. 119-123.
Eckhart Ferenc, 1946 = Magyar alkotmány- és jogtörténet. Politzer Zsigmond és Fia. Budapest.
Eckhart Ferenc, 1947a = Elnöki megnyitó beszéd. Századok. 1-6.
Eckhart Ferenc, 1947b = Draganu, Tudor: La doctrine juridique de la couronne Hongroise. Sibiu, 1944. Századok. 297-299.
Eckhart Ferenc, 1948a = A jogászképző kollégiumról. Jogtudományi Közlöny. 11-12. sz. 155-156.
Eckhart Ferenc, 1948b = 1848, a szabadság éve. Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest.
Eckhart Ferenc, 1954 = A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Eckhart Ferenc, 1955 = Andics Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Budapest, 1955. Századok. 940-943.
Eckhart Ferenc, 1956 = A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. Századok. 69-125.
Eckhart Ferenc, 1958 = A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Eckharttal kapcsolatos hivatkozott recenziók, tanulmányok

Áldásy Antal, 1917 = Franz Eckhart: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Innsbruck, 1914. Századok. 68-74.

Anton, Špiesz, 1986 = Eckhart Ferenc, a gazdaságtörténész. Jogtudományi közlöny. 337-341.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931a = Zébelsvingen cváj-t némely „szellemtörténésznek!". Gömbös Gyula figyelmébe. I. rész. Előőrs, március 8. 1-2.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931b = Zébelsvingen cváj-t némely „szellemtörténésznek!". Gömbös Gyula figyelmébe. II. rész. Előőrs, március 15. 1-2.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1931c = Zébelsvingen cváj-t némely „szellemtörténésznek!". Gömbös Gyula figyelmébe. III. rész. Előőrs, március 22. 3-4.

Balla Antal, 1931 = A magyar történetírás új utjai. Pesti Hírlap. Március 1. 35.

Balázs Tibor–Balázs Tiborné et al., 1948 = 1848 centenáriumának magyar történeti irodalma. Századok. 336-352.

Bartoniek Emma, 1925 = Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. Pécs, Budapest, 1924. Századok. 178-179.

Berlász Jenő, 1959 = Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Századok. 563-567.

Bertényi Iván, 2010 = Vallotta vagy cáfolta-e Eckhart Ferenc a Szent Korona-eszmét? In: Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 27-42.

Berzeviczy Albert, 1931 = A magyar történetírás új útjai. Budapesti Hírlap. Június 14. 9-10.

Bittner, Ludwig, 1916 = F. Eckhart: Julius Szekfű: A száműzött Rákóczi (Der verbannte Rákóczi). Historische Zeitschrift, Bd. 115. 686.

Bónis György, 1941a = A szent korona eszméje. Magyar Szemle. 40. köt. 385-389.

Bónis György, 1947b = Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1947. Századok. 237-242.

Bónis György, 1958 = Ferenc Eckhart. Zeitschrift für Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung. 596-600.

Degré Alajos, 1955 = Eckhart Ferenc: Földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Jogtudományi Közlöny. 254-256.

Degré Alajos, 1969 = Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban. Gazdaság- és Jogtudomány. III. köt. 77–100.

Deér József, 1942 = Eckhart Ferenc: A szentkorona eszme története. Századok. 201-206.

Domanovszky Sándor, 1909 = A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Írta Eckhart Ferencz. Arad, 1908. Századok. 435-437.

Domanovszky Sándor, 1931 = A magyar történetírás új útjai. Szerkesztette: Hóman Bálint. Századok. 273-279.

Egyed István, 1931 = Az alkotmánytörténelem írásának új útjai. Jogállam. 233-238.

Egyed István, 1941 = A szentkorona-eszme története. Katholikus Szemle. 5. sz. 166-170.

Erdélyi László, 1931 = Az ezeréves magyar alkotmány. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, Városi Nyomda, Szeged.

Hajnal István, 1931 = A magyar történetírás új útjai. Napkelet. 6. sz. 545-547.

Hatvany Lajos, 1931 = Múlthamisítók. Századunk. 7. sz. 349-370.

Horváth Pál, 1987 = Eckhart Ferenc és a magyar jogi historizmus. Történelmi Szemle. 188-205.

Horváth Pál, 2006 = Mementóul az Eckhart-életműhöz. (Ami az Emlékkönyvből kimaradt). Századok. 195-204.

Hóman Bálint, 1915 = Eckhart, Franz: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Sonderabdruck aus den Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. Innsbruck, 1914. Történeti Szemle. 586-590.

Hóman Bálint, 1931 = A „szellemtörténet"-ről, a történetírás új útjairól és Eckhart Ferenc sok vitát keltett tanulmányáról. Budapesti Hírlap. Május 24. 11.

Kálnoki Bedő Sándor, 1931a = A magyar történetírás új útjai. Budapesti Hírlap. Március 8. 7.

Kálnoki Bedő Sándor, 1931b = Nyilatkozat. Budapesti Hírlap. Március 10. 7.
Kállay István, 1986 = Az úriszéki peres anyag feltárása Eckhart Ferenc munkájában. Jogtudományi Közlöny. 331-337.
Kardos József, 1969 = Az Eckhart-vita és a szentkorona-tan. Századok. 1104-1117.
Kardos József, 1987a = A szentkorona-tan története, 1919-1944. Akadémiai kiadó, Budapest.
Kardos József, 1987b = Előszó az 1987. évi kiadáshoz. In: Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Akadémiai Kiadó, Budapest. I-IX.
Kérészy Zoltán, 1931 = Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés. Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog- és alkotmánytörténet" című dolgozatára. Hornyánszky Viktor R. T. Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda. Budapest.
Kocsis István, 1996 = A Szent Korona tana. Múltja, jelene, jövője. Második, javított és bővített kiadás. Püski kiadó, Budapest.
Mályusz Elemér, 1931 = Az Eckhart-vita. Századok. 406-419.
Máthé Gábor, 2004 = A Szent Korona-eszme – Parafrázis. In: Mezey Barna (szerk.): Eckhart Ferenc emlékkönyv. Gondolat kiadó, Budapest. 281-296.
Mezey Barna, 2000 = Utószó. In: Uő. (szerk.): Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Osiris kiadó, Budapest. 407-437.
Mezey Barna, 2003 = A korona-eszme európaisága. Jogtörténeti Szemle, 2. sz. 61-62.
Molnár Kálmán, 1931 = Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmány jellegzetes közjogi iránya? Reflexiók Eckhart Ferenc: „Jog és alkotmánytörténet" című dolgozatára. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda RT. Magyar Jogi Szemle Könyvtára 35. sz. Pécs.
Molnár Kálmán, 1947 = 1848, mint az alkotmánytörténet és alkotmányjog határmezsgyéje. Jogtudományi Közlöny. 337-339.
Milotay István, 1931 = Új Jásziizmus. Magyarság. Április 30. 1.
Miskolczy Gyula, 1957 = Franz Eckhart (1885–1957). Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 10. 547-548.
Nagy István, 1959 = Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Levéltári Közlemények, 30. évf. 150-152.
Nagy Miklós, 1932 = A magyar jog- és alkotmánytörténet új megvilágításban. Budapesti Szemle. 80-122.
Paulinyi Oszkár, 1925 = Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Budapest, 1922. Századok. 289-296.
Pekár Gyula, 1931 = Az igazság, a magyar igazság és ennek hitelrontása. Budapesti Hírlap. Május 17. 4.
Pethő Sándor, 1931 = A magyar történetírás. Magyarság. Február 22. 2-3.
Péter László, 2003 = The Holy Crown of Hungary. The visible and invisible. The Slavonic and East European Review, Vol. 81, No. 3. 421-510.
Polónyi Dezső, 1931a = Jog és történet. Pesti Napló. Március 29. 33-34.
Polónyi Dezső, 1931b = Modern képrombolók. Pesti Napló. Április 12. 16.
Rácz Lajos, 1999 = Eckhart Ferenc (1885–1957). In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok 1. kötet. Magyar Felsőoktatás Könyvek. 105-136.
Révész T. Mihály, 1986 = Az eckharti örökség és a jogtörténetírás mai feladatai. Jogtudományi közlöny. 342-346.
Sándor Pál, 1948 = Eckhart Ferenc: 1848 a szabadság éve. Társadalmi Szemle. 623-626.
Sándor Pál, 1959 = Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Közgazdasági Szemle. 1261-1262.
Sarlós Márton, 1956 = A szellemtörténeti irány és a magyar jogtörténetírás. Jogtudományi közlöny. 2. szám. 87-103.
Sarlós Márton, 1959 = A „Szent Korona Tan" kialakulásához. A XV. századbeli magyar államfelfogás és a szellemtörténeti jogtörténetírás. Jogtudományi közlöny. 357-362.
Sarlós Márton, 1960b = Az organikus és a szentkorona-államelmélet a magyar jogtörténetírásban. Magyar Tudomány, V. kötet, 3. szám. 111-122.

Sarlós Márton, 1964 = Harold Steinacker: „Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge”. Magyar Jog, 9. sz. 426-428.
Sinkovics István, 1957 = Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVII. században. Századok. 428-431.
Steinacker, Harold, 1933 = Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts. Red. von David Angyal unter Mitwirkg. Árpád v. Károlyi's. I. Jahrg. Deutsche Literaturzeitung. 4. Jg. 50. Heft. 2353-2360.
Steinacker, Harold, 1963 = Nachwort. In: Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie. Verlag R. Oldenbourg, München. 60-73.
Steven Bela Vardy, 1976 = Legal and Constitutional History and the „Doctrine of the Holy Crown”. In: idem: Modern Hungarian Historiography. Columbia University Press, New York and Guildford. 175-195.
Stipta István, 2006 = Jogtörténet-tudomány. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Javított kiadás. Osiris Kiadó, Budapest. 630-645.
Szász Zoltán, 1931 = A tudomány és ami nem az. Pesti Napló. Május 17. 36.
Székely György, 1957 = Eckhart Ferenc (1885–1957). Századok. 883-885.
Székely György, 1986 = Eckhart Ferenc az alkotmány- és jogtörténész. Jogtudományi Közlöny. 315-319.
Szekfű Gyula, 2001 [1941] = A szentkorona-eszme. In: Fónagy Zoltán (szerk.): Szekfű Gyula: Állam és nemzet. Lucidus Kiadó, Budapest. 304-311.
Szobosi András, 1931 = Modern magyar történetírás. Századunk. 5. sz. 241-249.
Tanítványok nyilatkozata, 1931 = Eckhart Ferenc professzor tanítványainak nyilatkozata. Budapesti Hírlap. Március 15. 15.
Tomcsányi Móric, 1931a = A magyar közjog és jogtörténet téves szemlélete. Magyar Jogi Szemle. 4. sz. 161-173.
Tomcsányi Móric, 1931b = Új magyar alkotmánytörténet. Magyar Jogi Szemle. 6. sz. 286-293.
Tóth Zoltán József (szerk.), 2004 = A Szent Korona-eszme időszerűsége. Szent István Társulat, Budapest.
Tóth Zoltán József, 2007 = Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig. Adalékok a Szent Korona-eszme történetéhez. Szent István Társulat, Budapest.
Ugron Gábor, 1931 = Ilyen felfogással nem szabad a magyar ifjúságot magyar jogtörténelemre tanítani. Pesti Napló. Április 30. 11.
Valjavec, Fritz, 1931 = Die neuen Wege der ungarischen Geschichtsschreibung. Ungarische Jahrbücher, Bd. XI. 424- 428.
Vargyai Gyula, 1970 = Adalékok a magyar nacionalista állam- és jogtörténetírás kritikájához. Történelmi Szemle. 451-479.
Vargyai Gyula, 1986 = Bírálat, kihívás és program. Eckhart Ferenc programesszéjének keletkezéséhez. Jogtudományi közlöny. 7. sz. 327-331.
Vámbéry Rusztem, 1931 = Freiheit, die ich meine. Századunk. 5. sz. 259-261.
Weltner Andor, 1957 = Dr. Eckhart Ferenc (Nekrológ). Jogtudományi Közlöny. 223-224.
Zétényi Zsolt, 1997 = A Szentkorona-eszme mai értelme. Püski kiadó, Budapest.

Egyéb felhasznált szövegek

Andics Erzsébet, 1948 = Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949 március 27-i közgyűlésén. Századok. 1-18.
Apponyi Albert, 1908 = Magyarország és Ausztria viszonyának jogi természete. Jogállam. 8. sz. 561-588.
Apponyi Albert, 1911 = Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn. Österreichische Rundschau, 3. Heft. 165-174.
Apponyi Albert, 1912 = A magyar közjog osztrák világításban. Franklin Társulat nyomdája, Budapest.

Balogh Jenő, 1905 = A jogtörténet tanítása hazánkban. Budapesti Szemle. 161-197.
Bartoniek Emma, 1917 = A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok. 5-44.
Bartoniek Emma, 1926 = Az Árpádok trónöröklési joga. Századok. 785-841.
Bartoniek Emma, 1934 = Corona és regnum. Századok. 314-333.
Bartoniek Emma, 1938 = A magyar királykoronázások története. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest.
Beard, Charles A., 1988 [1913] = Az Egyesült Államok alkotmányának gazdasági értelmezése. Európai Könyvkiadó, Budapest.
Berlász Jenő, 2010 [1943] = A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás kialakulása. In: Búza János – Meyer Dietmar (szerk.): Berlász Jenő: Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság. Válogatott tanulmányok. Argumentum Kiadó, Budapest. 242-259.
Bónis György, 1933 = Riasanovsky, V. A.: Customary law of the Mongol tribes: Mongols, Buriats, Kalmucks. Századok. 326-329.
Bónis György, 1938 = Szent István törvényének önállósága. Századok. 433-487.
Bónis György, 1939 = Magyar népi jog. Magyar Szemle. 36. köt. 121-126.
Bónis György, 1940 = Az angol alkotmánytörténetírás tegnap és ma. Századok. 181-211.
Bónis György, 1941b = Murarik Antal. (Nekrológ.) Regnum (Egyháztörténeti évkönyv) 4. (1940–1941) 434-436.
Bónis György, 1941c = Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. Társadalomtudomány. 288-309.
Bónis György, 1942a = A személyes királyság kora. In: Eckhart Ferenc–Degré Alajos (szerk.): Emlékkönyv Dr Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Budapest, Stephaneum Nyomda. 93-103.
Bónis György, 1942b = Magyar törvény – magyar lélek. Hitel. 410-421.
Bónis György, 1947a = Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Nagyenyedi Bethlen-Nyomda, Kolozsvár.
Bónis György, 2007 [1983] = Pályám emlékezete. Közreadja: Ruszoly József. Különnyomat a Szegedi Műhely 46. évfolyamának 3-4. számából. Szeged.
Butterfield, Herbert, 1931 = The Whig Interpretation of History. G. Bell, London. Online: http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/Butterfield,_The_Whig_Interpretation_of_History.pdf Letöltés ideje: 2016-09-18
Collingwood, Robin G., 1987 = A történelem eszméje. Gondolat Kiadó, Budapest.
Csuday Jenő, 1932 = Nemzeti történetírásunk téves útjai. Szalay Sándor Könyvnyomdája, Budapest.
Dedek Crescens Lajos, 1903 = Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Írta Timon Ákos. Budapest, 1902. Századok. 63-67.
Deér József, 1938 = Pogány magyarság, keresztény magyarság. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
Dilthey, Wilhelm, 1974 = A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest.
Divéky Adorján, 1932 = Az Arany Bulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya. Budapest.
Domanovszky Sándor, 1917 = Kováts Gyula: Hajnik Imre emlékezete. Századok. 75-77.
Domanovszky Sándor, 1923 = Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Századok. 182-185.
Egyed István, 1943 = A mi alkotmányunk. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
Erdélyi László, 1912 = Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 3. sz. Szent Bonaventura Könyvnyomda Nyomása, Kolozsvár.
Erdélyi László, 1914 = Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történeti Szemle. 517-561.
Erdélyi László, 1915 = Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései II-V. Történeti Szemle. 32-50.; 202-226.; 334-352.; 481-514.
Erdélyi László, 1916 = Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései VI. Történeti Szemle. 39-63.
Erdélyi László, 1917 = Az Aranybulla társadalma. In: Szentpétery Imre (szerk.): Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi

vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére írták tanítványai. Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest. 82-108.
Fehr, Hans, 1908 = Der Zweikampf. Curtius, Berlin.
Fehr, Hans, 1927 = Mehr Geistesgeschichte in der Rechtsgeschichte. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1-8.
Fehr, Hans, 1945 = Die Tragik im Recht. Schulthess und Co., Zürich.
Felelet, 1903 = Századok. [A szerkesztőség válasza Timonnak]. 271-272.
Fraknói Vilmos, 1899a = Az 1485-ik évi nádori czikkelyek. Századok. 485-506.
Fraknói Vilmos, 1899b = Werbőczi István életrajza. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
Fraknói Vilmos, 1917 = Az 1485-ik évi nádori czikkelyek. Nyílt levél Timon Ákoshoz. Századok. 529-537.
Glatz Ferenc (szerk.), 1979 = Domanovszky Sándor: Gazdaság és társadalom a középkorban. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest.
Glatz Ferenc (szerk.), 1993 = Hajnal István: Technika, művelődés. Tanulmányok. História Könyvtár Monográfiák. MTA, Budapest.
Gyömrei Sándor, 1926 = A fajelméletek és a gazdasági élet. Századunk. 34-50.
Gyömrei Sándor, 1948 = A gazdaságtörténetírás új feladatai. Századunk. 268-274.
Gyömrei Sándor, 1955 = Budapest gazdaságtörténete a manufaktura korszakában. Kandidátusi értekezés tézisei. MTA.
Hajnik Imre, 1867 = Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest.
Hajnik Imre, 1868 = Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt. Századok. 145-164.
Hajnik Imre, 1872 = Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. 1. kötet. Pest, Heckenast Gusztáv.
Hajnik Imre, 1899a = Egyetemes európai jogtörténet. 5. kiadás, Budapest.
Hajnik Imre, 1899b = A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. MTA, Budapest.
Heckenast Gusztáv, 1991 = A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17-18. században. Előadások a Történettudományi Intézetben 17. Budapest.
Holub József, 1917 = A nádor szerepe a koronázáson. Századok. 89-93.
Holub József, 1944 = A magyar alkotmánytörténelem vázlata. Pécs.
Hóman Bálint, 1912 = Az első állami egyenes adó. Adalék az európai adótörténethez. Történeti Szemle. 161-184.
Hóman Bálint, 1913 = Adó vagy földbér? Századok. 189-202.
Hóman Bálint–Szekfű Gyula, 1990 [1936] = Magyar történet, II. kötet. Debrecen.
Illés József, 1902a = Hajnik Imre. Jogállam: jog- és államtudományi szemle. 8. sz. 637-639.
Illés József, 1902b = A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Írta Hajnik Imre. Budapest, 1899. Századok. 69-76.
Illés József, 1907 = Werbőczy. Jogállam: jog- és államtudományi szemle. 9. sz. 683-689.
Illés József, 1910 = Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története. Révai Károly Könyvkiadó-vállalata. Budapest.
Iványi Béla, 1917 = Kováts Gyula: Hajnik Imre rendes tag emlékezete. Történeti Szemle. 198-200.
Joó Tibor, 1935 = Bevezetés a szellemtörténetbe. Franklin Társulat Kiadása, Budapest.
Kadlec, Karel, 1905 = Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte von Ákos von Timon. Jahrbuch der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. 426–434.
Karpat, Josef, 1941 = Die Lehre von der Heiligen Krone Ungarns im Lichte des Schrifttums. In: Hans Uebersberger (Hg.): Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Jahrgang 6. Verlag Thiel & Hintermeier Breslau. 1-54.
Kérészy Zoltán, 1911 = A magyar szent korona elmélete. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1-11.
Kern, Fritz, 1919 = Recht und Verfassung im Mittelalter. Historische Zeitschrift. 1-79.

Kosáry Domokos, 1962 = Széchenyi az újabb külföldi irodalomban. Századok. 275-292.
Kosáry Domokos, 1980 = Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kosáry Domokos, 1987 = A magyar történetírás a két világháború között. In: Uő: A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 321-355.
Kovács Alajos, 1922 = A zsidóság térfoglalása Magyarországon. A szerző kiadása, Budapest.
Makkai László–Szabolcs Ottó, 1959 = Történettudományi kandidátusi disszertációk vitái. Századok. 841-853.
Mályusz Elemér, 1930 = Az 1498. évi 41. törvénycikk: társadalomtörténeti tanulmány. Századok. 809-839.
Marczali Henrik, 1885 = Magyarország története II. József korában. I. kötet. 2. javított kiadás. Pfeifer Ferdinánd Kiadása, Budapest.
Marczali Henrik, 1891 = Mária Terézia. 1717–1780. Franklin Társulat könyvnyomdája, Budapest.
Marczali Henrik, 1910 = Ungarische Verfassungsgeschichte. J.C.B. Mohr, Tübingen.
Marczali Henrik, 1911 = Ungarisches Verfassungsrecht. J.C.B. Mohr, Tübingen.
Marczali Henrik, 2000 [1929] = Emlékeim. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
Michael, Wolfgang, 1929 = Das Original der Pragmatischen Sanktion Karls VI. Berlin.
Molnár Kálmán, 1927 = A szent korona-tan kifejlődése és mai jelentősége. A Magyar Nők Szent Korona Szövetségében 1927 február 2.-án tartott előadás. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.
Molnár Kálmán, 2011 = Életrajzi vázlat (1949-1955). In: Kajtár István (szerk.): Alkotmányfejlődésünk útjai. Válogatás Molnár Kálmán hátrahagyott írásaiból. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Pécs. 121-155.
Murarik Antal, 1935 = Katolikus szempontok érvényesítése a magyar jogtörténetírásban. Katholikus Szemle. 567-574.
Murarik Antal, 1937 = Prohászka Prágában. Katholikus Szemle. 227-230.
Murarik Antal, 1938 = Az ősiség alapintézményeinek eredete. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából; 6. Budapest.
Murarik Antal, 1939 = Karpat, Jozef: Corona Regni Hungariae v dobe árpádovskej. Bratislava, 1937. Századok. 87-92.
Nagy Miklós, 1931 = A szellemtörténeti módszer. Budapesti Szemle. 321-336.
Nagy Miklós, 1933 = A legújabb kor világtörténete. Budapesti Szemle. 94-108.
Nagy Miklós, 1938 = A szent korona eszméje. In: Serédi Jusztinián (szerk.): Szent István emlékkönyv II. kötet. Budapest. 267-307.
Pach Zsigmond Pál, 1950 = Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt. Magyar Történlmi Társulat, Budapest. Különnyomat a Századok 1949. évi folyamából.
Pach Zsigmond Pál, 1982 = Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. Történelmi szemle. 373-403.
Paulinyi Oszkár, 2005 = Dr. Paulinyi Oszkár országos levéltárnok. Életrajz. In: Buza János–Draskóczy István (szerk.): Paulinyi Oszkár: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Budapest. 401-409.
Pók Attila (szerk.), 1982 = A Huszadik Század körének történetfelfogása. Gondolat könyvkiadó.
Révai József, 1949 = Marx és a magyar forradalom. In: Uő: Marxizmus, népiesség, magyarság. Második Kiadás. Szikra Kiadás, Budapest. 73-126.
Rietschel, Siegfried, 1912 = Festschrift, Heinrich Brunner zum 70. Geburstag dargebracht von seinen Schülern und Verehrern. Historische Zeitschrift. 342-346.
Schreuer, Hans, 1905 = Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte von Ákos von Timon. Zeitschrift der Savigny-stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, Bd. 26. 326-340.
Schwarz Gusztáv, 1905 = Jog és közjog. Jogállam. 1. sz. 20-29.
Sieghart, Rudolf, 1915 = Zolltrennung und Zolleinheit. Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Zwischenzoll-Linie. Manzsche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung. Wien.
Sombart, Werner, 1908 = A szocializmus és a szociális mozgalom. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
Sombart, Werner, 1913 = Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen. Veglag von Dunder & Humblot, München und Leipzig.

Steinacker, Harold, 1907 = Über Stand und Aufgaben der Ungarischen Verfassungsgeschichte. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 276-347.
Steinacker, Harold, 1910 = Zur Frage nach der rechtlichen Natur der österreichisch-ungarischen Gesamtmonarchie. Österreichische Rundschau, 23. Bd. 247-262.; 325-339.
Steinacker, Harold, 1911 = Der Begriff der Realunion und die rechtliche Natur des Reichs. Österreichische Rundschau, 30. Bd. 161-170.; 249-257.
Steinacker, Harold, 1914 = Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte von Ákos von Timon. Historische Zeitschrift, 113. Bd. 395-404.; 700.
Steinacker, Harold, 1943 = Volk und Geschichte. Aufgewählte Reden und Aufsätze. Rudolf M. Rohrer, Brünn–München–Wien.
Szekfű Gyula, 1912a = Az osztrák központi kormányszervek történetének irodalma. Történeti Szemle. 2. sz. 185-219.
Szekfű Gyula, 1912b = Serviensek és familiárisok. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
Szekfű Gyula, 1923 = A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány. Második kiadás. Dick Manó Könyvkereskedése, Budapest.
Szekfű Gyula, 1983 [1929] = Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány. Helikon Kiadó, Budapest.
Szekfű Gyula, 1988 [1918] = A magyar állam életrajza. Alföldi Nyomda, Debrecen.
Szekfű Gyula, 1989 [1934] = Három nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula jogutódai.
Szende Pál, 1911 = Nemzeti jog és demokratikus fejlődés. Huszadik Század. 12. évf. 264-290.; 422-455.
Szende Pál, 1912 = A magyar látszatalkotmány. Huszadik Század. 13. évf. 18-32.
Szigeti József, 1964 = A magyar szellemtörténet bírálatához. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Tagányi Károly, 1892 = Orosz történetírás 1891-ben. I-II. Századok. 145-153.; 237-243.
Tagányi Károly, 1914 = Válasz dr. Erdélyi László megjegyzéseire. Történeti Szemle. 435-451.
Tagányi Károly, 1916 = Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re. I-III. Történeti Szemle. 296-320.; 409-448.; 543-608.
Tagányi Károly, 1917 = A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I-II. Ethnographia. 42-58.; 196-223.
Tagányi Károly, 1918 = A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. III-IV. Ethnographia. 24-49.; 193-206.
Tagányi Károly, 1922 = Vázlatok a régibb Árpád-kor társadalomtörténetéből. Társadalomtudomány. 214-227.
Tagányi Károly, 1977 [1894] = A földközösség története Magyarországon. In: Zsigmond Gábor (szerk.): Az ősi társadalom magyar kutatói. Gondolat Kiadó, Budapest. 336-380.
Tezner, Friedrich, 1907 = Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik. Wien.
Thienemann Tivadar, 2010 = Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései. Sajtó alá rendezte: Koncz Lajos. Pannónia Könyvek.
Timon Ákos, 1903a = Magyar alkotmány- és jogtörténet: különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest
Timon Ákos, 1903b = Levél a szerkesztőhöz. Századok. 269-271.
Timon Ákos, 1905 = Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon. Jogállam. 3. sz. 170-197.
Timon Ákos, 1909 = Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten. Berlin.
Timon Ákos, 1910 = Die Entwicklung und Bedeutung des öffentlich-rechtlichten Begriffs der Heiligen Krone in der ungarischen Verfassung. In: Festschrift Heinrich Brunner zum siebzigsten Geburtstag dargebracht von Schülern und Verehrern, Weimar. 309-338.
Timon Ákos, 1917a = Magyar alkotmány- és jogtörténet: különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Ötödik kiadás. Budapest.
Timon Ákos, 1917b = Az 1485-ik évi nádori czikkelyek. Válasz Fraknói Vilmos nyílt levelére. Századok. 537-544.
Timon Ákos, 1919 = Magyar alkotmány- és jogtörténet: különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Hatodik kiadás. Grill Károly Könyvkiadóhivatala. Budapest.
Timon Ákos, 2000 [1912] = A szent korona elmélete. Magánkiadás, Budapest.
Tomcsányi Móric, 1926 = Magyar közjog, alkotmányjog. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Troeltsch, Ernst, 1925 = Hans Baron (Hg.): Gesammelte Schriften von Ernst Troeltsch. Vierter Band. Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionssoziologie. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
Vécsey Tamás, 1903 = Hajnik Imre emlékezete. Századok. 101-150.
Vinogradoff, Paul, 1905 = A Constitutional History of Hungary. The Law Quarterly Review, No. LXXXIV. 426-431.
Weber, Max, 1924 = Hellmann, S.–Palyi, M. (Hg.): Wirtschaftsgeschichte von Max Weber. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Zweite, unveränderte Auflage. Verlag von Duncker & Humblot, München und Leipzig.

Tematikus irodalom az érintett kérdésekhez

Appel, Michael, 1992 = Werner Sombart. Theoretiker und Historiker des modernen Kapitalismus. Metropolis-Verlag, Marburg.
Bak János, 2006 = Deér József és az országalmák. In: Kosztal László (szerk.): Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára. JATEPress, Szeged. 9-25.
Balogh Elemér, 2003 = Utószó. In: Uő (szerk.): Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris Kiadó, Budapest. 537-546.
Berger, Stefan–Lorenz, Chris, 2011 = Introduction: National history writing in Europe in a global Age. In: Id. (eds.): The contested nation. Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Palgrave Macmillan. Chippenham and Eastbourne. 1-23.
Berlász Jenő, 1989 = A Századok 1948. évi eredeti kötetéről… Századok. 238-240.
Blaas, P. B. M., 1978 = Continuity and anachronism. Parliamentary and constitutional development in whig historiography and in the anti-whig reaction between 1890 and 1930. Martinus Nijhoff, The Hague.
Bognár Szabina, 2013 = Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901). Ethnographia. 273-296.
Bognár Szabina, 2014 = Tagányi Károly (1858–1924) műveinek jegyzéke. Történelmi Szemle. 523–536.
Boia, Lucian, 1999 = Történelem és mítosz a román köztudatban. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
Breisach, Ernst, 2003 = On the Future of History. The Postmodernist Challenge and Its Aftermath. Chicago University Press.
Breisach, Ernst, 2004 = Historiográfia. Osiris Kiadó, Budapest.
Buchner, Thomas, 2008 = Alfons Dopsch (1868–1953). Die „Mannigfaltigkeit der Verhältnisse". In: Hruza, Karel (Hg.): Österreichische Historiker, Bd. 1. Böhlau Verlag Wien–Köln–Weimar. 191–223.
Buza János, 2010 = Levéltárból a katedrára, katedráról a könyvtárba. Utószó. In: Búza János – Meyer Dietmar (szerk.): Berlász Jenő: Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság. Válogatott tanulmányok. Argumentum Kiadó, Budapest. 316-326.
Čtvrtník, Mikuláš, 2010 = Geschichte der Geschichtswissenschaft. Der tschechische Historiker Zdeněk Kalista und die Tradition der deutschen Geistesgeschichte. Diplomica Verlag, Hamburg.
Csíki Tamás, 2003 = Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig). Debrecen.
Csíki Tamás, 2004 = A magyarországi földközösség historiográfiai vázlata. In: Ifj. Barta János – Pallai László (szerk.): Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen. 363-374.
Degré Alajos, 2004 [1968] = A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. In: Mezey Barna (szerk.): Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest. 11-37.

Dénes Iván Zoltán, 2011 = Mester és tanítvány: Marczali Henrik és Szekfű Gyula. In: Ujvári Gábor (szerk.): A negyedik nemzedék, és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Ráció Kiadó, Budapest. 195-212.
Dénes Iván Zoltán, 2015 = A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus. Kalligram, Pozsony.
Draskóczy István, 2011 = Hóman Bálint, a gazdaságtörténet művelője. In: Ujváry Gábor (szerk.): Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest. 40-57.
Erős Vilmos, 2000a = A Szekfű–Mályusz vita. Csokonai kiadó, Debrecen.
Erős Vilmos, 2000b = Mit jelent a történetírás-történet, és miért írunk ilyet? Aetas, 15. évf. 4. sz. http://www.aetas.hu/2000_4/2000-4-15.htm Letöltve: 2016-06-17.
Erős Vilmos, 2011 = Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata. In: Ujváry Gábor (szerk.): Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció Kiadó, Budapest. 217-228.
Erős Vilmos, 2013 = Utak a „Népiségtörténet"-hez: Mályusz Elemér és Szabó István. Századok. 33-62.
Erős Vilmos, 2015 = Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története. Ráció Kiadó, Budapest.
Erős Vilmos, 2016 = A második „Száműzött Rákóczi" vita. (Szekfű Gyula „Bethlen Gábor" című művének korabeli fogadtatása). Századok. 3-46.
Evans, Richard J., 2000 = In Defence of History. New Edition with an Extensive New Afterword. Granta Books, London.
Fellner, Fritz, 2002 = Geschichtsschreibung und nationale Identität. Probleme und Leistungen der österreichischen Geschichtswissenschaft. Wien-Köln-Weimar.
Fellner, Fritz–Corradini, Doris A., 2006 = Österreichische Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein biographisches-bibliographisches Lexikon. Wien-Köln-Weimar.
Fiziker Róbert, 2010 = Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az anschluss ellen, az önálló Ausztriáért. Gondolat Kiadó, Budapest.
Foucault, Michel, 2001 = A tudás archeológiája. Atlantisz Kiadó.
Foucault, Michel, 2004 = Az őrület története a klasszikus korban. Atlantisz Kiadó.
Glatz Ferenc, 1980 = Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról. Akadémiai kiadó, Budapest.
Goldstein, Leon J., 1976 = Historical knowing. University of Texas Press, Austin & London.
Grafton, Anthony, 1999 = The Footnote. A Curious History. First Harvard University Press paperback edition.
Gunst Péter, 1983 = Marczali Henrik. A múlt magyar tudósai. Akadémiai kiadó, Budapest.
Gunst Péter, 2000 = A magyar történetírás története. Javított kiadás. Csokonai kiadó, Debrecen.
Gyáni Gábor, 2000 = Miről szól a történelem? A posztmodern kihívás a történetírásban. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest. 11-30.
Gyáni Gábor, 2003 = A posztmodern kánon. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Gyáni Gábor, 2015 = Kánon, ellenkánon és politikai megfelelés. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): A magyar történetírás kánonjai. Ráció Kiadó, Budapest. 19-39.
Gyimesi Pálma, 2011a = Debreceni színek a Bethlen Gábor-arcképhez. In: Ujváry Gábor (szerk.): A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Ráció Kiadó, Budapest. 122-135.
Gyimesi Pálma, 2011b = Szekfű Gyula és Ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Erős Vilmos–Velkey Ferenc (szerk.): Történeti tanulmányok XIX. „A historiográfia műhelyében". Debreceni Egyetem, Debrecen. 77-94.
Gyurgyák János, 2007 = Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris kiadó, Budapest.
Hadler, Frank, 2002 = Drachen und Drachentöter. Das Problem der nationalgeschichtlichen Fixierung in den Historiographien Ostmitteleuropas nach dem zweiten Weltkrieg. In: Conrad, Christoph – Conrad, Sebastian (Hg.): Die Nation schreiben: Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 137-164.

Halmos Károly, 2005 = A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás a kapitalizmus szelleméről. In: Molnár Attila Károly (szerk.): Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai. Századvég Kiadó, Budapest. 153-173.
Halmos Károly, 2008 = Családi kapitalizmus. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
Hamza Gábor, 2001 = Szászy-Schwarz Gusztáv. In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok. Második kötet. Magyar Felsőoktatás Könyvek. 71-82.
Horváth Pál, 1968 = A kelet- és közép-európai népek jogfejlődése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Horváth Pál, 1972 = Sarlós Mártonról. Jogtudományi Közlöny. 1-2. sz. 49-51.
Horváth Pál, 2005 = Győri jogtudósok – Adalékok Hajnik Imre, Timon Ákos, Csizmadia Andor munkásságához. Leviatán. 2. 97-109.
Horváth Veronika, 1986 = A Minerva Társaság története. Irodalomtörténeti Közlemények 90. 305-312
Iggers, Georg G., 1997 = Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. University Press of New England, Hannover.
Iggers, Gerog G., 1988 = A német historizmus. Gondolat kiadó, Budapest.
Izsépy Edit, 1969 = A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. Századok. 1077-1103.
Jenkins, Keith, 2004 = Re-thinking history. With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow. Routledge, London and New York. Taylor & Francis e-Library.
Jónás Károly–Veredy Katalin, 1995 = Az országgyűlési könyvtár története 1870–1995. Magyar Országgyűlés, Budapest.
Kajtár István, 2001 = Holub József. In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok. Második kötet. Magyar Felsőoktatás Könyvek. 119-128.
Kantorowicz, Ernst H., 1957 = The King’s Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
Kardos József, 2012 = A Szent Korona-tan és a legitimizmus. Gondolat kiadó, Budapest.
Kávássy Sándorné, 2014 = Bónis György tudományos hagyatéka Szegeden. Leleti jegyzék, függelékkel. Szeged.
Kisantal Tamás–Szeberényi Gábor, 2001 = Hayden White „hasznáról és káráról”. Narratológiai kihívás a történetírásban. Aetas, 1. sz. 116-133.
Koszta László, 2006 = Deér József, a szegedi egyetem professzora. In. Uő. (szerk.): Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára. JATEPress, Szeged. 27-51.
Kövér György, 2006 = A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Javított kiadás. Osiris Kiadó, Budapest. 283-303.
Kövér György, 2013a = Növekedés és hanyatlás az Osztrák–Magyar Monarchia történelmi emlékezetében. Korall. 54. sz. 5-27.
Kövér György, 2013b = A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete. Intézményi megközelítés és historiográfia. Történelmi Szemle. 201–224.
Kövér György, 2013c = Az Annales születése és a magyar gazdaságtörténet-írás. In: Bárány Attila, Györkös Attila, Pallai László (Szerk.): „A francia história hazai nagykövete” – Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Debrecen. 215-223.
Kövér György, 2014a = A történetíró személyes forrásai. In: Uő: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 54-64.
Kövér György, 2014b = A társadalomtörténet „refigurációja”, avagy eltűnt főszereplők nyomában. In: Uő: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 65-96.
Kövér György, 2015 = Alfons Dopsch és a magyar gazdaságtörténet-írás. In: Erőss Zsolt–Gyarmati György (szerk.): Kor/Társ Panoráma. Tanulmányok a 70 éves Vonyó József tiszteletére. Kronosz Kiadó, Pécs–Budapest. 73-106.
Kövér György, 2016a = Crossroads and turns in Hungarian economic history. In: Boldizzoni, Francesco–Hudson, Pat (eds.): Routledge handbook of global economic history. Routledge, London–New York. 242-257.
Kövér György, 2016b = Átértékelések. Egy fogalom historiográfiai útvesztői a 20. században. Aetas 4. sz. 5-27.

Krause, Werner, 1962 = Werner Sombarts Weg von Kathedersozialismus zum Faschismus. Rütten & Loening, Berlin.
Lajtai L. László (szerk.), 2007 = A történetírás mint tudomány. A történészi hivatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban. Napvilág Kiadó, Budapest.
Lakatos László, 1996 = Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
Lhotsky, Alphons, 1954 = Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung; Ergänzungsband 17. Böhlau–Graz–Köln.
Liebrecht, Johannes, 2016 = Fritz Kern und das gute alte Recht. Geistesgeschichte als neuer Zugang für die Mediävistik. Vittorio Klestermann GmbH, Frankfurt am Main.
Madaras Éva, 1964 = Edmund Steinacker tevékenysége a magyarországi németség nemzeti öntudatának felébresztése érdekében a 19. század utolsó harmadában. Acta Universitatis Debreceniensis, 3. köt. 111-142.
Mârza, Radu (2014): Romanian historians and propaganda (1914–1946). The case of Transylvania. AEPress, Bratislava.
Mayer, Theodor (Hg.), 1966 = Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875–1965). Verlag R. Oldenbourg, München.
Mezey Barna (szerk.), 2003 = Magyar alkotmánytörténet. 5., átdolgozott kiadás. Osiris kiadó, Budapest.
Mezey Barna (szerk.), 2004 = Magyar jogtörténet. 3., átdolgozott kiadás. Osiris kiadó, Budapest.
Mezey Barna, 1999 = Hajnik Imre (1840–1902). In: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok. Első kötet. Magyar Felsőoktatás Könyvek. 75-97.
Mezey Barna, 2004 = Utószó. In: Uő. (szerk.): Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest. 447-479.
Munslow, Alun, 2012 = A history of history. Routledge, London–New York.
Nagy Janka Teodóra, 2013 = A jogi néprajzi kutatások és az *Ethnographia*. Ethnographia. 293-320.
Orosz László, 2014 = Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar-német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó, Budapest.
Pál Lajos, 2015 = Egy folyóirat a történész viták keresztтüzében, Századok (1931–1943). Századok. 33-86.
Peukert, Helge, 2012 = Werner Sombart. In: Backhaus, Jürgen Georg (Ed.): Handbook of the History of Economic Thought. Insights on the Founders of Modern Economics. Springer, New York. 527-564.
Richter, Melvin, 1987 = Begriffsgeschichte and the History of Ideas. Journal of the History of Ideas. 247-263.
Romsics Gergely, 2010 = Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
Romsics Ignác, 2011 = Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris kiadó, Budapest.
Runciman, David, 1997 = Pluralism and the personality of the state. Cambridge University Press.
Saád József, 1990 = Társadalomtudomány 1921-1944. In: Uő (szerk.): Társadalomtudomány. A Magyar Társadalomtudományi Társaság munkássága. Repertórium és történeti feldolgozás. Eötvös Loránd Tudományegyetem. 5-22.
Saád József, 2005 = Max Weber Magyarországon. Hatástörténeti áttekintés. In: Molnár Attila Károly (szerk.): Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika" konferencia előadásai. Századvég Kiadó, Budapest. 9-50.
Sarlós Márton, 1960a = A „szentkorona tan" kialakulásához. A nemzeti hagyományok, Hajnik és az angol jog. Jogtudományi közlöny. 596-601.
Schader, Anna, 1997 = Harold Steinacker (1875–1965). Sein Weg in den Nationalsozialismus, Dissertation Klagenfurt.

Schuyler, Robert Livingston, 1960 = Introduction. In: Frederic William Maitland historian. (Selections from his writings edited, with an introduction by Robert Livingston Schuyler). Berkeley–Los Angeles. 1-45.
Soós István, 20006 = Mályusz Elemér és Deér József. In: Kosztal László (szerk.): Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára. JATEPress, Szeged. 61-80.
Spreitzer, Renate, 2008 = Harold Steinacker (1875–1965). In: Hruza, Karel (Hg.): Österreichische Historiker, Bd. 1. Böhlau Verlag Wien–Köln–Weimar. 191–223.
Stoy, Manfred, 1998 = Die Ausbildung von ungarischen Historikern am Institut für Österreichische Geschichtsforschung. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 4. Das Institutionserbe der Monarchie. Das Fortleben der gemeinsamen Vergangenheit in den Archiven. Verlag Berger, Horn.47-63.
Sutyák Tibor, 2007 = Michel Foucault gondolkodása. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő-Gödöllő.
Szállási Árpád, 1975 = Bálint Nagy István. Orvosi Hetilap. 24. sz. 1415–1416.
Szeberényi Gábor, 2014 = A levéltárnok és tanítványa. Historiográfiai háttérrajz Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In: Csóka-Jaksa Helga, Schmelczer-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor (szerk.): Pedagógia – oktatás – könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére. Pécs. 453-472.
Szeberényi Gábor, 2016 = Tagányi és Szekfű. Adalékok egy mester–tanítvány kapcsolat historiográfiai összefüggéseihez. Aetas, 4. sz. 29-56.
Takács Ádám, 1998 = Michel Foucault és a történelem tapasztalata. Századvég. 143-166.
Tamás Ágnes, 2014 = Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon. Kalligram, Pozsony.
Teszelszky, Kees, 2009 = Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Bencés Kiadó, Pannonhalma.
Thijs, Krijn, 2011 = The metaphor of the master: 'Narrative Hierarchy' in national historical cultures of Europe. In: Berger, Stefan – Lorenz, Chris (eds.): The contested nation. Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Palgrave Macmillan, Chippenham and Eastbourne. 60-74.
Tokody Gyula, 1997 = Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. Századok. 677-722.
Tokody Gyula, 2001 = A pángermanizmus és a dualista Magyarország. Történeti tanulmányok IX. Debreceni Egyetem, Debrecen. 45-61.
Tollebeek, Jo, 2013 = Exegi Monumentum. A nemzeti történelem nagy szintézisei. Ford. Törő László Dávid. Aetas, 3. sz. 197-217.
Törő László Dávid, 2014 [2016] = Eckhart Ferenc és Harold Steinacker – rokonítási kísérletek. Jogtörténeti Szemle, 3. szám. 38–45.
Törő László Dávid, 2015 = Harold Steinacker és Timon Ákos vitája a magyar alkotmánytörténetről. Valóság, 1. sz. 30-41.
Törő László Dávid, 2016a = "Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!": Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931–1941). Századok 1407-1450.
Törő László Dávid, 2016b = Az "Eckhart-vita": Eckhart Ferenc 1931-es programtanulmányának kortárs visszhangja. Aetas 4. szám. 57-77.
Törő László Dávid, 2016c = Der Streit zwischen Harold Steinacker und Ákos Timon. In: Alois Kernbauer (Hg.): Wissenschafts- und Universitätsforschung am Archiv: Beiträge anlässlich des Österreichischen Universitätsarchivkolloquiums, 14. und 15. April 2015, zu den Fragen: Historische Wissenschaftsforschung, Universitäten im gesellschaftlichen Kontext, Internalistische Wissenschaftsgeschichte, Disziplinen- und Institutionengeschichte. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz. 111-121.
Törő László Dávid, 2016d = A történetírás szerepvállalásai az európai határvitákban. Klió 25 (4), 91-95.
Törő László Dávid, 2017 = Szellemtörténet és jogtörténet Fritz Kern munkásságában. Klió 26 (1), 95-100.

Ujváry Gábor, 1996 = Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa. Győr.
Ujváry Gábor, 2009 = „Gyötör az a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget". Angyal Dávid, a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézetigazgató. In: Császtvay Tünde–Halász Ferenc–Ujváry Gábor (szerk.): A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról. Argumentum Kiadó, Budapest. 96-191.
Ujváry Gábor, 2010a = Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatáról. In: Uő (szerk.): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". 351-379.
Ujváry Gábor, 2010b = A végtelenben újra találkoznak. Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája. In: Uő (szerk.): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". 380-412.
White, Hayden, 1997 = A történelem terhe. Osiris Kiadó, Budapest.
Zétényi Zsolt, 2001 = Magyarország Szent Koronája. Kairosz kiadó.

Függelék

Eckhart Ferenc: Karl Tagányi. MTA KK Ms 5617/19

„Tagányi Károly (1858–1924) magyar társadalom-, alkotmány- és jogtörténész az újabb magyar történetírásra döntő és gyümölcsöző módon hatott. Mint a magyar Országos Levéltár levéltárosa, egész életén át folyamatosan gyűjtötte a középkori oklevelek adatait és Magyarország egész okleveles anyaga alapján, valamint rendkívül széleskörű filológiai és diplomatikai tudásának köszönhetően Magyarország középkori történelmének számos problémájára talált megoldást. Munkásságának nagy érdeme a magyar és a német, illetve a szláv népek analóg társadalmi fejlődésének és összefüggéseinek kimutatása. Életműve nem terjedelmes, ám bizonyos tekintetben alapvető és úttörő.

Különösen kiemelkedőek a magyarországi földközösséggel kapcsolatos eredményei, amelyekben a 18.-tól a 13. századig visszatekintve rámutatott, hogy Magyarországon a vidék lakosságának ősi gazdasági településformája a földközösség volt. A közösség határát a lakosok közös tulajdona képezte, amelyből mindenki minőségileg és mennyiségileg egyenlő földterületre tartott igényt. Hogy ez milyen módon valósult meg, T. számos példán keresztül mutatta be.

Egy sor tanulmányban és monográfiában az állítása szerint a királyi javak gazdasági igazgatásának részét képező és a nemesek autonóm bírósági szervévé a fokozatos fejlődés során először csak a 14. században váló magyar megyerendszer korai jellemzőit és első korszakát ábrázolta. Magyarország társadalomtörténetével kapcsolatos téves vélekedések arra indították, hogy hosszú, polemikus cikkekben bizonyos vitakérdéseket megtárgyaljon. Ezekből kiderül, hogy jóllehet Magyarország feudalizmust nem, de a feudális társadalmi formák bizonyos intézményeit átvette. A feudalizmus területétől keletre a társadalmi fejlődés mindenhol hasonló tendenciákat és formákat mutatott. Magyarország védelmi rendszerére fényt vetnek a középkori magyar határvédelemről szóló tanulmányai. Az összehasonlító jogtudomány szempontjából rendkívül tanulságos a magyar jogszokások gyűjtéséről szóló cikke.[813] *Főleg a rokon népek és a világirodalom számos példáján keresztül tárgyalja ezen szokások eredetét. Így a magyar házassági, a családi és az öröklési jogot világította meg, illetve a magyar törzsfők vérszerződését tudományosan, rendkívül elfogadható módon magyarázta. Bár Tagányinak nem volt tanszéke, a magyar történészek fiatalabb nemzedéke tanárának és mesterének tartja őt.*

[813] Tagányi Károly, 1917, Tagányi Károly, 1918.

Fontosabb művei: A földközösség története Magyarországon, az „Ungarische Revue"-ben, 1895. Gyepü és gyepüelve a „Magyar Nyelv" folyóiratban, valamint A hazai élő jogszokások gyűjtéséről."

Eckhart Ferenc és Mályusz Elemér levélváltása 1932 februárjában

Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1932. február 6-án. MTA KK Ms 6399/279.[814]

„Kedves Barátom!

Hajnal volt szíves nekem az 'Eckhart-vita' című cikket megküldeni, melyet igen nagy érdeklődéssel olvastam, mert tudtam, hogy tanulok belőle valamit. (Nagy Miklós cikkét a Bp Szemle jan. számában[815] pl. máig sem olvastam, mert kár erre az időért nézetem szerint.) Nagyon köszönöm a cikkben levő objektivitást, de azt látom, hogy bizonyos dolgok kifejtésének az elmaradása – helyszűke miatt – okozta a legtöbb félreértést. Ehhez járult s ez volt a fő oka a 'felháborodásnak' a kulturális elmaradottság tudományos téren, amire Te szépen rámutatsz.

Én tényleg <u>hosszas vonakodás után</u> csak rábeszélésre írtam meg rövid cikkben azt, aminek kifejtésére még sok munkára van szükségem. Ami a középkori jog charakterét illeti, sokban igazad van, de nagyon kérlek írd meg nekem, hol ír Troeltsch erről a témáról, mert én bizony oly régen olvastam munkáit, hogy nem tudok rá visszaemlékezni. Max Webernél sem idézted a helyet s én azt nem is emlékszem, hogy valaha olvastam volna. Leköteleznél ennek is a közlésével.[816] Te bizonyára nem rég forgattad ezeket, míg én most túlságosan el vagyok mélyedve a szaktudományba. Hogy az 1439. nádorválasztási cikk nem volt a legszerencsésebb példa a cikkemben, azt magam is belátom, mert a királyi tanácsnak régebben is lehetett befolyása a nádor királyválasztására. A megyei autonomiát azonban nem tartom sokra a középkorban. Nem hiszem el, hogy a szolgabírák a régi nemzetségi bírók utódai. Ezt semmivel sem lehet bizonyítani. Hiszen magára a 'nemzetségi bíráskodásra' sincs semmi bizonyíték. A 'nemzetség' a királyság idejében nem lehetet 'közjogi' functiokkal felruházva; nagyon változó, széteső valami volt a 'nemzetség'; nézetem szerint ezt túlságosan intézményszerűnek fogták fel régebben. Hogy 'az alispán és szolgabírák fizetést' húztak, ezt nem az autonomia ellen hoztam fel bizonyítékul, hanem Tomcsányi amaz állításával szemben, hogy a megyei

[814] Kiemelések az eredetiben. Mályusz Elemér MTA Kézirattárában lévő, feldolgozás alatt álló hagyatékát Soós István engedélyével kezdtem el kutatni, akinek ezért köszönettel tartozom.
[815] Nagy Miklós, 1931.
[816] Mályusz Elemér, 1931, 408-409. Mályusz itt részletezte a modern és a középkori jogfelfogás közötti különbségeket, mert szerinte Eckhart csak röviden és nehezen érthető mondatokkal tért ki erre a problémára. Arról, hogy miért a jelzett szerzőkre hivatkozott, ld. a későbbi jegyzeteket.

tisztviselők 'nobile officiumot'[817] *viseltek. Ez mese. Itt is a M. Jogi Szemlétől kívánt rövidség a félreértés forrása részedről.*[818] *Azt nem mondom én, hogy az 'aranybulla a hűbéri jog kodifikációja', csak azt állítottam, hogy a nemesi sarkalatos kiváltságok a hűbérjogi felfogás hatása alatt keletkeztek, hisz megvoltak másutt is és honnan vehették volna a jó magyarok jogi felfogásukat, ha nem a hűbérjogi nyugatról.*[819] *Divéky újabban a keresztesek királyságai~~nak~~ alkotmányának hatását látja az aranybullában.*[820]

Amit a szentkorona-tanáról írsz, azt nagyjában elfogadom. Marsilius Padavinus régen íróasztalomon fekszik s erről a kérdésről most már sokkal többet tudnék írni, de egyelőre hallgatok.[821] *Nagyon érdekelne azonban, hogy Mátyás korbeli előadásaid megjelentek-e valaminő formában, mert már egyik múltkori cikkedből*[822] *is láttam hogy erről a korról nagyon alaposan vagy tájékozva, én pedig keveset tudok róla.*

Jelenleg cseh és lengyel, meg angol könyveket olvasok és szedem össze az anyagot a jogtörténeti összehasonlításra. Szégyenletes az elmaradottságunk, az már bizonyos.

Cikkedből nem csináltattam külön lenyomatokat mert az én marháimnak ez sem használna. Nem tehető fel, hogy ezek valaha is olvassanak cikked hatása alatt valami újat.

Ezeket én már nem fogom meggyőzni.

Köszönetemet ismételve melegen köszönt és szíves soraidat várja igaz híved

Eckhart Ferenc."

Mályusz Elemér levele Eckhart Ferencnek 1932. február 18-án. MTA KK Ms 5616/90.

„*Kedves Feri Bátyám!*

Igen köszönöm a kitüntetést, hogy ismertetésemet annyira figyelemre méltattad, hogy el is olvastad. Örülök, hogy objektívnek találtad. Talán jobban védelmedre keltem volna – bár

[817] Itt: Fizetés nélküli tisztség.
[818] Eckhart Ferenc, 1931c.
[819] A fentiekben Eckhart Mályusz következő ellenvetéseire reagált: Mályusz Elemér, 1931, 410.
[820] Divéky Adorján (1930-tól az MTA levelező tagja) 1931. január 19-én tartotta akadémiai székfoglaló előadását az Aranybulla eredetével kapcsolatban: Divéky Adorján, 1932. Eckhart recenziója a műről: Eckhart Ferenc, 1933c. Divéky állítása szerint az Aranybulla (különösen az ellenállási jog) keletkezésénél Marczali Henrik véleményével ellentétben az aragóniai befolyás helyett a Jeruzsálemi Királyság alkotmányának hatása mutatható ki. Eckhart inkább a középkori egyetemes műveltségre vezette vissza az Aranybulla elemeit és hangsúlyozta, hogy létrejöttében az aragóniai és jeruzsálemi hatás éppúgy szerepet játszhatott.
[821] Mályusz szerint Pádovai Marsiliusnál érdemes keresni a Szentkorona-tan egyik fő forrását, az állam organikus felfogásának első írásos kifejtését. Mályusz Elemér, 1931, 416. Eckhart ezt a hatást/párhuzamot elvetette a későbbiekben. Feljegyzéseiben kiemelte, hogy Marsilius az államot természetes képződménynek tartotta, amivel jelentősen eltért a Tripartitum szerződéses gondolatkörétől. Eckhart Ferenc jogtörténeti és jogelméleti jegyzetei. MTA KK Ms 5623/1. Ld. a következő könyvekhez írt kommentárjait: Previté-Orton, Charles William (ed.): *The Defensor Pacis of Marsilius of Padua*. Cambridge 1928; Battaglia, Felice: *Marsilio da Padova e la filosofia politica del Medioevo*. Firenze, 1928.
[822] Valószínűleg a következő tanulmányról van szó: Mályusz Elemér, 1930.

hiszen erre nem volt szükséged – ha már a megíráskor tudtam volna, hogy Hóman mit telefonált Nagy Miklósnak a Bp. Sz megjelenésekor. (Erről csak Bécsben értesültem Angyaltól). Egy dolog azonban ma is teljesen érthetetlen előttem. Az t. i. hogy a tulajdonképeni szerkesztő, Szekfű, akinek a kedvéért írtad az egész tanulmányt, nem tartotta szükségesnek s még kevésbé kötelességének, hogy nyilatkozzék a vitában. Mondhatom, egyszerűen nem értettem meg a dolgot – és erősen ki is ábrándított – amikor a Magyar Szemlé-ben hiába keresgéltem Rólad szóló cikk vagy jegyzet után. Annál különösebb ez, mert hiszen ő vadidegenekre meg szokott neheztelni, ha vitáiban nem állanak melléje. De hát vidéken élve sok minden érthetetlen az ember előtt, amit Pesten természetesnek találna.[823]

Az óhajtott részek: Troeltsch: Ges. Schriften IV. 156-191.[824] *Max Weber Wirtschaftsgeschichte, halála után kiadva, a vége felé, ahol racionalis államról, Kináról stb. beszél.*[825] *(Sajnos ez a könyve nincs meg Szegeden, így lapot nem tudok megjelölni).*

Mátyás-korról tartott előadásaim nincsenek kiadva, s egyelőre kevés remény van, hogy ismét foglalkozhatom e korral. Erdélyi László ugyanis megkért, hogy ne adjak itt elő középkorról, mert akkor ő miről beszéljen! Így hát most a második féléve barokkról és a felvilágosodásról praelegálok[826]*. Sajnos, ez a következménye annak a gyengeségemnek, hogy 1920-ban nem tudtam ellenállni Domanovszkyék rábeszélésének és elhagyva Turóczot és településtörténetet, beléptem a nemzetiségi kérdésbe s kapcsoló részeibe. Azóta azután hánykódom jobbra és balra, bizonyára nem előnyére saját magamnak. Bár viszont gyengeségem mentségére lehet, hogy állás nélkül voltam s akkor még kevesebb emberismerettel rendelkeztem.*[827]

Nem tudom, tetszik-e Neked a Századok újabb formájában? Mint láthatod, Hajnallal együtt mindent elkövetünk, hogy egyenletes objektív hangot honosítsunk meg a kritikai részben. Munkatársaink azonban szinte kizárólag a legfiatalabbak közül kerülnek ki s a Te kartársaid igen sajnálatosan hiányzanak. Mivel ez az egyoldalúság nem lehet a folyóirat

---

[823] A Magyar Szemle Társaság pár hónappal később éppen Mályusz tanulmányára hivatkozott, mint amellyel lezárt ügynek tekinti Eckhart védelmét. Ld. az 1932. árpilis elsején kelt állásfoglalást a Magyar Szemlében: „[A Századokban jelent meg] *Mályusz Elemér bátor és kiváló essay-je, mely – 'Az Eckhart-vita' címen – végkép visszautasítja* [sic!] *azon támadásokat, melyek Eckhart Ferencnek az 'Uj Utak'-ban megjelent jog- és alkotmánytörténeti tanulmányát érték*." Magyar Szemle XIV. köt. (1932) 4. sz. 446.

[824] Troeltsch, Ernst, 1925. 156-191. A Mályusz által hivatkozott részek a középkori keresztény természetjogi felfogásról szólnak, amely szerint az emberek alkotta állam alá van rendelve az isteni eredetű jognak. Ez Eckhart tanulmányának arra az állítására rímel, hogy a középkori jogfelfogás szerint a törvényhozás csak jogszükségletet elégített ki és nem új jogot alapított. Ennek megfelelően a történész szerint a középkori jogszemléletről az oklevelek sokkal többet elárulnak, mint a közjogászok kedvenc forrásai, azaz a törvények.

[825] Weber, Max, 1924, 289-293. Weber itt a kapitalizmus kialakulásával összefüggésben a modern és középkori jogalkotás különbségeit ecseteli: a középkori bíró nem racionálisan, törvénykönyvekre építve hozta ítéletét, hanem a saját „jogérzékére" támaszkodott.

[826] Adok elő (Latin).

[827] Mályusz szegedi „korszakáról": Erős Vilmos, 2000a, 47-50.; Soós István, 2006.

előnyére s előbb-utóbb bizonyos ellentétek kiélesedéséhez vezetne, még egyszer felkérlek – amire már élőszóban is kértelek – nem volnál-e hajlandó jogtörténeti tanulmányokról, könyvekről kritikákat írni? 1932. 1. számtól bevezetünk külföldi folyóiratok mintájára „Szemle" rovatot kisebb ismertetések (néhány sor, 1/2-1 oldal, sőt hosszabbak is) számára. Lehet itt folyóirat-cikkről is írni, amelyet eddig nem kritizáltatok. Én nagyon örülnék, ha minden számba írnál ilyen ismertetéseket, pl. Zeitschr. d. Savigny-Stf[828] *stb. egy-egy módszertanilag fontos tanulmányról (ha nincs is magyar vonatkozása). Vagy ha a nyárig megkaphatnók mondjuk a Szt.-korona-tanról készülő cikkedet, azt is örömmel hoznók, még ebben az évben. Ismétlem, nagyon örülnénk, ha Te is hozzájárulnál ahhoz, hogy a Századok az az objektív folyóirat legyen, amelyben a tudományos igazságot mindenki megmondhatja. Ismertetési példányt, sajnos, nem minden esetben tudunk szerezni, főleg külföldről nem. Wg. Michael: Das Original der Pragm. Sank.-t*[829] *kértük, de nem adnak, mindössze annyi kedvezményt biztosítanak, hogy 7.50 M helyett 5.60 M-t kell érte fizetni. A szerkesztőség elég sok időt elfecsérel ilyenekre kevés eredménnyel s ezért volnék bátor Téged is kérni, hogy külföldi könyvről akkor is írj, ha – minden jószándékunk ellenére – példányt nem is adhatunk.*

Engedd meg, hogy egy konkrét javaslatot is felvessek: nem írnál az említett „Szemle"-rovatba röviden 1 oldal terjedelemig Holub és Kelemen László quertalicium-os vitájáról?[830] *T.i. pl. magam sem tudom, hogy miről is van szó, kinek van igaza; Neked ezt eldönteni már nem kerülhet fáradságba és volna legalább egy hasznos, jó ismertetésünk.*

Hosszú levelemért szíves elnézésedet kérve s kedvező válaszodat előre is köszönve, valamint a Méltóságos Asszonynak tiszteletteljes kézcsókjaimat jelentve, maradok

régi tisztelő, hálás híved

Mályusz Elemér"

Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1932. február 29-én. MTA KK Ms 6399/279.

„Kedves Barátom!

Folyó hó 18.-án kelt szíves leveledet a benne közölt felvilágosításokkal hálásan köszönöm. Azokra, amiket az én 'ügyemmel' kapcsolatban írsz, csak azzal a megállapítással reflektálok, hogy megtanultam azt, hogy az ember mindig csak önmagában bízhatik és sohasem szabad neki másra építnie.

[828] Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte.
[829] Michael, Wolfgang, 1929.
[830] Holub József, 1928.; Kelemen László, 1929.

Nagyon sajnálom, hogy a középkortól visszavonultál, ámbár az újkorban is sokat fogsz bizonyára produkálni. De olyan kevesen vannak, akik középkori, különösen a 15. századi dolgokhoz hozzá tudnak szólni, hogy nagyon kívánatos, hogy legalább félszemmel tekints továbbra is a középkor felé.

A Századokkal szemben én egyáltalában nem állok a passiv visszautasítás álláspontján és szívesen fogok a folyóiratszemlében közreműködni. A Kelemen–Holub vitáról is szívesen írok ismertetést Nektek.[831] *A jövőben is szívesen írok Nektek jogtört. ismertetéseket.*

Ami azonban a szent korona tanát illeti, azt aligha fogom megírhatni, mielőtt az egész jogtört. kézikönyvet meg nem írom, mert bizonyára megint felzúdulnának ellenem. Erre még ma nem is tudok végleges választ adni.

A Pragm. sanctió körüli újabb irodalomba nem akarok belemászni, mert ez Turba[832] *munkáinak újabb áttanulmányozását tenné szükségessé, amire pedig nincs időm és aminél hasznosabban is tudom az időt eltölteni.*

Sok időmet veszi el, hogy a lengyel nyelvbe beledolgozzam magam. A lengyeleknek u. is nagyon szép jogtörténeti irodalmuk van, amely nekünk, mint látom, összehasonlítás szempontjából nagyon fontos.

Ha Bpestre alkalmilag feljössz, keress fel, kérlek akár az egyetemen, akár otthon. Bizonyos dolgokról jobb elbeszélgetni, mint írni.

Melegen köszönt igaz híved

Eckhart Ferenc

A várostörténeti akad. díjat legjobban szeretném Schoen Arnoldnak adatni, míg Domanovszky úgy látom Házy[833] *felé hajlik."*

Eckhart Ferenc bevezető jogtörténeti előadása (részletek) MTA KK Ms 5618/18[834]

„*A jog is, mint minden létező emberi dolog, az emberiség kulturájának minden terméke nem öröktől fogva van, hanem lett. Ezzel a levéssel, a jog kifejlődéssel foglalkozik a jogtörténet. Mint minden történelem, a jogtörténet is az ember önismeretének magasztos problémáján dolgozik.* […] *Miként nem beszélhetünk általános nyelvtörténetről, egyetemes irodalomtörténetről, úgy nem lehet szó általános, egyetemes jogtörténetről sem. Miként az*

[831] Eckhart Ferenc, 1932a.

[832] Gustav Turba osztrák történészt Eckhart itt azért említi, mert felhasználta és vitatta egyes munkáit egy korábban megjelent könyvében: Eckhart Ferenc, 1929c.

[833] Házy Jenő (1892–1986).

[834] Aláhúzások az eredetiben. Az előadást a többi dokumentumon szereplő dátumok szerint szerzője az 1930-as évek óráin tarthatta meg.

egyész történeti fejlődést melynek a jogi csak lényeges alkotórésze, csak nemzeti alapon ismerhetjük meg, úgy a jogfejlődést is csak nemzeti alapon tárgyalhatjuk. […] *A jogtörténetnek is az a történetfilozófiai felfogás az alapja, hogy a múlt nem halott, hanem a jelenben tovább él. Ily értelemben, de csak is ily értelemben foglal állást a jelennel szemben a j.t., mint minden történeti tudomány.* […] *Ezzel a magyarság szellemi életének, kulturájának egyik legfontosabb oldalát fogjuk megismerni.* […] *Ily módon tanulhatunk meg történetileg gondolkozni, ami praktikus jogászi szempontból sem mellékes, hisz a jogtörténet és a dogmatikus jog közt elvi ellentét nincsen. A történeti szemlélet, az egyes jogelv, jogtétel genezisének kutatása minden dogmatikának nélkülözhetetlen segédeszköze.* […] *A történelem folyamában elszigetelt kultúrák s így elszigetelt jogi fejlődés nincsen. Az ugyanazon kulturkörhöz tartozó népek sorsa csak egy nagy folyamrendszer egyes ágai, tagjai. A jogtörténet így átvisz minket a joghasonlításhoz. A jogt. megtanít arra, hogy nincs európai kulturnép, mely jogi intézményeiben a rokon vagy szomszéd népektől elválasztható volna, úgyhogy sajátosságát épen ezen kölcsönös hatások figyelembevételével ismerjük meg legjobban.* […] *A jogi hatások csak onnan jöhettek, ahonnan egyéb kulturhatások is jöttek: nyugat felől. Ezért tantárgyunk címe: Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugateurópai jogfejlődésre. Nem szabad azonban Nyugat alatt a távoli nyugatot – értenünk, vagy legalább is nem főképen azt. A magyar alkotmány és jogfejlődésnek ~~belsőleg~~ semmi köze az angol jogfejlődéshez, bár egyidőben különösen divatos volt a kettőnek az összehasonlítása. Ez a történeti alapot nélkülöző összehasonlítgatás főleg a 19. század 2. felének volt a terméke, mikor az Ausztriától való függetlenítési törekvések hatása alatt helytelen történeti szemlélettel az a felfogás terjedt el és ~~győzed~~ gyökeresedett meg, hogy a magyar alkotmány a continens legrégebbi parlamentáris alkotmánya, mely teljesen különbözően, eltérően fejlődött ki a szomszéd népek, Középeurópa egyéb népeinek jogi és alkotmányos életétől, s amelynek mását csak Angliában lehet megtalálni. A kulturhatások pedig elsősorban mint az mindenütt lenni szokott a szomszéd népekre, Középeurópa egyéb népeire mutatnak és mint tárgyalásunk folyamán látni fogjuk, a hasonlóság a középkori fejlődésben és a bennünket környező népek fejlődésével sok tekintetben igen nagy.* […] [Az egyik levonható tanulság mindebből különösen fontos, mert] *elsősorban nemzeti tanulság. Ez az, hogy a magyar~~ság géniusz~~, miként a kulturális fejlődés egyéb területein, a jogélet terén is teljesen átalakította a külföldről kölcsönzött formákat, azokat a nemzeti jellemnek megfelelően átformálta, sajátos nemzeti jogot teremtett, melyben nagyon sok a magyar nemzeti szellem olyan önálló alkotása, melyre bármely nyugati nemzet büszke lehetne."*

Hajnal István Kazinczy-éremmel való kitüntetésre javasolja Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története című művét. 1941. MTA KK Ms 5386/3.

„Eckhart Ferencnek A Szent-Korona-eszme története c. művében a történeti magyar államiság egyik legjellemzőbb vonását veszi vizsgálat alá. Oly jellemvonását, amely nemcsak a magyar közvéleményben és politikai életben játszott és játszik ma is jelentős szerepet, hanem nemzetközileg is sajátos nemes színt ad államiságunknak. Az újabb jogtörténeti és politikai irodalomban sokat vitatott kérdés tisztázása a mű célja. Eckhart egész történetírói munkásságát leginkább ez a szó jellemzi: Pontos, nagyarányú, sokoldalú vizsgálattal nagy kérdések hűvös, józan, tényszerű tisztázása, a modern kutatás teljes felszerelkezésével. Éppen e tárgyilagosság mutat rá az illető kérdésnek mély összefüggéseire. A szentkorona-eszme nem valami sajátos magyar közjogi szellem teremtménye, mint azt a politikai irodalmunk hirdette, hanem a nyugateurópai kulturfejlődésben gyökerező gondolatnak sajátos magyar alakja. Volt idő, az Árpádok korában, amikor írásaink úgy szólnak a koronafogalomról, mintha a francia királyok rendelkezéseit olvasnánk. A nyugateurópai állam és az egész társadalomszervezet tükröződik e szimbólumban. A magyar szentkorona-eszmének korai erős jelentkezése bizonyítja a nyugati kulturkörbe való mély beilleszkedésünket, különösen az intellektuális rétegünk, a papság közvetítésével.

E. műve a nagy nyugateurópai nemzetek körében kifejlődött koronaeszmét végigvizsgálja, majd különösen szomszédainkét, a csehekét s lengyelekét, - akikkel a magyarságnak sok tekintetben hasonló volt elhelyezkedése Ny. Eu. szélén. Éppen a szomszédainkkal való ez az összehasonlító módszer kiképzése E. munkásságának egyik legjelentősebb eredménye.

Végig, az újkoron át a társadalom szerkezetével kapcsolatban vizsgálja – a koronaeszme szerepét s ezzel mintegy társadalomfejlődésünk lényegére mutat rá mindenkor. Műve tehát nem csupán jogtörténet, hanem közjogi történetünk egyik jellemző vonása által belső magyar fejlődésünknek érzékeltetése.

Módszerei és eredményei egyaránt nemcsak a magyar, hanem az eui történettudomány egyik kiváló termékévé avatják E. művét, a bizottság tisztelettel javasolja a Kazinczy-éremmel való kitüntetését.”

Magyar és angol nyelvű összefoglalás

A disszertáció írójának legfőbb célkitűzései közé tartozik, hogy Eckhart Ferenc (1885–1957) történészi munkásságának értelmezését elősegítő kereteket alkosson meg, valamint hogy azonosítsa annak fajsúlyosabb kérdéseit. Historiográfiai szempontból közelíti meg a kérdést, tehát nem életrajzi összefoglalót próbál írni, de a teljességet, minden részlet feldolgozását sem tartja feladatának. Eckhart Ferenc történészi munkásságának átfogóbb jellegű feldolgozására eddig nem történt kísérlet, ezért alapkutatások elvégzése is szükséges volt a témában. Ebből kifolyólag, valamint a téma később részletezett összetettségére való tekintettel fontos megjegyezni, hogy egyelőre egy Eckhart-monográfia megírása sem lehetett célja a szerzőnek. Kiragadott és/vagy általa konstruált – és fontosnak vélt – problémákra, csomópontokra igyekszik koncentrálni, amire a disszertáció címével is utal. Ez a problémafelvetés a főbb művek, viták, az Eckhartról szóló irodalom tárgyalását jelenti a disszertáns számára, de közben a történész életművéről egy bizonyos összkép kialakítására is törekszik, tehát igyekszik elhelyezni a történész munkásságát például a korszak történetírói diskurzusában – ez értékelést és elemzést egyaránt jelent. Eckhart tudományos tevékenységének bizonyos elemei a különböző, nagy visszhangot kiváltó viták miatt nagyobb figyelmet kaptak. Értekezések sorát írták például az 1931-es vitákról és az 1941-es *A szentkorona-eszme* című művéről. Ezeket az értekezés szerzője is fontosnak tartja, és külön-külön fejezetet szentel a témáknak. Ugyanakkor kevesebb szó esett Eckhart gazdaság- és társadalomtörténeti nézeteiről, dualizmus kori írásairól, az őt ért külföldi szerzők hatásainak taglalása pedig leginkább az osztrák Harold Steinackerre korlátozódott. A fent bemutatott kérdéseket szem előtt tartva, a szerző dolgozata elején a történész halála után kialakult Eckhart-diskurzusról nyújt rövid áttekintést, majd általában (de nem minden esetben) kronológiai sorrendben haladva egy-egy főbb probléma köré csoportosítja a vizsgálódást. Ezeket a kérdésköröket eltérő terjedelemben tárgyalja, az adott fejezetben megnevezvén az okokat. A vizsgálódás által kijelölt időintervallum Eckhart dualizmus kori pályakezdésétől egyenesen a halála előtt néhány évvel lezajlott, marxista oldalról érkező támadások által generált „második Eckhart-vitáig” terjed (1955).

Disszertációjában a fent taglalt problémákat figyelembe véve arra is törekszik a szerző, hogy Eckhart munkáiról egy lehetséges értelmezést adjon. Ez jelenti a tartalmi rekonstrukciót, a kor történetírói mezőnyében való elhelyezést, valamint a kortárs értelmezések körüljárását. A legnehezebb a már említett, Szentkorona-eszméről szóló mű mondanivalójának, üzenetének rekonstrukciója és értékelése volt, ezért az erről szóló fejezet terjedelemben kiemelkedő a disszertációban, de a szerző külön részletezi az eddig kevésbé érintett gazdaságtörténeti

munkásságot is. Mindezzel együtt értekezése érvelés egy historiográfiai látószög hasznossága, gyümölcsöző jellege mellett.

A források közé tartoznak Eckhart Ferenc művei, tanulmányai, kisebb terjedelmű, eddig ismertetlen cikkei, valamint a vele készített interjúk (például a Pesti Napló hasábjain). Kortársainak (tanítványok, kollégák, barátok, vitapartnerek vagy egyenesen ellenfelek) tanulmányai, könyvei szintén megkerülhetetlen források ahhoz, hogy képet lehessen alkotni a nézetbeli különbségek, azonosságok mibenlétéről. A felvetett problémák kidolgozásához alapvető forrásbázis Eckhart Ferencnek a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattár*ában fennmaradt hagyatéka (levelezések, feljegyzések, önéletrajzok, fennmaradt kéziratos munkák). A hagyaték nem csak a más tudósokkal fenntartott kapcsolatokról nyújthat információkat, de Eckhart nézeteinek alakulásáról, egy-egy mű keletkezéséről is adalékokat szolgáltathat, amelyek jelentősen árnyalják a nyomtatott források (Eckhart publikációi) olvasatát. A kéziratos hagyaték legnagyobb részét még nem kutatták módszeresen, pedig a különböző elméleti, bibliográfiai feljegyzések, el nem készült tanulmányok töredékei a történész infrastruktúrájába engedhetnek betekintést.

Eckhart egy olyan történésznemzedék tagja volt, amely a dualizmus idején kezdte pályafutását és hatása a két világháború közötti időszakban teljesedett ki igazán. A legjellemzőbb vonása ennek a nemzedéknek a politika- és eseménytörténettel való szembeszállás társadalomtörténeti és szellemtörténeti alapon, természetesen személyenként különböző témákkal és hangsúlyokkal. Ennek a törekvésnek rendkívül különböző eszközei lehettek, amelyek váltakozását/kombinálását Eckhart életműve rendkívül jól reprezentálja. Eckhartnál a társadalomtörténeti érdeklődés az életmű egyik leginkább folytonos eleme. Emellett végig tapasztalható nála a professzionális történész eszköztárának tisztelete (forráskutatás és forráskritika, forrásközlés, adatgyűjtés és ezek alapján tények rögzítése, amit az ezzel kapcsolatos irodalomban gyakran „pozitivizmus”-ként jelölnek) is, annál azonban jelentősen túllép a rokontudományokkal kooperáló, új forráscsoportokat bevonó, elemző jellegű társadalom- és gazdaságtörténet művelésével – jóllehet ez utóbbi törekvéseit, programpontjait nem egyszer tanítványai jobban, vagy módszertani elveket nyíltabban megfogalmazva teljesítették ki. Eckhart fellépése egy minőségileg jobb alkotmány- és jogtörténet kibontakozását eredményezte, amennyiben európai kontextusban, szellem- és társadalomtörténeti alapon értelmezte újjá a vitás kérdéseket. Amellett, hogy témáit európai kontextusban dolgozta ki, Eckhart művei nemzeti alapúak voltak, amit szintén figyelembe kell venni.

The most important aim of the author of this PhD-thesis is to create a framework, in which we can better understand the historical writing of Ferenc Eckhart (1885–1957) and identify it's most relevant problems. He approaches this question from a historiographical point of view, thus he doesn't try to write a biography or to achieve completeness. So far there hasn't been any attempt to broadly analyze the historical writing of Ferenc Eckhart, hence basic research was necessary. Therefore it is important to note that at the current stage of the research the author cannot write a monograph about Eckhart. He focuses on certain significant problems, as indicated in the title of the thesis. This means that the author discusses the main works of Eckhart and the literature about him – but he also tries to present an overview about the historian and to place (evaluate and analyze) his historical writing in the contemporary scholarly disputes. Certain aspects of Eckhart's scientific work have received much more attention. There are numerous studies about the debate in 1931 or his work *The idea of the holy crown* 1941. These topics are indeed important and the author deals with them in separate chapters. However, much less has been written about Eckhart's works during the Dualist Era, his views on social and economic history, and the intellectual influence of foreign authors – apart from the Austrian Harold Steinacker.

Following the method described above, the author will first present a short overview about the discourse following Eckhart's death and then proceeds with his analysis generally – but not always – in a cronological way. The author discusses the relevant problems in separate chapters with different lengths, always explaining the reasons. The dissertation covers the period from the beginning of Eckhart's career in the Dualist Era until the „second Eckhart-debate" (1955) started by marxist criticism few years before the historian's death.

In his dissertation the author also tries to give a possible interpretation about Eckhart's works. This means the reconstruction of their contents and the presentation of interpretations of other contemporary historians. The most difficult task is to reconstruct and explain the message of the abovementioned book on Idea of the Holy Crown, thus the chapter about this topic is the most extensive in the dissertation. The author also writes about Eckhart's less-known works about economic history. Altogether, this thesis is an argumentation for the usefulness of a historiographical viewpoint as well.

Source material consists of Ferenc Eckhart's writings – his books, studies, little known articles and interviews (for example in the Pesti Napló). The writings of his contemporaries (students, colleagues, friends, opponents or even enemies) are essential sources to understand the differences and similarities between viewpoints. To elaborate the abovementioned problems, the author relied heavily on Ferenc Eckhart's manuscript collection in the *Department of Manuscripts and Rare Books of the Library of the Hungarian Academy of*

Sciences (correspondence, notes, autobiographies, preserved manuscripts of his books). This collection provides not only detailed information about the connections with other scholars, but explains a lot about the process of developing certain ideas and concepts of books, and this information sometimes significantly alters the meaning of published sources (the publications of Eckhart). So far there hasn't been any attempt to extensively research the collection, although through the various theoretical and bibliographical notes and the fragments of unfinished studies we can get an inside view of a historian's infrastructure.

Eckhart belonged to a generation of historians who began their work in the age of Dualism and had a greater impact first during the interwar period. The most important characteristic of this generation was their opposition to political and event history from a position of social- and spiritual history, but of course topic and emphasis varied from historian to historian. The oeuvre of Eckhart clearly demonstrates that the ambition to overcome political history could rely on many „tools". The most continuous element in Eckhart's historical writing is social history. Moreover, we can also observe the methods of a professional historian (research, criticism, collection and publication of sources, which is often labelled as „positivism" in the relevant scholarly literature), but he significantly exceeded this methodology with the analytical social and economic history, cooperating with other sciences and relying on new types of sources – although sometimes his students were much more open to conceptualize and to put these new methods into practice. Compared to Ákos Timon and his followers, Eckhart's historical writing can be considered as a better constitutional and legal history, because of his European viewpoint and his use of spiritual and social history. Even though the European context was important for him, Eckhart's works were nation-centered, which should also be taken into consideration.